NOT FOR SALE

DHOL
(DEHWALI)

ढोल
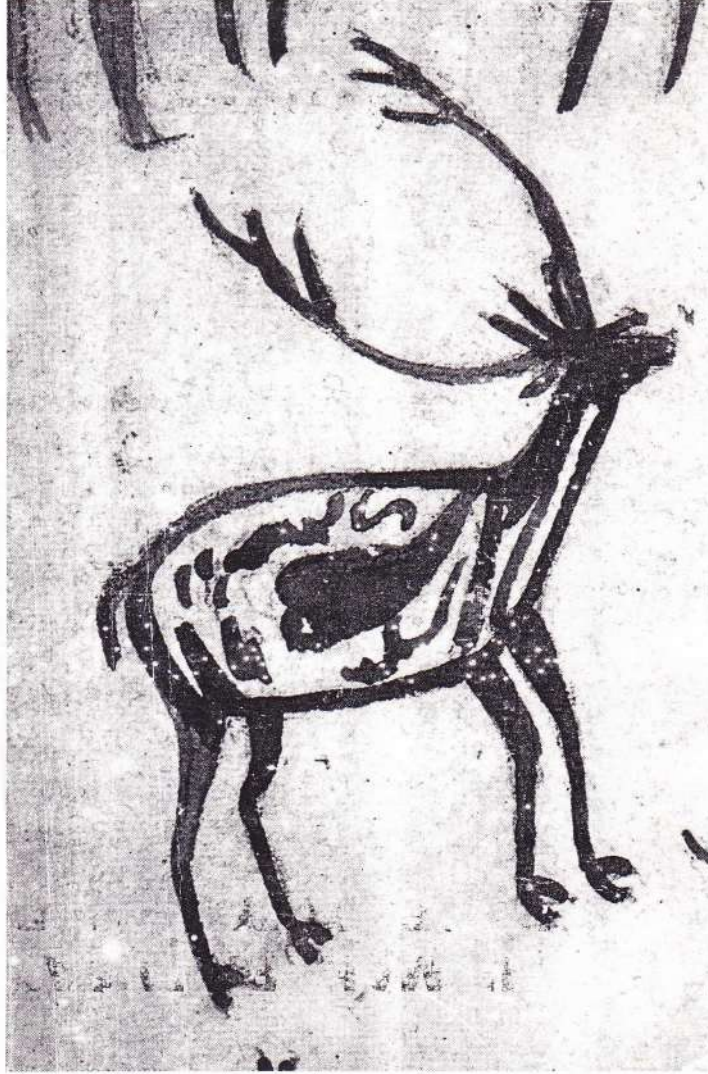
आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

संपादकः श्री. चामुलाल राठवा

भाषा संशोधन प्रकाशन केंद्र, बडोदे

ढोल नियतकालिक, अंक १, १९९८

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र
६, युनायटेड ॲव्हेन्यू, दिनेश मिल जवळ
बडोदे ३९० ००७

मुद्रक
महाराजा सयाजीराव विश्वविद्यालय मुद्रणालय
राजमहाल मार्ग
बडोदे ३९० ००१

माँ बेन सोबदा

आपो जी बोली गोगताहा तियील देहवाली एहेंकी आखतेहें. आपो देसाँम जे खेल भिली भास्या चालत्याहा तिहीमेंने इ एक हाय. इ आपो वाडावोल्लाहाँ भास्या हाय. ती फोकोत आपो गोगताहा पेन लिखीत रुपाम नाहाँ हाय. आपो इयी भास्याल लिपी नाहाँ आन इहीमें जास्ती लिखुली कोसीसबी नाहाँ वेयी. तिहिंमें धीरे धीरे आपो इ भास्या विहराता चाल्या. आपो आगलें डायें इ भास्या आस्सोल गोगतले. आपो हिकला लोक आज तियाहाँ सारखा नाहाँ गोगी सेकता. आपो बोली खेल सोबदा आपो विहराय चाल्या. आपो भास्या इ आपो आदिवासी संस्कृति निशाणी आन वोलोख हाय. पेन आज हिकलें पोयरें ती भास्या गोगाँ नाजवातेहें. एहेंकीत एकदिही आपो भास्या दोबी जाँय.

हिंदी, माराठी, इंग्रजी इयी भास्याहां लिपी हाय आन लिखाणबी खूब हाय. तिहिंमें ते टिकी रियाहा. आपो बिहऱ्या भास्या त हिकाँ जोजे पेन आपो भास्याबी नाँय विहरायाँ जोजे. ती गोगताँ आवाँ जोजे आन लिखताँबी आवाँ जोजे.

आपो देहवाली सारक्या खेल आदिवासी भास्या आपो देसाँम हाय. ते टिकाँ जोजवे इया खातोर गुजरातामेंने बडोदा सेहराँम डॉ. गणेश देवी सायबाँय एक आदिवासी भास्याहाँ अभ्यास केंद्र काड्योहों. तियाल छोटा उदेपुरा महाराज श्री. विरेन्द्रसिंह चौहान, प्रा.सौ. सुरेखा देवी, डॉ. रविकांत जोशी, श्रीमती संध्या गज्जर, श्रीमती निशा ग्रोवर, प्रो. ज्योति भट्ट आन श्री. ए.एन. देसाई ए मोडा लोक तियाल इया कामाँम सात देताहा.

आपो देहवाली बोलींम भारी भारी गाणे, गोठ्यां, रोडाल्या आन ओली लोलें हाय. तेहकीज आपो पाहीने राठवी, कोकणा, पावरा आन बिहिरी आदिवासी भास्याहाँमबी हाय. आपो गाणें, गोठ्या, लोलें इयाहाँम आपो आदिवासी हीं संगीत आन जीवना तत्वज्ञान हाय. तिया जतन केराँ जोजवे इया खातोर डॉ. गणेश देवी सायबाँय आपो गाणे, गोठ्या आन गीते टोलवीन तियाहाँ जतन वेराँ खातोर माँनबी मोदात्यो हाद्योहो. माँ आरी सुभाष इसाई, सुभाष पावरा आन डाह्याभाई वाढु ए सातीदार हाय. तेबी राठवी, पावरा आन कुकणा इयी भास्याहाँम काम केताहा.

तियाखातोर आमाँ बाठाहीं देवी सायबा मार्गदर्शन लीन राठवी, पावरा, कुकणां आन देहवाली इयी भास्याहाँम एक तीन मोयनूंक्यों ढोल नावाँ मासिक काडां ठेरव्योहों. तिहीमें राठवी आन कुकणा भास्याहाँम तों मासिक निंगी टाकायोहॉ आन आमीं आपो देहवालीम इ मासिक काडूली इं कोसिस हाय. तिहीमें आपो देहवाली संस्कृति हाऱ्या गोठ्या बिहरा आदिवासी भायातूहूँन मालूम पोडां जोजवे एहेंकी आमाँ कोसिस हाय. तुमाँबी माँन इहीमें मोदात केराँ जोजवे एहेंकी माँ मोन आखेहे. इ रीते आपो हाऱ्या गोठ्या आपो बिहरा आदिवासी भायातूहूँन दीन तियाहाँ हाऱ्या गोठ्या आपो लिहूँ.

आपको जय

देहवाली बोली

चामुलाल राठवा

धुल्या झिलामेऱ्या नवापूर, नंदूरबार, तोलदो आन आकुलकुवो इया तालुखाहांम आदिवासी भिल समाज हाय. तियाहाँमेने काही लोक वळवी, वसावे, पाडवी, गावीत, नाईक कुल लागवूताहा. ए लोक जी बोली गोगताहा तियील देहवाली बोली आखतेहे. इ बोली गोगनारा लोकाहाँन देहवाल्या आखतेहे. गुजराता भरुच आन सुरत झिला बाकी गावाहाँमबी देहवाली बोली गोगनारा लोक हाय. तोप्ती इ तेडी आन ती तेडी होवली देहवालीम थोडोक फेरोक हाय. नवापूर, नंदूरबार, साक्री तालुखाहाँ मेऱ्या कोकणी आन मावची लोक कोकणी आन मावची बोली गोगताहा. पेन देहवाली भिली कोकणी आन मावची बोलीसे जाराक जुदीज हाय. उधारण तरीके :

मराठी - तूं कुठे गेला होतास ?

कोकणी - तूं कठ गयेल ?

मावची - तूं केस गायलो ?

देहवाली- तूं कांही गेयलो ?

देहवाली बोली मराठीसे वी एकदोम जुदी हाय. उधारण तरीके :

मराठी - तुझे जेवण झाले का ?

देहवाली- तुयूँ मांडो खादो का ?

मराठी - तुझे वडील काय करतात ?

देहवाली- तो बाहको काय के हे ?

माराठी गोगनाराहाँन देहवाली बोली माहरी नाहाँ होमजाती आन देहवाली बोलीवालाहाँन माराठी माहरी नाहाँ होमजाती आन गोगतांबी नाहाँ आवती. देहवाली गुजराती आन राजस्थानी होच आवेहे. तियाल गुजराती आन राजस्थानी गोगनारा हाँन ती माहरी होमजाही आन गोगताँ बी आवेहे. उधारण तरीके :

गुजराती - आवे छे.

देहवाली - आवे हे.

गुजराती - खाय छे.

देहवाली - खा हे.

राजस्थानी - के हुयो ?

देहवाली - काय वेयों ?

राजस्थानी - नींद न आवे.

देहवाली - नींद नाँय आवे.

देहवाली बोली नाँयताहाँ हिन्दी सारकीबी हाचवाहे. उधारण तरीके :

हिन्दी - हम खाते है.

देहवाली - आमाँ खाता हा.

हिन्दी - रीना जा रही है.

देहवाली - रीना जाय रीयी ही.

तोंपी सातपुड्यावेली तेडील जी देहवाली गोगतेहे तियील पेलाडी आखतेहे. पाहाडामेरी देहवालील मेवासी आखतेहे. पेन ती खूब मीठी आन मानपानवाली हाय.

देहवाली बोली गोगनारा भिल समाज गाणाँ आन गीता हाँ खूब सोकीन हाय. इयी बोलीम वोराडा गीते हाय, रोडाली गीते हाय, खांबूल्या देवा गीते हाय आन ओली लोले बी हाय. ए लोक वोराडाप आन ओलीप टोलगों वाजताहा. इयी बोलीम टोलगा गीतें बी हाय. इया लोकाहाँ वोराडापे वोडला आन वोडली को बी मांडवो पोडेहे. बेनी मांडवाहाँम वोराडापे गीताहाँ आन टोलगा धूम धडाको रेहे. बेन्याहाँमेने केडा मांडवामेऱ्यो टोलगो हारों वाजेहे इया गीत :

आना ढोल केडो वाजे हे
वाहकाहाँ मांडवे.
सुभास ढोल वाजे हे
वाहकाहाँ मांडवे हे.
आना ढोल केडो वाजे हे
पाडकाहाँ मांडवे.
गणेश ढोल वाजे हे
पाडकाहाँ मांडवे.
भारी ढोल वाजे हे
वाहकाहाँ मांडवे.
फुटलो ढोल वाजे हे
पाडकाहाँ मांडवे.
भायों ढोल वाजे हे
वाहकाहाँ मांडवे.
ढोरक्यो ढोल वाजे हे
पाडकाहाँ मांडवे.

इ रीते वोडला आन वोडली एसलें एराल एर गीताहाँम एकमेकाल कमसल देखावाँ कोसीस केतेहें.

मांडवांम टोलगो वाजेहे. टोलगा आरी चांज वाजे हे. पोयरा आन पोयऱ्या मांडवाँम टोलगा सोमकी जुदें जुदें जोडे पोडीन नाचते हे. तोतामूँज काय तेबी वेहे आन टोलगों बोंद पोडी जाही. तीयाबी गीत हाँग. उधारण तरीके :

ढोला वालो कां गियो रा ?
ढोल बोंद पोडी गियो.
चांजी वालो कां गियोरा ?
चांज बोंद पोडी गियी.
सिबली वाली कां गियी वा ?
सिबली बोंद पोडी गियी.

वोराडा मांडवाँम वोराडा टेमाल टोलगों वाजेहे. पोयरा आन पोयऱ्या मांडवाँम नाचतेहें. नाचतां नाचतां केडाल केडा आथ लागी जाही, पाग लागी जाही. पेन तिया, केडों विचार नाहाँ केतो. बाठें नाचाँ धुंदीम रेतेहे. पेन एगदी नाजवाल पोयरी एगदा पोयरा पाग लागताँज मांडवामेने नाजवायन नाही पोडेहे तियील नाचनाऱ्या पोयऱ्या काय आखत्याहा ?

ढोल वाजे काय वाजे
वोरड्यो ढोलेरा आमाँ भायों.
नाचाँ आलीत पाग लाग्योता
नाहीं केम पोडी वा रेमा रांडे.

(इहीमें वोराडाँम नाचती वेले केडाल केडाँ पाग लागी जाताहाज. तिहीमें पाग लागताँज नाहीं पोडुली काय जुरुली नाँहा एहेंकी गीतारीहींन आखुलों हाय.)

देहवाली बोलींम दिवाली गीते रेते हें. तियाहाँन रोडाली गीते आखतेहें. इं तुमाहाँन मालुमुज हाय. पेन इहीमेंबी टोलगा गीतें हाय. तिहीमेंने टोलगा एक गीत :

तो ता बोंयूँ वोराडे आथों
केहेंडा निमुते लावूँ हाँवा माँ मेराली जोडी.
तो ता बोंयूँ वोराडे आथों
ढोलू निमुते लावूँ हाँवा माँ मेराली जोडी.
नोवा हागू ढोल काड्यो
ढोलू निमुते लावूँ हाँवा माँ मेराली जोडी.

(इया गीताँम गीत आखनारा मेराली, बोंयीहीं वोराड हाय. तियाल बी निमुत देदलों हाय. पेन तियापे वोराडाँम देवुलों काँय ज नाहाँ तियाल तो ढोल ली जानारो हाय.)

देहवाली भिल समाजाम केडों अचानक काय वीन मोय जाही तिया खांब थोवतेहे. तियाल खांबुल्यो देव

आखतेहे. तिया बी गाणे हाय. उधारण तरीके :

पाँगे पोडीने फूल तोडारे फूल तोडा.
फूलें तोडीने आर माला रे आर माला.
खांबूल्या देवुले आर माला रे आर माला.
पाँगे पोडीने आर माला रे आर माला.

(इया गीताँमें फूला चाडाल देव मानलो हाय. आन खांबूल्याँ देवालबी देव मानलो हाय. चाडाल पागें पोडीन फूल तोडा. तिया आर माला आन खांबूल्या देवाल पागे पोडीन आर टाका एहेंकी आखलों हाय.)

देहवाली भिल समाजाम ओली गीते बी हाय. तियाहाँन लोले आखतेहें. ओलीवे पोयरा आन पोयऱ्या लोले आखतेहे ते जुदे जुदे रेते हे. तिहीमेंने पोयरीही एक लोल :

जीव्याते आगोल वे होलीबाई
उजवाड कोने देखीलो ?
मोयाते गीयावे होलीबाई
उजवाड कोने देखीलो ?

(इया लोलांग माहाँ जीवना भोरुचो नाहाँ एहेंकी आखलों हाय. ओ बारा मोयना उजवाड हाय. जीव्यात आगलाँ वोराहाल उजवाड देखां मिली. मोइ गीयात नाँय देखाँ मीले एहेंकी पोयऱ्या आखत्याहा.)

याहामोगी जातरो

गुजराता भरुच झिला हागबारा तालुखाँम देवमोगरा गावाँम याहामोगी ठाणक हाय. तिही तियों मंदिर हाय. ती आदिवासीहीं देवी हाय. तियो मूरती रुप आन पेराव बी आदिवासी हाय. वोराहाल माहासिवरात्री दिहीं तियो जातरो सूरू वेहे आन तो आठ / दोहो दिही चालेहे. तियो मंदिरम एक बोदडी हाय. आन बोदडीम तियो मूर्ति थोवली हाय. मूर्ति मुँय दिही बुडता हाँय. दुर दुर ने लाखो लोक जात्रापे याहामोगी दर्शनाल आवताहा. दुख दूर वेराँ जोजवे, सुख मिला जोजवे इयाखातोर लोक देवी नावाँकी मानतें लेताहा. जात्रापे मानते सुटाँ आवताहाँ. देवील चांदी आहाली, चिवडी, हाने मोडे होना चांदी दागिने चोडवूताहा. बाकी लोक देवी नावाँकी कुकडें-बोकडें पाडताहा नेत सोडताहा.

मानतावाला लोक जातरा आगला सावा मोयनो पालनी केताहा. जातरा दिही उपास तेताहा. दर्शन कीन मान्तें सुटीन उपास सोडताहा.

इहीं देवी पूंज्याबी आदिवासी रिवाजा पुरमाणेज वेहे आवनारा लोक एक नोवी सिबलींम हाल, नाराल्यो डाल्या मुंबरा आन आरदी बाटली, होरो लावताहा. सिबली नोवा फाडकाकी बांदीन मुनकापे थोवीन लावताहा. इयील हीदारी आखतेहें. इहीं दर्शन केनारा लोक लाथनीम उबा रेताहा. इहीं देवी पूँजारोबी आदिवासीज हाय आन तिया पूजा-मंत्री आदिवासी देहवाली बोली मूँज हाय तो एहेंकी :

देख धरम धरती. तो आथापे साँय हाय
तो गादिल सोत हाय.
[illegible] [illegible], मोलगाव, देव काटणी, वागण्योंदाभण्यों,
राजो पांठो, विनो ठाकूर, हूरंगी कोडो.
राजो वोडवे, हेली पांडोर, गोंदी मोरवों,
याहा हेला दाबू, तो गादील सोत हाय.
कोणी कन्सरी, होना हिदारी,
बरकत देजे, पोऱ्यासोऱ्याल, ढोरवासडील सुक देजे.

दर्सन केनारा लोक लायनींम उबा रेताहा. जीया नंबर आवेहे तो हिदारी पूँजारापे दे हे. पूँजारो मोनाम्गेनाँम उपे देदलो मंत्र आखेहे. हिदारी सोडीन तो चिवडी, दागिने देवील चोडवे हं. नाराल्यें, अगरबत्या आन पुरसाद देवीपेने फिरवी लेहे. हिदारी मेनें दाणा देवी बोदडीम टाके हे. दर्सन वालाल सिबली आगाडी तेरावेहे. आन बोदडीमेनें मुठपोय दाणां पूँजप्रसाद तरीके तिया सिबलीम टाके हे आन मंत्र आखे हे :

कोणी मागे, कोणी आपे
राज मागे, राज आपे
जोडों मागे, जोडों आपे
होनों मागे, होनों आपे
पोऱ्यो मागे, पोऱ्यो आपे
मातानी सेवाचाकरी करजो, भुलशो नहीं.

एहेंकी मंत्र आखीन मुठीमेऱ्या हाली दाणा तो सिबलीम टाकी देहे लोक बरकत होमजीनते को ली जाताहा. याहामोगी दर्सन केनारा हाजारो लोक लायनीम उबा रीन देवी दर्सनाखातोर तोकलीप खेमता हा.

इया जातराप देवमोगराल खूब मोडो बाजार पोराही. बाजाराँम वानी भाती दुकाने लागते हे. बासनें, फाडकें, खावरो, फोटा, पुरसाद इया दुकाने रेते हे. होटल्या बी रेत्या हा. सर्कस, खाटल्या आन सोंगाड्ये बी रेते हे. देवी दर्सन कीन बाजार कीन लोक खुचिम को जाताहा. इया जातराँम गुजरात, महाराष्ट्र आन मध्यप्रदेसा लोक आवताहा. पाहल्या लोक पागे आवताहा आन दुऱ्या लोक गाडाहाँम आन मोटरीहीम आवताहा.

केडी आथी याहामोगी ?

देवी याहामोगी जात्रा माहती आपोही लेदी. आमी आपो याहामोगी केडी आथी इया माहाती लेता. याहामोगी एका आदिवासी खेडूता पोयरी आथी. तियाखातोर तियील कुणब्या पोयरी आखतेंहें. खानदेसा नवापूर तालुखा मावचार पाटीम वासरवेल नावां एक गाँव हाय. तिहीं चिंबल्यो गावीत आन गींबली गावती रेहेले. तेंज याहामोगी याहाकी बाहको. याहामोगी खेरो नाँव मोगी एहेंकी आथों. तियी हात बोंयाहाँ आथ्या. तियीहींम मोगी

चारुलो नंबर आथो. मोगी बाठी बोयीहींम खूब सुरती आथी.

चिंबल्या गावतांही लोक पोयऱ्या फूंचाँ आवे. तियाहाँन मोगीज पोटे. पेन मोगी मोडी बोयींही वोराडें नाहाँ वेये तिहींमें गावीत मोगील नाय दे आन लोक वोली जाय. तिहीमें मोगी बोयीहींम आपसाम राड भानगोड सुरु वेई. मोगी खुब समजदार आथी. मोडी बोयींही वोराडें वेराँ जोजवे इया खातोर ती एक दिही गुपचुप याहाकीबाहाका कों सोडीन पार मुलखाम जीवाँ निगीं गीयी.

तिया टेमाल तिया मुलखाँम काल पोड्यो. मोगी कांद खोदनारा लोकाहाँ आरी तोप्ती किनारे पहाडाँम आली. ती लोकांहाँ आरी तोपती उतीन दाबाँम गियी. तिर्यीय खूब दुख वेव्यों. बिमारी आली तिहीमें तियी आऱ्ये खूब माहीं मोय गीये. तियी डिला मेनें पोतडे फाटी गीये. ती खूब दिही पुखीतीसी दाबा जोंगलाँम फिरी आन खूब थाकीन एका चाडातुले बोठी. तिया टेमाल दाबा राजा आन कोठार प्रमुख बाहागोऱ्यो दाबा जोंगलाँम फिराँ आलो. तियाँय मोगील देखी तिथी होद फुच काडी. तियाल मोगी दोया आली आन तो तियील दाबाँम तिया को ली गियो. दाबा राजा बाहा गोऱ्या राणी नांव देव गोंदर आथों. तियाहाँन एकूज पोयरो आथो. तिया नांव विनो ठाकुर. तियाहाँन पोयऱ्या नाय आथ्या. तिहींमे तियाहीं मोगील पोहयी आन तियील पोहली पांडर नांव देदों. तियाल लोक याहामोगील पोहली पांडर नेत पांडर माता एहेंकी आखताहा. ती दाबाँम तियाहाँज को राँ लागी. ती फाची फिरीन मावचार पाटीम नाँय गीयी.

करजन खाडी काराडाप काणी खूटा राज आथों. तिया राजा ताराहमल आन राणी उमरावाणू. तियाहाँ एक पोयरो आथो. तिया नाँव राजो पांठो. तो विना ठाकुरा दोस्त आथो. तो एक दिही तियाआरी दाबाम गीयो. तियाँय मोगील देखी. ती तियाल गोमी. तो दाबाँम तियील जोवाहाँ रियो. हात वोरेहे पुरे वेये. राजो पांठो आन मोगी दाबामेने निंग्यें आन तियाहीं देवमोगरा गाँव वसव्यों.

मोगी खेल होत्याहा आथ्या. ते तियील तारास दे. तियाखातोर तियींय राजा पांठापे जुदों पोंगो बांदी मांग्यो. ती जुदी राँ लागी. तियील लोसमी पालूली सोक आथी. तियीय हाऱ्या हाऱ्या गाया पाल्या. ती तियीहीं सेवा केराँ लागी. ती लोकांहाँनबी खूब मोदात केराँ लागी. तियाखातोर लोक तियील याहा आखे. याहा एटले याहाकी. ती देवी सारकी सोती आथी. तियाखातोर लोक तियील देवमोगीबी आखे. लोक तियील देवी सारकी मानाँ लाग्या.

तियींय लोकांहाँ खूब सेवा केयी आन ती होरगे गियी. राजो पांठो, विनो ठाकूर आन तियी जातीजोमातींय तियीं मूर्ति बोंणाँवी. लोक तियीं मूर्ति सेवा चाकरी केराँ लाग्या. तिया फाचलां आठ-नोव होव वोराहा पेयला हागबारा राजा चंदाजी वसावाल इ मूर्ति हागबारा जोंगलाँम सापडी. तियांय तियी ठाणक बोंणाव्यों. तो तियी पूंज्यापात्र्या केराँ लाग्यो. आगलाँ जायन हागबारा राजा याहामोगी जातरो पोराँ लाग्या. तेहेंने आजलुग वोरांहांल याहामोगी जातरो पोराही.

सूर आमूँ मर्द आमूँ

सूर आमूँ मर्द आमूँ धर्मी आमूँ भिल
जोंगलूमेनें राजा आमूँ आही वागू पिल
खेरा मर्द आमूँ भिल ॥धृ॥
जोंगलूमेंने वाग असालें रोजडें हावजें हांबरे
बोररों कांडे फेकीने आमुँ
बोरसें कांडे फेकीने आमुँ
डोगडाकीबी माअजी एहेंडा मर्द आमूँ भिल
खेरा मर्द आमूँ भिल ॥१॥
खाया डोगा दोवडी आमूँ वोल्यें-खोल्यें कुद्या
कान तीने वागलें लावजी
कान तीने वागलें लावजी
एहेंडा काकरा पारदी खेरा मर्द आमूँ भिल
खेरा धर्मी आमूँ भिल ॥२॥
बारा वोरेहे लोड्या आमूँ कांद मुलें खाईने
राणा प्रतापा बाणों राख्यो
राणा प्रतापा बाणो राख्यो
एज ते धर्मी भिल खेरा मर्द आमूँ भिल
खेरा धर्मी आमूँ भिल ॥३॥
खाज्यो नाईक दादो आमाँ बोण्यों कारभारी
इंग्रजाहाँने थाकवी पाड्या
इंग्रजाहाँने थाकवी पाड्या
नाहाव्या भारत सोडीन एहेंडा मर्द आमूँ भिल
खेरा धर्मी आमूँ भिल ॥४॥
एकलव्या वंश आमूँ आही मर्द भिल
शबरी भिली वंश आमूँ आही धर्मी भिल
बेन्याहाँ आमूँहीं वंश राख्यो
बेन्याहाँ आमूँहीं वंश राख्यो
एहेंडा धर्मी भिल खेरा मर्द आमूँ भिल
खेरा धर्मी आमूँ भिल ॥५॥

(इं इंग्रजाहा टेमांम खानदेसामेऱ्या देहवाली भिलाहां राष्ट्रगीत मानाँय आन इंग्रज लोक इं गीत आखाँ नाँय दे.)

मेवासी राजा

आपो देसाम इंग्रज लोक आवाँ पेयला महाराष्ट्रा धुल्या झिलाल खानदेस आखतले. इया खानदेसांम पेयला आदिवासी भिल राजा आथा. तियाहाँन मेवासी राजा आखतले. तियाहाँ राजाल मेवासी राज आखतले. खानदेसा आकुलकुवा तालुखांम आन गुजराता भरूच झिला हागबारा तालुखांम मेवासी राजा आथा. आकुलकुवा तालुखांम काठी, रायसिंगपूर, सिंगपूर, गोंगथों, नांलो, नवलपूर, आलीवी आन होजणाँय इं मेवासी राजें आथे. भरूच झिलाम हागबारों आथो.

इं मेवासी राजे खूब हानें आथे. पेन राजा खूब बाहादूर आथा. ते केडाल नाय बिये. १७७३ सालाँम हागबारा उमेदसिंग वसावाँय राजपिपला राजा आरी लोडाय लेदली. राजपिपलेनें हागबारे आवूली वाट बोंद की देदली. गंगथावाला कुवर वसावाँय १८४६ सालाँम इंग्रजाहाँ आरी लोडाय लेदली. इंग्रजाहीं तिया खातोर मोडों सैन्य मोकलुलो. काठी राजा लक्ष्मणसिग पाडवी झांसी राणी लक्ष्मीबाईल मोदात केतलो.

ए बाठा मेवासी राजा तियाहाँ नावाहाँम सिंग लागवे. उ.त. हागबारा उमेदसिंग, गंगथा गुमानसिंग, रायसिंगपूरा करणसिंग, सिंगपूरा विरसिंग आन काठी मानसिंग. इहीमें बाकी राजा इंग्रजी हिकला आथा आन सुटबुटाँम रे. काठी मानसिंग, गंगथा गुमानसिंग, रायसिंगपूरा करणसिंग आन सिंगपूरा सरवरसिंग इयाहीं इंग्रजी शिक्षण लेदलों. काठी वालो रघुविरसिंग आन रायसिंगपूरा करणसिंग ए अजमेरा लोर्ड मेयो कोलेजांम हिकला आथा. इंग्रजाहाँ दरबारांम तियाहाँ खूब मान आथो. इंग्रज लोक बी इयांहाँन खूब मानीन चाले.

मोडी वाटी हीन आगला वेपारी लोक जाय. तियाहां लुटमारवे. ती लुटमार बोंद केराँ खातोर तियाहीं इंग्रजाहाँन मोदात केली तियाखातोर इंग्रज सारकाराँय खानदेसा नवापूरा भागाम तियाहाँन जाहागीरी गावें देदलें. ते वोराहाँम बेनवारी जाहागीरीम आवे, लोकाहान मिले, सुक दुख फुचे. टेमाप सुक दुखाम मोदात बी के. जे राजा हारा आथा तियाहाँन लोक बी खूब मानें. वोराहाँम एकबेन वारी तियाहाँन मिलाँ जाय. राजाहाँन दाँ हान्या मोड्या भेट वस्तु नजराणा तरीके दाँ जांय. राजाबी तियाहाँपे मोया के. तियाहाँ हारीमाठी खबर फुचे.

ए राजा मेवासी बोली गोगे. मेवासी इबी देहवाली बोलीज हाय. पेन ती खूब मीठी हाय. मेवासी राजाहीं लोकाहाँन हाना मोडा आरी गोगुली रितभात हिकवूली. रेत लोक जी सावाय गोगे नाँय. राजाबी हाँना मोडा आरी तेहेंकीज गोगे.

ए मेवासी राजा आदिवासी देवाहाँन मानें. ते राजो पांठो, विनो ठाकूर, कोलपासू, याहामोगी, वाघणमल, देव तारवाड्यो, देव विरल, देव वारली आन देव वेखला इया देवाहाँन पूँजे.

इंग्रज लोक आवाँ पेयला ते तियाहाँ राजाहाँ मुखतारी आथा. इंग्रजाहीं तियाहाँन चिफ्टन पदवी देदली. १९४८ सालाम आपो सारकाराँय तियाहाँ राजें खालसा के लें.

ओली सोण

सुभाष पावरा

आदिवासी पावरा भिल समाजामेंने जातीरीवाजा पुरमाणे वेनारो ओली सोण :

ओली सोणाँ तिथारी : फागूणी मोयनों आलोकां तिया पेयला दिहाहीनेंज ओली सोण सुरू वेहे. ओली दोअसाँम हागा डांड रोपीन तियाआरी पाच साण्या थोवतेहें. फागूणी पूनोंव पाही आली का पाच सोव दिहा आगलां गावाँ पाडाहाँम डांडी टिपतेहें. बाठा गावाँ लोक पाटला को बोहताहा. ओली सोण केहेंकी काय वालूलो तों ठेरवूताहा. ओली खोरचो, लाकडें टोलवूलो, ओली वाहाँ लावूलों, वाजें आन वाजवाली, साणांहाँ हानीओली आन वाहाँटा मोडी ओली इया बाठो ठेराव वेहे.

साणीहीं ओली : जिया गावाँम काँवी बिमारी नेत आबदा वेरीं, गावाँम केंडो मोयात वेयो वेरी त्या वोराहाल साणींही ओली फूकतेहें. गावाँमेनें साण्या टोलवूतेहें. ओली पुंज्या पात्र्या वेहे. आन हाती ओली लागवूते हें. तियी ओलीम लाकडें नाहाँ टाकते. ओली लागवीन, ओलील पुरसाद चोडवीन हाती मांडा पुरसाद केतेहे. इया गावाँम मांता लेनारे गोसाणें आन बावा नाचाँ नेत ओली मागाँ नाहाँ आवते. इ सादी ओली रेहे.

वाहँटा ओली : इगील मोडी ओली आखतेहे. वाहँटो लावाँ खातोर तीन, पाच नेत सात लोक निवडूतेहे. एज लोक तीन, पाच नेत सात वोरेहेलुग ओली लाँ जाताहां. इयाहाँ वोरेहें पुरें वेयेंको बिहराँ लोक ठरवूतेहें. ए लोक ओली लाँ जोंगलाम जाताहा. जिया वाहँटा सेंडी तोपती होवे नेत दिही उगती वेले रेहे एहेंडो वाहँटो निवडूतेहें. वाहँटा थुंबाही पूंजीम पोयसा थोवीन फुल होरा साक पाडतेहे. वाहाँ मुलांहिनेंज काडतेडें. तों कोतों लांबो हाय एहेंकी आथाकी गोणतेंहें. इ ओली वाटीम उतावीका फाची गोणतेहें. इ ओली घोटेहे का वादेहे इं वेतेहें. ती ओली घोटीत जोहो बरकत नाँय देनारी एहेंकी होमजूतेहे. जर ती वादी त ती जोहोबरकत देनारी आन तिया वोराहाँम खुची रेनारी एहेंकी होमजूतेहे. ओली आरी बिहरों एक वाहँटों लावतेहें. तियाल डांडो आखतेहें. वाटीम गोसाणे आन बावाहीं ओली ओटकावीत तियाहाँन दान-दक्षिणा दाँ पोडेहें. वाहँटा ओली लागवूली जागे थोवतेहें.

ओली तियारी : ओली दोअसांम रोपलो हागा डांड, साण्या एकहोवे. होरकावीन गिया वोराहा ओली खाआ दोअसामेनें काडतेहें. पुंजारो पाटला को पूँज्या पात्र्या केहे. तिहीने नाचतें नाचतें ओली जागे जातेहें. ओलील पागें पोडतेहे. पूंजारो पूंज्या-पात्र्या केहे. वाँहटा सेंडील एक मोडो उडदा पापड, खोबरा वाटी, पालाहा फुलें आन आंबा पानें बांदतेहें. ओली वाँहा ओली दोअसाहीं लावीन दिही उगती वेले सेंडी राखीन रोपतेहें. एठा थुंबा होवे आँन उचे सेंडा होवे एहेंकी कीन लाकडे रेचतेहें.

ओली लागवूलो : चुनख्ये तीन वाजता पुंजारो ओली पूँजेहे. हाती फाची ओली लागवूतेहे. वाँहटा थुंबा होवल्यो भाग बोली जाही आन उचलो भाग रेहे. तियाल एठा पोडाँ नाय देतां उचा उचेज एका डांडाकी चेली लेते हें. तियाल पूँजतेहे. तिया सेंडूवों गावाँ पाटलाल रोडाँ आखतेहे. पाटील धाऱ्याल पागें पोडीं एकाज चाटकाकी सेंडूवो तोडें हे. एका चाटकाकी सेंडूवो नाय टुट्योंत बरकत नाय आवे एहेंकी होमजूतेहे. तिहींने हाती गावाँ कारभारी,डाया, पाडाँहाँ कारभारी इयाहाँन रोंडाँ आखतेहें. इं काम पारवायों का ओली जागे पूंज्या पात्र्या केतेहें. ओलील गुल, डाल्या आन खोबरों देतेहे. कुकडी बी पाडतेहे. थे-माही ओली सोमकी पाच पोवऱ्या फीरीन ओलीम गुल आन डाल्या टांकतेहें. मांतावाले ओलील नाराल्यो, कुकडों आन पुरसाद चोडवीन मानतों सुटते हें. होगू दिही मांतावाले, गोसाणें आन बावा इयाँहा काम चालेहे.

राती नाचणों : ओली जागे पाहल्या आन दूऱ्या लोक ओली वेराँ आलला रेताहा. बाकी लोक टोलगें लावताहा. टोलगावाला टोलगेवाजाँ बादी पोडताहा. जीया टोलगों वेलींपेने वेगीवेलेलूग हारों वाजेहे तियाल हारों मोडो ईनाम देतें हे. जुवान पोयरा आन पोयऱ्या टोलगा चालापे नाचते हें. बाकी पोयरा आन पोयऱ्या ओली लोले आखतेहे. बाकी लोक होरों पीन नाचताहा - कुदताहा. इं नाचुलो होगू रात चालेहे.

पुरसाद : इया दिहा दिही जीया तिया को ऐपती पुरमाणे गुलों नेत बिहीरी जात्यों रांदतेहे. इयामेंने ओलीही थोडो थोडो पुरसाद ली जातेहे. तो बाठों एकठों केतेहे. तिही टोलवाला बाठा लोकाहाँन पुरसाद वाटते हे. बाठो पुरसाद तिहींज पारवावतेहे.

मिरवणूक : वेगी वेले पुरसाद वाटूलों काम पारवायोंका ओली पूँजतेहे. ओली सेंडी आथाँम तीन नाचतें नाचतें आन गाणे आखते पाटलाहाँ को आवते हे. पाटला बाणाँपे नाचतेहे. कोमे जातीवेले टोलगावालो ओली कामाखातोर वापरूले पाराय, सिबली, धाऱ्यो, वेंडलो जिया वेरी तियाल तिया पातों लीन कोमे जाँ देते हे. ओली सेंडी बारे हारकी थोवतेहे. कोमें जायन बाठें नाचतेहे. बाठे एकठे बोहीन थोडो थोडो होरो पिते हे. तिहीने बावा आन गोसाणे गावाँम फिरते हे. तियाहाँन दाणाँ आन पोयसा पातों देतेहें. बिहरा गावाँमेने आल्ला गोसाणाँहान आन बावाहाँन दाणाँ, पोयसा आन होरो देते हे.

होरो : सोण पाही आलो का बाठाहाँ कोमे होरो गालते हें. ओली खातोर होरो वापरूतेहें. गोवाराहाँन, गोसाणाँहाँन आन बावाहाँन होरो देतेहें.

ओली मांतो : गावाँमेने बाठेंज माहीं मान्तो नाहाँ लेतें. एगाहाल पोयरें नाहाँ वेयते, एगोहों माहूं सादा बिमार रेहे आन आजी इतर कारणाहाँसे मान्तो लेतेहे. भोगोत आखे तिया पुरमाणे मान्तो रेहे. उधारण तरीके गोसाणाँ, बावा, काली, कोडावालो इयाहाँन चुलीपे चालीन पोयरे वेयें, बिमारी हारी वेयी ता पाच सात वोराहांकी मान्तो सुटते हे. मानतों सुटाँ कुकडें आन बोकडें पाडते हें.

मान्ता तियारो : मान्तावाला लोकांही ओली पाही आली का पाच सात दिही पालनी केरूली रेहे. तियाहाँ रेवूलों ठिकाण जुदोंज रेहे. खाटलापे नाँय बोहूलो, पाँयाँ बासनों जुदो थोवूलो, थे-माहाँसे दूर रेवूलो, बिहीरा माहाँल आथ नाँय लागवूलो, उपास केरूलों, ओलील लागनारों सामान जुदों थोवूलो, गुलाचाय आन गुला होरो नाँय पीवूलो एहेंडी पालनी केराँ पोडेहे.

चुनखडी : गोसाणाँ आन बावाहाँ डिलाल लागवाँ चुनखडी वापरूतेहे. चुनखडी बारीक बारीक टुकडा केतेहे. पूँजीन साणीहींम पूजतेहें. चूनू तियार केतेहे, साणो तियार केतेहे आन ओली दिही गोसाणाँहाँन आन बावाहाँन चुनू लागवूतेहे.

गोसाणें : भोगोत आखेहे तेहेंकी गोसाणें बोणा पोडेहे. ओली दिहा मानता लेनारें एक जागे टोलवातेहें. सामान लाईनसीर थोवतेहें. भोगोत होरो आन दाणाँ सोडेहे. ऐकेकाल पिडाँया आखेहे. गोसाणाँहाँ मुनकापे, पागडी बांदीन तिहीमे मोरफिचारी थोवे हे. आथाहाँम वाला, कोगीम दागीने, कोंबराल मोडा कुगरा आन मुयाँपे आन डिलापे चुनवाँ टिपकें लागवूतेहे.

बावा : बावाहाँ सामान बी लाइनसीर लागवूतेहे. पुँजारो पूँज्या केहे. तिया डिलाप सामान चोडवूतेहे. मुनकाप लांबी रंगीतटोपी थोवली रेहे. डोवडें कोंबराल बांदलें रेतेहे. कोगींम उंबराहाँ आर पोवतेहे. पागाहाँन हान्या कुगऱ्या, आथाम लाकडा तारवाय, डाफो रेहे. डिलाप चुनवाँ पोट्टा काडला रेताहा.

काली : थेयीही पेराव केलो रेहे. पागाहाँन कुगरा, आथाँम हूपडों आन आख्खा डिलाल कोंहवाँ लागवूलो रेहे. मुनकाल फेटो आन मोडो डोगलो पोवलो रेहे.

कोडावालो : लाकडा कोडो तियार केलो रेहे. तियाल रंगीत कागले लागवूले रेतेहे आथाँम लाकडी आन डिलाल चुनवाँ पोट्टा रेताहा.

चुलीमांतो : एक लांबो दोअसो खोदतेहे. तियाल चूल आखतेहे. तिहीमें ओली लोकडे बालतेहें. हारो आरूँ पोड्योंका, पूंजारो पूंज्यापात्र्या केहे. तिया चुलाँम मान्तावाले पाच डांगे चालते हे. हूंबुर गायी साँ थोवलों रेहे. तियापे पाग थोवते हे. तियाल कायबी तोकलीप नाहा वेती. एहेंकी चुली मान्तो रेहे.

बिहीराहाँ पूँज्या पात्र्या वेया का गोसाणें आन बावा ओलीही जाताहा. ओली सोमकी जुदी जुदी रीते टोलगी चालीपे नाचताहा. वेगी वेले ओली लागवी का ओली मानते सुटतेहे. टोली बांदीन पाटला को जातेहे. को को फीरीन दाणाँ आन पोयसा उकलावतेहे. तियाहाँन होरो देतेहे तो बोठा वाटी पीताहा. गाँव पूरों कीन बिहीरा गावाँम ओली रेहे तीही जाताहा. तिही जायन, ओलील पागें पोडीन तिया गावाँम नाचताहा. पाच सात नेत नोव ओल्या पुऱ्या कीन गावाँम फिरी आवताहा. मान्ते सुटाँ खाडी उँगाँ जाताहा. तिही पूंजारो पूंज्यापात्र्या केहे. तिहींबी होरो, कुकडें आन बोकडें पाडतेहें. नाराल्यों बी ठोकतेहें. बाठाहाँन मांडो देतेहे. कामाँम नाय आवे एहेंडों सामान चाडाल टांगी देतेहे. उदा. टोप्या, डोवडें. तिदीहीने ओली मान्तो सुटाय जाही.

गेर : इं बी एक मान्तोंज रेहे. काईक गावाँहाँ लोक इहीमें रेताहा. तिहीमें वीस/तीस माहीं रेतेहे. कायक लोक हुचीकी आवताहा. गेर एटले कोंबराल साडी पोट्टाकी बांदली, आथाम धाऱ्यों, तारवा, डिलाँम दागिने, पागाल कुगऱ्या, मुनकाल फेटो, आथाहाँम रूंबाल एहेंकी पीडातेहे. बाकी आदम्याही थेयीहीं पेराव केलो रेहे. तीयाहाँन इजड्या आखतेहे. बाकी वाजवाली, बेन आदमी पोलीसाहाँ पेरावाँम, बेन आदमी डाकणीहीं वेहे लेदला, बाकी वानीभाती पेरावाम, एक कोडावालो एहेंकी गेरी रुप रेहे गेरीवालें मोडो टोलगों खास चालीम वाजतेहें. मांदोल, ठाली, बांसरी, रोठ्यो आन टोलगो इयाहाँ एकूज चाली होमचावे नाचते हे.

मेलो (मेलादो) : काहीक ठिकाणाँहाँल ओ मेलादो (जातरो) पोराँही. तिही दूरदूरने वेपारी लोक आवताहा. जुवान जुवान पोयरा आन पोयऱ्या, हाने पोयरे आन डोंही इहीं टोलवातेहे. इंहीबी टोलगें वाजूली बादी पोडेहे. होगूरात गाणें आखीन नाचतेहे. इंही जुवान जुवान पोयरा आन पोयऱ्या एराल एर ओखात की लेतेहे. दोस्त लोक एराल एर मिलताहा. जातजोमात एराल एर हारी खोबोर लेतेहे. दिहा गावाँमेने लोकाहाँ जातरो पोराहीं लोक बाजार केताहा. लोक बोपरापे जिया तिया को जाताहा.

रंगपंचमी : ओली बिहीरे दिही उकडापेने खा लीन रंगपंचमी रोवतेहे. तिसरे दिही बी ओली खा की रंगपंचमी रोवतेहे.

ओली खा थोडोक कोमे टाकतेहे. तिहीने हाती गावाँमेने थेयीहींपे आन आदम्याहाँपे टाकते हे. पोयरा आन पोयऱ्या एराल एर एक मेकापे धुल टाकते हे. जुवान पोयऱ्या आन पोयरा को को जायन मांडो उकलावतेहे. खाडी जायन बाट्टो मांडो एकठो केतेहे. बाठाहाँन मांडो वाटतेहे.

बेन जिवाली थेयीहींपे धुल नाहाँ टाकतें. काहा के जोन्माल आवनारा तियी पोयराल ओली मान्तो लाँ पोडे हे. तेहेंकीज केडापेबी जोबोरजोस्ती धुल नाहाँ टाकतें.

धुलीवंदन : ओली तिसरे दिही तीन कुवारा पोयराहाँन खाडी उंगा ली जातेहे. तियाहाँन बुहल बुध्या आखतेहें. डाबाहीं एकी होवे मुनकें कीन उबे केतेहे. ते पाँयाँम वेतेहे ताँव तियाँहाँन पाँयाम गोचाली देतेहे. तियाहाँ फाडके पाँयाँम टाकी देतेहे. फाडके टाकनारो माहू तिहीने नाही. आथाहाँम साण्या लीन तियाल ओडी लागते हे. ओली जागाही लुग ओडी जातेहे.

तिदीहीज ओली जागाप टोलवातेहें. तिहीं आवती वेले को रांदलो मांडो ली आवते हे. बोठाहाँ मांडो एकठो केतेहे. ओलीही रेयले बाकी लाकडे आन वांहँटा टुकडा टोलवीन ओलीही बालते हे. तिदिही ओली सेंडी बालतेहे. पुंजारो ओली टुकडा हाँन पुंजेहे. तिहीं कुकडो पाडे हे. टोलगो वाजीन तिहीं नाचते हे. इं काम पारवायोंका पुरसात वाटते हे आन ओली ओलवाही.

ओली ओलवूलों : ओली पाचुले दिही खाडी नेत वोल्या काराडे वेलीपे टोलवातेहे. होरो, कुकडें आन बोकडें लावतेहे. पुंजारो पुज्या पात्र्या केहे. कुकडे आन बोकडें पाडेहे. तिदिहीबी बाठाहाँन मांडो खावाडतेहे. तिहींने ओली पारवाही.

ओली गीत

एयऽऽ कुर्रऽऽऽ
काय आखूँ काय राँ दिंव
आखूँ रा ओली गीते.
बारा मोयनाहाँम आली ओलीबाय
आखूहूं ओली गीते.
दिवाली जेवण उशा न कुशा

ओली जेवण ताया
वाजें लेती आली ओली बाय
तो आथाँम टालों.
धुली राजाहीं उबजुली ओली बाय
दांऱ्यामदेख आली.
काल्यान बुल्या ली आला ओली बाय
हानेने मोडी वेयी ओलीबाय.
नागी-पोगी लुटी ओली बाय
लुटी नाहाला बांडाँय.
भोंगऱ्यो मेलादो लाली ओली बाय
गुल न डाल्या लाली.
सोक मोज्या की रियी ओली बाय
सोक मोज्या की रियी.

टोलगा जन्मा काहाणी

आदिवासी पावरा समाजाँम टोलगा काहाणी खूब जुनी हाय. तिया टेमाल कालवा बामण नावाँ एक देवराजा आथो. तिया एकूज पोयरो आथो. तिया नाँव रुणजू आथों. तो हानेने खूब लाडकाय कीन मोडो वेयो. तो जुवान वेयो आन याहाकी बाहाकाल पोयरा वोराडा इदगो लाग्यो.

कालवा बामणाँय वेणू वाण्या भेट लेदी. तियाल एकूज पोयरी आथी. तियी नाँव हातली आथो. कालवा बामणाँय वेणू वाण्याल पोयरी मांगणी गोठ आखी. वाण्याँय बामणाँ सोबदाल मान देदो. बेन्याहा एक विचार वीन वोराड केरूलो ठेरव्यो.

बेन्याही वोराडा दिही नेक्की केयो. वोराड ठेचमें वेरा जोजे एहेंकी तियाहाँन लागे. पेन एक एहेंडो सावाल पैदास वेयो का ठेचमें वोराड केराँ खातोर वाजें जोजेवे. तिया टेमाँल वाजें वाजूली रीत काहींज नाँय आथी. तियाल बेनी नाराज वेया. ते विचार केराँ लाग्या. विचार केताँ केताँ तियाहाँन रोण्यो हूतार इत आलो. ते हूताराल मिल्या रोण्या हूताराँय वाजो बोणाँवूली तियारी देखावी.

आख्या पुरमाणे रोण्यो हूतार कामाल लाग्यो. दाजों केहेंकी बोणाँवूलो, लाकडामेने आवाज केहेंकी काडूलो आन लाकडा वाजों केहेंकी बोलाँवूलो एहेंकी विचार केराँ लाग्यो.

रोण्यो हूतारांय बारा मोणाँ कुवाडो खांदाप लेदो. हिदोंबी आरी लेदों. दुद्या तुंबडीम पाँय पोय लेदों आन जोंगलांम गीयो. लाकडा पारोख सुरु केयी. पेन मोनाँसारको लाकडों नाँय मिले. फिरताँ फिरताँ रोण्यो हूतार आथागावाँ डोगांम गियो. इया जोंगलाँम आथा कुंभा राज आथो. इया राजा कोआपाही वाडींम एक चाड आथो.

तों हागा चाड आथो. हागा चाड देखीन रोण्या हूताराँय तों चाड रोंडूलो विचार के यो. आथाँम कुवाडों लेदों आन पेयलोंज चाटकों चाडाल ठोक्यो. पेन चाडामेने रोका तार निंगा लागी. तो वीन रोण्यो हूतार नाराज वेयो. पेन तियाँय हुकाला पानाँ चुरो कीन पूँज्या केयी. आन फाचो चाड रोडाँ लाग्यो.

बिहरों चाटको ठोक्यो आन पाँयाँ तार पोडाँ लागी. रोण्या हूताराल हिमोत आली. चाड रोडूलों वांदो नाहाँ एहेंकी तियाल लाग्यो. तियाँय लाकडों रोंड्यो. तिया लाकडाल कोरवीन पोकलों केयों. तिया मोडों टोलगो बोणाँव्यो. तेहेंकीज तियाँय तियाज चाडा हानी टोलगी, मांदोल, टुँयक्यों, डाहाँक्या आन इंदला पाटला बोणाँव्या. वोराडांम वाजूलें बाठी जाती वाजें तियार कीन तो को ली आलो.

तियाँय कालवा बामण आन वेणू वाण्याँ भेट लेदी. तियार केलां वाजाहाँ माहती आखी. बाठा वाजाहाँ पूँज्या केयी ठेरवूला टेमापे हातली आन रूणजू ठेसमें वोराड वेयो. वोराड हुचीम आन खुचीम वेयों. हाने आन मोडे बाठेंज वाजें तिया वोराडांम वाज्ये. तिदिहीने वोराडा कामाँग आन बिहरा देवाकामाँहाँम वाजें वाजूली रित सुरू वेयी.

०

ढोलगीत

ढोल न पेपाऱ्यों लावरा दादा
हेली वेले नाच.
ढोल वाला ढोल वाजारा
आमाँत हाय नाचनारा.
ढोला चालावे नाचवा बेना
तो ता पावूहू लालो ढोल
थे न माटी नाचारा दादा
ढोल वाजे हे ढोम ढोम.

****

आपो गावाँ
गोली गोली दोदमें हे.
आपो जाहूँ राडीकलम
गावाँम ढोल वाजे हे.
धोडगावूँम बोरफी बेना
ढोल वालाहाँन निमत दजा.
ढोलावालो वाजाँ आवे हे
तो ता दोसदार
नाचाँ आवे हे.

ओली गाँय (गोठ)

आदिवासी पावरा समाजाँम ओलील मोडाँम मोडी देवी मानतेहे. तो बाड्डा सोणाँहाँम मोडो सोण रेहे ओलीमाता को में सुक आन बरकत लावे हे एहेंकी पावरा लोक मानता हा. एहेंडा इया मोडाँम मोडा सोणाँ गोठ अकराणी, साथदा तोलदा आन शिरपूर तालुखाहाँम अलग अलग रीते आखतेहें. तिहीमेनें इ एक गोठ हाय.

विदूबाय देवींय कादवा तोरती, चाँद, सुऱ्यो, देव आन देव्याँ तियार केया. देव आन देवीही मुरत्या बोणांवीन बासनों तुव्यों. तियाम थोडोक कादु उगरुलो आथो. तो पाँय उकडापे टांक्यो. तिया पाँयां मेऱ्या उगरूला कादवा एक पोयरों बोण्यों. तियाल धुली रायो आखतेहे. तिया धुलीराया पोयरी ओली एहेंकी मानतेहें.

देवाहाँ राजा काल्यो आन बुल्यो शिकार केराँ बीज्या गड पहाडाँम गिया. सिकार केताँ केताँ तियाहाँन फाँपी लागी. ते पाँय पियाँ दोऱ्याँ किनारे गिया. तिहीं तियाहाँन उकडापे एक बालक सापड्यों. तियाल ते को ली गिया. तिया बालका नाँव ओली थोव्यो. एकेक टिपकों दूद पाजीन तियील मोडी केयी. ती जुवान आली. ती सुरती आन सोती आथी. एक वारी भोंगीराजा कोडापे बोहीन पोयऱ्या हेराँ काल्या आन बुल्या को गियो. तो बी देखायाँम सुरतो आथो. तियाँय पोयरी मागणी केयी. तो राजोज आथो तिहीमें काल्या आन बुल्या तिया सोबदो मानीन तिया आरी ओली वोराड ठेरव्यों. बोडों ठाचमें वोराड वेयों. तियाहाँन बेन पोयरे वेयें. तियाहाँ नाँव भोंगऱ्यो आन मेलादो.

ओलीबायींय खेल वोराहाकी तियी याहाकी बाहाकाहीं जावूलो विचार केयो. तियींय नोंवे पोतडें आन होना-चांदी दागीने लेदे. हूताराही जायन नोवी गाडली कोडावी आन जोडवी रायापे गाडली बांदावी. गोवली रायाहीं जायन कांड्यो आन मेंड्यो नावाँ बोईल माग्या.गाडलीम ओली, भोंगऱ्यो आन मेलादो एहेंकी बोठे. ओली बायींय तियी याहाकी बाहाका खातोर गुल, डाल्या, खोपरों आन नाराल्यों लेदो. वाटी पुरतो हिदों लेदों आन तियाही उजाडी वाट तेयी. ते आगाडी जाय ताँव तिया मुलखा मोडो बांड तियाहांन वाटे मिल्यो. तियाँय वाटीम गाडली ओटकावी. ओली बायी पोतडें आन दागदागूने लुटी लेदे आन तियील खाली आथे मोकली दे दी. (तियाल ओली बाय लुटाइ एहेंकी आखतेहे). आन तियालूज गोसाणे आन बावा उगडाज मानते लेताहा. वाटींम तियींय चिंबी बोनाय मुक्काम केयों. तियाल वाहँटा ओली बोणाँवतेहे.

राणी काजलील होपोन पोड्यों का गावाँम ओली माता आली ही. ती जोहो बरकत आन सोत ली आली ही. तियी पूँज्या केयी का ती प्रसन्न वेरी इ गोठ तियींय कुंभा आन कुंदू राणाँल आखी. तियांही गावाँ मेऱ्याँ लोकाहाँन निमतें दे दे. ओली दिही ठेरव्यो. पूँज्या केरूलों सामान, लाकडे, साण्याँ आन वांहँटे ली आला. आन तियाही सोण वाल्यो. तियाहाँन ओली प्रसन्न वेयी. ती कुंभी राणा को वोराहाँम एक वारी आवेहे. जोहोबरकत दी जाही. मागणो पुरों के हे. तियाल वोराहामेंने एक वारी ओली, भोंगऱ्यो आन मेलादो वालते हे. धुलीराया पोयरी हाय तियाल धुल रोवते हे. एहेंकी पावरा लोक भानता हा.

देवदेवता पूत आन भोगोत

कविता महाजन

कुदरती घटनाहाँ बद्दल आदिवासी मांहाँ मोनाँम धाक आन नोवाय एहेंड्या भावना रेत्याहा. हुदरुला समाजाहा देवदेवताहाँ मूल रुपबी एहेंड्याज घटनाहाँमें दोबलों हाय. तिया हिचाबाकी आजबी आदिवासी समाज कुदरती जास्तीत जास्ती पाही रीन वादनारो समाज हाय. तियाल कुदरती बद्दल तिया मोनाँम तियो दिव्यशक्ति बद्दल विश्वास हाय.

पाँय, वेडी, तोरती आलुलो, पूर, काल, गाऱ्या पोडुलाँ ए कुदरती घटना तेहेंकीज एकाएकी आवनारी बिमारी, अचानक आवनारो मोत, पिकावे पोडनारो रोग, जोनीवारे मोरुलो ए माहाँ ताबामेऱ्या गोठ्या नाहाँ. तेहेकीज माहाँय बोणावल्या संस्थाहा मेने भानगुड्या, ताकरात्या, सोडीन जाउलो, सूटोसेडो इयी गोठीहीं माहूँ अलग विचार केराँ लाग्यों. आन तीहींमेंने मंत्रतंत्र, जादू, देवदेवता आन पूत इयाहाँ जन्म वेलो हाँय.

आपो सांबाल वेराँ जोजवे, आपूहून हारों जीवन जीवाँ मिला जोजवे तेंहेंकीज नुकसान केनाऱ्या अन पिडा देनाऱ्या गोठ्या टालतां आवाँ जोजवे तीया खातोर आदिवासीहीं धर्म तियार वेयो. इया धर्मा पालन केराँ खातोर कांही वागणूकी प्रकार, नियम आन पालन्या धीरे धीरे तियार वेत्या गीया.

''मांहूँ आन कुदरत इयाहाँ मेने संबंध नेक्की केनारी कल्पनाल निश्चत केनारी श्रद्धा आन आचार इयाहा व्यवस्था एटले धर्म'' ऐंहेंकी धर्मा व्याख्या Dictionary of Anthropology इयाँम केली हाय. तेंहांकीज एडवर्ड टायलर इयाही तियाहाँ ''Primitive Culture'' इया ग्रंथाम ''दिव्य प्राण्याहाँपे विश्वास अेटले धर्म'' इहेंकी आखलों हाय.

धर्मा पालन केराँ खातोर अन तिया पूरमाणे वागणूंक थोवाँखातोर जे नेम नेत पालनी नियम टाकला रेताहा तियाहाँ माहाती बाठाहांन वेराँ जोजवे तेंहेंकीज देव आन मांहूँ इयाहाँ कायतेबी संबंध राँ जोजवे इया कारणाकी भोगोत, पूंजारा समाजाम तियार वेया. तियाहीं तंत्रविधी इंज आपो काम ठेरवी लदों. धीरे धीरे समाजांम तियाहाँन खूब महत्वा जागो मिलतोगीयो.

दिव्य प्राणी नत आत्मा इयाहाँ एकरुप नेक्की ठेरलों रेहे. तियाहाँ भागबी पाडला रेतांहां. तियाहाँ निसाण्यां बोणाँवल्या रेत्याहा. मांहाँ जीवनाप तियाहाँ हारोमाठो काय परिणाम वेहे इयाबी आंदाज बांदला रेताहा. तियाहाँ पूंज्या पात्र्या, प्रार्थना इयांहांबी रुढी नेक्कीवेहे. पूतांहां आन वाडावोल्लाहाँ पूंज्यापात्र्या केताँभी देखाही. तेहेंकीज जोनावारे, चीडे, जडीबूटी इयाहाँबी पूंजापात्र्या वेत्याहाँ.

(वारली) आदिवासीही देवदेवता, तियाहाँ कामे आन तियाहाँम खास काय रेहे तों आमी आपू विहूँ -

१) गांवदेवी : गांवदेवी गावाँ हीवाँपे बोहावली रेहे. हिवाँपे तियी वाय हानों मंदिर बोणाँव्लों रेहे: इ मंदिर बहुतेक हेदू नेत आवळी चाडातोले रेहे. देवलाँम गांवदेवी लाकडा पूरी मूर्ति रेहे. नेत हेंदुर लागवुलो लांबो डोगडो उबो केलो रेहे. गावाँ लोकांहाँ खेती देखरेख केरूलों इं इयी देवी काम रेहे. गांवदेवी कामाँ, होद तियी गावापूरतीज रेहे तिया गावापूरतीज तियी सत्ता अन मर्यादा रेहे. वाग्योदेव (वागोण हिवाऱ्यों) तियी ताबाँम रेहे. पितरी आमावस्या आगलों नोवायीहीम नोवाया बोहोवीन गांवदेवील नोव आर टोकतेंहे. नोवुली रातिल रात काडतेंहें. तिया दिहादिही लोकांहाँ डिलाँम देव आवताहाँ. वेगीवेले कूकडी पाडीन नोवाया उठवुतेहे. इं काम गांवाँमेने बाठालोक वोरगुणी कीन केताहा. वोराहा मेने बेनवारी एटले पोअणी वेहे ताहाँ अन पाक आवेहे ताहाँ एहेंकीज बाठालोक बोरगुणी कीन देवील बोकडों पाडीन पूंज्या केताहा. तिया टेमाल आहिपाहीने बाठा देवा हानबी नाराल्ये ठोकतेहें आन देवाल नोवो हेंदुर लागवुतेहे.

२) वाघदेव : (वाग्योदेव/वागोणहीवाऱ्यों) वाघदेव ठिकाण गांवदेवी ताबाँम तियी पागाहीं रेहे. जोंगलांमेने वाग आन तियासारकाज जोंगली जोनावाराहाँ इ निसाणी रेहे. तियाल गांवदेवी ताबांम देदोका वाग आन तियासारका बीहीरा जोंगली जोनावाराहाँ तकलीफ नाहाँ वेती. गांवदेवी तियावे नोजोर थोवेहे. वाघदेव गावाँम आलो तियाँय मांही नेत जोनावरे खाउलों सुरुकेयो त देवी हुंबुंर नाराल्यो फोडतेहे.

३) नारणदेव : इं बी एक कुलदैवत हाय. तों जियाहाँ कुलदेवत हाय तियाहाँ कोमे तिया एका पितला पात्रापे कोरली मूर्ति रेहे. नारणदेव ओ बाठा देवाहाँ कारभारी आन बाठा देवाहाँम मोडोदेव मानाही. खेल गोठीहींम नियात केरुला नेत गोठ मुडूला जागे तिया नाव आवेहे. केह्राबी देवा पूंज्यापात्र्या केतीवेले पेयलो नारणदेवा नाव आवेहे. खेल गीताहाँम इतर देवदेवताहाँ नावें आवतेहे तिहीमें पेयलों नारणदेवा नाव आवेहे.

४) हिरवा आन हिमाय : हिरवा देव आन हिमाय इं बेनी कुलदैवतें हाय. हिमायदेवी चांदी पात्रापे मूर्ति कोरली रेहे. हिरवादेवा मूर्ति नाहाँ रेती. मोरा फिचाहाँ एक जुडी बोणाँवीन तियाल हेंदरा टीला लागवुला रेताहा. ओलीटेमाल हिरवादेवा पालखी नींगेहे. ढोल काठी सेंडूवाल बांधीन तियाल को को फिरवूतेहे. लोक तियाँपूज्या केताहा. तिया मान्तों लेताहा. इया बेनीदेवाहाँ काम आपो कुला लोकाहाँन सामालुलो तियाहाँ आफत दूर केरुलों आन तियाहाँ अडचण सोडवूलों रेहे.

५) जरीमरी : इयी देवी गावाँ हिवाँप हेंदुर लागवुलो डोगडो थोवलो रेहे. गावाँम केह्रीबी बीमारी नाँय आवाँ जोजदे इया खातोर ती पेहरो देहे. एगदी बीमारी आलीता तीयी नावाँसे मानतों लेते हे. एगदी मोडीज बीमारी आली ता तीयीपे काटें टाकतेहे. ती काटें दुर फेंकीदेहे. इं कांटे तीयीय दुर फेंकी देदे ता ती बीमारी बी दुर फेंकाय जाही.

६) कणसरी : इयील धान्या देवी मानेतेहे. फूल आन चोखालीन कणसरी नावाँकी पारीन कोणगीम थोवतेहे. तियाकी बरकत आवेहे, मालदारी वादेहे अहेंकी मानते हे. एगाहा कोमे धान्या बाहाराय वेती वेरीत. कोमेने एगदा माहा डीलाम आवीन कनसरी ताकरात केहे (होरकोत केहे आन रोडेहे.) कणसरी रोगवाय गियीत काल पोडेहे एहंकी लोक मानताहा.

७) पल्हेरी : इ बी एक कुलदेवता हाय. एगदा माहाँ थे नाँय रेती वेरी, एक सारकी नाही पोडती वेरी ताहाँ इयी देवी मानतों लेतेहे. थे फीरी आलीता नाराल्यो फोडीन, कुकुडों पाडीन मानतों सुटतेहे. इ देवी चांदीपात्रापे मूर्ति कोरली रेहे.

८) कालभैरी : इ बी एक कुलदेवता हाय. इयी चांदीपात्रापे मूर्तिरेहे. एगाहाल काना बीमारी वेयीत इ देवी मानतों लेते हे. कान हुदऱ्यो का नाराल्यो फोडीन मानतों सुटतेहे.

९) पांगजी : इ कुलदेवता हाय. इयी चादीपात्रापे मूर्ति रेहे. केडा आथपाग दुखतो वेरी, केडाल आथापागा बीमारी उबजी वेरीत इयी नावाँसे उपास केतेहे.

१०) बहीरमदेव : बहीरमदेव ओ ठाणाँ झिलामेऱ्या वजरेश्वरी आन माहालक्ष्मी इयी बेन देवीही पावूहू हाय एंहेंकी मानतेहे. वोराहाल दोहरापे बहीरमदेवा लाकडी काडतेहे. ती गावाँ गावाँहा फिरवूतेहे. लाकडी ली जानारे माही एक मोडो टोलगों वाजतेहे. टोलगा आवाज आलोका लोक नाचता कूदता जाइन ती लाकडी आपोगावाँम लावताहा. गावँमेने भोगोत तीहीं आवेहे. इ लाकडी एक पाटलो मांडीन उबी केतेहे. नुस्ती तोरतीपे नाहाँ उबी केते. लाकडीलावनाराल चोखा नेत पोयसा देतेहे. तीया टेमाल गावाँमेऱ्या भोगता डीलांम बहीरमदेव आवेहे. ताहाँ लोक बहीरमदेवा नावाँकी मानतें लेताहा.

११) मसेसर (मआहुर) : भोगोत देव रोवावेहे हे ताहाँ. ओ डिलांम आवेहे., ओ देव पीड्या लेवाडेहे. तियाल इयाल मसेसर आखतेहें. तो केल्लाबी पुताआरी पीड लेहे. तियाल केडोज नाहा ओटकावी सेकतो. तो केल्लाबी पुताल नाहावी पाडेहे.

१२) डुकऱ्यो : ओ देव भोगता डीलाम आवेहे. तो डोरॉंम वीहे, डोराम उंडलेहे, आंगेडीले डारों थाबेहे तियाल इयाल डुकऱ्यो एहें की आखते हे.

१३) वीर : ओ मर्द वाडावोल्लाहाँ नीसाणीं आन कुलदैवतभी हाय. तिया मुर्ति नाहाँ रती पेन एक मोडों बावठ्यों कोडों रेहे तियाल पूँजतेहे. इया बावठ्या कोडा आकारावेने आपो वाडावोल्लाहाँ ताकुती आंदाज केतेहे ओ डिलांम आवीन कुला दुश्मानाहाँन खतम केहे.

१४) बामनदेव . इं बी एक कुलदैवत हाय. वोराडा टेमाल ओ भोगता डिलांम आवे हे. देव रोवावती वेले ओ बाठा देवाहा सेवटीप आवेहे. ओ वोराडा टेम आखनारा बामणा कामकेहे. तिया खातोर इयाल बामणदेव आखतेहे. तो डिलाम आलोका मांडो आन पेनतरीके एक पूजलो बोंबलो तिया कोगीमेऱ्या दोराल बांदी देहे. खेलवारी हाँ नाँ केताँ तो वोराडा मोहोतुरी टेम काडेहे.

इयासावाय हिन्दू धर्म वालाहाँ आरी रीन मारूती, खंडोबा, भवानी, वज्रेश्वरी, महालक्ष्मी, शंकर इया देवाहान बी अे लोक मानताहा.

पूत

इया देवदेवता हाँ पूरमाणेज पुतडें आन भावाच इयाहांनबी इया समाजाँम कीमत हाय. तिया पूतडाहाँ खास रुप आन खास काम रेहे एंहेंकी मानतेहे. इया पूतडाहाँ माहाती खेल गोठीहीमें आदिवासी समाजाँम

फेहलूली हाय. इं पूतडें इ पुरमाणें :

१) चेडो (चेडोबा) : आगला वाडाँ भालदार लोकाहाँन लूटीन गोरीब लोकाहाँन मोदात केनीरा खेल मोडा बांड आथा. एहेंडाज एका मोडा बांडाल एकीधाडीम माइन टुकडा टुकडा की टाक्या. ते टुकडा जेहेतेहे फेंकी देदा. ते टुकडा जीया भागाँम पोड्या तीया भागाँम एक एक चेडो बोण्यो. ओ चेडो खूब मोडो रेहे. तिया डील उजलों रेहे. चेडा ठिकाणों चाडातोले रेहे. तिहीज तिया हेंदुर लागवुलो एक डोगडो रेहे. तिया जोतो भाग वेरी तोता भागाम केडाँय पिसाब नाय केरुलो तेहेकीज दुरवेली थेयी हींय तिया भागाम जाउलोनाँय नेत तियाहान चेडो ठोकेहे. तिया माराकी माहूँ मोयबी जाही. चेडो खूब ताकुतवालो आन बाठा पूतडाहाँने मोडो मानाही. एगदाल वडवाऱ्या पूता तकलीफ वेती वेरीत तिया डीलामेने पूत काडीन चेडा जागाप डाटतेहें. जी कोमे इया पूतडा पोल लागीन माँही मोते वेरी तिया कोमेने बासनकुसन बीहरा लोक वापरुता नाहाँ. एहेंडे बासने चेडा भागाम लावीन डाटतेहे.

२) वस्ता (रान्योपूत) : ओ पूत जोंगलांम रेहे. तो केल्लाबी जोनावारा रुपलेहे. ताबडतोब गायब वी जाउली तियाल आवोड रेहे. तो माहाँन नावाँकी ओखेहे. तो गायबवीन चाडा ढागीहीपं जायन बोहे. चाडातोले जानारा माहाँन तो नांव तीन हात केहे. ओपुत माहाल लाग्यो ता माहाल बोरो आवेहे. इया बोरा धुंधीम माहूँ एक सारकों भोटकुतों फिरेहे.

३) मूंजो : इं मुसलमान धर्मा माहाँ पुतडों उबजुलों रेहे.तों खूब जाडों आन खूब उंचों रेहे. तों हुंबुरने माहाँ सारको देखाही पेन फाचाडी पोकलों रेहे. फाचाडीनें तिया खोक्यों देखाही. तों उजलों आन मुसलमानाहाँ टोपी पोवलों रेहे. तो पिपला चाडापे रेहे. भोर माजनापें वेलीपे आन राती तो माहाँन लागेहे. तों तियाल पोटे तोतों उचों वी सेकेहे. तो जुवान आन हारा ताकतवाला माहाल तकलीफ देहे. तों जिया माहाल लागेहे तो माहूँ कुस्ती रोवतेंहें तेहेकी आथ आलवेहे. पुतडों फोकोत तियाज माहाल देखाही बिहिरा लोकाहाँन फोकोत कुस्ती रोवतेंहें एहेंकी आवाज आवे हे. तिया खातोर लोक पिपला चाडा पाही पिसाब नाहाँ बोहता. इयाल डुक्कर खायो एहेंकी आखीन गाय देदोत नाही पोड्हे.

४) खवीस : इया रोंगबी उजलों रेहे. इं पूतडो नाचेहे. इयाँम आन् मुंजाँम् फेरोक् नाहाँ रेतो.

५) डोगड्यों : इं गुप्त रुपाम तोरतीम रेहे. तों लोकाहाँन सापाटा देहे. तिया होदीमेने जानारा लोकाहाँन तों मार देहे.

६) हेडली : (चुड्याल) बेन जीवाली थे जर मोयगीयी त तियील ओजाँ आगलों कासा टुकडा की तीयी डेडील चिर पाडतेहे. तेहेंकी नाँय केयोंत, तियी डेड नाय फाडताँज तियील ओजीत तियी चुड्याल बोणेहें. ती पीपला नेत वोडा चाडाप रेहे. ती मुनकों सोडीन बोहे. तीबी माहान लागे हे.

७) हिरवट : (इरवों) इं रान्यापूता सारकोंज रुप बोदलेहे. कुत्रों, बिलाडी, कोलो, जिराफ, उंटडो इया रुपाहाँम तों रेहे. तिया तिया रुपाहाँमबी तों उजलों देखाही. तों तिया बोची तिया मोनाँम आवे तोती लांबी की सेकेहे.

८) गिऱ्हा : (गिरो) इं पाँयाँमने पूतडो रेहे. पाँयाँमेरी तिया होदिम जर एगदों माहूँ गीयोतां तिया पागाहाँन

तों पाक्कों ती रेहे. तिया आकार हानोमोडो वी सेकेहे. हारा तोरनारा माहालबी तों बुडवी माही.

९) वठवाऱ्यो पुत : इया पूतडाल मुयाँ पूतडोंबी आखतेहे. इं पूतडों जीया ताबाँमरेहे तो मांहूँ बीहरा माहाँल ताबाँम थोवी सेके हे. डाकण्या थेया केरनी केराँखातोर आन मुठमाराँखातोर इया पुतडा वापर केत्याहा. इया वठवाऱ्या पुतडा मुर्तींबी रेहे. एकाज तोडापे पांच नेत हांत मुनकावाली इ मुर्ति रेहे. इया पुतडा तकलीफ वेयीता तिया मुर्ति चेडा ठिकाणा पे ली जायन पुरतेहे. इं चेडा ताबाम गीयोंका इया तकलीफ बोंद वी जाही एहेंकी मानतेहे.

भोगोत

आपो जीवन सुकी, जोहोबरकतीम अन हारों राँ जोजवे तियाल आदिवासी पुराविश्वासाकी रुढीपुरमाणे देवा धर्मा काम केताहा. देव आन सादों माहूँ या वोसमेऱ्या वती तरीके भोगोत काम केहे. भोगोत खास विदाया हिकलो रेहे. तिहीमे तो सादों माहूँ नाहा रेतो. तो देवा रुपुज मानाही. तिया डिलाँम देव आवे हे आन देवा काय आखुलों रेहे तों सादा माहाँयलुग पोचवेहे. भोगता काम देवा धोरमा काम, बीमारीही इलाज, हाप आन वीसुला जेर उतावूलों एहेंडो रेहे.

भोगताहीक : नागपंचमी दिही भोगता विदया हीकुलों काम सुरु वेहे. हिकनारो भोगता पोयरोंज रेहे एहेंकी नाहाँ त केल्लोंबी लायक माहुँ इ हिक हिकी सेकेहे. हिकवुलों काम भोगोतुज केहे. रुढीपुरमाणे तिया ओ धोंधोंज रेहे. पेन तो सादा माहाँ जीवन जीवीसेकेहं. तो खेतीबी की सेकेहे. तिया पोयराबी ओ धोंधो केरा जोजवे एहेंकी नाहाँ रेतो. भोगता हीक सुरु वेईका तियावे खेल बंधने रेतेहे. तिया बंधनाहाँ पुरमाणे तियाल राँ पोडेहे. नाँय हाती तो भोगोत हिकुला लायक नाँहा रेतो. इया कडक बंधनाहा से लोक भोगोत हिकुला आरदोंज सोडी देताहा.

विदाया हिकुला टेमाल पालुला नियम :

१) केहें कातरुला नाँय. (डाडी मुनयों बोडुलों नाँय)

२) उंगुलों नाँय

३) केल्लीबी थेयी पाही जाउलों नाँय.

४) याहाकी रांदलो मांडो ज खाउलो. बिहीरी केल्लीबी थेइ आथऱ्यो मांडो खाउलो नाँय.

५) मांडो खातीवेले कुतराल ओडूलों नाँय. केडाल ''बारे जो'' एहेंकी आखुलों नाँय.

६) भोगोत मांडोखाय ताहाँ कोमे केडाँय दोलुलों कुटुलों नाँय, बारुलों नाँय, तेहेंकीज बागडी बी आवाज नाय केरुलों.

७) गावाँम एगदो माहूँ मोय गीयोत तियाल ओजेताँवलुग भोगताँय मांडो खाउलों नाँय.

८) माहाँ खाउलों नाँय.

९) होरो पीवुलो नाँय.

१०) उहूटों पाँय पिवुलों नाँय.

११) वागदेवा मोयनाँम नोवो भाजीपालों नाँय खाउलों. तेहेकीज केह्लों नोवो धान्या नाँय खाउलों. मांडा आरी फोकोत डा चालेहे.

इज रीते बीहरें हाँने मोडे बंधने बी रेतेहे. इया टेमाल तियाल विधी, मंत्र, जादु, देवदेवता, पूत आन जोंगलांमेंने ओहोडें इया गुपीत आन रुढी पुरमाणे तियाल माहाँती मीलेहे. टोडगा हीकाँ पोडतोहा. गोगूलों अन बिहराल गोठ्या होमजाउलों हीकां पोडेहे. इयी हीकी बेन भाग रेताहा. तीहीमेने एक रवाल एटले देव आवावुलो. आन बीहरों देवाल गोगावुलो.

रवाल भोगोत हीकनारा खेरी पारोख रेहे. तियाल देव आवाँ जोजवे. इया टेमालबी भोगोत हीकनाराल खेल बंधने पालाँ पोडते हे. नोवी भाजी, नोंवोधान्यो नाँय खाउलों, नोवीन वेलो नाँय उमकालुलो. एहेंडी ती पालनी रेहे. देव आवावुला दिही ताडफों वाजनाराल हादतेहे. ताडफा चालीपे भोगता डीलाम पारो आवाँ सरु वेहे. तो पारो भोगोत हीकनारो तिया चेलाल होपेहे. तिया चेला डिलाँम जर पारो नाँय आलों तर तो भोगोत हीकुलों कामाँ नाहाँ एहेंकी मानतेहे. पेयलो कालों कोंबलों फांगलो आग्यो वेताल भोगता डीलाँम आवेहे. ताहाँ तिया पाही केडोज नाहाँ जाय सेकतो. फाची तो रुंबाला चोंबाय बोणावीन तीहीमें फुलें खोचेहे. पल्हेरी नाव लेताँज तिया डिलाम पल्हेरी आवेहे. पल्हेरी आली का तो जेहें तेहें दोवडुतो फिरेहे. लोक तियाल तेताहाँ पेन पल्हेरी तियाल आथ नाहाँ लागवाँ देती. पल्हेरी पुरमाणेज डुकऱ्यो, माहुर अे देवबी तिया डिलाम आवताहा. ए बाठाज देव भोगताय हीकनारा डिलाँम आला ताहाँज तो भोगोत बोणुला लायक मानाही. बाकीदेव मोडा भोगता डिलाम माहरी नाहाँ आवता. ताहाँ आथाम फुले लीन देवाहा नावे तीन तो हादेहे. तेबी देव नाँय आलात तो खूब खाराब गाय दीन देवाहाँन खोजवेहे. सेवटीपे देव भोगता डिलाम आवताहा.

बोलतोवारो : उपे आख्र्यापुरमाणे देव आवावी देदोका दिवालीपे गाय बारसा दीही भोगता वाराल गोगावतेहे. देव भोगता डिलाम आलाका तियाल भोगोत बोणाँ लायक मानतेहे. पन इया देवाहाँन गोगता नाहाँ आवतो आन तियाल देवाहां आखुलो सादा माहाँन ओ भोगात आखी नाहाँ सेकतो. तियाल देवआवावुला फासलाँ तियाल इं देव गोगावुलों हिकवुतहे आन तो रीतसीर गोगां लागेहे. तिया टेमाल देवाल वाहतो कुकडो पाडतेहे; नाराल्ये फोडतेहे आन हेअडी टोटा आन चिबडें चोडवुतहे. ओ जो विधीहाय इहींमें भोगता खोटों खोटोंज मोत आन नोवीन जोनमो देखावतेहे. केहे कातरुलों, उंगावुलों, कुकडोपाडुलो इया विधीहीकी इं देखावतेहे. भोगताय हीकुलों पारवायन तीया रोज्यो टेम बोदलाय जाही. खेल दाव तो आपो कुल सोडीदीन भोगोत इंज कुल लागवेहे. आगाडीहोमेबी भोगता सोत कोमी वीजाहे ताहाँ भोगोत फाची बिहराविधि कीन आपो विदाया ताजी केताहा. भोगता काँही गोठ्या बाठा आदिवासी समाजाँहाम सारक्याज देखाल्याहा ते इ पुरमाणे :

१) दुन्यामेऱ्या बाठा आदिवासी समाजाँहाम भोगोत रेहेज. भोगतापे लोकाहाँ विश्वास रेहे. तो लोकाहाँन जी सुचना केहे ती लोक मानताहा आन पालताहा. भोगतापे विश्वास नाँय केलाकी तियाँय केलों काम पूरों नाँहा वेतो.तियाल लोक भोगतावे पुरो विश्वास थोवताहा. विधि आन बीमारी इयाँम लोक भोगता भोरुचे रेताहा.

२) भोगोत ओ पीडी जात धोंधो नाहाँ रेतो. केह्लो बी माँहू भोगोत हीकीन भोगोत बोणी सेकेहे. तिहीमे

एका गावाँम नीदान बेनतीन भोगोत रेताहा.

३) भोगता जीवण पायो नुसतो भोगताइपे नाहारेतो. तियाल तिया काँमाम दाणा, पोयसा, कुकडें आन होरो मिलेहे पेन तियाकी तिया दीही नाहां नींगता. तियाल तो खेती नेत बीहीरी एगदी रोजी केहे.

४) भोगोत बोणनारा उंबर अमुक ओतीज जोजे एहेंकी नियम नाहाँ. पेन तेबी पूरीहीक लीन वेहवाराँम हुच्यारी आवाखातोर टोडगा आन जादू इयी गोठी ही आनुभाव आवनारों ग्यान मिलवा खातोर खेल टेम लागेहे.

५) इत्तर माहाँसे भोगता डिला आन मोना गुण जाराक जुदाज रेताहा. शरीराल तोकलीप देवूली आन तोकलीप की लेवूली ए बेनी गोठ्या तो केहे. तिहींमे तिया डिलाँम एहेंड्या निशाण्या रेत्यांहा- तिया नोजोर चालाखी आन बिहीराल आपो होवे खेची लेनारी रेहे. पेन खेल भोगतांहाँ मोन चंचल रेहे तिहीमें तो ताबडतोब बिहीरा होवे खेचाय जाही. भोगताल तिया मोनाम खेल भोरोम रेताहा आन खेल जात्यो हूरजूंबी आन होपनेंबी पोडतेहे. पेन तियाल तिया मोन जाराक सांतीम थोवाँ पोडेहें. ताबडतोब रोग आवूला, उतवाल केरूलो, इ गोठीहीकी तिया धोंदाल धोको वी सेकेहे. तियाल तियाल तिया डिलापे आन मोनापे ताबो थोवाँ पोडेहें.

६) भोगोत केहेंकी हिकतेहे ई पेयलों सविस्तर देदलोंज हाय पेन मोनाकी धार्मिक गोठीहीहोवे वोलला मोनाकी भोगताय हिकूली तियारी थोवनारा माहाँलूज भोगोत भोगताय हिकवेहें. एका टेमाल एकाज चेलाल तो हिकवेहें.

७) भोगताल बाठा क्रिया कर्मा पूरों ग्यान रेहें. बाठा विधी, टोडगा ओगणी रित होमजी लिन तिया वापर केराँ पोडेहें. इहीमें काय चूक वेयीत देव नाराज वेरूलो, रोगवायूलो धाक देखावूलो रेहे. आजी तियाल लोकांहाँ विस्वास जीका पोडेहें. लोकाहाँ विस्वास नाय रीयोत धोंदो ओडचोनींम आवी शेकेहें.

८) भोगोत आदमीज बोणी शेकेहें. थेयीहीन भोगोत नाहाँ बोणता आवतो. पेन भोगता कोरी थेयीहीन इया कामामेऱ्या खेल गोठ्या मालूम रेत्याहा. काही टेमाल इया भोगताल तीया कामाम मोदात केत्याहा. भोगताहा बाकी थेया स्वतंतर दावादारी केत्याहा.

९) भोगताल भोगताय हिकती वेलेज बंधने पालाँ पोडतेहें एहेंकी नाहाँ. तियाल आगलाँ होमेबी तिया जीवनाम बंधने पालाँ पोडतेहें. खास कीन खावूला पीवूला बाबतींम आन समाजाल तीन चालूला बाबतींन ई बंधने रेतेहें. भोगतायी क्रिया कर्म केती वेले भोगतापे खेल बंधने रेतेहे.

१०) भोगताल माहाँ कामाआरिज गावाँ कामेबी केराँ पोडते हें. तियाल गावाँ कामाँम पेलों दिहान दां पोडेहें.

११) भोगताँल तिया सोकती आन ज्ञान हाराँ कामाहाँ खातोरूज वापरा पोडेंहें. पेन तेबी बाकी भोगोत सोवताहा मतलबा खातोर खेलवाऱ्या खाराब कामेंबी केताहा गावाँमेरी एगदी थेयील डाकणी काडीन तो तियील गावांबाँरे काडे हे. गावाँमेनें एगदा पूराँ कुटबाल तो पूतडा धाक देखावीन गावांमेनें बारे काडी सेकेहें. हारी रीते इलाज नाँय केरूलासे खेल मांही मोय जातेहें. खूद भोगता कोमेंबी एहेंड्या गोठ्या वेत्याहा. आमी विज्ञान खेल आगाडी गेयलों हाय तिहींमें तिया जादूटोणो आन आथ चालाखी इ उगडी पोडी जाही तेबी आजबी समाजाँम भोगताल खेल किंमत हाय.

डांग

डाह्याभाई वाढु

गुजराता एका झिला नाँव डांग हाय. आहवा इ तियामेने मुख्य सेर हाय. गुजरातामेने ओ बाठाहाँम हानो झिलो हाय. डांग झिलाम एकूज तालूखों हाय.

डांग झिलाम जास्ती वोहती आदिवासीहीं हाय. इहीमे कोकणा, भिल आन वारली आवताहा. इया भागात खूब जोंगोल हाय.

रामाँ गाँयीम (रामायणाम) दंडक नावाँ जोंगला नांव आवेहे. दंडक वना एक भाग एटले आज्यो डांग. डांगा बिहरो आरथो लाकडा डेंगारो एहेंकी हाय.

डांगांम राम रीन गेयलो एहेंकी आखतेहे. डांगाँम सुबीर नावाँ एक गाव हाय तिही सबरी आश्रम आथो. डांगांम सीतावन नावां जोंगोल हाय. तिहींने लोक पोयराहाँ नावे रामा नावाँपेने थोवताहा उधारणतरीके कासीराम, रामदास, रामलक्सीमन, सीताराम, सीतरु.

डांगांम पांडवांहाँ नावाँ एक पांडव गुफा आही. इहीं पांडव रीन गीयाहा एहेंकी आखतेहे.

डांगांम आगला आदिवासी राजा राज केअतला. इया राजाहाँ जीवन खेरा राजाहा सारकों नाँय आथो त सादों जीवन आथों. ए राजा सूर आथा. गाढवी, दहेर, लींगा, वासूर्णा, पिंपरी, पिपलाईदेवी, गारखंडी इं राजें आथें. जोंगलां उप्तान इं तियाहां एकूज जीवूलों साधन आथों.

रेलवाई पाटडा टाकाँ, जाहाजें बोणाँवा आन आजी बिहीरा कामाहाँ खातोर इंग्रजाहाँन लाकडाहाँ ग्रुरूली पोडी. तिहीमे तियाहीं डांगी राजाहाँवेने जोंगोल वोराहा भाडाकी लेदलो आथो. इ भाडा रोकोम दाँ खातोर इंग्रज लोक एक मेलो पोअतला. तियाल दरबार आखतलें. तिहीं बाठा राजाहाँन एक जागे हादिन तियाँहा हारी गोवारचाकरी के एहेंडो पेयलो दरबार धुल्या झिलांम पिपलनेराल पोरालो. खेल वोरेहें वघईम आन गिया पाचाहा एक वोराहाँम तो आहवामूँज पोराहे. १९७१ सालाहींने देसामेन्या राजा-राजवाडाहाँन देवाम आवनारा तनखा बोंद वेया पेन डांगी राजाहाँ साली जिवाई आजबी चालूज हाय.

डांगी दरबारा टेमाल डांगाँम एक मोडो जातरो पोराही. डांगामेन्यो ओ मोडाम मोडो जातरो रेहे. दुऱ्या दुऱ्या वेपारी लोक इहीं आवताहा. डांगी लोकांहाँ खातोर तियाहाँ सोवताहां भागाम खुसी मानूलो ओ एकूज खेरो टेम रेहे.

डांगांम खूब पाँय पोडे हे. जोंगला भाग हाय. तिहीमे पाँय खूब जोरमें वोय जाही. पाँय हेंगलावूली वेवस्था नाहाँ तिहीमें उनालाम लोकाहाँन पियूला पायाँ वोखो पोडे हे. कुदरतींय इहीं भोरपूर पाँया वरदान देदलों हाय.

पेन माहाँय तिया पुरो उपयोग केयो ना...

सापूतारो

सुरीतनें वघई वेने नासिक जाती... ... सापूतारा इं ठिकाण आवेहे. सापूतारा वोहती खूब उचे हाय उनालाँम बी इंही हावायींम हेलबाँय रेहे. ... ...क हावा खाँ इही आवताहा. गुजराता मेने इं एकूज हूदरावूलो डोंगामेऱ्यो हेली हावायू ठिकाण हाय. ... ...प उतताहा एहेंकी देखानारी वाटी हीं वेने इया ठिकाणों सापूतारा एहेंकी नांव पोड्योहों. सापू... ... ...पा मंदिरबी हाय. सापूताराँम झिला पाचांत प्रवासी पोंगो, गुजरात प्रवास खाता होटल्या तेहेंकी... ... ...खाजगी होटल्या हाय. बिहरा ठिकाणाहाँ हियाबाकी इही बाह्मयाज वस्तू खूब मोग्या हाय.

धरमपूर

धरमपूर इं बलसाड झिलामेऱ्या ... ...ा मुख्य ठिकाण हाय. धरमपूरा इतिहास बोडो मोज्या सीर हाय. आठ होव वोराहा आगलों धरमपु... ...गढ एहेंकी आखतले त्या टेमाल धरमपूरांम थोराट वतनी नाथीरात आदिवासी राजो राज केतलो.

चितोडा बाप्पा रावला वंसामेने ... ...शाह इयाँय नाथीरातालं माँयन मांडवगडा गादी जीकी लेदली. तियाँय एका नोवा ठिकाणाँ एक नगर ... ...याल रामनगर नाँव देदलों. तिहीने हाती रामनगरने फतेपूर राजधानी ली गेयलें.

रामनगर राजा हिंवाडा किदीही... ... ...हां रीया. एका टेमाल रामनगरा राजांम आठ पोरगुणे आन आठ कील्ला आथा. शिवाजी महाराजाही ... जिकी लेदलो. पेन तो मोय जायन फाचलाँने सहदेवाँय फाची सत्ता मिलवी लेदली. १७५६ सालांम ... ... आरी वेअली लोडाईम रामनगरा राजा सहदेव हाराय गेयलो. माराठाहीं फत्तेपुरांम विहीन जेहें तेहें लो... ... केली. राजा कागदपत्रें (दोपतूरे) बाली टाकलें. राणी आन तियी दासी हीं वेयीम कुदी पोडीन जी... ... फाचलांनें सालाय वीन राजाल तीया सत्ता वापीस मिलली.

महाराज धरमदेवाँय फत्तेपुर ... ...ा मांगडगडाल नोवों नगर वोहावलों. सोंवताहा नावावेने (तियाल) धरमपुर एहेंकी नांव देदलों. ... ... पिंडवल इहींबी राजधानी आथी. इया पिंडवल गावां पाही पंगारबारी नावाँ एक डोगी हाय. इं ठिका... ... ...वायू ठिकाण बोणावूली गुजरात सरकारा योजना आथी. पेन तेहेंकी काय वी नाहाँ सेक्यों. धरमपूरा (...) राजा तियाहाँ नावाँ आगला देव सोबदो लागवूतला. जगत शाहाहांयने शाहा बोदले देव सोबदो लाग... ... वेलों. तिया एक मस्त मोज्यासीर किस्सो हाय.

महाराणा जगतशाह गुजराता सुल... ...ाँ खंभात गेलो. सूर्यवंशी महाराणा सूर्या दरसन कीन ताहाँज मांडो खाय. वोहराता दिही आथा तिहीम ... ...ही लुग पाँय चालु आथो आन तियां खातोर जगतशाह दोहो

पेन माहाँय तिया पुरो उपयोग केयो नाहाँ.

सापूतारो

सुरीतनें वघई वेने नासिक जातीवेले वाटील सापूतारा इं ठिकाण आवेहे. सापूतारा वोहती खूब उचे हाय. उनालाँम बी इंही हावायींम हेलबाँय रेहे. तियाल लोक हावा खाँ इही आवताहा. गुजराता मेने इं एकूज हूदरावूलों डोंगामेऱ्यो हेली हावायू ठिकाण हाय. डोगोवेने हाप उतताहा एहेंकी देखानारी वाटी हीं वेने इया ठिकाणाँ सापूतारा एहेंकी नांव पोड्योहों. सापूताराम एक हापा मंदिरबी हाय. सापूताराँम झिला पाचांत प्रवासी पोंगो, गुजरात प्रवास खाता होटल्या तेहेकीज बिहऱ्या खाजगी होटल्या हाय. बिहरा ठिकाणाहाँ हिचाबाकी इहीं बाह्वयाज वस्तू खूब मोग्या हाय.

धरमपूर

धरमपूर ई बलसाड झिलामेऱ्या एका तालुखा मुख्य ठिकाण हाय. धरमपूरा इतिहास बोडो मोज्या सीर हाय. आठ होव वोराहा आगलों धरमपूराल मांडवगढ एहेंकी आखतले त्या टेमाल धरमपूरांम थोराट वतनी नाथीरात आदिवासी राजो राज केतलो.

चितोडा बाप्पा रावला वंसामेने कुंवर रामशाह इयाँय नाथीरा‍ताल माँयन मांडवगडा गादी जीकी लेदली. तियाँय एका नोवा ठिकाणाँ एक नगर वोहावीन तियाल रामनगर नाँव देदलों. तिहीने हाती रामनगरने फतेपूर राजधानी ली गेयलें.

रामनगर राजा हिंवाडा किदीहीज हारका नाहां रीया. एका टंमाल रामनगरा राजांम आठ पोरगुणे आन आठ कील्ला आथा. शिवाजी महाराजाहीं रामनगर जिकी लेदलो. पेन तो मोय जायन फाचलाँने सहदेवाँय फाची सत्ता मिलवी लेदली. १७५६ सालांम माराठा हाँ आरी वेअली लोडाईम रामनगरा राजा सहदेव हाराय गेयलो. माराठाहीं फत्तेपुरांम विहीन जेहें तेहें लोकाहाँ कत्तल केली. राजा कागदपत्रें (दोपतूरे) बाली टाकलें. राणी आन तियी दासी हीं वेयीम कुदी पोडींन जीव देदलो. फाचलानें सालाय वीन राजाल तीया सत्ता वापीस मिलली.

महाराज धरमदेवाँय फत्तेपुर सोडीन जुना मांगडगडाल नोवों नगर वोहावलों. सोंवताहा नावावेने (तियाल) धरमपुर एहेंकी नांव देदलों. कायक टेमाल पिंडवल इहींबी राजधानी आथी. इया पिंडवल गावां पाही पंगारबारी नावाँ एक डोगी हाय. इं ठिकाण हेली हावायू ठिकाण बोणावूली गुजरात सरकारा योजना आथी. पेन तेहेंकी काय वी नाहाँ सेक्यों. धरमपूरा (रामनगरा) राजा तियाहाँ नावाँ आगला देव सोबदो लागवूतला. जगत शाहाहांयने शाहा बोदले देव सोबदो लागवूलों सुरू वेलों. तिया एक मस्त मोज्यासीर किस्सो हाय.

महाराणा जगतशाह गुजराता सुलतानाल भेटाँ खंभात गेलो. सूर्यवंशी महाराणा सूर्या दरसन कीन ताहाँज मांडो खाय. वोहराता दिही आथा तिहींमें दोहो दीही लुग पाँय चालु आथो आन तियां खातोर जगतशाह दोहो

दिही लुग फारालावेज रीयो. सुलतानाय तियाल खिजवावाँ खातोर आख्योंका सुऱ्या प्रार्थना कीन सुऱ्या दर्शन केराव्यो ताहाँ तूल खेरो आखूँ. जगतशाहाँय सुऱ्या प्रार्थना केयी आन दोहो दिही एक सारको पाँय पाडनारों वादलों खोलाय गियों आन तोप्यों. सुलतानाँय जगतशाहाल देवासारको मान्यो. जगतशाहाँय इहींम आपो जय मान्यो. जय आन देव इयाहाँवेने जगतशाहाँय जयदेव नाव लागव्यों. आन तिदिहीने देव सोबदो लागवूली रूढी पोडी. धरमपूरा (रामनगरा) राजा इयापुरमाणे दी गेयला हाय :- रामशाह, सोमशाह, पुरंदरशाह, धरमशाह, गोपूशाह, जगतशाह, नारणशाह, धरमशाह (बीजो), जगतशाह (बीजो), जयदेव, लक्ष्मणदेव, सोमदेव, रामदेव, सहदेव, रावदेव (बीजो), महाराणा धरमदेव, नारणदेव, सोमदेव (बीजो), रुपदेव, विंजयदेव, रामदेव (तीजो), नारणदेव (बीजो) आन विजयदेव (बीजो).

विजयदेवा पोयरी राजकन्या धनकुंवरबा इयो वोराड कासमिरा राजा हरिसिंह इयाहां आरी वियों ताहाँ देसामेऱ्या बाठा राजा राजवाडाहाँ दिहान धरमपुरा राजा होवे गीयों.

महाराजा विजयदेवाँय धरनपूराँम ज्यूबिली हॉल बांदावलो. तिया फाचलांने तिया लेडी विल्सन म्यूझियम एहेकी नांववारी वेयी.

इया संग्रहालयांम देसादेसाहाँ कला कारागेरी नोमूने, वाँहटां कलाकुसरी वस्तू जूना पोयसा, वाजें, देसा देसा हाँ संस्कृती नोमुने इयां खूब हारो संग्रह हाय. मानव शास्त्र विभागांम धरमपूरा आदिवासीहीं कलाकारागीरी, जीवन पद्धति वाजें, कोमें काम पोडे एहेंडों सामान इया खूब जुदें जुदें नोमुने थोवलें हाय. डांगा होवने गुजरातामेने एकूज आन पूरा गुजरातामेने महत्त्वा एहेंडो इ म्यूझियम धरमपूरा नावांल चार चाँद लागवेहे. धरमपुरा नाववारी वादवूनारों बिहरों ठिकाण एटले जिल्हा विज्ञान केन्द्र. कॉउन्सिल ऑफ सायन्स म्यूझियम कलकत्ता आन गुजरात सरकार इया बेन्याहीं मिलीन १९८४ सालांम या केन्द्रा स्थापना केली. भारतामेनें एकंदर पाचाहामेनें एक आंन गुजरातामेनें एखलो एकूज एहेंडों इं झिला विज्ञान केन्द्र बेन भागाहाँम हाय. संग्रहालय विभाग आन प्रशिक्षण अथवा तालीम विभाग. तालीम विभागांम विज्ञाना आन मिसीनाहाँ तालीम आदिवासी बालकाहाँन देवाँम आवेहे. संग्रहालया विभागाँम दक्षिण गुजरातामेनें जुदाजुदा नमूनाहाँ संग्रह हाय. धरमपूराल जात ज्यूबिली हॉल आन विज्ञान केन्द्र जुरुल हेराँ जाजा.

उनायँ

उनायँ इया ठिकाणाँ उना पाँया कुंडाहाँ केतां नाव हाय. बिलीमोरा-वघई रेलवाय ठेचना लाईनीपे उनाँय ई एक ठेचान हाय. उनाँयीं ई कुंडे खूब आगलें हाय. आन तियाहाँ पने खेल कथा कहाण्या हाय.

उनाँयमाता

लंका विजय कीन वापीस आवती वेले राम एका ऋषि आश्रमांम आरामा खातोर थांबलो. इया ठिकाणाँप

यज्ञ केरॉं खातोर जुदाजुदा गोत्राहां बारा हजार बामणा हॉंन निमते देदले. आज्या अनावल पोरगुणांम ओ यज्ञ वेलो. इया बामणाहांन उंगॉंखातोर रामॉंय तीर मारीन गंगा खाडी गरम पॉंया प्रवाह इंही परगट केलो. त्या टेमाल अनावल अनादीपुर नावांकी ओखातलों. तेहेने आजलुग गरम पॉंयॉं झिरा इंही एक सारका वोयताहा.

उनॉंयी बिहीरी कथाबी रामॉंज हाय. इहीं शरभंग ऋषि आश्रम आथो. शरभंग ऋषिल खोरच्या सारको रोग वेलो आथो. त्या पे इलाज केरा रामॉंय तोरतीम तीर मान्यो आन दावॉं सारका गरम (ताता) पायॉं झिरा काड्या. आन शरभंग ऋषि रोग हुदराव्यो. पायॉं आरी उनी आंबा मूरतीबी बारे आली. सोवताहा सितामाताबी इंही उंगली. याहाकील आई, आया एंहें की आखतेहे. उनी अंबाज उनी आया आन तिहीवेने उनाई नांव पोड्यों. चैत्र मोयनाम उनाईभ मोडो जातरो पोराही.

उनाई कुंडाहॉं गरम पॉंयॉंम गोंदिख, क्लोरीन आन फास्फरस जास्ती पुरमॉंण हाय. तिहींमे तों पॉंय जीवजंतुहुँ नास केनारों हाय. कोड, सांदा दुखूली बिमारी आन चांबडी रोगाहॉंम तों खूबूज काम्यो आन हारों हाय.

धरमपूर तालुखामेंने अरणाई गावॉंमबी ताता पॉंयॉं कुंडे हाय. पेन ते खूब जोंगला माजमें हाय तिहीमे तियांहा फायदो केडो ली नाहा सेकतो.

कोकणा (कुंकणा)

गुजरातामेंने बलसाड, डांग आन सुरीत इया झिलाहॉंम कोकणाहॉं वोहती हाय. महाराष्ट्रामेनें धुल्यो आन नासिक झिलॉंम बी कोकणॉंहा वोहती हाय.

कोकणा लोक जी बोली गोगताहा तिथील कोकणा नेत कोकणॉंउ बोली आखतेहें. डांग झिलॉंम इथी बोलील डांगी बोली आखतेहें. लोक एहेंकी आखताहा का पाच गावें सोडीन पॉंय बोदलाही, बारा गॉंवे सोडीन बोली बोदलाही. इ केवात कोकणी बोलील बी लागू पोडेहे. धरमपूर भागामेरी कोकणा भाषा आन चिखली भागामेरी कोकणी भाषा इयाहॉंम थोडोक फेरोक हाय. वासदा आन डांगामेरी कुकणा भाषांमबी थोडोक फेरोक हाय. गुजरात आन महाराष्ट्रा होदीमेरी कोकणा भाषाम माराठी सोंबदा जास्ती देखाताहा. धरमपूर वांसदा, चिखली होवेने कोकणा भाषाम वारली तोडी आन गुजराती सोबदा खास कीन आवतॉंहा.

दोऱ्या किनारावे रेनारा लोकाहॉंन आगला वाडॉं कोकणा आखतले. रत्नागीरी होवेने लोकाहॉंन आजबी कोकणांज आखतेहे. बलसाड-डांग भागामेऱ्या कोकणा ए रत्नागिरी होवली कोकण पाटीहोवने आवता गिया एहेंकी मानूलॉंम आवेहे. पेन बिहिरी रीते विचार केतॉं एहेंकी देखाही का एहेंकी मानूलों बोराबोर नॉंग वेरां जोजे. नवसागी पूर्णा खाडी, उत्तर कोकण प्रांत [illegible]विाणो आथो. इया पोरगूणॉंम सेकडो वोरेहेलुग कोकणसत्ता आथी. कोकण प्रांताम रेनारा लोकाहॉंन कोकणा नेंत कुकणा आखतले. इयावेने एहेंकी आखता आवी सेकेंहे के ए कोकणा इहिंनेज मूलवतनो वेरॉं जोजवे.

कुकणाहॉं मुँयतोंडी कथा कहाण्या खूब हाय. कन्सरीरुपॉंम डाहॉंकीही गॉंयीहीं रुपॉंम तों आजलूग

जीवतों आय. राम कथा आन महाभारत कथा बी आजलूग मुयतोंडीज चालुज हाय. कुन्ता (कुन्ती) माता आन माद्री बेन एहेंकी पांडव पाच नाँहाल सात आथा. कर्ण आन आनी एक एहेंकी बेन पोयरा गुप्त आथा. .एहेंकी एक नोवीनूंज कथा उनाँयांम आवेहे.

कुकणाँहाँम एहेंकी एक मान्यता हाय. का भोगवानाय खेती मुखतारी पेगली कोकणाहाँन देदली. कन्सरी माता (करहणमाता) इ भोगवाना आथरी देदली देवी हाय. ती दाणाँहाँमेने हूकारुपाँम बारे आवेहे. कन्सरीमाता गाँयींम कन्सरीमाता जाहाँ बर्मदेवा बेंवीमेने बारे आवेहे ताहा तियील कोकणांज ओखूताहा एहेंकी आवेहे.

कोकणाहाँ तांडी पुराणाँम सान्ता कुणबी, मान्ता कुणबी, वाले कुणबी (काले कुणबी) एहेंकी बारा वानी कुणबी आदताहा. कोकणाँहाँ गायकवाड, माहला, वाढू, गावीत, हुडकी, गवली, भगरीया, भोये, जादव एहेंकी खेल कुले आवतेहें. एका कुलामेऱ्यें बांठे भाय-पावंडुले (भायात) मानातेहें. तिया खातोर एकाज कुलामेने लोकाहाँम वोराड नाहा वेतों.

कोकणा लोक कन्सरी, मावली, डुंगरदेव, हिरवा, हिमाई इया देवाहाँन पूँजतेहें. बर्मदेवां एखलाज वाय जुदी पूजा वेहे. कोकणा जमातींम देवी पूँज्या इ खास जुदी हाय.

कोकणा लोक वोराडाल वराढ एहेंकी आखताहा. कोकणा लोक आगला जातीरिवाजा पूरमाणें वोराडें केतलां. आग्मी सोकार लोगीन लागवूताहा. पेन डांगाँम वोराड केरूली रीत आमी आमींज आलीही. पेयलें पोयरील फोकोत थोवाँ जाहले. बलसाड झिलामेंने गरीब कोकणा लोकाहाँम थोवाँ जावूली रीत आथी.माहूँ मोयात वेयोत तिया कुडील आगनी डाग देते हे. (डागे देतेहे) डांगाँम मोयातापे ठालीपेरी गाँय पाडते हें. मोयातामेऱ्यों सेवटूलो विधी देवकाऱ्यों रेहे. देवकाऱ्यांम दाहा अगर वाद मयत लोकाहाँ एकजागे काऱ्यों केतेहे. देवकाऱ्याँ वेले डाहांक्या वाजतेहे. डाहांक्या वाजीन गीतें/गाणें आखतेहे. तियाहाँम जीवा सरीरा आरी आन आत्मा-परमात्मा आरी गोगूलो/जांडायूलो, सरीर इं कादवांम मिली जानारो हाय एहेंडा विषय आवताहा. ओ विधी केतीवेले प्रत्येक मयत माहां जीवां एक होवऱ्यो रेहे. तिया सरीराम मोयात माहाँ जीवा सावारी आवेहे. आन तो जीव कुमनारा होवऱ्या मारफत बाकी देव देवताहाँ हीचाब आखेहे. आन तियाहाँ इच्छा पुऱ्या केरूली कोसीस केतेहें. देवकाऱ्यों वीन मोयात माहू देव बोणेहें. आन हाती तीहीने पिड्यान पिड्या तियाल देव मानीन पूंज्या केतेहे.

o

कोकणाँहा वाजें

आपो जीवन इं संगीत हाय. आपो चारीसोमकी संगीत हाय. आअडानारें चिडें आपनेहें संगीत उनावतेहें. टिपटिप गोलनारा पायाँ साटा आपनेहें संगीत उनाँवताहा. खोकलुता वोयनारा वोल्याहाँमेनें आपनेहे संगीत उनायाँ मिलेहे. धिमे धिमे चालनारा वाराकी आलनारा चाडवाहाँम बी संगीत रेहे.

इया संगीता चालीपे चाल बोणावीन आपो जुदे जुदे वाजें बोण्येहे. आज आपो कोकणा लोकाहां वाजाहाँ माहती लिहूँ.

१) कांगली :- इयाल देववाजों आखतेंहे. हूकाला दुद्या बेन तुंबड्या एक वांहटा हांनीज लाकडी, थोडोंक मेअटों, बिलूर, मोरा फिचे आन बारीक तार ओतोहों सामान रियोंका वेयी कांगली तियार.

इ कांगली फोकोत भोगोतूज वाजेहे. कन्सरी नेत मावली पूँजतीवेले भोगोत इ कांगली वाजीन देवाहाँ गोठ्याँ आखी देखावेहे. मावलीही पूंज्याबी मठ नेत डुंगरदेव वालतेहें ताहाँ केतेहें. इ वाजों डांगांम तोतों नाहा चालतों. बलसाडा दिही उगती वेल्या भागाम इ कांगली जाहकी चालेहे.

२) ताडफो :- एक मोड्डो, लांबो दुद्यो, गाय नेत बोयला हिंगटों, ताडा पाने, मोरा फिचे, बेन बांसऱ्या आन थोडो मेअटों ओतोहों सामान रियोंका ताडफों बोणी जाहे. इयालबी देववांजोंज मानतेहें. डुंगरदेव नेत मावल्या पूँजतीवले ताडफा जुरूली रेहे. ताडफों बलसाड झिलाँम जास्ती चालेहे. डांगाँम तिया हानी साईज चालेहे. तियील पावरी आखतेहें.

ताडफा एक उखाणो हाय ---

आअडायो मोर, ठोकायो तोरतील तोरती त तोरती कापी आन देबवी काप्या--एटले मोर आअडाँया लाग्यो तिया डेड तोरतील टेकी आन तोरती त तोरती देवबी कापाँ लाग्या. इया ताडफा आवाज एक बेंन कोहा सेटेबी उनायाँ आवेहे. ताडफों वाजीन नाचूलों खेरोंज हे सारकों रेहे. नाचनाराहाँन हूच आवाँ जोजे इया खातोर ताडफो वाजनारो बी वाजतां वाजतां नाचे हे.

३) मांदोल :- इ टोलगीज देसी आवृती रेहे. मांदोल वाजनारो सोवताहाज नाचनारो रेहे. बेन, चार, सोव, आठ, दाहा लोक जोड्या बांधीन नाचताहा. आन वाजनाराल थेयीही पेराव केराँ पोडंहे. मांदोल वाजनाराल मांदल्यो आखतेहे. तियाल हूचे पोराखातोर गाणे आखनारा लोक गाणे आखताहा. आन वोचमे वोचमे सोंग बी काढताहा. सोंग एटले ओहावूलो सोंग. वोराडांम खास खुची टेमाल मांदोल वाजतेहे. मांदोल वाजूली चाल आमी धीरे धीरे बोंद वेती जाही. विखली तालूखामेऱ्या भितीझरी गावांमेंने माहला कोबूलामेऱ्या लोकाहाँ मांदोल आन सोंग काडूलांम खूब नाव निंगेहे.

४) काहालों :- इ तुतारी नेत सनयी जाती रेहे. इया आरी सुटतो, सांगड नेत टोलगी रेहे. इयाल बी वोराड नेत खुसी टेमाल वाजतेहें.

५) ठाली :- कासुंडा ठाली आन बुरवानेत जुवायी टोटा नोली इयाहांकी बोणनारो इ एक भारी वाजों रेहे. कासुंडा ठालीम इ पोकली नोली मेअटांकी उबी केतेहे. ती नोलीपेने उचेने एठा आकड्या फिरवीन भारी आवाज निंगेहे. इया आवाजा सूराँम गाँय पाडतेंहे. डांगाँम कन्सरी गाँय ठालीपेज पाडतेंहे. तियीलूज बलसाडा होवे ठालो आखतेहे.

इयाहाँ सावाय डाहांकी टुंयक्यो पावी इंबी वाजवूलांम आवतेहें. इं वांजे जोंगलांम मिलनाऱ्या वस्तूहूँ की बोणतेहे - कानीने नाहाँ लावां पोडते. मांदोल, सांगड, टोलगी आन डाहाकी खातोर लागनारो चांबडोंबी को माअला जोनावाराहांवेने मिली जाही.

वाचनारा भायातूहूँ आन उनाँनारा भायातूहूँ, आमी इया वाजाहाँम आन तुमाँ वाजाहाँम काय मेल बोही का? हेरा नेत आपूही जिया-तिया वाजें एकमेका वीन बोणाव्यें वेरी.

आपो आगलें डाये असूर आथें का ?

खूब आगला वाडाँ आपो देसाम फोकोत असुर रेतला. असूराहाँ संस्कृति खूब भारी आथी. असूर सेहेराहाँम रेतला. तियाहाँ चाल चलन हारी आथी आन ते मर्द आन सुरवीर आथा.

असुराहां समाजाँम याहाकी चालती आथी. देवीपूजाल ते जास्ती मान देतला. मोहेंजो-दडो देशा लोकांहाँ असुराहाँज संस्कृति आथी. मोहेंजो-दडो मेने एक भूमिमाता सारकी मूर्ति सापडीही. इज गोठ इया साक्सी हाय. असूराहाँ सोवताहा जुदीज भास्या आथी. तियांहां सोवताहा पुराणेंबी आथें. आर्य लोकांही तियार केले पुराणेंबी इंज आखतेहे का इ भूमी आगली असूर लोकांहाँ आथी. प्रो. बॅनर्जी शास्त्री आखुला पुरमाणे ययाती बेनी थेया असूराहाँ पोयऱ्याँ आथ्या. भृगु आन शुक्र ए प्रसिद्ध असूर आचार्य आथा. यदु, दुर्वसु पुरु एबी असूरज आथा.

फाचलांने इहीं आर्य आला. आर्य आन असूर इयाहाँम खेल दिही लुग लोडात चाली. इहींमे असुर हाराया आन आर्य जिक्या असूराहाँ पुराणाँहापेने आर्याहीं तियाँहाँ पुराणे बोणांव्ये आन फाचलांने असूराहाँ पुराणाँहाँ नास की टाक्यो. पेन इं असूराहां पुराणे आजलुग मुयतोंडी टिकी रीयेहें.

समाजाम एहेंकी रीत हाय का हारानारो बाठी रीते कमसल ठेरे हें. आन जिकनारो बाठी रीते हारो गोणाहीं. इ रीती फायदो उठावीन आर्याही असुराहांन निचा आन कमसल मान्या आन इ गोठ ओती वादावी का असूर एटले राखाहा इया आर्थाकी असूर सोबदों वापरायाँ लाग्यो.

हाराय गेयला असूराहीं सोवताहाल वाचाँवा खातोर जोंगला सहारो लेदो वनवासा रेनारा ए असूर वन-नर आखीन ओखायाँ लाग्या. रामकथाँम आवनारा वानर होमजानारा ए वन-नरज वेराँ जोजवे. वाली, सुग्रीव, हनुमान ए वननराहाँ आगेवान वेराँ जोजवे.

आज्या बाढाज आदिवासी ए वनवासी (जोंगलाम रेनारा) हाय. तियाहाँ समाज व्यवस्थांम याहाकी वोजोन हाय. देवपूजा इ तियाहांन असूराहाँपेने मिलली देणगी हाय. असूराहाँ जुदाज आन नाँय होमजानाऱ्या बोलीही पुरमाणे आदिवासीहीं भाषांबी जुद्याज हाय. तियाहाँ बोलीहीन लीपीनाँहा पेन तिहीमें खूब उंचों ज्ञान देनाऱ्या गोठया मुयतोंडी जीवत्या हाय. वेद आन पुराणाहाँ पुरमाणेज इहींमे माहाँ जीवना तत्वज्ञान हाय. अीदवासी गीताहाँम तियाहाँ समाजा पुंरो चित्र देखाही दुख होमजाही आन ओहो खुचीबी हाय. ए बाठ्या गोठ्या हेराँ जायत एहेंकी मोनाम विचार आवताहा का आपो आगले डायें असूर आथें का ? तुमाँहाँन केहेंकी होमजाही?

ओली

सुभाष इसाई

छोटा उदयपूर तालुखामेरी आदिवासी पोरंजाम राठवाहाँ वोहती जास्तीज देखाही. राठवा लोक जुदा जुदा सोण खुब हुचीकी वालताहा. तिहिमे मोडा सोण ओली, दोहरो, दिवासो आंन दिवाली ए आवताहा. इयाहाँम ओलील जास्ती महत्व हाय. ओली लागवूतेहे तिदिहीने पाच दिही लुग ते ओ सोण वालताहा. इया दिहाहाँम जुदी जुदी जागे जातरा पोराताहा. लोक इया जातराहाँम (मेलाहाँम) खुब खुची मानताहा. इया जातराहाँम तिया हाँ मानतेंबी रेतेहे. ते मानते सुटूला विधीबी ते केताहा.

ओली एक मोयनां आगूधार ओली डांड रोपाम आवेहे. इयावेनें इया मोयनाल डांड (माग) आखतेहे. दोहो-पोंदरा फुट निला वाहँटा डांड गावाँ वोचमे रोपतेहे. ओ डांड पाटला आथाकी रोपूलाम आवेहे. इया डांडाल हूपडों आन राता फाडका निसाण (धोज) बांदतेहे. ओ डांड एक मोयनोंलुग एहेकींज राखतेहे.

ओली मोयनाँल ओली नेत फागूणी आखतेहे. छोटा उदयपूर तालुखांम जुदा जुदा गावां हाँम आठुण्यामेने एक वाऱ्यां आट (बाजार) पोराही. आदिवासी तियाहाँ वेचहाटा वेहवार केराँ इया बाजाराम आवताहा. ए आट-बाजार छोटा उदयपूर, देवआट, रंगपूर, झोझ पानवड ने कवांट इया गावाहाँम बिहरे बिहरे दिही पोराताहा. ओली आगाडी पोरानारा इया आटाल भोंगऱ्यो आखतेहे. इया भोंगऱ्या जातरांम खूब लोक आवताहा. नाचीन गाणे आखीन, टोलगें, पाव्या आन चांज्या वाजीन लोक इया आटांम खूप खुची मानताहा आन तिदऱ्याहा ज बाजारांम ओली आट केताहा. ओली एकदिही आगूधार हुकालें पाने कोचरों (तियाल पांठों आखतेहे) गाँव कामदारा आथाकी टोलवीन ओलीपाही फुकतेहें.

ओलीदिही मान्तावाला लोक उपास तेताहा. गावाँमेऱ्या लोक होगूदिही लाकडे टोलवूता रेताहा वेलीपलुग तिया लाकडाहाँ हारकी ओली रेची थोवतेहें. इयील मोडी ओली आखतेहे.

इ मोडी ओली लागवाँ आगलों एक सागीही हानींज ओली लागवूतेहे. तियील कांड्यो आखतेहें. इ ओली लागवूलो विधी पूंजारा आथाकी केतेंहे. कांडयों सिलगावीन नाराल्यो फोडते हें आन हाती कुकडी पाडतेहे. कुकडी पूजीन बाठाहांन पारसाद वाटते हे. कांड्यो सिलगूतो रा जोजे तिया खातोर पूंजारो तिया नांव लेतो रेहे. आन फाची मोडी ओली लागवूतेहे.

मोडी ओली पाटील आन पूंजारो लागवूताहा. ओली लागवीन नाराल्यो फोडतेहे कुकू, चाणा आन धान्यो ओलीम टाकतेहे. मानतावाला लोक ओली सोमकी पाच वारी उलटा आन पाच वारी हुदा फिरताहा. एकेक फेरावेले ओलीम दाणा टाकतेहे. बाठा फेरा पुरा वेताहा हाती ओलीम नाराल्यो टाकतेहे. हाती फाची

आदमी टोलगो वाजीन ओली सामकी नाचताहा आन भोगोत कुमताहा.

मानते आन जातरा : ओली दिही मानतो लहेते. कोमेनें हानोंमोडों दुख दुर वेराँखातोर मानतो लेतेहे. खुची टेमाल एटले हारों पिक आलो, मोहडी विंयाई तेबी ओली मानतो लेते हे. तियांम बोकडी नेत कुकडी पाडते हे. मानतावालाहाँ कोने लोक ओली दिही उपास तेताहा. मानतों सुटाँ पूंजाराल (भोगताल) हादतेहें. पूंजारो झाडो लेहे तिहींम तो कोल्याहाँम पाँय लीन तिया तार बोकडापे सोडे हे. तिया टेमाल तो मंत्र आखेहे.

ओली मंत्र

मोडा चुलावाली
हाना चुलावाली
होरग्या फुलाँ
ते दिही
तिदिही
ताडी होरा
ताडी साक पाडाँ लागी गिया
होरो ताडी साक पाडाँ लागी गिया
पाँय चेलीन रेलो कबूल
पूँज्या पात्र्या केरा लागी गियो
आज केवाय के
माँ हिरा इंदलो बांदाँ लागी गियो
ते दिही माँ केवड्यों फुल लागी गियो
तो दिही माँ बोराब्रोर
तो दिही माँ केवाय
तिया दिहादिही केवडा फुल आलाँ लागी गियों
केवडा फुल आलविन
तिदिही बोराबोर
तो दिही माँ केवाय
इराँ फिराँ लागी जो
ओली भोगती डावो फिर
ओली भोगती वे हूदो फिर
आज ढोल नाँय वाजता बोराबोर
माँ मेलो पोराय जो

डिंगा न बुहा बांदला झाय
बाग बांदा लागी जो.
मोडी ओली भोगती
हानी ओली भोगती
राम बुधिया केवड्यो मेलो
रोवावनारी
सोंदाली केवाय
ओली भोगती
सोंदाली केवाय
राय बुधिया आन
ओली भोगती
दिही आवी गिया
खेरो मोयनों न खेरो दिही
तो दिही
माँ केवाय
हाग बांदूं
केवायो का हाग बांदू
मानतो टाकू
इं केहेंडों मानतो केवाय
बारा मोयना तेरा मोयना मानतो टाकलों हाय
ओली भोगती वे
तो दिही केवाय के
मां केवाय के
मोडी ओली
हानी ओली
ओली भोगती तिया दिही
आज माँ मेलो फेलाँ लागी गियो
तो बोराबोर केवाय
ओताहाँम राय बुधियो हाय
राय बुधिया फाचाडी
माँ नागारापे

माँ निसाणीपे
आज माँ बावा आन फोकिरा वेहे लेदिही
आज आय मान्तो सुटूहुँ
चांदे हाय
गुंबड्या हाय
कोडकी हाय
पियो हाय
बेरा आन बोबड्या हाय
ती दिही
रेंगलीन पेंगली हाय
ती दिही
हूत्या न उठ्या हाय
ति दिही
माँ केवाय के ओली भोगती चूल चालवीन
तो मान्तों सुटाँ लागी गेयलो हाय
आन उंगी चुंगीन
ते दिही आराँपे चालीन
आरापे चालीन
ति दिही
धान्याकी खांडे कीन माँ मानतो सुटी जाही.
ऐहेकी आखिन माँय मानतो लेदलो हाय.
कासीम भोगोत
रुपो भोगोत
होनो भोगोत
होना बांदणीं
चाले तिदिही
माँ मेलो बांदां लागी गेयला.
ति दिही
आथ बांदा लागी जातला
पाँयाँसे पातला ओडाँ लागी गेयला हाय
आज केवाय के

ठांडी पोडाँ लागी गियी
गरमी पोडाँ लागी गियी
आज केवाय के
गांडान गेला नाँय वेराँ दे
ति दिही
बेरा न बोबडा नाँय वेराँ दे
बारा मोयनाहाँम तो मानतों सूटूहूँ.
ओली भोगती केवाय
ओली भोगती केवाय
तो दिही
माँ केवाय.

एहेंकी पूंजारो मंत्र आखतो जाही आन बोकडापे पायाँ तार सोडतो जाही. बोकोड कापाँ लाग्यो का तियाल माआतेहे. को मेने एक जाँ पाल्याकी एकूज चाटकाँम बोकडा मुनको तोडावेने तोडी टाकेहे. बोकडा फाचलाँने कुकडीबी पाडते हें. बोकडा काईज काडीन पुजतेहें. पूजला कायजाकी पूंजारो खोतरी पूंजेहे. खोतरी हूंबूर चोखाहाँ हानोज टिगलो कीन पूंजारो तियापे दिवो लागवेहे. धोणी तिहीं सावा रुप्यो थोवे हे. खोतरी हूंबूर कायजो थोवीन तो पारसाद होमजीन तिया पूँज्या के हे. पूंजारो तियावे होरो नेत ताडी तार पाडे हे. मंत्र आखेहे आन कायजा पारसाद बाठा हाँन वाटे हें.

देवाल पाडलो बोकोड रांदतेहें. कुकडी, उडदा नोटाँ मांडा आन कोदरी बी रांदतेहे. जातूलाहाँन आन पाहाला कोआ वालाहाँन मांडो खाँ हादतेहें. मांडो तियार वेयोका धोणी पालहा तीन हुदा पानाहाँम बोकडा माँहा, कुकडी माँहा, उडदा मांडा आन कोदरी लेहे. कोमेने लाकडा खांबाहीं एक देवा ठाणकों बोणांवलों रेहं. कोमेने तिया ठाणका हूंबूर इं बाठों थोवीन तिया पूंज्या केतेहें. तिहीने हाती मांडो खावूलो सुरुवात वेहे. मानतों सुटनारा भोगताल धोणी बोकडा मुनको, चोखा आन पूंजीम पोचीही-तीस रुप्या देहे.

बाकी लोक ओलीहीने पाचवें दिही लुग पांच दिहा मानतों लेताहा. एहेंडों मानतो लोक कोमेने सुखादुखा टेमाल लेताहा. इया मानताहाँ टेमाल कैक लोक जुदी जुदी वेहे लेताहा. बाकी आदमी थेयीही डेरीस पोवताहा तियाहाँन इजडया आखतेहें. कैक आदमी आख्खा डिलाल कोहँवाँ चोपडूताहां तियाहाँन बावा आखतेहें. ओ नेम लेनारा लोक पाच दिही लुग गावाहाँम जायन फाग मागताहा. दिहां गेर नाचीन वेलीपे आपो ओलीहीं फिरी आवताहां. ए इजडया आन बावा गेर नाचती वेले थेयीहीं सारको आवाज काडताहा.

डिलापे फोड चांदे उबज्यें वेरी, आथ-पाग मुटी गियो वेरी, नाँयत डिलाल केल्लीबी पिडा वेयी वेरीत चुली मानतो लेतेहे. चुली दिही जातरो बी पोराही. ओली दिहाँम छोटा उदयपूर, टिमला, रुमडिया, झोझ आन रायसिंगपूराँम जातरो पोराही.

धुलादिही छोटा उदयपूर आँन रुमाडियाँम चुली जातरो पोराही. ओ छोटा उदयपूरां जातरो चुली जातरो केवाही. इया जातराँम चारेक फूट उंडो दोसो खोदतेंहे. तिहींमें आग सिलगावतेहें. जियाही चुली मानतो लेदलों रेहे ते लोक इयी आगिपेने चाली जाताहा. इं मानतो लेनारा लोक तिदिही उपास तेताहा. डिलापे फोकोत कोंबराल एक पोतडों रेहे. तियां आख्खा डिलाल ईदों चोपडूतेहें. मानतों लेनाराल तिया कोने लोक नाचता कुदता, टोलगों पावी आन चांज वाजतां चुली जागे ली आवताहा. चुली सोमकी फिरतां फिरतां थेया गीतें आखत्याहा. इया टेमाल मानतों लेनारा माहाँ मूनकांप उजलो फाडका चारी सेडा तीन लोक चालताहा. इयाल ओसाड एंहेकी आखतेहें. इयाकी तियाल केडा नोजोर नाहाँ लागती एहेंकी मानतेहें. आगी एकीहोवे बेन लाकड्या रोपीन तियाल आंबा पानाहां तोरूं बांदतेहें. पूंजारो तिंही तिया विधी केहे. मानतो लेनारो तिहीं नाराल्यो फोडेहे. आन आगीवे चाली जाही. आगीवे चालीन तिया हूंबूर साँ ढेर रेहे तियावे चालीन मानतों सुटेहे. तियाज टेमाल हूपडाकी, वेणाँकी वेंजडीन आग सिलगावतेंहें. आगीवे निंबवा पाने फेहेलावतेंहें.

धुला दिही रूमडियाँम गोल फेरा जातरो पोराही. इहींबी मानतावाला लोक आगीवेने चालताहां एटले एक चूल रेहे.बिहीरी होवे गोल फेऱ्यों रेहे. साहा एक फूट उची लाकडा माची बोणाँवली रेहे. तियी वे बिहीरो साहा एक फूट उचो मोडों जाडों लाकडों उबों केलों रेहे. तियावे गोल गोल फिरी सेके एहेंडों दोहो फूटा लाकडो 'तियावे सिंडो पाडीन बोहावलो रेहे. लोक माचीवे उबा रिन इं लाकडों फिरवूताहां. इया लाकडा एका सेंडूवाल दोअडाँम पाग कालीन उबो रेवूली वेवस्था केली रेहे. जिया मानतों रेहे तों माहू दोअडाँम पाग कालीन उबों रेहे. माचीवे उबा रेयला लोक इं आडवो लाकडों खूब जोरमें फिरवूताहा. उलटो आन सिदो फिरवीन मानतो सुटतेहें.

ओली तिसरे दिही कवाटाँम गेर मेलो पोराही. ओ इया भागामेने मोडाँम मोडो मेलो रेहे. गावाहाँमेऱ्या जुवान जुवान पोयरान पोयरीही टोल्या पागेंज नेत एगदा वाहनाँम आवा सूरु वी जाते हें. ए जुवान पोयरान-पोयऱ्या नोवें पोवडें पोवीन टोलगे पाव्या. बांसऱ्या आन चांज्या वाजीन नाचते नाचते आवते हे. आन जातरा खुशी लुटते हे. ओ मेलो वेगऱ्यो त वेलीप लुग चालेहे. ए जुवान पोयरान-पोयऱ्या होगूदिही नाचते आन गाणे आखतें बाठा गावाँम फिरतेहे. जुदी जुदी रीते तारे तारे फाडके पोवीन पिडाय लीन आदिवासी लोक इया जातराम मेलो वेताहा. जिया तिया गावाँ लोक एकाज रोंगा फाडके पोवताहा. हाजारो आदिवासी इया जातराम मेलो पोडताहा आन मोज्या केताहा.

ओली चारुले दिही भूमसवाडा न टिमलाँम जातरा पोराताहा. भूमसवाडा जातराँम जुवान जुवान पोयरान-पोयऱ्यां आवते हें आन मोज्या केतेहे. इया जात्राम होगू दिही नाचीन लोक खुशी मानताहा. टिमलाँम चूली आन गोल फेऱ्या मेलो रेहे. चुली मानतों लेनारा लोक उपास तेताहा. कोने पागाँम काय नाय पोवताँज पागें चाली आवताहा. पागाल काँय लागाँ नायँ जोजे इयापे दिहान थोवताहा. पागाल जो काँय लाग्यों ता चुलीम पाग पुजलाताहा. ओसाड मुनकापे तीन लोक मानता वालाल चुली सोमकी फिरवूताहा आन फाचो चुलीम उतीन आगीपे उबो रिन मानतों लेनारो एक होवल्या डोगडाप नाराल्यो फोडेहे. आन हाती आगीपेने चालीन बारे आवीन जोरमें बोंबलेहे.

टीमला गोलफेऱ्यो पूंजारा लोकाहाँ खातोरूज रेहे. पुंजारो कुमतो कुमतो गोलफेऱ्याहींलुग आवेहे.

गोलफेऱ्यो पुंज्या भोगोतूज केहे. गावाँ पाटलाँय नेक्की केलों माँहू पूँजारा बोअडाँम एक आकडो आरपार खूपेहे. बडवाहाँम सोत रेत रोगोतबी नाहाँ निंगतो एहेंकी मानाही. जर पूँजाराम सोत नाय रेत हुया टूचताँज तिया पारो उती जाही. तिया कुमुलों बोंद वी जाही. पूंजारालबी आकडा खोचलोंज गोलफेऱ्याही ली जाते हे. गोलफेऱ्या आडवा लाकडाल पाग वालीन बांदतेहे. ताहाँबी तिया कुमूलों चालूज रेहे. आडवा लाकडा बिहरा सेंडूवाल गावाँ पाटलाँय ठेरवी देदला गावाँ गावाँ मेऱ्या माहाँन दोअडाकी बांदतेहे.

ताँवलूग तिया कुमूलों चालूज रेहे. गोलफेऱ्यो फिरवूनारा पाचसोव लोक नेक्की केला रेताहा. गोलफेऱ्यो पाच वाऱ्या हुदीवेले आन पाचवारी उलटीवेले फिरवूतेहे. फाची पूँजाराल एठा उतावीन गोलफेऱ्या लाकडाल उलटीहोवने हुदीहोवे तिया मुनको टेकवूतेहे. फाचों तिया डिलामेऱ्यो आकडो काडतेहे. आन पुँजारा पारों उतेहे.

ओली पाचुला दिही छोटा उदयपूर आन झोझ जातरा पोराताहा. छोटा उदयपूराहाँयने दिही उगता होवे बेंन किलोमिटरापे वाघस्थल डोगो हाय. तिया एठा वागसूर महाराजा मंदिर हाय. तो आदिवासीहिंम खूब पवित्र मानतेहे. दर पाचवेल तिही जातरो पोराही. आदिवासी लोक तिहीं टोलवायन मंदिरा आगाडी टोलगों, वांसरी, पाव्या आन चांज्या वाजीन नाचतेहे. वागसूर महाराजा मानते सुटते हे. मंदिराँम नाराल्ये फोडतेहें. बारे कादवा कोडा आन मंदिरे बोणाँविन थोवते हे. गावाँमेऱ्या लोक वागसूर महाराजा डोगो चोडी जाताहा.

रायसिंगपुरा आन झोझ चुली मेला पोराताहा. मानतावाले आगिवेने चालीन मानते सुटते हे. जुवान जुवान पोयरा आन पोयऱ्या नाचीन गाणे आखिन जातरा मोज्या लुटतेहे.

इ रिते छोटा उदयपूर भागामेऱ्या आदिवासी लोक ओली सोण ठाचमे वालताहा. मानते सुटताहा. जातरे जाताहा. कैक वाऱ्या जुनी दुश्मनीबी वोसूल केताहा. माहाँल मारूलों इही मामूली गोठ हाय. इयाज जातराहाँम जोडीदारबी होदाही आन सेवटीपे वोराड वेहे. इ रीते ए लोक जात्रा आन मेलाहाँ खूशी लूटीन आपो खास जीवन जीवताहा.

भूमि हुन्निम (भूमि सोण)

कर्नाटका मेने एक फलन विधि

गुरुराव बापट

वारूँज समाजाहाँ विधि आन पुंजी पात्रीही कामाँ हाँम फलन विधि रेहे. फलनविधि ओ नोविन उपतान वेरूलों आन उबजार-निबजार वेरूलों एटले कादवा आन जिमिनी फलन आन थे-माहाँ फलन इयाआरी संबंध रेहे. केल्लोबी समाज टिकवाँ खातोर ए बेनी गोठ्या फूब जुरूली रेत्याहा आन केल्लीबी फलनविधिम इयी बेनी गोठीहीं जुग बोहावली रेहे. इही अभ्यासा खातोर देदलो ओ विधि इयी भूमिमाताल पुरसाद चोडवूलो विधि हाय पेन इया थे-माँहा फलना आरी संबंध देखावलो हाय.

खूब हारी पाकपिक आलीका भूमिमाता आभार मानूली रुढी कर्नाटकामेनें वाय्ज नेत बाठाज खेडूत समाजाहाँम देखाय आवे हे. कर्नाटका मालनाड भागामेरी जाडी वोनवाहायीम रेनारा 'दीव' लोकाहा मेऱ्यो एका विधी इहीं वर्णन देवाही.

दोहरा (अस्विन) मोयनाँम दोहरा फाचलाँ आवनारी पुनवीं दिही ओ सोण वालते हे. हाल पोईन बेन मोयनाहाँकी आन वाडणी एक मोयना आगलों ओ सोण वालतेहें. भूमिमाता पूँज्या इही बेन जीवाली थेयी रूपाँम केते हे. थे-माहाँ हातुला मोयना विधी सारको ओ विधी रे हे.

सोणां तियारी सोण वालूला खेल आगली सुरु वेहे. वाहँटा बोणावला बेन कोंड्या (एक हानो न एक मोडो) तिया सोणाँ खातोरुज खास तियार केतेहे. तियाहॉन कादवाकी निपतेहे आन तियाहाँ उपे हाली नोटाकी भाती भाती नोकस्या आन आकृत्या काडतेहे. खेती काँय काँय खास चित्रे तिहिमे देखावले रेते हे.

भूमिमाताल चोडवूला पुरसादा तियारी आगली रातीलनेंज सुरु वेहे. जुदी जुदी जाती माअवें आन खाय सारका भाजी पालाँम कोदरी रांदते हें. तियाल 'हचंबली' एहेकी आखते हे (हचंबली एटले पूंज्या पात्र्या केराँखातोर रांदलों ओन, एटले देवाल चोडवूलो (पुरसाद) बिहरा खेल वानाहाँ पुरमाणेंज कडबू नावाँ एक खास वानोंबी रांदते हे. (कडबू केली पानाहाँम हाली नोट लागवीन तियाहाँन वेटालीन, बाफीन बोणाँवलो इडली सारको एकवानों) तेहेंकीज बिहरा खेल वानाँ बोणाँवते हे.

देगीवेले दिही निंगा आगलों कोमेऱ्यो (कुटबा मेऱ्यों) डायों माहूँ (कुटबा मुखी) हचंबली लीन खेत जाही. तिहीं गाणें आखतों आखतों तो हचंबली होगा खेताम वेरी वोले हे.

तिहींने हाती (तिदिहीज) वेगीवेले, बोपरा आगलो बाट्टा रांदलवानाँ मोडा कोंड्याम लीन आख्खो कुटबोज खेत जाही. हाली रोपा हूंबूर एक हानींज दोंय बांदीन तियील आंबा पाने लागवीन (एटले रोपा हूंबूर

आंबा पानाहाँ तोरों बांदीन) पूँज्या-पात्र्या केरुलो जागो बोणाँवतेहे. कोंड्या मेऱ्यो (रांदलो)ओन काणी पानाहाँवे वाटतेहे.

ए पुँज्या पात्र्या कोमेऱ्या धोणी माहाँय नाँय पेन कोआवालींय केरूली रेहे. भूमिमाता पूँज्या पात्र्या (तियील) बेन जीवाली थे होमजीन केरुली रेहे. तियील निल्या बागड्या, खोण आन मंगलसूत्राची वाडवूतेहे. पेन इयी पूँज्या पात्री हींम एक खास गोठ एहेंकी रेहे का पूँज्या पात्र्या केनारी बाय रेहे ती मालाहा तियी मंगलसूत्रो तियी कोंगीमेने काडीन हाली रोपाल बांदे हे. (इ रुढी फोकोत 'दीव' समाजामूँज हाय. इयाज भागाँम रेनारा बामण आन बिहरा समाजाम नाहाँ.)

पूँज्या पात्र्या वेयाका (रांदला) ओनां एक भाग उदूंलाहाँन देते हे एक भाग कागडाहाँन देते हे. जीयाहाँन वाडावोल्लाहां जीव मानते हें. कागडें जाँवलूग ओनाल सिबे नॉय (आन खाय नॉय) ताँव लुग ताें ओन (केडाल) लाँ आन खाँ नाहाँ देते.

खेडूत लोकाहाँ तियाहाँ आहीपाही रेनारा जोनावाराहाँ आन चिडाहाँ आरी जीव जोडालो रहे एहेंकी देखाही. तेहेंकीज जोनावाराहाँन आन चिडाहाँन ओन दिन पाही हादूलो कारणबी एहेंकीज आखतों आवेहे. भूमि हुन्निम सोणाँ टेमाल हाली पिकावे किड नाँयत रोग पोडूलों धोको रेहे. इया किडाहाँन खाय लीन (खायटाकीन) चिंडे किड मारुंला कुदरती दावा काम केतेहे.

पूँज्या पात्र्या वेयाका मुद्दाम बोणावलो एक कडबू हाली रोपा. मुलाहीं जीहीं कादू सादाज निंगलो रेहे तिहीं पूरते हें. ४५ ने त ५० दिही लुग तों तिहींज पुरी थोवते हे आन वाडणी वे तियाल बारे काडतो हे. इहिंम नोवाय गोठ एहेंडी का (ओता दिही लुगबी) तों ताजों आन खावूला सारकों रेहे. आन वाडणी कामाल लागला बाठा लोका हाँन (पुरसाद तरिके) वाटाँम आवेहे. इंत थे-माहाँ डेडी मेऱ्या जीवाज निसाणी बोणाँवली रहे एहेंकी होमजाय आवूला सारकों हाय.

ओ फलन विधी तिया भागा मेऱ्या इत्तर जातीहींम बी केतेहें पेन तिहींमेऱ्या बारीक-बारीक गोठीहींम खेल फेरोक रेहे. इत्तर फलन विधी पुरमाणेंज इया विधीम बी कादवा फलन विधि आन थे-माहाँ फलन विधी संबंध जोडलो देखाय आवेहे खेडूत समाजा कादवा आरी, जनावाराहाँ आन चिडाहाँ आरी आन किडीमाता अरीबी इयाहाँ नाता साँयबी इहीमें देखाय आवे हे.

लेख लिखनाराहाँ वोलोख

आपो इया ढोल मासिकांम लेख विखनारा भेन-भायातूहूँ आन मोडा माहाँ इहि थोडीक वोलोख मांडूहूँ. तियाकी आपोहोन तियाहाँ लिखला लेख वाचूलाँम आन होमजूलाँम हारों पोडी :-

१) डाह्याभाई वाढू :- ए वलसाड झिला चिखली तालुखा तोरणवेरा गावाँ मूलवतनी हाय. ढोल मासिका संपादक कमिटींम बी हाय. आहवा-डांगाल रेताहा आन बेंकाम नोकरी हाय. चिखली तालुखामेऱ्या कुकणा समाजा हाय. इयाहीं हानेनेंज सोवताहा बोली, तियीमेऱ्या गायाँ, गीतें, गोठ्या इयाहाँ खूब मोन लागवीन आभ्यास केलो हाय. नोकरी केताँ केताँ आपो समाजाखातोरबी कायतेबी केराँ जोजवे एहेंकी इयाहाँ विचार हाय. इयाहाँ कुकणा समाजामेऱ्या हानामोडा आन बिहरा समाजा लोकाहाँ आरीबी हारी वोलोख आन देखपासाण हाय. बाद्गाहाँ आरी ओहता-रोवता, गोगता-बोलता ओहोखुचीम रेवूलो इयाहाँ स्वभाव हाय. बिहरा पेपराहाँम आन मासिकाहाँमबी हारा हारा लेख लिखूलों इयाहाँ चालूज रेहे. इहीं इया आपो ढोल मासिकांम तियाहां डांग, कुकणांहां वाजें, आपो कुकणा, आपो वाडे-वोल्ले राखाहा आथेका ? ए लेख मायूँ आपो देहवाली बोलीम की लेदाहा. तियाहाँ बाद्गा लेखाहाँम आपनेहें कायतेबी नोवीन वाचाँ मिली.

२) सुभाष पावरा :- एत आपो पाहल्याज रेनारा हाय. धूल्या झिला, अक्राणी तालुखा राडीकलम गावाँ मूलवतनी हाय. तिहींज झिला परिषद माराठी सालायूम हेडमास्तरा जागाप काम की रेयला हाय. इयाहींबी आदिवासी पावरा आन भिल समाजा बोली, रीतभात, सण-साराद, इतिहास इयाहाँ हारो अभ्यास केलो हाय. पावरा, देहवाली, मथवाडी, तडवी ए आदिवासी भाषाबी इयाहाँन हारीरीते गोगता आवत्याहा. एबी ढोल मासिक संपादक कमिटीम हाय. आन पावरा भाषांम ढोल तियार की रियाहा.

देहवाली भिल समाजा पुरमाणेंज पावरा लोकबी ओली सोण खूब हूचमें आन ठाचमें वालताहा. तियाहा ओली सोणाँ आख्खो इतिहास-भूगोल तियाही तियाहाँ लेखाहाँम देदलो हाय. ओली गोठ आन ओली गाणेंबी देदलें हाय. आपो पुरमाणेज पावरा लोकबी सोणांसारादाप ढोल वाजताहा. तिया गीतें आन ढोल केहेंकी, काहा आन केडाँय बोणाँवलो इयाबी होकी गोठ इयाही इहीं देदली हाय. तियाहाँ आख्खा लेख वाचेसारका हाय.

(३) सुभाष ईसाई :- बडोदा झिलांम छोटा उदेपुर नावाँ एक हानोंज सेर हाय. तिहींने रेनारा हाय. तिहींने मोडा कालेजांम प्रोफेसरा नोकरी हाय. छोटा उदेपूरा भागांम आमां राठवा लोक रेताहा. तियाहां बोली इयाहीं हारी आवडावी लेदली हाय. आमां ढोल संपादक कमिटींम ए बी हाय. इयाहींबि राठवी भाषांम ढोल काड्योहो. राठवा

लोकाहां देव-सोण इयाहां हारो अभ्यास केयलो हाय. इयाहाँन राठवाहाँ देवासोणांहाँ मंत्राहाँ अभ्यास केरुली खूब हूच हाय. तियाहीं इहीं राठवाहाँ ओली सोण आन बडवाहाँ ओली मंत्र इहीं देदला हाय.

(४) कविता महाजन :- ए बाय ठाणा झिला रेनारी हाय. आन तिया भागांम जे वारली आदिवासी हाय तियाहाँ बोली, रित-भात, सोण-साराद, देव, भोगोत, पूतडें आन भोवाच इयाहाँ आभ्यास केयलो हाय.

इहीं इया ढोल मासिकांम तियांही वारली लोकाहाँ देव देवता भोगोत आन पूतडाहाँ हारो वाचे सारको लेख आमांही इहीं लेदलो हाय.

(५) गुरुराव बापट :- कर्नाटक राज्यामेऱ्यों इं एक आदिवासीहीं जाणकार एहेंडों मोडों माहूँ हाय. पोते प्रोफेसर हाय. आपो देसामेऱ्या वायनेत बाठाल आदिवासी खेती केताहा. खेती केनारा बाठाज आदिवासी इ तोरतील याहाकी मानताहा. कर्नाटक राज्यामबी दीव नावां एक जोमात हाय. तेबी हारी खेती पाकवूताहा. आपो पोअणी, वाडणी आन मोलनी वेले इ भूमीमाताल पूँजताहां. मोलनीपे खोलेंबी पूंजताहा. तेहेंकीज ए दीव लोकबी केताहा. पेन जियातीया रितभात आन पूँजी पात्रीहीं टाईम टेबल जुदों जुदों रेहे. ए दीव लोक हाली रोपा मुलाहीं थोवाँ खातोर कडबू नावाँ पूरसाद बोणाँवताहा. तिया नेम आन मान्यता काय हाय तो बापट सायबाँय तियाहाँ भूमि-हुन्निम इया लेखाँभ देदलो हाय.

इया लेखाहाँम काय रस आन काय होवाद हाय इं आपो ए बाठा लेख वाचूंहूँ ताहाँज होमजांय. वाचा हाती.

आदिवासी विकास

आदिवासी बोलीमध्ये ढोल हे नियतकालिक भाषा केंद्राद्वारे प्रकाशित केले जाते. महाराष्ट्रातील दोन बोली - देहवाली आणि पावरा भिली तसेच गुजरातमधील दोन बोली - राठवा भिली आणि कुकणा डांगी, अशा एकूण चार बोलींमध्ये ढोलच्या आवृत्ती काढण्यात येतात. ढोलच्या ह्या आवृत्तीचे संपादक श्री. चामुलाल सी. राठवा हे देहवाली संस्कृती व भाषेचे जाणकार अभ्यासक असून, खांडबारा येथील ॲग्रिकल्चरल हायस्कूल व ज्युनियर कॉलेजमध्ये अध्यापन करतात.

प्रकाशक :

भाषा संशोधन प्रकाशन केंद्र

मुद्रक :

महाराजा सयाजीराव विश्वविद्यालय मुद्रणालय

ISSN : 0971 9156... 97

Issue sponsored by Indira Gandhi Rashtriya Manav Sangrahalaya, Bhopal; and released at the hands of Smt. Mahasvetadevi on 14 March 1998.

ढोल

आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

देहवाली

अंक २ : ऑगस्ट १९९८

आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

मुख्य संपादक : अरुणा जोशी
देहवाली आवृत्तीचे संपादकः चामुलाल राठवा

भाषा संशोधन प्रकाशन केंद्र, बडोदे

ढोल : आदिवासी बोलीचे नियतकालिक
देहवाली : अंक २ : ऑगस्ट १९९८

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र
६, युनायटेड अॅव्हेन्यू, दिनेश मिल जवळ
बडोदे ३९० ००७

मुद्रक
महाराजा सयाजीराव विश्वविद्यालय मुद्रणालय
राजमहाल मार्ग
बडोदे ३९० ००१

मुखपृष्ठ छायाचित्र
ज्योति भट्ट

ग्राफिक्स
चक्रधर सासवडे, कनुभाई ब्रह्मभट्ट

मूल्य प्रत्येकी रू. २५/-, वार्षिक रू. ५०/-(टपालखर्चासह)

अनुक्रमणिका

देहवाली बारांम आजी माँ बेन सोबदा

भावा तूह,

देहवाली भास्या पेयलो अंक ओली मोयनाम निंगलो. तियाँम माँयू आपो बोलील देहवाली आखतेहे एहेंकी लिखलों. आपो इयी भास्याल देहवाली काहा आखते हें इ जाणूलो. विचार तुंमा मोनांम आलो वेरी तिया खातोरूज आँव आजी ए बेन सोबदा लिखूहूँ.

आपो देसांम इंगव्रजाहा राज आथों तेहे गोठ हाय. आपो देसाम एक इंग्रज आदिकारी आल्लो. तियानांव जॉर्ज अब्राहम ग्रिअरसन. आपो देसाम फिरती वोखोत तियाल एहेंकी होमजायों का आपो देसांम खूब जाती भास्या हाय. तियो बाठ्या भास्याहां माहाती मिलवां जोजवे, आन ए बाठ्या भास्या हिकाँ जोजवे, एहेंकी तिया मोनाँम आलों. तो सारकारी माहूँ आथों. तियाँय इया कामांखातोर माही लागव्वे. तिया टेमाल खानदेसा कलेक्टर सिमकॉक्स सायब आथो. आपो भास्या माहती लाँ तो तोलदा तालूखामेने सिंगपूर आल्लो. तिया टेमाल सिंगपुरांम मेवासी राजा आथा. तियाहां नांव गुंबा पाडवी. लोक तियाहाँन गुंबाहा आखे. सिमकॉक्स सायब गुंबाहाल भेट्यो, आन तियाही आपो भास्या तिया पेने माहती लेदी. तियाहाँपे आपो भास्याम एक गोठ लिखी मागी. गुंबाहा न फुचिन सायबाँय आपो भास्या नाँव देहवाली एहेंकी लिखलो. जॉर्ज अब्राहम ग्रियरसन सायबाँही आपो देसा बाठ्या भास्याहा आभ्यास कीन Linguistic Survey of India नावाँ आकरा बुक लिखला. तिहिमेने Linguistic Survey of India Volume IX Part III इया बुकाम १६५ पानापे आपो देहवाली माहती लिखली हाय.

सातपुड्या एठा तोपती इसली आन तिसली मेन्यो जो सापाटी भाग आवेहे तियाल देहेपाटी आखतेहे आन इया भागांम जे वळवी, वसावे, पाडवी, नाईक, गावीत, कुल लागवूनारा लोक जी बोली गोगताहा ते देहवाल्या, आन तियाहाँ भास्या देहवाली. सायदा तालुखा फत्तेपुराहीने त हागबाराही लुग आन मोलगीहीने नवापुरा नोवागावांही लुग गोगाही. देहवाली बाठ्ठी होवे सारकीज नाहाँ. तियोंम थोडो आर्दो फेरोक हाय. तिया खातोर देहवाली जुदा जुदा नोमूनांबी आमाँ आगलाँ होमे ढोल मासिकाँम देनारा हाय.

भायातूहूँ, हारकी इत राखजा आगला होमे ढोल वोराहामेने बेनूंज वारी निंगी दर वोराहा एक ऑगस्ट आन चौदा जानेवारील.

॥ आपकी जय ॥

-चामूभाई राठवा

भास्या केंद्र

गणेश देवी

आदिवासी समाज आन संस्कृति वोलोख की लाँ खातोर भास्या केंद्र काडयोहों. गिया तीन-चार वोराहाँम संस्थांम काम केराँखातोर खेल तरूण लोक खुचीकी आन हुचीकी आगाडी आलाहा. छोटा उदयपूर ने श्री. सुभाष ईशाई इंग्रजी भास्या प्रोफेसर हाय. डांग झिलामेने आहवा स्टेट बेंकांम काम केनारा श्री. डाह्याभाई वाढू आदिवासी संस्कृत्ती हारांम हारो आभ्यास केनारा हाय. महाराष्ट्रामेऱ्या नंदूरबार तालुखामेने अक्राणी तालुखा, राडीकलम गावाँ श्री. सुभाष पावरा पावरा समाजा अभ्यासांत पुरों मोन लागवी रियोहो. महाराष्ट्रा नंदूरबार जिलामेऱ्याच नवापूर तालुखा, खांडबारा गावाँ चामुलाल सोवताहा कवी हाय. तिया सावाय ते देहवाली भिल समाजा बारीक आभ्यास की रियाहा. ए बाह्रा एकजागे टोलवाया. इं एक खुब मोडों यश आथों. भाषा केंद्रा पेयलाज टेमांलूज श्री. कानजीभाई पटेल, डॉ. भरत नायक आन डॉ. भगवानदास पटेल इया गुजराती मित्राहा मोदात मिली. मराठी कवी श्री. वसंत आबाजी डहाके, अरूण कोलटकर, दिलीप चित्रे इयाही हिमोंत देदी धीरे धीरे बिहरा राजाहांमेने लोकाहां आथबी मोदातीखातोर आगाडी आला. चित्रकार सुब्रमणियन, कादंबरीकार महाश्वेता देवी, नाटककार श्री. विजय तेंडूलकर, कवी श्री. चंद्रशेखर कंबार इया मोडा लोकाही टेमांटेमाल वाटे देखावी आन इयामेने खूब महत्वा गोठ इ के बडोदामेऱ्या दोस्त लोक श्री. भूपेन खख्खर, प्रा. ज्योति भट्ट, डॉ. रविकांत जोशी इयाही सोवताहा इया कामांम मोदात केरूली सुरवात केअयी. इया बाठाहां फोल इं भास्या केंद्र हाय.

गिया वोराहा में मोयनांम आमाँ डांग झिलामेऱ्या सापुतारा इया चाडी जोंगलामेऱ्या मोजाला आन सोबाला गावाँल बाठा एकजागे टोलवाया. भास्या केंद्रा कामा योजना बोणांवूलो काम आथों. तिहीमे ढोल इं (आदिवासी भास्याहांमेऱ्यो). मासिक काडूलो नेक्की वेयों. १९९७ साला मे मोयनांहींने १९९८ सालां मार्च मोयनाहीलुग नमूनादाखल चार आदिवासी भास्याहांम (जियाल इंग्रजीम dry run आखतेहे) एहेंडा चार अंक काडूलों आन १९९८ सालांहींने बोणें तोत्या आदिवासी भास्याहांम वोराहाल बेन अंक काडूलो एहेंकी नेक्की वेअयो. तियापुरमाणें १९९७ साला आक्टोबर मोयनांम प्रा. सुभाष ईशाई इयाही राठवी भाषांम काडलो ढोल अंका उद्घाटनना छोटा उदयपूराल वेअलो कार्यक्रम सादो पेन खूब हारो आथो. इया कार्यक्रमा प्रमुख मेहमान तरीके छोटा उदयपूरा आगला राजा मा. श्री. रा. रा. विरेंद्रसिंहजी चौहान इयाहाँन निमूत दिन हादला. १९९७ साला डिसेंबर मोयनांम इंग्लंड देसा श्री. रा. रा. डॉ. डेव्हिड डाल्बी सायब भाषा केंद्राम संशोधन आन आदिवासी भास्याहाँ अभ्यास केराँ आह्लों श्री डाह्याभाई वाढू इयाहीं तियार केअला कुकणा-डांगी भास्यामेऱ्या ढोल अंका उदघाटन तियाहा आथाकी डांगामेऱ्या मोरझिरा इया गावांत राती पुनवी जोनीम केअलों. १९९८ साला मार्च मोयनांम बडोदा भास्या केंद्रा व्हेरियर एल्विन व्याख्याना खातोर मा. रा. रा. श्रीमती महाश्वेता देवी आह्लया तियाहा हाथाकी श्री. सुभाष पावरा इयाही तियार केअलो पावरी भास्यामेऱ्यो अंक आन श्री. चामुलाल राठवा इयाही तियार केअलो देहवाली अंक इयाहा प्रकाशन केअलों.

१९९७ सालाँम सापूतारा मिटिंगांम नेक्की केअला पुरमाणे (राठवी, कुकणा डांगी, पावरा आन देहवाली भिली) इयी चार भास्याहांम ढोल अंक निंग्या आन इया बारांम वर्तमान पत्राहाँमबी खेल लिखाण सापायो आन लोकाहाँयबी

हारी सात देदी पेन इ फोकोत सुरवात हाय. आवता वोराहाँम कोमीत कोमी वीस आदिवासी भास्याहाँम ढोल प्रकाशन केरूलो विचार हाय. तिहिंमेने भान्तू, डोंगरी भिली, तेहेंकीज अहिराणी आन पंचमहाली भिली इयी भास्याहांम अंक प्रकाशित वेअनारा हाय.

इ आख्खी खोटबोट केरूलो एकूज कारण हाय के आज खेडाहां सेहरे बोणूला सापाटॉम आपो बाठाज रूढिरिवाज आन आदिवासी संस्कृति खालास वेअती जाय रियीही. तिहिमेने आपोहोंकी बोणे तोतो जतून केरूली जुरूली हाय. इं काम नाँय केनारा समाजाल भविस्याम आदिवासी (समाजा आन) संस्कृति वारसो गोमांवीन पासतावो केरॉं पोडी. ढोल मासिका वतीकी इया कामाल थोडीक मोदात वेरीं तेबी जीवाल थोडोक हारो लागनारो. केल्लोंबी मासिक काडूलो कोठीणूंज रेहे. तिहिमें आजी आदिवासी भास्याहांम मासिक काडूलां जाहाकोंज ओगडों काम हाय. भास्याकेंद्र इया बाठा कामांखातोर माँ जुवान कार्यकर्ताहाँपे भोरूचो थोवीन आगाडी चालेहे. श्रीमती अरूणा जोशीहीं ढोल मासिका संपादका जबाबदारी खूब कष्टायी सांभाललाी हाय. डॉ. अजय दांडेकर, श्री कानजी पटेल, डॉ. भगवानदास पटेल इयाहीं ढोल (मासिका) कामाम मोन लागवीन मोदात केयीही. तिहिंमे इं काम फत्ते वेनारो एहेंकी माँन विश्वास हाय.

भास्याकेंद्र इ काय तेजगड आन बोडूदाल वोहावली एक संस्था नाहाँ अगर सारकारी खातों नाहां. भास्या केंद्रा सारकारी अनुदानें नाँय मिलतेहे.

माँ मताकी भारता खेल प्रान्ताहाँम माँ हाजारूं सहकारी लोकाहाँ आदिवासी समाजापे जो जीव हाय तोज इं भाषा केंद्र हाय. इं भाषा केंद्र एक नोवो विचार आन नावों आंदोलन हाय. ढोल मासिका संपादक, तिहिंमे लेख लिखनारा आन वाचनारा ए बाठाज इया आंदोलना कार्यकर्ता हाय. इया बाठा कार्यकर्ताहां टोलो एटले इं भाषा केंद्र हाय-आन ढोल इया आंदोलना मनोगत (मोनामेन्यो विचार) हाय.

पश्चिम खानदेसामेने गुला महाराज आंदोलन

चामुलाल राठवा

आपो देसांम इंग्रज लोग आल्ला तेहेने, तियाहां राज पाखायों ताँवलूग आपो देसामेऱ्या आदिवासीहिंम खेल जात्या उठाव आन आंदोलने वेअले हाय. कैंक टेमाल आपो लोक आथाऱ्ये लीन इया लोकाहाँपे उठी बोठला, आन लोडाय बी लेदली इहींमे हाजारू लोक मोय गेयला. कैंक टेमाल इयाही आपो भागाँम इंग्रज लोकाहाँन विहाँ नाहाँ देदा. इया बाराँमबी लोडाया वीन हाजारू आदिवासी मोय गेयला.

इज पुरमाणे आपो देसामेऱ्या आदिवासीहींम देव-धर्मा उठाव आन आंदोलने बी वेअले हाय. इया आंदोलना हाँम केडों तेबी एक जाण आन सोती माअहूँ इया लोकाहाँन एकठा कीन हारी वाट देखावीन आगाडी ली जावूली कोसिस केहे एहेंकी देखाही. वेसनाहाँसे दूर वीन हारा आचार विचार तीइन हारी वाट चालूलों हिकवेहे आन तिया आखल्या पुरमाणे हाजारू लोक होराताडी सारका वेसनाहाँसे दूरवीन माहामासी सोडीन हारी वाटील चालताहाँ. राजस्थानांमेने गोविंदगिरी, संत रणछोडदास मध्यप्रदेशा लसोटिया भील इयां मोडा माहाँय एहेंडो हारो काम केयोंहो तिया पुरमाणेंज महाराष्ट्र पश्चिम खानदेस झिलाँम आपश्री गुलो महाराज वी गियोहो पेन तियाहाँ बाराँम लोकाहाँन जास्ती माहती नाहा मिलती.

एहेंडे मोडे माहीं जाहाँ लोकाहाँन हारी वाटे ली चालते हे आन तियाहाँ आरी जाहाँ हाजारू माहीं टोलवाते हें ताहां समाजामेऱ्या मतलबी लोकाहाँ डेडीम दुखाँ सुरू वेहे आन ए लोक कायदा आन सारकारी आदिकारी लोकाहाँ ढाल आन तारवाई सारको वापर कीन हारी वाटील चालनारा इया लोकाहाँपे दाबाण लावीन तियाहाँ वाट चुकवी देवूली कोसिस केताहा. आपश्री गुलो महाराज आन तियाहा हाने पावूहू आपश्री रामदास महाराज आन तियाहाँ आरी हारी वाट चालनारा लोकाहाँ बारामबी एहेंकीज वेअलो हाय.

आपश्री गुला महाराजाही आपो आदिवासी भिल समाजा लोकाहाँन केल्लाज देवा भक्ती केरा नाहाँ हिकवी. का कोडाल चेलो नाहाँ बोणाव्यों तियाही पश्चिम खानदेसा तोलदा तालुखा मेऱ्या रंजनपुराल आरती मेलो चालवूनारा लोकाहाँ आपमंडल बोणाँविन एका अलग रस्ताकी लोकाहाँन हारी वाटील लावूली कोसिस केअयी. इया आंदोलना थोडीक माहती इही देवूली इ एक कोसिस हाय. आपश्री गुला महाराज आंदोलना माहती मिलूलों आज मुस्किल हाय तेबी खेल हारा हारा लोकाही मान माहती देदी ही तियाहा आभार मान्या सावाय ओ लेख सूरू केरूलो बोराबोर नाहाँ हाचवातों.

आजने होवेक वोराहा आगली गोठ हाय. तोलदा तालूखाँम मोरवड नावाँ गाँव हाय तियाल रंजनपुर एहेंकी बी आखतेहे. तिया गावाँम एक गोरीब भिल कुटबो रेहलो. माहाँ नाव काय भाईदास आन थेयी नाँव मैना. कोने (सोवताहा) खेती नाँयी आथी. इया कुटबा लोक सदर आसामी लोकाहाँ खेती राखवाली कीन दिही काडे. १८९८ साला आसपास तियाहाँ कुटबाँम एका बालकाँय जन्म लेदो. तियाही तिया नाँव गुल्यो थोव्यो. मालदार खेडूत लोकांहा खेतीम राखवाली केनारा याहकी-बाहका हेंगात रिन हानेने मोडो वीन तिया याहाकी बाहकाल मोदात केराँ खातोर तोबी बिहरा मालदार लोकाहाँ खेती राखवाली केराँ लाग्यो.

पेन तियाहाँ पाही पाही रेनारा लोकाहाँन ओ पोयरो इत्तर भिल्ल पोयराहाँसे जाराक जुदोज हाय एहेंकी होमजायाँ

लाग्यो. काहा के ओ १४/१५ वोराहा पोयरो रोज उंगे आन उंगीन दिहा दरसन केया सावाय आन तुलसील पाँय टाक्या सावाय मांडो नाँय खाय. खेती राखवाली केअताँ केअताँ तो खूप टेम विचार केअतो बोठलो देखाय तिया गोगूला बोलूलाँम आन वागूलाँम गोरबाय आन सज्जनपोणो देखाय आवे. इत्तर भिल्ल पोयराहाँ देख तिया होगूदिहरी चाल-चलन जुदीज आथी, तिहिमे इं एक सोती माहूँ हाय एहेंकी लोकाहाँन लागे.

तिया टेमाल खानदेसामेऱ्या तोप्ती किनारावेऱ्या कुकरमुंडा गावाँम संतोजी माहाराज नावाँ एक सन्त रेहलो. तिया खेल चेला आथा गुल्यो खेलवारी तिया दर्सनाल जाय आलो. तिया आरी रियो पेन तिया उपदेसा तियाल कायज गुण लाग्यो नाँय. तेहेंकीज तो पंढरपुर जानारा वारकरी लोकाहां आरी पंढरपुर जाय आलो, तिही चंद्रभागा खाडीम उंग्यो आन विठोबा दरसन केयो पेन डोआकी देखानाऱ्या आन कानाँकी उनात्या धर्मा आन देवा गोठीही तियापे कायज परिणाम वेयो नाँय. तिया मोनाँम इयासे जुदोंज काय तेबी चाली रेयलो.

सेवटीपे १९३६-३७ साला आसपास, खूब जुदा सोबदा तिया मुयाँम आवाँ लाग्या. तो आपो समाजा मेऱ्या भाय पॉवडूलाहॉय रोज उँगा जोजे आन भोगवानां नांव लाँ जोजवे एहेंकी आखाँ लाग्यो. तेहेंकीज तो तियाहाँन माहामासी आन होरो इयी गोठी हिसे दूर राँ जोजवे एहेंकी आखाँ लाग्यो. गुल्या इया नोवीन उपदेसा होवे लोक खेचाता जाँ लाग्या. धीरे धीरे तिया समाजामेऱ्या तिया उंबरी आन हाना मोडाहाँन तो -

रोज उंगजा
होरो माँ पियाहा, माहा-मासी माँ खाहा.
खोटा माँ गोगाहा.
झाडे जाती वेल पॉय ली जाजा
मांडो खाँ आगला आथ हारकी तुवजा
बाठाहा - मान थोवजा
आप आरती केजा

एहेंकी पाठवाँ लाग्यो तियाही टोलवानारा विचार केनारा जुवान लोकाहीं एक आप मंडल बोणॉव्यो. आन ते गुल्याल आपश्री गुल्यो महाराज आखाँ लाग्या. आन गुल्यो महाराज सोवताहाल गुलामरंजन आखावे. आन मोरवड गावाल तियाँय रंजनपुर नांव देदलो. गुला महाराज उपदेसा पुरमाणे रंजनपूरा लोकाहाँ रोज्यों काम सुरू वेयो. मोरवड (रंजनपुर) गावाँल जो चाली रेयलों तिया वार्ता बाठी एसे फेहलायी. तोलदा तालखामेऱ्या आन पश्चिम खानदेसामेऱ्या बिहरा तालुखाहाँमेऱ्या आदिवासी गावाहाँ लोक खूब मोड्या टोल्या बांदीन रंजनपुरा आपमंडला आरतील आन गुला महाराजा पाठ उनाँया आवाँ लाग्या.

इया आपमंडला मोडो आरती समारंभ रंजनपूराल ११/१२/३७ इया दिहाल गुला महाराजाहाँ कोज वेयो. इया समारंभा दिहीने दर सोमवारा दिही रंजनपुराल ओ आरती समारंभ वेराँ लाग्यो. इया आरती कार्यक्रमाल हाजारू आदिवासी थेन-माटी आवाँ लाग्ये.

दिहें दिहे आरती समारंभा आन गुला महाराजा दरसनाँल आवनारा लोकाहाँ गोर्दी वादाँ लागी. इया अवतारी माहाँ वार्ता वारासारकी जेहे तेहे फेहलायी आन दुऱ्या दुऱ्या लोक पागे आन गाडें जुपीन रंजनपुर आवाँ लाग्या. रंजनपुर एक देवा ठिकाणूंज बोण्यो आन आवनारा लोकाहाँ गोर्दी ओती वादीका लोकाहाँ आखूलापे सारकाराँय गुला महाराजा दरसना खातोर आवनारा लोकाहाँ खातोर खानदेसा मेरी सुरत-भुसावल रेलवे लायनीपे खास गाड्या सोडल्या - तियी गाडी हींन गुला महाराज स्पेशल एहेंकी नांव देदलो.

आपश्री गुलामहाराजा दरसना लोकाहाँपे जादुसारको परिणाम वेयो. आपश्री गुला महाराजा दरसन लीन तिया

पाठ उनाला लोकाही होरो सोड्यो, माहा-मासी सोडी. ते रोज उंगीन चोख पाख राँ लाग्या, लोकाहाँ कोआको आरती वेराँ लागी.

आजलूग होरो आन माहामासीम डुबला आन केहेंकी बी चालचलन थोवनारा भिल भायात लोकाहाँ खातोर इ बाठों नोवीन आथो. तिहीमे रंजनपुर जायन आरतीम सामिल वेनारा भिल आन इत्तर आदिवासी भायात लोकाहाँन आपो आमी नोवो जोन्मो वेयो एहेंकी लागाँ लाग्यो. आपोहोन आमी केडो नीचो नॉय गोणनारो आन आपो देसामेन्या इत्तर लोकाहाँ साराबोरीम आपो आमी आला; आपश्री गुला महाराजाकी आपो मान वाद्यो, एहेंकी आदिवासी भायात लोकाहाँन लागाँ लाग्यो. आजलूग आपो बिहरा लोकाहाँ पागाहींज रेवूली लायकी हाय एहेंकी माननारो आदिवासी समाज आपश्री गुला महाराजा पाठ उनाँयन साती काडीन टाट नोजरीकी चालाँ लाग्या. रंजनपुर जानारा आपमंडला लोकाहाँ आकडो कैक हाजाराहाँकी वाद्यो. रंजनपुराल जानारा लोक एराल एर 'आपकी जय' एहेंकी जुदीज रामरामी लाँ लाग्या. इयी राम रामींम केल्लाज देवां नाँव नाँय आवे. आन इ केल्लाबी धर्मा आन पंथा लोकाहाँन चाले सारकी आथी.

इया टेमाल इया भागामेन्या आदिवासी भायात लोकांही आपश्री गुला महाराजा पे भिली, कोकणी आन माराठी भोजने आन गाणे लिखलें. पेयल्या आमी सारक्या गाड्या मोटऱ्या एहेंडे वाहने खेडूत भागांम नाँय आथे. तिहिमे आदिवासी भायात लोक पागे नेत गाडें जुपीन टोल्या कीन जाय. वाटे जाती वेले लोक इं गाणे मोडी भक्ति भावनाकी आख ता जाय.

रंजनपुराल आरती कार्यक्रम पारवायन को वोलती वेलेबी आदिवासी भायात इं गाणे आन भोजने आखत आवे.

१. तिहिंमेने थोडेंक गाणे इ पुरमाणे :

सीतामाताले विचारीले घेर धोंदोने
मुरली बाजावी ले।
सीतामाताले विचारीले घेर धोंदोने
तोरण मालावी ले।
सीतामाताले विचारीले घेर धोंदोने
जातरो पोरावी ले।
सीतामाताले विचारीले घेर धोंदोने
आरती केरावी ले।

(आपश्री गुला महाराजा थे यी नांव दगीबाई पेन लोक तियील सीतामाता आखे. आपश्री गुला महाराजा आखली वाटे चालूको वीयोंत पेयलों सीतामाता सालाय लाँ जोजे एहेंकी इया गाणाँम आखलों हाय.)

२. भिली भास्यां मेन्यों बिहरों भजन इ पुरमाणे :

आपो जात्योमे देव संत वियो
गुलाम भगवान हाय। तिया सीतामाता हाय ॥१॥
पाँवू रामदास हाय। पोयरो शंकर हाय। आपो...
रोज उंगू हूँ। पागे पोडू हूँ॥ आपो... ॥२॥

(इया भजनाम आपश्री गुला महाराज कुटबा होकी गोठ देदली हाय। आपो समाजाम एक खूब मोडो गुलो नावा संत वियो तो देव रूप बोण्यो। तिया थे सीतामाता, पावूहू रामदास आन पोयरो शंकर हाय.)

आदिवासी भिल समाजा पुरमाणेंज कोकणी आदिवासी बी रंजनपुराल आपश्री गुला महाराजा आरती समारंभाल

जाहला. तियाहींबी आपो आदिवासी कोकणी भास्याँम आपश्री गुला महाराजा गाणों बोणाँवलों तो एहेंकी -

दगडना देव रे आपला लाकूडना देव रे
त्याबी ग्यातनी गुल्या आपला
गुल्या आपला देव रे.... ॥१॥
डोंगरना देव रे आपला गडवरला देव रे
त्याबी ग्यातनी गुल्या आपला
गुल्या आपला देव रे आपला
गुल्या आपला देव रे.... ॥२॥

(पेयला आपो लाकडा आन डोगडा देव आथा. डोगामेऱ्या आन गोडामेऱ्या देव आथा. पेन ते आमीं गिया. गुल्योज आमी आपो देव हाय एहेंकी इया गाणाँम आखलो हाय.) हिकला लोकांही माराठी भास्याम बी भोजने बोणाँवले, तिहिंमेने इं एक -

पहिला नेम देई गुलाम ईश्वरा।
दारू बंद केली गुलाम ईश्वरा।
दुसरा नेम देई गुलाम ईश्वरा।
भाव सुरू केला गुलाम ईश्वरा।
तिसरा नेम देई गुलाम ईश्वरा।
आरत्या सुरू केल्या गुलाम ईश्वरा।

(गुला भोगवानाँय पेयलो होरो बोंद केराव्यो फाची भोक्ती सुरू केयी आन हाती तिहींने आरती सुरू केयी एटले गुला महाराजाँय आदिवासी समाजाल हारी वाटील लावाँ खातोर काय काय केयों तो इया गाणाँम देदलों हाय.) इ रिते इया टेमाँम आपश्री गुला महाराजा उपदेसाकी आन तियाहाँ आरती कार्यक्रमाकी पश्चिम खानदेसा मेने नवापुर, नंदुरबार, तोलुदों आन अक्राणी तालुखाहाँ मेने भिल समाजा रोज्यां जीवन भावभक्तिकी पाराय गियो. जादू केतेहे तेहेंकी परिणांम वीन लोकांही होरो आन माहा मासी सोडी. लोकाही होरो गालूलोंबी बोंद केयो. माहामासी सोडीन लोकाहीं पाललें कुकडें जोंगलाँम सोडी देदे तेहेंकीज बोकडें पालुलो आन जोंगलामेने जोनावाराहाँ सिकार केरूलोंबी सोडी देदो.

आज लूग खेल लोकाही आपश्री गुला महाराजावे लेख लिख्या हा. १९३८ सालाँम पश्चिम खानदेस जिला काँग्रेस कमिटी अध्यक्ष श्री. शंकर विनायक ठकार इयाही तियावे 'भिल्ल सन्त आपश्री गुला महाराज व त्यांचे कार्य' इया नावाँ बुकूज लिखलो. पेन इया पुस्तकांम अगर तियाहाँपे लिखला लेखाहाँम आपश्री गुला महाराजा उपदेसा कायज नोंद केडाँय केअली नाहाँ, तियाबेन कारणे वी सेकते हे. एकता तिया उपदेसा माहती तियाहाँन नाँय मिली वेरी आन मिली वेरीत तियी आर्थोज नॉय होमजायो वेरी. आजी एक कारण एहेंकी इयाँम कायज आर्थो नाहाँ अगर तो कायज काम्यो नाहाँ एहेंकी तियाहाँन लाग्योवेरी. तियाल तियाही पुस्तकांम आन लेखाहॉम तिया नोंद आन खुलासो बी नाँय केयो वेरी.

रंजनपुराल वेनारा आरती समारंभा टेमाल आपश्री गुलो महाराज आन तिया फाचलाने तिया हानो पावूह आपश्री रामदास ऐ तिही टोलवाला आपमंडला सन्त लोकाहॉन इ पुरमाणे पाठ देहला -

''क्या कहूँ आप रंजनके आगम की बात ?
कहूँ तो कहा नही जाय ना कहूँ तो।
रम रहा है कैसा ? बनूँगा आहा परमात्मा !

माया की बात बोलना मुझे दोष है।
दोष मे महाकाल है।
काल मे अलख निरंजन आपोआप हो रहा है।
आहा परमात्मा हो।
त्रिगुण तो हवा है।
ब्रम्हा, विष्णू, महेश आप ढगा है।
भूमंडल, धर्म निति, राजनिति, पान, फल फुल
लटक रहे है।
उनके साथ मैं रमत रमता रमूँगा।
हृदयों मे आपो आप भक्षण करूंगा।
चारो वेदोका निर्णय करके निर्माण करूंगा।
आहा परमात्मा हो।
आरती पूजनका रास्ता बताऊंगा।
जो आरती मे मिलेंगे वो सती
जो नही मिलेंगे वो तस्कर।
उनके साथ भी मैं रमता रमता रमूँगा।
हृदयों मे आपो आपो भक्षण करूंगा।
भ्रम भ्रम कोईना कहे, भ्रम न जाने कोय
जो भ्रम जाने वो अपार अविनासी ब्रह्म होई।
आत्म रूप की पहचान नही हुयी तबतो
त्रिगुण की तक्रार हो रही हे। आगे और बहूत होगी। संभालने वाला कोई नही होगा।
कोई आप सत्य गुरु कहते है।
सब दुनिया नासिवंत है।
आप संभालने वाला अलखनिरंजन आपो आप
हो रहा है।
ॐ अनंत नावोंकी एकनाव बनाउँगा।
वो नाव पर सति लौकन को बिठाकर
माया के सागर पार करूँगा।
वो नाव कैसे चलेंगी कैसे तरेंगी।
आपो बनके सदा, ॐ सदा
रम रहा है।
याको चला रही हे मूरति
वला रही है आरती।
आपो आप शरीर नमाओ।
आप नही गया है, गुलाम महाराज जय ॐ।

२ आप निर्गुणों के ३ आप निरंकारके ४ आप सोहं माया के ६ आप शंकरों के ७ आप हरो हरीके ८ वंदे मातरमो के ९ आप १० आपो आप बनके सदा रम रहा है।

याको चला रही हे मूरती
वला रही है आरती ।
आपो आपो शरीर नमाओ
आप नही आया नही गया रम नही गम नही
गुलाम जय हो ।''

दर सोमवाराल रंजनपूराल वेनारा आरती मेला टेमाल आपश्री गुलो महाराज आन तियाहाँ फाचलाने आपश्री रामदास महाराज बी आपमंडला लोकहाँन ओज पाठ दे. आजी खेल गोठ्या तियाही आपो इया पाठाहाँम आखल्या पेन तियाही नोंद केडाँय केयी नाहाँ तिहीमें ते आज आपनेहे मिलत्या नाहाँ.

इया उपदेशा सार इ पुरमाणे :

१. आपरंजना आवूली गोठ आखूली केहेंकी इं होमजातों नाहाँ.
२. माया बाराम गोगूलों इ चूक हाय आन चुकींम महाकाल हाय.
३. (सत्व, रज, तम ए) तीन गुण हावायी सारका (चंचल) हाय.
४. ब्रह्मा, विष्णु, महेश ए तीन ठोग हाय.
५. (इ) तोरती, धर्म निती आन राजनिती (चाडालने) पान फुल आन फोलवा सारक्या लोटकूत्या हाय. (किदिही खेकराय पोडे नेमनाँय)
६. (आँय) आरती-पूजना वाट देखावे हे इयी आरतील आवी ते सोती लोक आन नाँय आवे ते मोडा बांड.
७. आजलूग माया आन भोरोम केडाल नाहाँ होमजायें नाहाँ आन जियाल होमजाय तोज खेरो मोडो ब्रह्म गोणाँय.
८. आत्मारूप नाहाँ पारखायों तियाल तीन गुणाँहा ताकरात चाली रियीही आगाडी जाहाकी चाली. सामॉलनारो केडो नाँय मिले तियाल ओ अलख निरंजन आफ आफोज परकट वेयोहो.
९. गोणाँय नाँय ओता ओम टोलवीन तियाहाँ एक नाव बोणाँवीन सोती लोकहाँन तिहिमें बोहावे हे आन इया माया ओ मोडो दोऱ्यो पार केरावे हे इयी नावील चालवेहे एक मूर्ति आन ठेपेहे एक आरती.

तियाहाँ इया पाठाहाँ खुलासो कीन आजी खेल गोठ्या लिखतां आवनाऱ्या पेन इही लेखूलो जागो कोमी मेलूलासे बाठ्या गोठ्या लिखतां नाहाँ आल्या. (इ माहती माँन कोंडा वालों सेगजी वसावे (सेगजी मास्तर) आन कुक्सी वालों किसन भाई सोलंकी इयाही लिखी थोवला जुना कागला हाँवेने मिलली हाय. ए बेनी आपश्री गुला महाराजा आरी रेयले माँही आथे आन तिया खास माहीं आथे.)

इ रिते खानदेसा मेऱ्या भिल आन बिहरा आदिवासी समाजाँम ओ खूब मोडो बदल वी रेयलो ताहाँज जेमतेम ६/७ मोयनाँ हाँमूँज आपश्री गुलो महाराज १९ /७ /१९३८ इया दिहादिही होरगी कोली जातो रियो. तियहाँन कदाच आपो इं कोलीने इं काम पुरो वेअतो आलोहो एहेंकी होमजातो गियों वेरी तिहिमे आरती मेलांम लोकाहाँ गोर्दी वादाँ लागी ताहाँ तियाही आरती मेलो सांबालूलों काम तियाहाँ हानो पावूहू आपश्री रामदास महाराज इयाहाँन होप्यो आन तियाहाँ फाचलानेबी इं काम आपश्री रामदास महाराज आन आपश्री गुला महाराजा कोआवाली दगीबाई (सीतामाता) सांबालतें लाग्ये. खानदेसाजुगाल झगमग चोमकूनारो ओ तारो एकाएकी डुबी गेहला से आप मंडला लोक थोडाक काबराया आन रोड्या पेन तियाही तियाहाँ देदला पाठ आपो मोनाँम हारकी सापी लेदला आन तिहिमें तियाही आपो रोज्यो वेहवार तेहेकीज चालू राख्यो. दर सोमवाराल रंजनपुराल पोरानारो आरती मेलोबी तेहकी चालू रियो. ओतोहोंज नाँयत इया मेलाहाँम पेयला देख जाहकी गोर्दी वेरॉ लागी. आदिवासी समाजाँम वी रेयलो ओ बदल आन समाज जागृती तियाहाँ

आरी रेनारा बिहरा लोकाहाँ डोआहाँम खूताँ लागी. तियाही आदिवासी समाजाँम पेयलो एहेंडो बदल किदिही वेताँ नाहाँ देख्यो. एठा कुण कीन सादा तियाहाँ पागाहींज रीन गुलामींम जीवनारो आदिवासी समाज जागृत वेअलो तियाहाँन खेमानरोज नाँय आथो.

आपश्री गुला महाराजाहाँ फाचला तियाहाँ ओ वेहवार सांबालनारो तियाहाँ पावूहू आपश्री रामदास महाराज ओ दवधर्मा देख राजकारणां होवे जाहाको वोललो आथो. तो देस स्वतंतर केरूली चलवली टेम आथो. तिया आप मंडला मेऱ्या आदिवासी भायातूहूँपेबी परिणाम वेअलो. इया आप मंडलाँम खेल हिकला लोक आथा, आन खेल मास्तर लोक बी आथा. ते रामदास बाबाल हारकी सात दाँ लाग्या. तिया टेमाँ फायदो लीन आपो ओ समाज साती ठोकीन जीवनारो एक समाज बोणाँ जोजवे एहेंकी तियाहाँन लागतों लाग्यो. तिहिमेऱ्या काईक लोक विचार केताँ केताँ इहींलुग आवी गिया का आमाँ स्वतंतर रित्या आमाँ संसार आन आमाँ कारभार सामालुलाल मजबूत हाय तियाखातोर आमाँहान इंग्रजबी नाँय जोजे आन कँाग्रेसबी नाँय जोजे एहेंकी ते जाहीर कीन आखाँ लाग्या.

आपमंडला लोकाहाँन सारकाराहींने एहेंकी सुचना आली का, आप मंडला लोकाही आपमंडला रजिस्ट्रेशन कीन आगलॉ कारभार चालवाँ जोजवे पेन आपश्री रामदास महाराजाँय इ सुचनाँल विरुदो केयो तियाहाँ आखूलो एहेंकी आथोंका रंजनपूरा आरती मेलो इ काय एगदी धर्मसंस्था नाहाँ. आपमंडलाँम चालवूलो ओ आरती मेलो फंडफालो टोलवीन जीवनारा लोकहाँ धर्मा कार्यक्रम नाहाँ. आपोआप बारे पोडलो ओ एक समाजा आन जाती जोमाती वेहवारा उठाव हाय. हाती तियाल रजिस्ट्रेशन काहा जोजवे. रजिस्ट्रेशन केयोंका तिहिने सारकारा बंधन आन भागीदारी आवेहे. तियाल आपश्री रामदास महाराजाँय इयी सरकारी सुचनाँल ठोकर मारी. भिल समाज ओ बहादुर आन खेरा आभिमाना की जीवनारो समाज हाय. तेहेंकीज खोटो भोराम मोनाँम राखीन, देवावे भोरूचो थोवीन तियाल बिनारो समाज हाय. तिहिनेतो माहरी ठोगाय जाही.)

आपश्री गुला महाराजा टेमाल आदिवासी समाजासिवाय बिहरा समाजा लोकबी तिया भक्त बोणला. आकुलकुवा सोनार नावाँ एक मामलेदार आथो. इत्तर लोकाहाँ पुरमाणेंज तोबी आरती मेलाम जाय आन तिहिदी उपास ते तोलदा रेनारों गजानन राजाराम दवे (बामण्यो) बी आपश्री गुला महाराजाआरी रेहलो. इया लोकहाँम आजी एक बिगर आदिवासी समाजा माहूँबी रंजनपुरा आरती मेलाँम आवे. तियापे 'कलंकी अवतार' नावाँ एक बूक आथो. तो बुक तो माहू आरती मेलाँम आवनारा लोकाहाँन कायम वाची देखावे. तो लोकहाँन एहेंकी होमजावूलो कोसिस के का आपश्री गुलो महाराज कलंकी अवतार हाय. तिया आवूलों इ कलंकी अवतार वेरूली निसाणी हाय. तो ओतो माहरी आपोहोंमेने निंगी गियो एटले तो कलंकी अवतार लीन आजी फिरी आवनारो आन ओ कलंकी अवतार आलोका, आप मंडलाँम रेनारा लोकाहाँ शरीरा नास नाँय वेनारो, तियाहाँन अमरपद मिलनारो आन डाये माहींबी जुवान बोणी जानारे. एहेंड्या गोठ्या तो माहू आप मंडला मेऱ्या लोकहाँन घेडी घेडी आखी देखावे. तिहीमे लोक ए गोठ्या खेऱ्या मानाँ लाग्या. तियाल इया आप मंडला मेऱ्या काईक जास्ती आझाद लोक कलंकी अवतार आवनारो, इंग्रजीराज पारवायुलो टेम आलोहो, एहेंकी भविष्य देखावनारे पत्रके तियार कीन सारकारी आफिसाहाँन लागवूता लाग्या तिहींमे इंग्रज सरकाराँय तियाहाँपे पाक्की रोग थोवी. आन तिया वाकडी नोजोर इया लोकाहाँ होवे वोली.

दर सोमवाराल रंजनपुराल वेनारा आरती मेलाम, मालदार लोकाहाँ को खेती काम केनारा आदिवासी लोकाँ काम खोटी कीन जाँ लाग्या. तिया दिहा पुरतो खेती आन डोगरें सामालुलो काम बोंद पोडाँ लाग्यो. तिहीने आप मंडल आन आरती मेलो इयाहाँ बाराँम इया मालदार लोकाहाँ डेडींम दुखाँ लाग्यो. आपमंडल बोणींन आरती मेलो सुरू वेताँज मेलाँम आवनारा लोकाही होरो आन माहामासी सोडी दे दी. तिहींमे इया धोंदाहाँकी जीवनारा लोकाहाँपे खाराब परिणाम वेयो आन होरा दुकाने बोंद पोडाँ लाग्ये. तिहीमे ए लोक आपमंडला लोकहाँपे खुब नाराज वेया तिहींमेने काईक मोडा लोकाही इंग्रज सरकारा आदिकाऱ्याहाँ ढाल आन तारवाई सारको वापरकीन आपमंडला लोकहाँपे दाबाण लावूली कोसिस केयी. आरती मेलाँम जानारा भायातूहूँपे बी मेलाँम नाँय जावूली दाबाण आवाँ लागी. आरती मेलाँम जानारा

लोकाहाँ मुनके बोडीन पाचाहा रुप्या डोंडबी वेरी एहेंकी गावाँमेऱ्या मोडा लोकाहींने आपमंडला लोकाहाँन धोमक्या आवाँ लाग्या. रंजनपुराल आपश्री गुला महाराजा समाधीही जानारा लोकाहाँन पोलीस विंदी माअनारा एहेंकी तियाही बोंब उडवी. पेन आपमंडला लोक काय बिया नाँय. ते पेयला पुरमाणेंज दर सोमवराल रंजनपुराल जायन आरती मेलो हारी रिते पार पाडाँ लाग्या तिहीमे इया मालदार लोकहाँम खूब नाराजी फेहलायी. तियाज टेमाँल आगीम तेल रिचवूला सारकी एक घटना रंजनपुर भागाँम वेयी. १९४० सालांम नाटावोडने गिरजाबाय रंजनपुराल आरती मेलाँम आह्नी. ती एक दिही वेगरी गावाँबारे झाडे बोहाँ गियी ताँव फॉरेस्ट बीट-गार्ड कट्यारें य तियील कोडाकी ठोकी पाडी. इ गिरजाबाय खूब जुखमी वी गियी. इयीबाई होवे दिहानबी नाँय देताँज कट्यारे फॉरेस्ट बीट-गार्ड तिहींने चिंचाले गावाँल जातो रियो.

आपमंडला लोकांही आपश्री रामदास बाबा आरी चिंचाले गावाल जाईन इयी गोठी काय केरूलों एहेंकी कट्यारेल फुच्यों. मातला कट्यारे बीट-गार्डांय आपमंडला लोकाहाँन इयी गोठी काय दादनाँय देदी, उलटों तियाँय तियाहॉपे केस पोरूली धोमकी देदी. तियाज टेमाल कोडाकी ठोकाय पोडली गिरजाबाय मोय गियी एहेंकी बातनी लागताँज आपमंडला मेऱ्या बायींही कय्यारे बीट गार्डाल कोमेने खेची काडीन हारकी कुट्यो. कट्यारें य आपमंडला मेऱ्या थे-न माट्याहाँपे टोलो वोलीन मारठोक केयी एहेंकी केस पोयो. तियाज टेमाल तिया लोकाही कट्यारे पे खुना केस पोरूलो नेक्की केयो.

तिया टेमाल पश्चिम खानदेश झिलाल ईश्वरन नावाँ कलेक्टर आथो. तो इयी भानगुडीम पोड्यो. कट्यारे बिटगाडॉपे खुना केस दाखल माँ क्याहा. आँय कट्यारेल केस काडी लेवाडू हूँ. एहेंकी तियाँय आपसमुहा लोकाहाँन आख्यों. तिही तिया लोकांही कट्यारे केस काडीलेदो पेन आदिकारी लोक नाहाँ मानता एहेंकी आखीन कट्यारेंय केस नाहाँ काडी. कलेक्टर ईश्वरन इयाहा इयी गोठीम पोडूलो काय फायदो नाँय वेयो, कारण तिया टेमॉल पर्विझ उमरी पश्चिम खानदेसा आसिस्टंट कलेक्टर आथो. तो पारीही आथो. तिया टेमाँल काहिंक पाऱ्याहाँ होरा धोंदो आथो. पेन आपश्री गुला महाराजा आरती मेलाकी तियाहाँ होरा धोंदो बोही गियो तियाल तो आपमंडला लोकहाँपे नाराज आथो. पर्विझ उमरी डांबऱ्यो आथो तिंहिमे आपमंडला लोकांही तियाल डांबरी सायब एहेंकी नांव देदलो.

सेवटीप आप भक्ताहाँपे कट्यारे बीट गार्डांय दाखल केअली केस सुरू वेयो ? ओ केस वियारों, नवापुर, नंदुरबार, आन सायदाल चाले. ओ केस आठरा थेया आन सोव आदम्याहाँपे पोअलो पेन तेबी तारखी दिही इया लोकाहाँ आरी हाजारू आपभक्ताहाँ टोलो इया लोकाहाँ आरी आवे. आरी आवनारा लोकाहाँप दाबाँण लावीन पोलीस इया लोकाहाँन गायदे.

२४/४/१९४१ इया दिहा दिही ओ केस नवापुर कोर्टांम सूनावणील आलो. तियादिही आरूपी लोकाहाँ आरी सेकडो आपभक्त नवापुर कोर्टा आवारॉम टोलवाया. बोंदोबोस केराँ खातोर पोलीसबी खुब आह्ना. असिस्टन कलेक्टर पर्विझ उमरी सोवताहा आज कोर्टाम आवनारों आथो तियाल आपभक्तांहा बाराँम मोनाँम रोग थोवनारा, पर्विझ उमरी सायबा आज निवाडो तोडूलो आपमंडला मेऱ्या काईक वातडा जुवानाही ठेरव्यो. तिया खातोर तोलदावालो गजानन दवे आन नवलपुरा गणपतसिंग वळवी कोर्टा पाहल्या निंबवा चाडवा आडवाँ दोबी रिया. पर्विझ उमरी सायबा गाडी पाहिनेंज जाताँज गणपतसिंग वळवींय एक मोडो चिंदलो डोगडो निसाणी कीन पर्विझ उमरीपे फेक्यो पेन तियाल नाँय लागताँज तो डोगडो तिया मोटरी कासाँम विहिन ओटक्यो. इ घटना की तिही धमाल वी गियी. पोलीस गणपतसिंग वळवील तेराँ दोवड्या पेन सेकडो आपभक्तांही तियाल वेटाली वाल्यो. इयीज घटना बाराँम फाची गजानन दवे ऑन गणपतसिंग वळवी इयाहाँन तेअया आन बेन्याहाँन हाडा/तीन तीन वोराहा सिक्स्या वेयी.

इयी घटना आप भक्ताहाँपे खूब उलटो परिणाँम वेयो. सारकाराँय रंजनपुराल १४४ कलम लागवी देदो. आरती मेलो बोंदकेराँ लागव्यो. कै. आपश्री गुला महाराजा समाधीही आथ्यारी पोलीसाहाँ पेहारो बोहावी देदो. ४/५/१९४२ इयी तारखील आपश्री रामदास महाराजापे पारहोदी हूकूम काडिन तियाल पश्चिम खानदेस झिलामेने पारहोद की देदो. आपश्री रामदासबाबा आन तियाहाँ साथीदाराहाँ पारहोदी मेने विगना हॉकी पोरालो जीवन उजवाडॉम लावाँ आगूधार आपभक्ताहाँन तोकलीफ देनारी एक घटना इंही लिखूलो जुरूल्यो हाय.

आपश्री गुलो महाराज आरती मेला टेमाल रंजनपुराल तिया गादीवेने जे पाठदे तिहिंम तो 'जे आरतील आवी ते सती लोक, नाँय आवेते तस्कर (बांड)' एहेंकी आखे. तियाज तस्कर सोबदा वापर कीन आरती मेलाँम नाँय आवनारा लोकाही 'तस्कर' नावां एक टोली तियार केयी. ए लोक टोल्या बांदिन गावाँ-गावाँ फिरीन, आपभक्ताहाँन तारास दाँ लाग्या. आपभक्ताहाँ को जे लाल धोज आथा ते टोलवीन तियाहाँ ओली फुकाँ लाग्या. लोकाहाँन धोमक्या दीन ते जोबोरदोस्ती होरो पाजाँ आन माहामासी खावाडाँ लाग्या. होरा बाटल्या आन मोअले कुकडें वेयीहींम टाकाँ लाग्या. आपश्री गुला महाराजा उपदेसाकी हारी वाटील लागला. आपभक्तांही इया लोकाहाँ आरी आमने-सामने भानगड नाँय केअयी. तेहेंकीज तस्कर टोली लोकाहाँ देख आपभक्त जाहका आन मजबूत आथा, तिहिमें तस्कर टोली लोकाहींबी तियाहाँपे सिदो हमलो नाहाँ केयो, पेन एक बेन जागे ओणी-बोणी टेम आल्लासे तस्कर टोली लोक खेराज आपभक्ताहाँन तोकलीप देताहा एहेंकी सारकाराल देखायों हाती सारकाराँय तियाहॉन तीन अटक केरूलो सापाटो सुरू केयो, तिहिमे तस्कर टोली जे मुखी आथा तिहिमेंने बाकी खूबदुर नाही पोड्या आन बाकी गायब वी गिया. पेन तेबी तस्कर लोकाहाँ टोलींय आपभक्ताहाँन खेल दिही तोकलीफ देदी.

इया पेयलोंज लिख्या पुरमाणें सरकार आपभक्ताहाँपे एक आफोत लाल्लो. आरती मेलो बोंद केराव्यो आन आपश्री रामदास महाराजाल डोड वोरोहो लुग पश्चिम खानदेसामेनें पारहोद केयो. पेयलोंतं आपमंडलामेने ३६ कोबूला लोक तियाहाँआरी गिया. पेन फाचॉडीने २ / ३ हाजार लोकाहाँ टोलो आपश्री रामदास महाराजा आरी गियो. ए लोक आपश्री रामदास बाबा आरी जाती वोखोत आपो कोमेने ढोर-वासडी आन बासन-कुसन वेचीन गिया.

आपश्री रामदास महाराज आपमंडला लोकाहाँआरी बडवाणी राजाँम गियो पेने तियाहाँन तिही आसरो नाँय मिल्यो. तिहिने ते होलकराहाँ राजामेन्या चिखलदा ल गिया वोहरात सुरू वेरूलासे इया लोकाहॉन बिगर-साहारा हालतीम दिही काडाँ पोड्या. तिहिंमूँज कालारों फेहलायों आन तिहिमे ओडी तीन होव लोक खारबाया. इया लोकाहाँकी की कालारा फेहलाव वेयो एहेंकी होमजीन आपमंडलामेन्या लोकाहाँ आरी रेत लोकाहाँ भानगोड वेयी तिहिंमे बेनी होवल्या लोकाहाँ नुकसान वेयों. कलेक्टराँय तियाहाँन चिखलदो सोडीन जावूलो हूकूम देदो पेन इयी आफती टेमॉल इंदूराल ने राममंडलाँय इयाहाँन मोदात कीन चिखलदा पारहोदी हुकमॉल स्टे-ओर्डर मिलवी. फाची लोकहॉम नाराजी फेहलायूलो संभव आथों तिहीमे आपश्री रामदास महाराज आपो आपमंडला भक्तलोकाहाँ आरी धार राज्यामेने गणपुर गावाँल गियो. आपमंडला मेन्या भक्त लोकाहाँ वागणूकी रेत लोकाहाँपे हारो परिणाम वेयो.

इ पारहोदी सिक्स्या एटले आपमंडला मेन्या भक्ताहां एक परिक्षाज आथी. इया टेमाँम तियाहाँन खेलदिही लूग नादारीम राँ पोड्यो. उपासमार, रोग आन रेत लोकाहाँ आरी वेली भानगुडीहीम तियाहाँन आपो आन्या लोकाहां जीव गोमाँवा पोड्यो. तियाहाँ पेन्यों हिदों-पातो पारवाय जावूलासे कैक टेमाल तियाहाँन रेत लोकाहाँ खेतामेन्या धान्या चोरी कीन आपो पुख हेलवाँ पोडी. सेवटीप आपश्री रामदास महाराज गणपूरने आत तलाई गावाँहोवे निंग्यो. तों आततलाई गावाँल आथों ताहाँ पश्चिम खानदेस झिला काँग्रेस कमिटी अध्यक्ष कै. श्री शंकर विनायक ठकार ए तियाहाँन मिल्या आन तियाही आख्यो ''बंदी हूकूम मुडीन खानदेसाँम आवा. आमीं माहरीज आपो देस स्वतंतर वेनारो हाय हाती आपोज राज अवनारों हाय.'' महाराज खानदेसाहोवे निंग्यो. इ बातमी इंग्रज लोकाहाँन लागताँज बंदी हूकूम मुडीन खानदेसाँम आवताँज तियाहाँपे गोलीबार केरूलो हूकूम सुट्यो.

२/३/१९४३ इया दिहादिही आपश्री रामदास महाराज तियाहाँ आपमंडला भक्ताहाँ आरी पश्चिम खानदेसा अक्राणी तालुकामेन्या आंबापाणी-रावळापाणी इया ठिकाणाँप पोच्या. तिदिहीज वेगीवेले खास पोलीसाँही तियाहाँन घेराव टाक्यो आन गुपचुप शरण आवा, शरण आलात कायज तोकलिफ नाँय देजी, कायबी कायदेसीर इलाज केरूलाँम आवी, एहेंकी तियाहीं जाहीर केयों. पेन आपमंडलामेन्या इया भक्त लोकाहीं शरण आवां खातोर नाकार देदो आन आपश्री गुलो महाराज आन आपश्री रामदास महाराज इयाहाँ जयजयकार केयों. तियाही इसारो दाँ खातोर हावायीं गोलीबार केयो ताहा आपमंडलामेन्या भक्ताहाँन एहेंकी भोरोम वेयो का आपोहोंवे गोल्या सोड्या तेबी आपनेहे नाहा

लाग्या इ आपो अमरपदा निसाणी हाय. इ रिते तियाहां मुनकाँम पोराला कलंकी अवतार भोरोमांकी इया लोकाहाँन दोगो वेयो. आपमंडलामेन्या बाकी लोकाहाँपे तिरकामठा आथा ते लीन ते टक्करलाँ आगाडी चाल्या. तियाहाँ फाचाडीने जियाहाँपे काँयज आथ्यारे नाँय आथो एहेंडा आपभक्त आपमंडला राता झेंडा लीन निग्या. तियाहाँन घेराव टाकीन बोठला खास पोलीसाही तियाहाँपे गोलीबार केयो. इया गोलीबाराम २५०/३०० लोक मोय गिया बाकी जुखुमी वी गिया. इया मोयात वेला आन जुखुमी वेला लोकाहाँम आपमंडलामेन्या लोकाहाँ कुटबामेने लोक आथा.

इया गोलीबाराम सापडूला एठा देदला लोकाहाँ भेट लेवाँम आली.

१. कै. श्री. जत्र्या इसन्या वसावे, वतन - कासाऱ्यो, तालुखो - नवापुर, झिलो - पश्चिम खानदेश.
२. श्री. पोसल्या वेच्या पाडवी, वतन - सोमावल, तालुखो - तोलदो, झिलो - पश्चिम खानदेश.
३. कै. श्री. मोलजी राज्या वळवी, वतन - कुंडल, तालुखो - अक्राणी, झिलो - पश्चिम खानदेश.
४. श्री. माधव फत्तू नाईक, वतन - लंगडी, तालुखो मुकाम - नंदुरबार

इयाहाँमेने ए होगालोक गोलीबारामेने वाचाया कै. श्री. मोलजी राज्या वळवी ए डोगीप आथा तियाहाँ गुडाल गोली लागली ताहाँ मोरूली वेहे कीन खोडाँम पोडी रेयला आन फाचाडीने कुंडल गावाँ लोक तियाहाँन उसली ली गेयला. गोलीबारामेने वाचाला लोकाहाँन तेअला आन तियाहाँन धुल्ये ली गेयले. तियाहाँ केस धुल्या सेसन कोर्टाल काडी.

ओडी मोडी घटना वीनबी आपमंडलामेन्या लोकाहाँ मोनाँम टक्कर लेवूलो विचार कायम आथो. केस चालू वेयो ताहाँ तियाही सोवताहा खातोर तारखी डिठ २००० रुप्या वकील केयो. तेबी सारकाराँय इया लोकाहाँन धुल्यामेने पाठकाहाँ बोगिसाँम पाच मोयना नोजोर केदीम थोवीन बदलो लेवूली कोसिस केयी.

श्री माधव फत्तू नाईक, अक्राणी गोलीबारा सोवताहा डोहाँकी बोठाहाल देखनारा मोडा साक्सीदार हाय. १९४२ सालाँम वेअला इया अक्राणी गोलीबाराँम ते सोवताहा आथा. श्री. माधव नाईक इयाही खूब शिक्षण लेदलो हाय. तियाही पुणे विद्यापीठामेने इंजिनियरा पदवी (B. E. Civil) आन अमेरिकामेने मिनीसोटा विद्यापीठामेने बी इंजिनियरा मोडी पदवी (M.Sc. Civil) लेदली हाय. भारत सरकारा पाँयपुरवठा खाताँम तियाही डायरेक्टरा जागापे काम केअलो हाय आन भारत सरकाराँय Central Water Commission इया मंडला मार्फत तियाहाँन इराक देसाम मोकलूला. ते दुन्या मेन्या नेपाल, सिंगापुर, इजिप्त, कॅनडा, इंग्लंड, फ्रान्स आन संयुक्त अरब अमिरात इया देसाहाँम जाय आल्ला हाय.

तियाहाँ बाहको कै. श्री. फत्तू जत्रू नाईक वतन लेंगडी (गंगथा राज) ए माराठी साला मास्तर आथा. ते पेयला खूब होरो पिये पेन आपश्री गुला महाराजा आरती मेलाँम जाँ लाग्या तिहिने तियाही होरो सोडी देदलो आन ते आपश्री गुला महाराजा भक्त बोण्या.

१९४२ सालाँम आपश्री रामदास महाराजाहाँआरी पारहोदीम गेयला कुटबाहाँम फत्तू जत्रू नाईक (फत्तू मास्तर) इयाहाँ कुटबो बी आथो. पेयला ते एखलाज आपश्री रामदास महाराजा आरी गेयला आन हाती फाचाबाठो कोबूलो ली गेयला. तियाहाँ कुटबाँम ते बेनी थे-न-माटी एक हानी पोयरी आन चार पोयरा ओता लोक आथा. तिया टेमाल श्री. माधव फत्तू नाईक ए सातवी पासवीन आठवीम गेयला. आख्खोज कुटबो आपश्री रामदास महाराजाहाँ आरी पारहोदीम गेयलो तिहिमे तियाहाँनबी जाँ पोडलो.

तियाहाँ मुलाखाती टेमाल १९४३ इ अक्राणी गोलीबारा साल बोराबोर आखलो पेन तियाहाँन तारीख नाहाँ आखताँ आली.गोलीबार अक्राणी पाही आंबापाणी-रावळापाणी इयी जागे वेअलो. आन मानजर तुमाँ तिहीली गियात आँय तो जागो तुमने हें बोराबोर देखावनारो एहेंकी तियाही आखलो. तियाही आजी एहेंकी माहती देदी का गोलीबारा दिही आपमंडला लोक जिहीं थांबला आथा तिहीं जाईन आथ्यारबंद पोलीसाही तियाहाँन घेराव टाक्यो. इं आथ्यारबंद पोलीसाहाँ खास टोली आथी. तिहिमे एक इंग्रज आन एक आदिवासी पोलीस बी आथो. दिही निंगूला टेमाल पोलीसाही आपमंडला लोकहाँन शरण आवाँ आख्यो आन शरण आलात कायज तोकलिफ नाँय देजी फोकोत कायदेसीर इलाज

केनारा एहेंकी बी होमजाव्यो. शरण नाँय आलात गोलीबार वेनारो एहेंकीबी होमजाव्यो आन जाहाँ पोलीसाहीं इसारा खातोर गोलीबार केअयो ताहा आपमंडला मेऱ्या लोकाहाँन चमत्कारा गोठ्या इत आल्या. आपो आपश्री गुला महाराजाओ कलंकी अवतार हाय आन गोलीबार वी रियोहो तेबी आपनेंहे गोल्या नाहाँ लागत्या इ आपो अमरपदा निसाणी हाय एहेंकी होमजीन आपमंडला लोक आपो लाल झेंडा लीन बारे पोड्या आन आपश्री गुला महाराज आन आपश्री रामदास महाराज इयाहा जयजयकार केअता-आगाडी जातांज पोलीसाही तियाहाँपे गोलीबार केयो.

गोलीबार चालू आथो ताहाँ श्री माधव फत्तू नाईक, ए लोकाहां आरी आगठाही बोठला आथा. तियाहाँ बाहकों काहीं गियो एहेंकी वेराँ आगाडी जाहला तोतामूँज नाटावोडने दत्तू रामा एक जागे दोबलो देखायो. तियाही इयाहाँन एहेंकी आख्योंका काको (एटले माधव फत्तू नाईक इयाहाँ बाहकों) झेंडो लीन वोल्या तियोहोवे जाही. तिया खातोर श्री नाईक, दत्तू रामाँय देखाव्यों तियी होवे निंग्या. गोलीबार केअनारा डोगीवेने गोलीबार केअतला. गोलीबार कीन ए लोक एठा उत्या ताहाँ श्री. माधव नाईक इयाहीं आगाडी जायन होदकाडी ताँव तियाहाँ बाहकों गोल्या लागीन एक जागे पोडलों देखायो. तियाहाँ पाच वोराहाँ उंबरी होनो पावूहू विजय आन तियासे मोडो आठ वोराहा उंबरी नारायण ए बेनी गोल्या लागीन मोय गेयला आन पाही पाहीज पोडला देखाया. आजी तियाहाँ एक पावूहू विश्वास उमर वय १२ वोरेंहे इया खांदाल गोली लागीन खूब मोडी जखम वेअली, तियाहां बाहकों मोय गियों. तियाँही तियाहाँ याहकी वेने नोवों पोतडों मागीन तियाहाँ बाहका कुडीपे टाकी देदों. तियाहाँ पावूहू विजय आन नारायण इयाहाँ कुडीपे तियाही एक साल फांगावी देदी. पोलीसाही कोतावाऱ्याँ गोल्या सोड्या इं काय तियाहाँन इत नाहाँ आवतों. गोलीबाराम मोय गेयला लोकाहाँम आपश्री रामदास महाराज आहीका एहेंकी पोलीसाहीं तापास केयो पेन आपश्री रामदास महाराज काय तियाहाँम सापड्यों नाँय. तिया खातोर गोलीबारामेने वाचाला लोकाहाँन पोलीसाहीं एक जागे टोलव्या आन बोहाव्या. इया तेयला लोकाहाँमेने १८ वोराहासे कोमी उंबोरवाला पोयरा-पोयऱ्या, आन थे-माहाँन जुदे काडये, आन एक जागे बोहावला. बाकी लोकाहाँन, आपश्री रामदास महाराज केडों आन कांही हाय एहेंकी फुच्यों पेन केडोंज नाँय आखे, तियाल पोलीसाही बोठला लोकहाँहोवे बोंदख्या तेया आन आपश्री रामदास महाराज कांही हाय इं जर एकाहीने दाहा आकडा गोणजी ताँव आखाँ जोजे, नाँयत बाठाहाँन गोलीहींकी उडवी दिहू एहेंकी आखीन पोलीस एकाहींने आकडा गोणाँ लाग्या. एहेंकी आखताँज, बोठला माहाँ टोलामेने आपश्री रामदास महाराज बारे आलों आन तियाँय (बेड्या टाकावाँ खातोर) आथ आगाडी केअया.

श्री. माधव नाईक इयाही एहेंकी बी माहती देदी का आपश्री रामदासबाबो उजलेंफुल फाडके पोवतलों तो जर एगाहाल तिया फाडके दिन आँयज आपश्री रामदास महाराज हाय एहेंकी आखजे आखीन नाही सेकतलो पेन तियाँय तेहेंकी केयों नाहाँ.

गोलीबाराम मोय गेयला आपो बाहाका आन पावूहूँन ओजतां आवा जोजवे इया खातोर श्री. नाईक तियाहा कुकरमुंडावाला जातूला हॉय नेरोप दाँ जाईन तियाहाँ आरी बिहरे दिही घटना (गोलीबारा) जागाव जाँ निंग्या ताँव तियाहाँन एहेंकी बातनी लागीका, गोलीबाराम मोय गेयला लोकहाँन तोळदा कोचूरींम ली गियेहे. पेन तोलदे आवीन एहेंकी मालूम पोड्योंका गोलीबारांम मोय गेयला लोकाहाँ (कांहीतेबी) वेज पाडी देदोहों आन मोनारा लोकाहाँ जातूलाहाँन तियाहाँन कांही पुऱ्येहे इंबी नाहाँ आख्यो इयी गोठी श्री. माधव नाईक इयाहाँ मोनाँम दुखा गाठ बांदाली हाय. इं आखतां तियाहाँन कांही पुऱ्येहे इंबी नाहाँ आख्यो इयी गोठी श्री. माधव नाईक इयाहाँ मोनाँम दुखा गाठ बांदाली हाय. इं आखतां तियाहाँ डोहाँम पाँय आवी गियो आन कोगीबी रुंबाय आली. तियाहीं ओतोहोंज आख्योंका कुड्या निदान कांही पुऱ्याहा एहेंकी देखावतेंत काय तेबी Respectfully केअता आवतों.

गोलीबारांम मोय गेयला लोकाहाँ पुरमाणेंज तेअला लोकाहाँन बी तोलदे ली आल्ले. तियाहाँन धुल्ये ली जानारें आथे पेन १८ वोराहासे कोमी उंबरी आथे तियाहाँन तिहिमेने टाली देदे. जुखुमी वेला लोकाहाँन धुल्ये ली जानारे आथे पेन श्री. नाईक इयाहाँ पावूहू विश्वास १४ वोराहासे कोमी उंबरी आथो तिहिमे तो जुखुमी वीन बी तियाल टाली टाकलो. विश्वासाल नाटावोड ली जाँ खातोर तियाहाँन केडा तेबी मोदात जोजतली. तियाखातोर पोलीसाही तेअला लोकाहाँमेने

नाटावोडने बेन लोकाहाँन सोडा जोजे एहेंकी तियाही पोलीसाहाँन विनंती केअली आन पोलीसाही ती मानी लेदी. हाती तिया बेन जाहाँ आरी ते विश्वासाल नाटावोड ली आला. आन तियापे आपो जडीबुटी इलाज सुरू केयो. पेन आथ हारो नाँय वेअतलो. आथामेने आटका टुकडा निंगे आन आथबी वास माराँ लागलो. सेवटीप ते विश्वासाल इलाज केराँ केअता चिचपाडा दावाखानाँम ली आला. तिया टेमाल तिया दावाखानाँम एक अमेरिकामेन्यो दाक्तर आथो. इ गोलीबारा केस हाय आन आमा इयापे इलाज नाँय केअजी एहेंकी तियाही आख्यो, पेन माणूसकी धर्माकी , दावाकी जुखुमी जागो तुवीन पोट्या बांदी देद्या. तियाहाँन पावाहाल धुल्ये दावाखानाँम ली जावूलों आथो पेन, तियाही केडावेनें तेबी उसना मागला होव रुप्याहाँमेने पाचूज रुप्या वाचाला. तियाहाँम तियाहा पाडोंबी नाँय पुरों वेअतलों. तियाहाँन चिचपाडने एका माहाँय पाडाँ मोदात केयी आन ते चिचपाडेने नंदूरबार आला. तिया टेमाल नंदुरबारने धुल्ये खाजगी गाड्या चालतल्या आन तियीही थांबूलों ठिकाण कमलाबाई दावाखानाही आथों. तिहींमे ते धुल्ये गिया आन पावाहापे इलाज केराँ खातोर एक मोयनो धुल्ये रिया. तिया टेमाल ते शेतकी काजेजांम तिया ओअखात्या पोयराही मांडो खाहला. गोलीबार वीन थोडाज दिहाकी गोलीबारामेन्या लोकाहाँन केडाँय आसरो नाँय देवूलो एहेंकी सारकाराँय हूकूम सोडलो.

गोलीबाराम हानें पोयरें मोयें इयाबद्दल श्री. माधव नाईक इयाहाँ जीव खूब बोलेहे. हाना पोयराहाँ पातरीं गुंड लोक इया गोलीबाराम मोय जातात हारों एहेंकी तियाहाँ जीवाल लागेहे.

आपश्री गुला महाराजाहाँ आंदोलनाबद्दल माहती देतीवेले श्री. माधव नाईक इयाही एहेंकी आख्योंका आपश्री गुलों महाराज खुब हारों आथों तियाहाँ पाठ (उपदेस) बी हारा आथा. तुमाँ माँहीआवा एहेंकी तियाहीं लोकाहाँन नाहाँ आख्यों पेन लोकूज तियाहाँ होव खेचाया गेयला. तियाही केडालूज चेलो नाहाँ बोणाव्यो पेन कांही मतलबी लोकांही तियाल दैवी चमत्कारा साज चोडवूलो, जाहिरात बाजी खेल केअलो. इहींमे तिया टेमामेन्या पुढारीलोकहाँ आथ आथो. ''आप श्री गुला महाराज देवा सारको पुरूष हाय, तों देवा अवतार हाय. आमाँही तियाल पाँयापे चालता आन एकूज टेमाल खेलजागे खेती राखवाली केअताँ देख्योंहो एहेंड्या खिचामेन्या पुड्या सोडीन जास्तीम जास्ती लोकाहाँन रंजनपुराल टोलवूली कोसिस केअयी. इहींमे तियाहाँ एहेंकी स्वार्थ आथो के आमी आपो देस स्वतंतर वेनारोंज हाय. तियाखातोर स्वतंतर देसा मंत्री मंडलाँम कांही तेबी नोंबोर लागाँ जोजवे, इया खातोर भिल लोकाहाँ खातोर, आमा कोतों काम केअताहा इं देखावाँ खातोर, तियाहाँन आरती मेलो हेरॉखातोर रंजनपूर हाद्या पेन वेअयो उलटोंज, आपश्री गुला महाराजा आपमंडलामेन्या लोकाहीं तियाहाँन तुमाँ इहीं काहा आलाहा एहेंकी फुच्यों आन बाक्याहाँन ठोक्याबी.

श्री माधव नाईकांही एहेंकी बी आख्योका ते सोवताहा एक-बेनवारी रंजनपुर गेयला पेन तियाही आपश्री गुलामहाराजाल देख्यों नाहाँ. सेवटीप श्री. माधव नाईक इयाही एहेंकी आख्योंका आपश्री गुला महाराजाहाँ आरती मेला कार्यक्रमाक्री इया भागा मेन्या खूबूज भिल लोकाहाँ व्यसन सुटी गियों. तियाही होरो आन माहा मासी सोडी देदी. पेन आपश्री रामदास महाराजाहाँ टेमाल आपश्री गुला महाराजाहाँ उपदेस खाराब वियों. तिया आरी जे लोक आथा ते बिगरकामा राजकारणाँ होवे झुकी गिया. देव-धर्म आन हारी वाट इया देख राजकारणा होव इया लोकाहाँ धाँव आथी. तिहीमे आपमंडलाम खाराब गोठ्या आल्या. आगाडी होमों फाचों आजी तिहिमे पापकर्म वाद्यो आन इया पापकर्माल विरूदो केराँ खातोर तस्कर संघटना तियार वेयी.

इ ओती गरबड वेरूलासे १९४१ सालाहींने १९४४ लुग आपश्री रामदास महाराज आन तियाहाँ २० लोकाहाँन तालुखाबंदी केअयी. आपश्री गुला महाराजाहाँ कोआवालील (दगीबाईल) भेटाखातोंर मना केराँम आली आन सारकाराँय फिरवूली इत्तर लोकाहाँ चाल वेराँ जेजवे एहेंकी लागेहे. इयी भानगुडी हिंम नाँय ओटकू ताँ आपश्री रामदास महाराज आपश्री गुला महाराजाही देखावली गोठीही वारसो चालवूतोंता आजी खूब हाऱ्या आन मोड्या गोठ्या वेरूलो संभव आथो.

आपश्री गुला महाराजाही चालवूलों इं आंदोलन एक खूब जुदों आंदोलन आथो. इया आंदोलनाम तियाही फोकोत हारी वाटील चालूलो उपदेस केअलो तियाही केव्लाज देवा पूँज्या केराँ आख्यों नाहाँ आन तियाही केडालूज

आपो चेलो नाहाँ बोणाँव्यो. तियाही हारी वाटील चालीन अरस परस (एराल-एर) मान देवूलो, लोकाहाँन हिकव्यो. तियाही आखलो आपकी जय इ रामरामी केल्लाबी धर्माआन केल्लाबी पंथा लोकाहाँन चाले एहेंडी आथी. इया आंदोलनावे खूब लोक वेसनांसे दूर वी गिया आन आपूबी काय तेबी (खास लोक) हाय इया भान तियाहाँन आलों. इया आगली एहेंडी गोठ इया भागाँम किहिदी वेयी नाहाँ. तियाल आपो इं आंदोलन एक खूब जुदों आंदोलन आथों एहेंकी आखी सेकताहा. व्यसन, कोरोजफाटो आन खाराब रूडी-रिवाज इयाहाँमेने जादू केतेहे तेहेंकी ५/७ मोयनाहाँ मूँज तियाही आदिवासी समाजाल सोडवीन उचा जागावे लावी थोवलो. एठा कुण कीन बिहराहाँ गुलाम गिरीम जीवनारा आदिवासी समाजाल तियाही साती काडीन चालूली वाट देखावली.

इया आंदोलना विचार केअती वेले देस स्वतंतर वीन पाचाहा वोराहाँम बी जियाहाँ उत्तर नाहा मिलों एहेंडा प्रश्न मोनाँम आवताहा. तिया प्रश्नाहाँ जर केडाँय हारे आन मोनाल पोटे एहेंडे उत्तरे देदे तर मोनॉम खूब खुसी वेअनारी आन ओ लेख लिखूलो काय तेबी फोल मिलीं एहेंकी मानॉम आवी.

१. आपश्री रामदास महाराजाहाँ साथीदार पारहोदीम आथा तिया टेमाँल पश्चिम खानझिला कांग्रेस कमिटी अध्यक्ष श्री. शंकर विनायक (नाना साहेब) ठकार तियाहाँन मिललों.
२. आन इं जर खेरों वेरीत तियाहाँ सोबदाहॉन मान दिन जाहाँ (ब्रिटीश सारकारा) कायदो मुडीन आपश्री रामदास महाराज आन तियाहाँ साथीदार खानदेसाँम आला. ताहाँ तियाही इया लोकहॉन साथ काहानाँ देदी ?
३. एक लोक शंकर विनायक (नाना साहेब) ठकार इयाहॉन मानतला. इयाहाँ इया आंदोलनाँल वायज जुदी वाट देखावीन इया लोकाहाँ इया स्वतंत्रता आंदोलनाँम उपयोग नाँय की लेताँ आवतो का ? (इया लोकाहाँन स्वतंत्रता आंदोलनाम सामिल नाँय की लेताँ आवतों का?)
४. आपश्री रामदास महाराज आन तिया लोकांही सारकारा बंदी हूकूम तोड्योत गोलीबार केरूलो एहेंकी सारकाराँय हूकूम काडलो. तिया सूनगी इया लोकाहाँन नाँय लागी वेरीं का ? तिया आदेसाल इयाही विरूदो काहाँ नाँ केयो राजकारणी लोकाही इया लोकाहॉन भूलदिन आयताँज मोता मूयाँम गोचाल्या एहेंकी आखूलों चूक हाय का ?
५. इया लोकाहाँपे पोलीसाही गोरीबार केअयो,५ वोराहीनेत १५ वोराहा उंबरी पोयराहाँपे गोल्या चालवीन तियाहॉन माय टाक्यों इयापे इत्तर लोकाही आवाज काहा ना उठव्यो ?
६. सारकारा बंदी हूकूम मुडूलो ओ काय डाखो नेत दोरूडो नाँय आथो. ओ इंग्रज सारकारा आरी विरूदो आथो. हाती इया आंदोलनाँल स्वतंत्रता आंदोलना भाग काहा ना मानाँम आलो ? ते इंग्रजी राजाल विरूदो केअता वेरी तेबी तो इंग्रज सत्ता आरी आथो हाती आपो केअताहा तो स्वतंत्रता आंदोलन आन ए केअताहा तो कायतेबी जुदों एहेंकी काहा मान्यो ?
७. एटले इया लोकाहॉन स्वतंत्रता आंदोलनॉम सामिल नाहाँ की लेदा नाँय का ?
८. आपश्री रामदास महाराज आन तियाहाँ साथीदार जो काय केअतला तो स्वतंत्रता आंदोलना भाग नाँय आथो एहेंकीज लोक मानतला नाँय का ?
९. अक्राणी गोलीबाराँम मोय गेयला लोकाहाँन बेवारस सारका मालूम नाय पोडे एहेंडी जागे पुरी देदला केल्लीज कुडील जातूलाहाँन आथ नाहाँ लागवाँ देदो आन मूर्देबी केडाज ताबाँम नाहाँ देदे. ओतोहोंज नाँयत इं मुर्दे कांही पुरले इंबी केडाल आख्यों नाहाँ,ओ न्याय हाय का ? इयी गोठी खोबोर तिया टेमाँल स्वतंत्रता आंदोलनवालाही काहा नाँ लेदी ? इ घटना भारंता मूँज वेअली आन जियाहाँपे ओ प्रसंग आल्लो ते भारतीय नॉय आथा का ?
१०. शंकर विनायक (नाना साहेब) ठकार इंयाही आँय भिलाहाँ कोती सेवा केअतो हो. तियाहाँ सेवा केराँ

खातोर मायूँ काय केअयां, कोता लोकाहॉन हारी वाट देखावी इ देखावां खातोर काही काँग्रेसा लोकाहॉन आरती मेलो वेराँ खातोर रंजनपुराल हाद्या पेन तिही गेयला लोकहॉन आपमंडला लोकाहीं आपो इहीं काहा आला एहेंकी फुच्यो आन बाक्या हाँन गोचाला-गोचाली केयी. इया रोगवालाँ खातोर इया लोकाहॉन मोता मूयाँम गोचाल्या का ?

११. एहेंकी होमजा के बिहरा समाजा लोकापे तिया टेमॉल एहेंकी अत्याचार वेअतो ताहाँ ए देसभक्त ठावका बोहता का ? एटले तिया टेमाल लोकाहॉन इंग्रजाहाँ आरी भिडो पोडनारा आदिवासी देख बिहराहाँ को गुलामी केनारो आदिवासी हारो पोटतलो नॉय का ?

१२. आगली लोकाहॉम एहेंकी चर्चा आथी का आपश्री गुला महाराजाहाँ अवतारकार्य पारवायों नाहाँ पारवावलों. इया टेमाल एक चर्चा एहेंकी चालतली का इया आरती आंदोलनाकी जियाहाँ नुकसान वेअलो तियाहाँमेने एकाँय आपश्री गुला महाराजाहॉन दुदाँम हिरकणी पाजली. आन तिहिकी तियाहॉन उदाबादी मोत आलों. आपश्री गुला महाराजाहा अवतार कार्य पारवायन बी जाहाँ आरती मेला ताकूत कोमी वेयी नॉय ताहाँ लोकहॉम आपमंडला लोकाहाँपे वानी भात्या आरोप केया. तियाहॉन पेयला गुनागार बोणाँव्या आन हाती तिहीने तियाहाँन पारहोद केरूलो सोपों काम वेयो. आन सेवटीप 'देसभक्त' लोकाही तियाहाँन मोता मूयाँम गोचाल्या आन तियाहॉन १९४७ लुग वायबी उचे निंगा देदे नॉय, नॉय का ?

इया आंदोलना विचार केअती वेले इही माँ सोवताहा विचार मांडूलोंबी जुरुल्यां हाय. आपश्री रामदास महाराजांपे लोक एहेंकी आरोप केताहा के ते राजकारणी आथा आन तियाही आपो आरी गुंडा आन दादालोक टोलवूला. पेन माँ सोवताहा मता पुरमाणे इं एकदोम बोराबोर आथों. गुला महाराजाहाँ फाचला सादा भोला आन सिदी वाटील चालनारा लोकाहाँ इं आंदोलन दाबी टाकाँम आवी आन तियाहाँ सोमकीरेनारा लोक तियाहॉन तियाहाँ जागो देखावूली कोसिस केरी एहेंडो आंदाज तियाही केयलो आथो आन इं आंदोलन दाबाय नाँय जाँ जोजवे इया खातोर इ तियारी कीन आपो आरी तियाही एहेंडा मजबूत लोक टोलवूला इ एकदोम बोराबोर आथों. आपश्री रामदास महाराज जर राजकारणी वेरी ता तियाआरी दादा आन गुंडा लोकाही रेवूलों बोराबोर आन जुरुल्योंबी आथों. देवा धर्मावाटील चालूलादेख जागरूक वीन इत्तर समाजा आगाडी आपो समाजाँय साती काडीन चालाँ जोजवे एहेंकी तियाल लागे. तियाहाँ आरी बाठाज दादा, गुंडा, आन मूवाली नाँय आथा. इया आपमंडला मेन्या खेल लोक आपश्री रामदास महाराजा आरी रीनबी आपश्री गुला महाराजाहीं देखावली हारी वाटील चालतला तियाहाँम बाकी मास्तरबी आथा. कलंकी अवतार, अमरपद ए गोठ्या भिलाहाँ मुनके आंदोलना सामिल वेरा कायदो तोडीन खानदेसाँम आवां, एहेंकी तियाही आपश्री रामदास महाराजाहाँन आखलो एहेंकी खेलजागे वायाँम आलोंहो इं खेरों हाय का ?

ओरसंग खाडी होयीहीं पुनवी जोनीम

• गणेश देवी

आँय पेयलोज तेजगढ गेयलो ताहाँ भास्याकेंद्रा कल्पना नोवीनूज आथी आदिवासीहीं संस्कृति आभ्यास केराँ खातोर आदिवासीहीं गांवांमूज एकदो जागो मिलाँ जोजवे एहेंडो विचार आथो. तेजगड देख्यो. तिहिंने कोराजा डोगो, जाडी चाडी, गोरीब स्वभावा आना सादा मोदात केनारी ग्रामपंचायत इं बाठोंज पसंत पोड्यो. भाषाकेंद्रा जागो तेजगडाम नक्की केअयो. इयी बाठी गोठी हींम आमीं बेन तीन वोरेहे वेअये. इया टेमांम तेजगड पाहीने वेरूली संधी मिली. (तेजगड पाहीने वेराँ मिल्यों.)

बाबा पिठोरा इया राठवा आदिवासीहा देवा बारांम पेयलोज उतालो आथो, अचानक एक दिही तेजगड गावाँमेने बेन पोंगाहाँम पिठोरा चित्रें वेराँ मिल्यें. तिहिमेने एकी कोअमे एक हिकलो पोयरो मिल्यों. तिया नांव नगीन. तिहि फाचलां नगीन आन तिया इत्तर आदिवासी मित्र माँ आरी आजूबाजूलनें विस्तारांम फिरां लाग्या. कोराज पाहाडांमे जुना टेमामेन्या गुंफा हाय. तिहिंम हाजारू वोराहां आगले कोडाहां रोंगले चित्रे हाय. लोह भस्मा (Iron-Oxide) रोंगाकी रोंगले इं पाषाणयुगामेने चित्रें आजबी आपनेहे तोजे आन नोवेंज हाचवातेहे. उचे डोगांम सोव/हात होव वोराहा आगलो तेजल राणींय बांदलो एक कोट हाय. तिया माजबारे मध्ययुगामेरी राजधानी निसाण्या हाय. तिहिमेंने इही एका टेमाल खूब हुदरूली संस्कृति वी गियी वेरी एहेंकी होमजाही.

नगीन राठवा कोमे रोंगला पिठोरा चित्राहांम इया वैभवा सेंकडो वोराहा विहराल्या निसाण्या उंबलुल्या देखात्याहा. तिया खूब मोडा चित्राहांम एक जुनी आन खूब मोडी संस्कृति खेल पदर वेराँ मिलताहा. पिठोरा एठा बेन दोबला (चिंवाला) वाग देखावला रेताहा. तियाज पुरमाणे जो हारकी उंडाम जायन वेहे, तियालूज आदिवासीहीं इतिहास होमजाही. बाक्याहांन आदिवासी एटले मागास -बिगर इतिहासा होमजाही.

खेल वारी सेहरा रस्तावेने जातीबोखोत आदिवासीहीं खेल कुटूंब कोबूला आवता-जातां देखाताहा - मेहनत मोजरी खातोर सेहराम आल्ला आन वाय बी नाँय गोगताँ मुका - मुका चालता रेनारा. सेहरामेने लोकबी तियाहाँसे दुरूज. सारकारी कोचरीम, दावाखानांहाँम आन पोलीस ठाणांहाँम तियाहांने खाराब वागणूक मिलेहे. सिनिमें, टी.वी. आन वर्तमान पत्राहांमबी आदिवासी देखावां पुरताज रेताहा. तियाहाँ खूब जुनो इतिहास, तियाहां भावना इयाहांन तियाहांम जागोज नाहां. आदिवासीहीं देव-सोण, उरीस, नाच, तारे रोंगी फाडके, मोणका, आर, दागूनें, पोंगे, तुंदलीकांडें इं बाठो सेहरा लोकांहा मन करमणूकी खातोर आन वस्तू संग्रहालया खातोर वापरांम आवेहे. आदिवासी एटले आज्या हूदरूला जीवनांपे पोडली काली सावाँणी एहेंकीज बाठा लोकाहां मोनांम विचार पोरालो हाय. एहेंडा विचारा आगाडी आन एहेंडो विचार केनारा समाजा आगाडी बिचारो आदिवासी कोमाँय नाँय पोडीत काय केरी ?

इतिहासा एक एहेंकी नियम हाय का जिया समाजापे सैतानी तांत्रिक ग्यान रेहे तो समाज इतिहासापे ताबो मिलवेहे. तिहिंमे हाती धीरे धीरे इत्तर समाजाहां इतिहास दोबी जाही. आज भारतामेन्या मुख्य प्रवाहावालाही आदिवासीहीं इतिहास एहेंकीज साप की देदलो देखांही - ए (आदिवासी) केडा हाय, तियाहां रूडिरिवाज केल्ला, कोता जुना हाय, भारतीय संस्कृतींम तियाहां केल्लो जागो हाय इया बाठा प्रश्नाहांपे मुख्य प्रवाहावालाहीं मुँय बोंद की राख्यो हो. आदिवासी

एटले इया देसा हूदराणी इया मोडा जातरांम तामांन सेवटीपे रेयलो (पुलवालों) एक (हानो) पोयरो हाय एहेंकी होमजाही एहेंकी देखांम आवेहे.

पेन परिस्थिति इयासे बिलकुल अलग हाय. आदिवासी संस्कृति इं भारतामेंने बाठाहांम जुनांम जुनी आन हूदरूली संस्कृति हाय. पारका लोकाहां खेल हमला वीनबी इ तिहिंमे पिंजायी नाहा - खोंगी नाहा. खूब लोड्मत लीन आदिवासीहींय तियाहां संस्कृति साभांली थोवीही. खेरों वेराँ जायत खेरी भारतीय आन आजलुग स्वतंतर रेयली इ संस्कृति हाय.

आर्य आन तियाहाँ फाचलाँ आल्ला लोक खेती केरां लाग्या. तियाही जिमिनी उत्पन्नामेनें बाजार तियार केअयों. कुदरती संपत्ति खेल मांड्यो. तिहिंने जातपात तियार वीन माहाँ मेहनतील एक वेचूली वस्तू बोणांवी. तिहिंमे एक एहेंडो समाज तियार वियोका नाँयत तिया कुदरती आरी संबंध नाँयत माहाँ आरी. इयालूज संस्कृति एहेंकी नांव देवायो.

पेन आदिवासीत कुदरत आन माहूँ इया बेन्याहाँपे प्रेम जालवी रियोहो. खेती केरूली ती डेडीपुरती - तिहिमेनें फायदो मिलवा खातोर नाँय. मेहनत केयासावाय जिवूलो बोराबोर नाहा. उत्पन्न इं सोवताहा खातोर नाहां रेतोंत बाठाहां खातोर रेहे. - इं बाठों आदिवासील आजबी होमजाही. तोज तिया धर्म हाय. तियाल तो आजबी खेती, चाडें आन बियारा पुंज्या केहे. इया उलट मोडा समाजाँम बियारो, चाडें इ बाठों वेचतेहे. ओतोहोंज नाहाँ, देवा मुर्तीबी वेचाही. माहींबी सोवताहाल वेचतेहे आन बिहराल वेचातें लेतेहे.

आदिवासीहींम वेश्याहा धोंदो नाहा. बिहरा समाजा आरी रीन आमीं तियाहाँमबी हुंडो लेवूली पद्धत आवी रियीही. आगले हुंडो नाँय देतां, नाँय लेतां वोराडे वे. माँ पंचमहाल जिलामेऱ्या आदिवासी मित्राहाँन आमीं वोराडाखातोर २०,००० नेत ३०,००० रुप्या टाकाँ पोडताहा. ते (तियाहाँपे) नाहाँ रेता तियाखातोर तियाहाँन कोर्जो काडां पोडेहे. कोर्जो फेडांखातोर तियाहाँन बोड्डूदो भरूच, सुरत इया सारका दुन्या सेहेराहाँम कोड्या कामाँम तीन-चार वोरेहे खोपाँ पोडेहे.

१९वा शतकांमलुग आदिवासीहींय आपो जमीनींप हाक लिखली नाँय आथी. फाचां इंग्रज लोकाहां राज आलों. तिहिमें जोमीं ठेरवाँ जिमिनी मोजणी-माफणी केरौंम आली. जे जोमी पोय सेकतला एहेंडा लोकाहीं आदिवासीहीं जिमिन्या हातडी लेद्या. आन ती खेती खेडांखातोर आदिवासीहींन खेल पिडीहींमलुग बांद्या मजूर बोणाव्या. सारकारी हूकूम निंग्या. आदिवासी आखे ''आरे पेन इ जिमिनता आँय ओ चांदसूऱ्यो उबज्योहो तेहे खेडूहू.'' सारकार आखे'' तोअपे कागदा पुरावो हायंका ?'' (तो आखे) तोता सावकाराप हांय. ''तिहिने आदिवासील तामाँन ओलकी जिमिनीहोवे गोचाली देदो.

खूब आगला वाडांने आदिवासील जोंगला माहती आही. केली वोन्सी केल्ली बिमारी खातोर वापरूलो, कोंता वोराहांम ती वोन्सी ठाणूली, तियी आते काय गोगुलो, तियी काय उनांयुलो इं बाड्डों तियाल मालुम आथों. इंग्रज आला आन आख्खो जंगल साप वी गियो. इंग्रजाहाँन फोज लावजाव केरूली आथी. तियाहाँन तियाहाँ आथ्याऱ्ये सुरतने कलकत्ताल टेमापे पोचवूलें आथें. इंग्रजाही इतव्योंका जीमिनीपे रेलवायी पाटडा टाकूला रियात तियाहाँथुले लाकडा पाटला टाकाँ पोडी. तियाही (इया कामांखातोर) आदिवासील हूकूम सोड्यो आन आदिवासीहीं तियाहाँन तिरकामठाकी जाबाब देदो.

वायनेत होवेक वोरेहें एहेंड्या लोडाया चाल्या. पेन ताँवलूग आपो भारतामेऱ्या वेपारी लोक इंग्रज लोकाहाँआरी मिली गिया. बिचारो आदिवासी एखलो पोडी गियो. सेवटीपे तियाहाँन इंग्रजाहा हूकूम मानां पोड्यो. इंग्रजाही आदिवासीहीं जोंगलापे आपो हाक लिखी टाकी. तियाहाँज मेहनूतीकी जोंगला तोंड पोडी. रेलवायी पाटडा भारतांम बाठेज फिराँ लाग्या. आदिवासील वोन्सी देनारी चाडी कोमी वी गियी. तियाहाँ (रोज्यो) खाणो तामाँन उत्याल वी गियो. (तियाहां) तिरकामठे फोकोत पुंज्या केरूली एक वस्तू बोणी गियी. इंग्रज अधिकाऱ्याहाँन हुचीखातोर सिकारी पारवाणें मिली गिये आन आदिवासील होआ आन एअण्यें मारूलाबद्दल साज्या वेराँ लागी. इया परिणाम एहेंकी वेयो का भारतामेंने कोटी आदिवासी पोरजामेनें ७-८ कोटी लोकाहाँन फोकोत डोडा, मोर, नागली, खायन दिही काडाँ पोडताहा. बहुतेक आदिवासी

(पोरजा) खावूलो नाँय मिलूलासे वेनारी बिमारीहीं सिकार बोणी गियी.

आदिवासी बुद्धीज तेज हाय. तियाल सेंकडो/हाजारू गितें आन गाँयाँ जाबानी याद रेत्याहा. तिया गिताहाँम आन गाँयींहींम तिया इतिहास रेहलों. तियाल बाह्लोंज मालूम आथों. तो तियाल इतबी आथों राणा प्रतापाल तियाही केहेंकी मोदात केयी, इंग्रज तियाल केहेंकी बिहला इं बाह्लोंज तियाल मालूम आथों.

पेन स्वतंत्र भारतांम आदिवासीही भास्यापे आफत आली. तिया जंगल, जिमिन, ओहोडे, खाणो, जोनावारें इं बाह्लोंज काडीलीन तिया भास्याबी काडी लेवूलों ठेरवांयों. सारकाराँम एहेंकी ठेरव्योंका राज हारों चालां जोजवूतों वेरीत ओड्या बाठ्या भास्या जीवत्या थोवीते नाँय चाले. बोणेतोत्या भास्या खालास केरूलो (माय टाकूलो) ठेरव्यो. देस स्वतंतर वेअलो ताहाँ १५०० से जाहक्यां भास्या लोक गोगतला. तिहिंमेने १५ भास्याहाँनूज सारकारा मान्यता मिली. आजी काहीं लोकाहीं खूबूज टीणीं केयी ताहां तिहिंम आजी तीन भास्या जमा विया. सालाया आन कालेजाहाँम तोतीहीज भास्याहांन अनुदानें मिलें एहेंकी ठेरवायों. विहिएक वोराहाँम तियी इत्तर भास्याहांमेने १३५० भास्या खालास वी गिया. ते भास्या गोगनारा २-५ लोकूज उगऱ्या. १९७१ सालाँम सरकारी मेहेरबानी आथी एहेंड्या भास्या सोडींन ९० एक भास्या जीवत्या आथ्या आज ते सित्तरीपे आल्याहा. तेबी दोबी जानाऱ्या. एमाय टाकल्या भास्या बाठ्या आदिवासीहींज आथ्या.
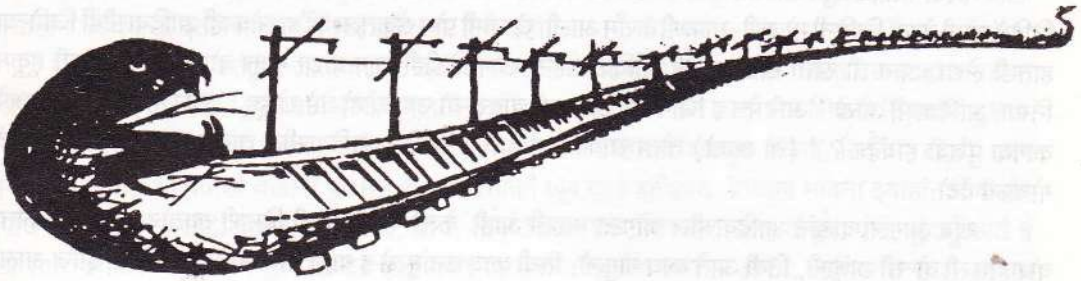
भास्याज नाँय रियात तियी भास्याहाँम हेंगलावी थोवलें गितें आन गाँयाँ केहेंकी रेनाऱ्या ? आन तिहिंमेरी आपो संस्कृति यादगारी केहेंकी रेनारी ? धीरे धीरे हाजारू वोराहासे चालती आल्ली आदिवासीहीं मुँयतोंडी इतिहासा, विज्ञाना परंपरा विअंजाती जाय रियीही. आन ती तेहेंकीज वेराँ जोजवे इया सारकार आन भारतामेनें इतर समाज कोसिस की रियाहा. आदिवासी भास्याहाँन खतम केरूला इया कुदाकाल प्रगति एहेंकी नांव देदोंहो. इ प्रगति हाय का अधोगति हाय?

गिया ७०-८० वोराहाँम भारतांम कारखाने आले. तियाहां आरी सेहरे बोण्यें. सेहराहां आरी तुअरो आन उदलो आलो. इया तुवरा, उदला आन कारखानाहीं सेहरामेन्यो हावा आन पाँय खाराब केअयों. पेयलों पेयलों सेहरामेन्या लोकाहाँन कारखानाहां नोवाय. तिही नोकरी केरूलों तियाहाँन खूब हारों लागे. तिहीं नोकरी केनारा लोक तियार वेराँ जोजवे इया खातोरूज सेहरामीरी शिक्षणा पद्धत बोणांवली. तिहिंने हावापाँयाकी बिमार पोडनारा लोकाहाँ खातोर तिहिंने दाक्तरी कला मोजबूत बोणांवाँम आवी रेयली. पेन धीरे धीरे इ कारखानाहां हूच कोमी वेअती गियी. आन आज कारखाने सेहरा बाहेर काडूलों वातावरण हाय.

इया आर्थो सेहरामेन्या लोकाहाँन कारखानाहाँ फायदो नाहाँ जोजवूतों एहेंकी नाहाँ. तियाहाँन फोकोत चोखों पाँय आन चोखी हावा जोजवेहे. तिया खातोर आमीं बाठे कारखाने आदिवासीहीं भागांम गोचालूली कोसिस हाय. बाकी कारखानेंत पेयलेंज आदिवासी भागामेन्ये खनिजे काडाँखातोर काडले. मध्यप्रदेश आन बिहारामेन्या आदिवासीहीनं तिहिंमे हामाली कामाल लेवला. तियाहाँ थेयीहींन तिही वेश्या घोंदाल लागवी देदल्या. आमीं बाकी उगरूला आदिवासी भागांमबी इज परिस्थिति वेनारी एहेंकी देखाय रियोहों.

एटले जंगल, जिमीन आन भास्या गोमांवी बोठलों. आदिवासी आमीं तिया हावा आन पाँयबी गोमांवी बोही. तिया कारखानाहाँम पारदेसामेने आल्ला नेत पारदेसाँम सिक्सण लेदला लोकाहाँनूज नोकरी मिलीं आन सिपाया जागाप आदिवासी रीं.

जियाहाँन विमुक्त, जनजाति नांव देवाँम आलोहों तियाहाँ परिस्थितित आजी खूबूज खाराब हाय - जिया लोकाहीं इंग्रजाहाँन विरूदो केअलो तिया बाठाहाँन इंग्रजाही गुनागार जात्या एहेंकी नांव देदलों. भारत सरकाराँय तियाहाँन इया कायदामेनें सुटा केअया. तिहिंमे भामटें, टाकारें , छारा, मध्यप्रदेशामेनें भिल, कंजर, वड्डर ए वायनेंत २०० जनजाती हाय. तियाहाँन खेती नाहाँ, खेती ग्यान नाही. सिक्सण आन तियाकी मिलनारी नोकरी नाहाँ. अगर धोंदो नाहां. पोलीस तियाहाँन खूब तोकलिफ देताहा. पोलीसूज तियाहाँन होरो गालाँ, चोऱ्या केराँ लागवूताहा आन फाचाडीने तियाहाँपे केस पोयन उचऱ्यो जागो मिलवूताहा. पोलीस स्टेसनांम तियाहाँप आन खास कीन तियाहाँ थेयींहींप जे अत्याचार वेअताहा तियाहाँ बद्दल आखूला लाज आवेहे.

पेन इयी बाठी गोठील जाबाबदार केडो ? फोकोत सारकारी अनुदानांहाँकी इं प्रश्ने सुटे नाँय. इ परिस्थिति बोदलाय नाँय. आदिवासीही ११ कोटी प्रजा आन विमुक्ताहाँ ६ कोटी प्रजा इयाहाँन सारकार अनुदानें तेबी कोतों देनारो? एकत पेयलोंज भारत सरकारा दिवालों निंगलों हाय पारदेसामेने कोर्जे काडीन तों जाँव-ताँव कारभार चालवेहे. तियासावाय आजी तियाहाँन मिलनारा अनुदाना मोड्डो हिस्सो आदिकाऱ्याहां खिचांम जाही. आदिवासील सादी सायकल लेवूलां कोर्जामेनें ६०/७० टका लाचपूच दां पोडेहे. तिया खातोर आदिवासीहींन अनुदानें दीन तियाहां परिस्थिति हूदरावतां आवींज एहेंकी नाहाँ.

तेहेंकीज इत्तर मोडा समाज आन आदिवासी समाज इयाहाँम जे संघर्ष वेअला हाय तिहिंमे आदिवासीहींन न्याय मिलींज एहेंकी नाहाँ. काहाके प्रमुख समाजाहाँपे बाड्डों मारक/हिंसक तत्वज्ञान हाय. विमानें, आगगाड्या, गणकयंत्रे आन खूब मोडीं की सेके एहेंडे रसायनें आन ओहोडें प्रमुख समाजापे हाय.

आदिवासीहींप नाहाँत धड तत्वज्ञान, नाहाँत जंगल, जमीन, नाहाँत आदिकार. ओतोहोंज नाहाँ, आज तियाहाँ भास्या केडो होमजी लीं एहेंकीबी नाहाँ. इ परिस्थिति बोदलूली वेरींत आदिवासीहीं इत्तर समाजा शास्त्रे आन आथ्याऱ्ये

इयाहा माहिती की लेवूली जुरूली हाय. पेन तिया आरीज कुदरत आन माहूँ इयाबदल आपूलकी जालवी थोवूली जरूली हाय. आदिवासीही विचार केरूली एक पद्धत हाय. तोंज तियाहाँ आथाऱ्यों हाय. तियाखातोर भास्या इंज एक साधन हाय. भारतामेऱ्या हरेक आदिवासी समाजाँम आपो भास्या सामाँली थोवुलो ओज आपो नोवो धर्म हाय. तों जर आपोहीं नाँय केयों तर आपो वांडेवोल्ले आपोहोंन किदिही माफ नाँय के.एक टेमाल जे जोंगला राजा आथा तियाहान मुख्य प्रवाहा गुलाम बोणूलों काहा गोमीं ?

आदिवासीही निसबाकी नोवो कायदो आवी रियोहो. तिया कायदा मुख्य मुद्दा ढोल मासिका इया अंकाम सापला हाय. तो कायदो होमजूलो आन तो फत्ते वेराँ जोजवे एहेंकी कोसिस केरूलो इं बाठांहाँज काम हाय. इतिहासाँय आपनेहे देदलो ओ सेवटल्यो मोक्को हाय. तिया फायदो लेवूलो जुरुल्यों हाय.

आपोहोंमेने जे लोक हि कला हाय तिया लोकाहाँन माँ प्रार्थना हाय :-

जंगल गियो, राज गियो, दावा गिया, जोनावारें गिये - आमी आपो हावा पाँय आन भास्यातेबी सांबाला - नाँय हाती इबी जाँय - आदिवासी संस्कृति अभिमान थोवा, नाँयत ती जाहाका दिही टिके नाँय. इत्तर समाज घटकाहाँ नक्कल केरूलाँम टेम माँ गोमावांहा. आपो अस्मिता टिकवी थोवा. ती रियीत आजबी आपो इतिहास बोदलाय सेकेहे - तियाल नोवी वाट मिली सेकेहे.

गिया वोराहाल नगीन राठवा आन मनिषा वरिया इयाही 'तेजगडना गितो इं पुस्तक बोणांवलों. तिया पुस्तका प्रकाशन वेअलों ताहाँ छोटा उदयपूर भागा खासदार नारणभाई राठवा, आमदार सुखरामभाई राठवा, मराठीमेनें लेखक लक्ष्मण गायकवाड आन लक्ष्मण मानें तिहीं आल्ला आथा. तेजगड भागा बेन-तीन हाजार लोक तिही आल्ला आथा. तिहिंने जाहाँ जाहाँ इत्तर लोक आन हिकनारा पोयरा तेजगडाल भेट दाँ आला नगीन आन मानिषा तारा तियाहाँन तेजगडा गीतें हिकव्यें.

ओरसंग खाडी काराडापे सेंकडो वोरेहे इं गितें आखायेहे. राणी तेजलबी इयींमेने खेल गीतें उनायीं वेरी. तेजल राणी राजांमबी सोणावारांल इया गाणाहा आवाज उंबल्यो वेरी.इया पुस्तका रुपाकी आजमें इं गाणे कायांम वेयेहे. ओरसंग खाडी काराडाप आजी फिरीफिरीन तियाहां नांद वोलनारो हाय. एगदी पुनवीं रातील राठवा आदिवासीही टिमली नाचाटेमाल इहींमेने गीतें आखानारें. ताहाँ आपो जोंगला राजा वी गेयले वाडेवोल्ले खुचीकी वेनारे - कोमीत कोमी आपो भास्या, आपो नाचणो, आपो गीते आजलूग टिकी रियेहें. एहेंकी आखीन तियाहां खुची ओरसंग खाडी होयी आरी चांदाजोनींम वोयती रेनारी. इंज भाषाकेंद्रा स्वप्न हाय.

भारत सरकाराँय जाहिर केअलो आदिवासीहीं खातोर नोवो कायदो

संकलित

१९९६ साला कायदो नंबर ४० (Extension to the Scheduled Areas) ओ कायदो आदिवासीहीं ग्रामपंचायतीही आदिकाराहांबाराँम हाय. ओ कायदो लोकसभांम मंजूरी मिलीन बेन वोराहा अंदर (भारता) जुदा जुदा राज्याहाँम (तियाहाँ) मान्यता मिलवाखाँतोर मोकलूलाँम आल्हो. २४ डिसेंबर १९९८ इया दिहा दिही ओ कायदो भारतामेऱ्या बाठा आदिवासी भागाहाँम लागू वेअनारो हाय.

१. **कायदा शीर्षक :** पंचायतीही खातोर तरतुदी (पंचायतीहीं आदिकार)

२. **व्याख्या :** इया कायदाँम राखीव आदिवासी क्षेत्र ओ सोबदो (भारता) राज्य घटनां कलम २४४, पोटकलम १ इया आर्थाकी वापरूलो हाय.

३. राज्यघटना नोवूला कलमाँम ग्रामपंचायतीहीं बाराँम जे तरतुदी देदल्या हाय ते बाठयाज आदिवासी भागाहाँन लागू वेरीं. पेन राज्याहाँमेने विधिमंडले राज्य घटना नोववा कलमाँम तेहेंकी आदिकार देदला वेरीं तेबी (इया) कायदा एठा देदली बाबतीहींम बदल नाँय की सेके.

ऐ. पंचायतीहीं बाराँम बोंणवूलो जानारो राज्याहांमेऱ्यो कायदो ओ (आदिवासीहीं) ठेट्या चालता आल्हा जातीरिवाज, समाजा आँन धर्मां रूढी-रिवाज तेहेंकीज बाठाहीं मिलीन वापरूली साथन संपत्ती वेवस्था इ ठेट्या चालत्या आल्हया रिती पूरमाणे रीं.

बी. गाँव एटले आपो सावडा सिवडी चालता आल्हा रूढी-रिवाजाहाँ पूरमाणें चालता आल्हा रिवाजापुरमाणें आपो काम चालवूनारी एगदी वोहतीं नेत वोहत्या एहेंकी होमजाँम आवीं.

सी. हरेक गावाँ सोवताहा एक ग्रामसभा रेनारी. तिहिंमे गावाँ मतदान यादीम जियाहाँ नांवे वेरीं एहेंडाज लोक रेनारा.

डी. हरेक ग्रामसभाल आपो समाजा रूढी-रिवाज, रित्या भात्या, सोवताहा संस्कृति वोलोख, बाठाहाँ हाक हाय एहेंडी साधन-संपत्ती आन आपो ठेटी चालती आल्ही रिती पुरमाणे न्यायनिवाडो केरूली रीत सामाँलूलों आन तियी जतन केरूलों आदिकार रेनारों.

इ. सामाजिक आन आर्थिक हूदराणी खातोर एकदो कार्यक्रम नेत प्रकल्प ग्राम पंचायतींय अमलाँम लावूला आगूधार ग्रामसभा पारवाणकी लाँ पोडी. तेहेंकीज गरीबी कमी केरूला आन तियाहाँ सारकाज बिहरा प्रकल्पाहा फायदो मिलनारा लोकाहां निवड केरूली जबाबदारी ग्रामसभापे रेनारीं.

अेफ. उपऱ्या कलम (इ) म देखावल्या योजना, कार्यक्रम आन प्रकल्पाहा खातोंर नेक्की केअला खोरचां हारो वापर केरूलों प्रमाण पत्र ग्राम पंचायतील ग्राम सभापेने लाँ पोडीं.

दाबा राजा

अरविंदसिंह वळवी

आपो देसाँम इंग्रज लोक आवाँ पेयला खानदेसाँम भिल राजा आथा. तेहेंकीज हाजारू वोराहा आगलाबी खानदेसाँम आदिवासी भिलराजा राज केतला. तियाहाँ बाराम आपनेहें इतिहासाँम काहिंज वाचाँ मिलतो नाहा. पेन देहवाली भिलाहाँ पोरगुणाँम जे जुन्या गाँयाँ उनाँयाम आवत्याहा तिहीमें इ माहती आपनेहे मिलेहे. एहेंडी माहती टोलवीन श्री. अरविंदसिंह वळवी इयाही दाबा राजा आ`लेख तियार केयोहो. श्री. अरविंदसिंह वळवी अक्राणी तालुखा मोजरा गावाँ रेनारो हाय. तों पुणे विद्यापिठाम राज्यशास्त्र विषय लीन एम. ए. की रियोहों. तियाल पावरी, मथवाडी आन देहवाली भास्यांहाँ हारों ग्यान हाय आन आदिवासी इतिहासाबी हारो आभ्यास हाय.

महाराष्ट्रा धूल्या झिला आकुलकुवा तालुखामेऱ्या हातपुड्या पाहाडाँम दाब इं गाँव हाय. तो तिया भागामेऱ्यों हाजाँरू वोऱ्योहों जुनों गाँव हाय, एहेंकी मानते हे. तेहेंकीज तो इया भागामेऱ्या मथवाडी, मेवासी आन देहवाली भिलाहाँ संस्कृति केंद्र हाय, एहेंकी मानते हे. तेहेंकीज तों इया भागामेऱ्या मथवाडी अक्कलकुवेने मोलगी जावूली वाटील आर्दो सातपुड्या पाहाड टाकीन इं गाँव लागेहे. इं फोकोत गावाँज नाँव नाहा. गावाँ आस पासने खेल मोडा पोरगुणाँल बी दाबूज आखतेहे. ओ भाग हातपुड्या उची डोगूलीहींपे आवेहे. तिहीमे उनालाँम बी इंहीने हावायीम ठांडाय रे हे. तियाल इया भागाल हेलों दाब (एटले ठांडो दाब) आखते हे. पाहीनेंज एका पाहाडाँमेने देवखाडी निंगेहे. तिहिमे ओ भाग काले उनाले निलोगार रेहे.

आजने हाजारू वोराहा पेयला इया भागांम आदिवासी भिल राजा राज केतला. तियाहाँन देहवाली भास्याम दाब्यें (दाबा मुखी, दाबाराजा) एहेंकी आखतले. तिया टेमाल राज खेल मोडो आथों. आन हेलोंदाब, कालोंदाब, हांबऱ्यो दाब, वांदऱ्यो दाब आन कोलदाब एहेंकी तिया भाग पाडला आथा. कोलदाब इंज खेरों आख्खादाबा मोडो ठिकाण आथों. तिहींज दाबा मोडो राजो रे. दाबा उचली होव नोयरा पाटी एठा होमे पेलाड पाटी, देहे पाटी, मावचार पाटी, दिही उगती होवे निंबाडी पाटी नाहाल पाटीआन दिही बुडतीवेले आंबुडापाटी आन दुबला पाटी इं आदिवासीही हाने हाने राजे आथे. इया राजाहाँम दुबला, आंबुडा, नोयरा, नाहल, निंबाडी, देहवाली आन मावची ए आदिवासी लोक रेहला. तियाहा राजाहाँ एकेक मुखी रेहला. इया बाठा राजाहाँपे दाबाराजा देखदेख रेहली. इया बाठा राजाहाँन मिलीन दाबमंडल आखतले.

दाब मंडला मेऱ्या बाठा मुखी आन कोलदाबा पंच लोकाहाँ सालायी की दाबा राजा निमाँय. दाबा राजा ओ राज घराणां सावडा सिवडी वारसायी की बोणनारो राजो नाँय आथो इ खास गोठ हाय. राजो जर डांबऱ्यो नेत रेत, लोकाहाँन तोकलिप देनारो रियोत दाब मंडला मुखी आन दाबा पंच लोकाहाँ सालायीकी तियाल गादीपेने उतावी देहलें. सिडगोवो ओ रेत लोकाहाँन आन आहल्या - पाहल्या लोकाहाँन तोकलीप देनारो राजो आथो. तियाल गादीपेने उतावीन कोलपासू नावाँ एका हाराँ माहाँल पंचाही राजो बोणाँवलो. दाब मंडला मुखीहींमेने हारे माहीं निवडीन दाबा लोक आरग्ये - पारग्यो बिहरा बिहरा लोकाहाँन राजा बोणाँवतला. बाहा गोऱ्यो, तारहामल, सिडगोवो, बा कोलपासू,

नोरवालदेव ए बाठा लोकाही निमला दाबा राजा आथा. राजगादी पेने उतला माहाँव बिहरों काम होपातलों. बाहा गोऱ्याल लोकाही राज गादीवेने उतलो ताहाँ दाबा मोडो कोठारी बोणाँवलो.

दाबा राजा दाबा राजमंडलामेऱ्या हारी - माठी गोठीहींपे विचार केराँ खातोर वोराहाल दोहरा टेमाल दाब मंडला बाठा मुखी आन पंच इयाहाँन एक जागे टोलवे. तियाहाँ सोबाय ले. इयी सोबायील मलहोबा (राजाहाँ सोबाय) एहेंकी आखतलें.इयी सोबायी एक मोयना आगूधार सोबायी डांडी टिपाय. आन इया कामाखातोर दाबा राजाही एक कोतवाल नेमलो आथो. तियाल वजीर आखतले. तो दाब मंडला बाठा भागाहाँम कोडापे बोहीन फिरे. आन टोलगी वाजीन मोड्ढेन बोबलीन डांडी टिपे. सोबायी एक मोयना आगूधार डांडी टिपाय. इ सोबाय खूब कामी रेहली आन इयी सोबायील बाठा मुखी आन पंच आवाँज जोजे एहेंकी नियम आथो. दोद्यो वजीर ओ दाबा खूब मोडो आन नावाँवालो कोतवाल आथो.

इया दाब मंडला राजाँम राजाल मोदात केराँ खातोर राजाहाँ मुखी, दाबापंच, मोडो कोठारी, हानो कोठारी, एक मुलकी पंच, आन एक फौजदारी पंच ओता लोक रेहला. तियाहॉन बी पंच लोकूज निवडे. इया बाठाहाँन सालाय देनारा पंचबी रेहला. राजामेरी केल्लीबी गोठी निवाडो आन टोंटो तोडाँ राजा पांचात बोहावे. केल्लीबी भानगुडी मेऱ्या बेनी होवल्या लोकाहाँ पेने डोंड लीन तिया पोयसाहाँ खोरचाकी गावामेऱ्या बाठा लोकाहाँन माहान - कोदरी पांगवात दीन बाठा खूस केतला.

इया दाबा राजाँम खूब मोडा नावाँवाला लोक वी गेयला. तारहामल, कोलपासू आन नोरवालदेव ए दाब मंडला खूब मोडा आन हारा राजा आथा. तारहामला पोयरो राजो पांठो आन बाहा गोऱ्या पोयरो विनो ठाकर ए दाब मंडला फौजदारी आन मुलकी पंच आथा. दाबा डांबऱ्यो राजा सिडगोवा दाबामेऱ्या बाठा चिडाहाँ आन जोनावाराहाँ आरी दोसदारी आथी. तियाल दाबामेऱ्या बाठा चिडाहाँ भास्या होमजाय. बाहा गोऱ्या ओ दाबा मोडो कोठारी आथो. बारा वोराहा काल पोडलो ताहाँ तियाँम बाठा लोकाहाँन पोहला. दाबा कोतवाल दोदयो वोजीर खूब खानारो आन खूब ताकूतवालो आथो. दाबामेऱ्या बाठा लोक इयाहाँन देवासारका माने.

हातपुड्या पाहाडाभागाँम जे गाँयाँ आन गोठ्या उनायाँम आवत्याहा तिहींमे एहेंकी देखावलो हाय का दाबा राजाही खेती केरूली आवोड होदी काडली. इयी गाँयींहीम आन गोठीहीं‌म एहेंकीबी देखावलो हाय का आज तिया भागामेऱ्या खेतीम पाकनारो रालो, बोअटी, उडदे, हाल आन मोर इं धान्यो पेयलो जोंगलाँम उगतलो. तों पाक्योंका तिया भागा मेऱ्या लोक जोंगलाँम जायन इं धान्ये टोलवे. तुस वोरोहों, जोंगलाल लागनारी दावाड आन काल दुकालाँम इ धान्यो मिलूली खात्री नाँय रे. इया खातोर दाबा राजाही दाबामेरी देवखाडी कोराडा वेऱ्यो माहाल्यो जागो वेगवालीन खेती फालाटे वोणाँवले. जोंगला मेऱ्यो धान्यो एक जागे पोयन खेती केहेंकी केरूली इं तियाही लोकाहाँन हिकवूलो. तियाल दाबा मेऱ्या लोक दाबा राजाहाँन देवा सारका माने.

देहवाली, मथवाडी आन मेवासी भिलाहाँ गाँयी आन गोठीही पुरमाणे ओली, दिवाली, गींब, राजो पांठो आन विनो ठाकूर इं दाब्याहाँ पोयरे आथे. राजो पांठो आन विनो ठाकूर ए देहवाली, मथवाडी आन मेवासी भिलाहाँ मोडाँम मोडा देव गोणाँताहा. बिहरा आदिवासी बी तियाहॉन देव मानताहाँ. राजा पांठा,राणी याहामोगी (याहापांडर) इं भिलाहाँ कुलदेवता मानाही. पेन केल्लोंबी राज आख्योंका तिहीमे हाऱ्यान माठ्या गोठ्या आल्याज. दाबा राजाँमबी एक गोठ वायज जुदी आथी. इया राजाँम भोगोत, पूंजारा आन मोडवे लोकाहाँ खूब वोजोन आथो. केल्लीबी गोठीखातोर पांचात बोहावाँ आगूधार पंचलोक इया भोगोत, पूँजारा आने बडवा लोकाहाँ सालाय ले. इया दाब मंडला राजाम टुडो मोडवे, रोडी हिंगलो, पेचरो पूंजारो आन लिल्यो होवऱ्यो ए भोगोत, पुंजारा आन मोडवे आथा. केल्लीबी गोठीम राजा आन पंच इयाहा सालाय ले आन एजों आखे तों खेरों माने.

मथवाडी भास्या वोलोख

चामुलाल राठवा

महाराष्ट्र राज्या धुल्या झिलाँम (आन आमी नोवीनूंज तियार वेअनारा नंदूरबार झिलाँमबी) आदिवासी भिल समाजा खुबूज लोक रेताहा. तियाहाँम आंबुडा, ढाणका, मेवासी, मथवाडी, कायला, डोगऱ्या अन बुअड्या एहेंकी अलग अलग भिल आवताहा. तियाहां भास्याबी वाहिएक जुदया जुदया आवत्याहा आन जिया तिया रित भात बी जाराक जुदीज आवे हे.

इयाहाँमेने जे भिल समाजा लोक अक्राणी आन आकुलकुवा तालुखामेऱ्या हातपुड्या माथालापे रेताहा तियाहॉन मथवाडी भिल (माथवाड्या) आखतेहे. तियाहाँ भास्याल मथवाडी आखते हे. इ भास्या देहवाली भिली भास्यासे जाराक जुदीज हाय. तेबी पेन मथवाडी भास्या गोगनारा लोक देहवाली होमजुताहा आन गोगताहाबी. तेहेंकीज देहवाली गोगनाराबी मथवाडी होमजी लेताहा.

जिया भागाम मथवाडी भिल रेताहा तिया भागाल मथवाड (माथवाड) आखते हे. मथवाड एटले डोगा माथला वेऱ्यो भाग आन मथवाडी एटले तिया माथाला भागांम रेनारा लोक. ओ भाग हातपुड्या हीनेंत रेवाय खाडी किनारा हॉप लुग आवे हे. आगला वाडा इया भागाल माथवाड पाटी आखे. तिहिमें नाहाल पाटी आन नोयरा पाटी ए भागबी आवे. इया भागांम अगलों राजपूत राजाहाँ राज आथों. तिया पाही भिल राजाहाँबी राजें आथें. जुनी गोठीहीम एहेंकी आखलों हाय का इया भागाँम आगला बेनखुब मोडा भिलराजा आथों. रेवाय खाडी तियीहोवे आल्या भिला राज आथों आन तिया राजधानी आली-मोवाँण आथी. रेवायी इयी होवे माथ्या (मोल्या) भिला राज आथों. राजाहाँ राजधानी बखतगड आथी. राजपुत राजाही माथ्या भिलाल जिकी लेदलो. तियाल माँयन तिया सिर (माथों) वाडीन जिया भागाँम पुरलो तिया भागाल मथवाड एहेंकी नांव देदलों.

मथवाड भागा उचवाहा रेवाय उतीन मध्यप्रदेशा झाबूवा झिलो आन दिही उगतां निंबाडी राज (नेमाड झिलो) आवेहे. इया बेनी झिलाहाँम हिन्दी भास्या चाले हे. तिहिमे मथवाडी भास्यांम खेल हिन्दी सोबदा आवताहा. इया भागा दिही बुडतां गुजराता भरुच आन बोडूदा झिला आवताहा. इया खातोर मथवाड पाटी दिही बुडतुल्या भागाँम जे तडवी आन इत्तर भिललोक रेताहा तियाहाँ भास्या गुजराती सारकी हाचवाही.

माथवाड भागा एठवाहा हातपुड्यो आन तोपती वोचलो भाग (पेलाड पाटी) आवे हे. इया भागा मेऱ्या भिल भायात मेवासी आन देहवाली भास्या गोगताहा. तिहिमें इया पाहली मथवाडी भास्याप इयी बेनी भास्याहाँ जोर देखाही.

आजनेहोव वोराहासे आगली गोठ हाय. १९०४ सालाँम आपो देसामेऱ्या भास्याहाँ आभ्यास केराँ खातोर इंग्लंड देसा मेऱ्यों जॉर्ज अब्राहम ग्रियरसन नावां माहूं आल्लों. तियाँय आपो देसा मेऱ्या बाह्रया भास्याहां नमूने मागवीन आभ्यास केअलो. तियाँय मथवाडी भास्या अभ्यास केराँ खातोर इयी भास्याबी नमूने मागावले पेन तिया टेमांल इया भागांम खूब जंगल वेराँ जोजवे आन इया भागांम हिकला लोकबी कोमी वेराँ जोजवे तिहिंमे ग्रिअरसन सायबाल इ भास्या नमूने नाहाँ मिल्यें एहेंकी तियाहीं लिखला Linguistic Survey of India, Volume IX, part III इया बुकाम १५७ पानांपे लिखलों हाय तिहिमे तियाँय मथवाडी भास्या वेराँज नाँय जोजवे एहेंकी मानी लेदलों आन इत्तर भिली भास्याहां

नोरवालदेव ए बाठा लोकाही निमला दाबा राजा आथा. राजगादी पेने उतला माहाँव बिहरों काम होपातलों. बाहा गोऱ्याल लोकाही राज गादीवेने उतलो ताहाँ दाबा मोडो कोठारी बोणाँवलो.

दाबा राजा दाबा राजमंडलामेऱ्या हारी - माठी गोठीहींपे विचार केराँ खातोर वोराहाल दोहरा टेमाल दाब मंडला बाठा मुखी आन पंच इयाहाँन एक जागे टोलवे. तियाहाँ सोबाय ले. इयी सोबायील मलहोबा (राजाहाँ सोबाय) एहेंकी आखतलें.इयी सोबायी एक मोयना आगूधार सोबायी डांडी टिपाय. आन इया कामाखातोर दाबा राजाही एक कोतवाल नेमलो आथो. तियाल वजीर आखतले. तो दाब मंडला बाठा भागाहाँम कोडापे बोहीन फिरे. आन टोलगी वाजीन मोड्डेन बोबलीन डांडी टिपे. सोबायी एक मोयना आगूधार डांडी टिपाय. इ सोबाय खूब कामी रेहली आन इयी सोबायील बाठा मुखी आन पंच आवाँज जोजे एहेंकी नियम आथो. दोद्यो वजीर ओ दाबा खूब मोडो आन नावाँवालो कोतवाल आथो.

इया दाब मंडला राजाँम राजाल मोदात केराँ खातोर राजाहाँ मुखी, दाबापंच, मोडो कोठारी, हानो कोठारी, एक मुलकी पंच, आन एक फौजदारी पंच ओता लोक रेहला. तियाहॉन बी पंच लोकूज निवडे. इया बाठाहाँन सालाय देनारा पंचबी रेहला. राजामेरी केल्लीबी गोठी निवाडो आन टोंटो तोडाँ राजा पांचात बोहावे. केल्लीबी भानगुडी मेऱ्या बेनी होवल्या लोकाहाँ पेने डोंड लीन तिया पोयसाहाँ खोरचाकी गावामेऱ्या बाठा लोकाहाँन माहान - कोदरी पांगवात दीन बाठा खूस केतला.

इया दाबा राजाँम खूब मोडा नावाँवाला लोक वी गेयला. तारहामल, कोलपासू आन नोरवालदेव ए दाब मंडला खूब मोडा आन हारा राजा आथा. तारहामला पोयरो राजो पांठो आन बाहा गोऱ्या पोयरो विनो ठाकर ए दाब मंडला फौजदारी आन मुलकी पंच आथा. दाबा डांबऱ्यो राजा सिडगोवा दाबामेऱ्या बाठा चिडाहाँ आन जोनावाराहाँ आरी दोसदारी आथी. तियाल दाबामेऱ्या बाठा चिडाहाँ भास्या होमजाय. बाहा गोऱ्या ओ दाबा मोडो कोठारी आथो. बारा वोराहा काल पोडलो ताहाँ तियाँम बाठा लोकाहाँन पोहला. दाबा कोतवाल दोदयो वोजीर खूब खानारो आन खूब ताकूतवालो आथो. दाबामेऱ्या बाठा लोक इयाहाँन देवासारका माने.

हातपुड्या पाहाडाभागाँम जे गाँयाँ आन गोठ्या उनायाँम आवत्याहा तिहींमे एहेंकी देखावलो हाय का दाबा राजाही खेती केरूली आवोड होदी काडली. इयी गाँयींहीम आन गोठीहींम एहेंकीबी देखावलो हाय का आज तिया भागामेऱ्या खेतीम पाकनारो रालो, बोअटी, उडदे, हाल आन मोर इं धान्यो पेयलो जोंगलाँम उगतलो. तों पाक्योंका तिया भागा मेऱ्या लोक जोंगलाँम जायन इं धान्ये टोलवे. तुस वोरोहों, जोंगलाल लागनारी दावाड आन काल दुकालाँम इ धान्यो मिलूली खात्री नाँय रे. इया खातोर दाबा राजाही दाबामेरी देवखाडी काराडा वेऱ्यो माहाल्यो जागो वेगवालीन खेती फालाटे वोणाँवले. जोंगला मेऱ्यो धान्यो एक जागे पोयन खेती केहेंकी केरूली इं तियाही लोकाहाँन हिकवूलो. तियाल दाबा मेऱ्या लोक दाबा राजाहाँन देवा सारका माने.

देहवाली, मथवाडी आन मेवासी भिलाहाँ गाँयी आन गोठीही पुरमाणे ओली, दिवाली, गींब, राजो पांठो आन विनो ठाकूर इं दाब्याहाँ पोयरे आथे. राजो पांठो आन विनो ठाकूर ए देहवाली, मथवाडी आन मेवासी भिलाहाँ मोडाँम मोडा देव गोणाँताहा. बिहरा आदिवासी बी तियाहॉन देव मानताहाँ. राजा पांठा,राणी याहामोगी (याहापांडर) इं भिलाहाँ कुलदेवता मानाही. पेन केल्लोंबी राज आख्योंका तिहीमे हाऱ्यान माठ्या गोठ्या आल्याज. दाबा राजाँमबी एक गोठ वायज जुदी आथी. इया राजाँम भोगोत, पूंजारा आन मोडवे लोकाहाँ खूब वोजोन आथो. केल्लीबी गोठीखातोर पांचात बोहावाँ आगूधार पंचलोक इया भोगोत, पूँजारा आने बडवा लोकाहाँ सालाय ले. इया दाब मंडला राजाम टुडो मोडवे, रोडी हिंगलो, पेचरो पूंजारो आन लिल्यो होवऱ्यो ए भोगोत, पुंजारा आन मोडवे आथा. केल्लीबी गोठीम राजा आन पंच इयाहा सालाय ले आन एजों आखे तों खेरों माने.

मथवाडी भास्या वोलोख

चामुलाल राठवा

महाराष्ट्र राज्या धुल्या झिलाँम (आन आमी नोवीनूंज तियार वेअनारा नंदूरबार झिलाँमबी) आदिवासी भिल समाजा खुबूज लोक रेताहा. तियाहाँम आंबुडा, ढाणका, मेवासी, मथवाडी, कायला, डोगऱ्या अन बुअड्या एहेंकी अलग अलग भिल आवताहा. तियाहां भास्याबी वाहिएक जुदया जुदया आवत्याहा आन जिया तिया रित भात बी जाराक जुदीज आवे हे.

इयाहाँमेने जे भिल समाजा लोक अक्राणी आन आकुलकुवा तालुखामेऱ्या हातपुड्या माथालापे रेताहा तियाहॉन मथवाडी भिल (माथवाड्या) आखतेहे. तियाहाँ भास्याल मथवाडी आखते हे. इ भास्या देहवाली भिली भास्यासे जाराक जुदीज हाय. तेबी पेन मथवाडी भास्या गोगनारा लोक देहवाली होमजुताहा आन गोगताहाबी. तेहेंकीज देहवाली गोगनाराबी मथवाडी होमजी लेताहा.

जिया भागाम मथवाडी भिल रेताहा तिया भागाल मथवाड (माथवाड) आखते हे. मथवाड एटले डोगा माथला वेऱ्यो भाग आन मथवाडी एटले तिया माथाला भागांम रेनारा लोक. ओ भाग हातपुड्या हीनेंत रेवाय खाडी किनारा हॉप लुग आवे हे. आगला वाडा इया भागाल माथवाड पाटी आखे. तिहिमें नाहाल पाटी आन नोयरा पाटी ए भागबी आवे. इया भागांम अगलों राजपूत राजाहाँ राज आथों. तिया पाही भिल राजाहाँबी राजें आथें. जुनी गोठीहींम एहेंकी आखलों हाय का इया भागाँम आगला बेनखुब मोडा भिलराजा आथों. रेवाय खाडी तियीहोवे आल्या भिला राज आथों आन तिया राजधानी आली-मोवाँण आथी. रेवायी इयी होवे माथ्या (मोल्या) भिला राज आथों. राजाहाँ राजधानी बखतगड आथी. राजपुत राजाही माथ्या भिलाल जिकी लेदलो. तियाल माँयन तिया सिर (माथों) वाडीन जिया भागाँम पुरलो तिया भागाल मथवाड एहेंकी नांव देदलों.

मथवाड भागा उचवाहा रेवाय उतीन मध्यप्रदेशा झाबूवा झिलो आन दिही उगतां निंबाडी राज (नेमाड झिलो) आवेहे. इया बेनी झिलाहाँम हिन्दी भास्या चाले हे. तिहिमे मथवाडी भास्यांम खेल हिन्दी सोबदा आवताहा. इया भागा दिही बुडतां गुजराता भरुच आन बोडूदा झिला आवताहा. इया खातोर मथवाड पाटी दिही बुडतुल्या भागाँम जे तडवी आन इत्तर भिललोक रेताहा तियाहाँ भास्या गुजराती सारकी हाचवाही.

माथवाड भागा एठवाहा हातपुड्यो आन तोपती वोचलो भाग (पेलाड पाटी) आवे हे. इया भागा मेऱ्या भिल भायात मेवासी आन देहवाली भास्या गोगताहा. तिहिमें इया पाहली मथवाडी भास्याप इयी बेनी भास्याहाँ जोर देखाही.

आजनेहोव वोराहासे आगली गोठ हाय. १९०४ सालाँम आपो देसामेऱ्या भास्याहाँ आभ्यास केराँ खातोर इंग्लंड देसा मेऱ्यों जॉर्ज अब्राहम ग्रियरसन नावां माहू आल्लों. तियाँय आपो देसा मेऱ्या बाठ्या भास्याहां नमूने मागवीन आभ्यास केअलो. तियाँय मथवाडी भास्या अभ्यास केराँ खातोर इयी भास्याबी नमूने मागावले पेन तिया टेमांल इया भागांम खूब जंगल वेराँ जोजवे आन इया भागांम हिकला लोकबी कोमी वेराँ जोजवे तिहिंमे ग्रिअरसन सायबाल इ भास्या नमूने नाहाँ मिल्यें एहेंकी तियाहीं लिखला Linguistic Survey of India, Volume IX, part III इया बुकाम १५७ पानांपे लिखलों हाय तिहिमे तियाँय मथवाडी भास्या वेराँज नाँय जोजवे एहेंकी मानी लेदलों आन इत्तर भिली भास्याहां

पुरमाणे मथवाडी भास्या वोलोख दुन्याल वेअयीज नाहाँ. पेन मथवाडी नावाँ भास्या हाय आन हाजारू लोक ती भास्या गोगताहा इ गोठ खेरी हाय इया खातोर इया लेखांम आपो इत्तर आदिवासी भायतू हूँन आन बिहरा लोकाहॉन इयी मथवाडी भिली भास्या वोलोख की देवूलो विचार हाय.

मथवाडी भास्या इ मराठी आन देहवाली भिली भास्यासे बी वार जुदी हाचवाही. उ.त. -

मराठी : तुझे नाव काय आहे ?
देहवाली : तो नांव काय हाय ?
मथवाडी : ता नाव की होय ?

मराठी : माझे नाव किरता आहे.
देहवाली : माँ नाव किरतो हाय.
मथवाडी : माआँ नाव किरतो होय.

मथवाडी भिलाहाँ पोरगुणांम तडवी आन पावरा लोक रेताहा. तियाहाँ भास्याहाँ परिणाम मथवाडी भिली भास्यापे वेअलो वेरी एहेंकी आपने हें, उपे उपे हाचवाही पेन खेरों होदेत तेहेंकीबी नाहाँ. उ.त.-

मराठी : तुझे लग्न झालेले आहे काय ?
मथवाडी : ताआ वेहवाल ओयों क नाहा ?
पावरी : तारा वेवा हेया की नी ? नेत
तार वियाव ओयल की नी ?

मराठी : तुझ्या गावात शाळा आहे का ?
मथवाडी : ताआ गावमेहें निसाल होय के ?
पावरी : तारा गावमे शाळा होय क नी ? नेत
तार गावम शाळा से क नी ?

इहीं वेने आपनेहें एहेंकी देखाही का मथवाडी आन पावरी वाय नेत सारक्याज हाय. पेन एहेंकी नाहाँ: मथवाडी भास्या गोगनारा लोक पावरी भास्या गोगी लेताहा पेन पावरी भास्या गोगनाराहाँन मथवाडी हारकी नाहाँ गोगतां आवती. मथवाडी भास्यामेने निसाल आन पावरी भास्यामेने तारा ए सोबदा एहेंकी देखावताहा का इ बेनी भास्याहाँपे गुजराती भास्या परिणाम हाय.

मथवाडी भास्या गोगनारा भिला हॉम बी वळवी पाडवी वसावे इंज कुलें रेते हे. पराडके, राहसे एहेंकी एक बेन बिहरें कुलेंबी रेते हे. नावेंबी देहवाली भिलाहॉ सारकेंज रेते हे. देहवाली भास्या मेने खेल सोबदा माथवाडी भास्यांम आवताहा पेन तियाहां उच्चारण अलग आवे हे. देहवाली भास्या मेन्या काही सोबताहाँन सेवटीपे आ,अ,उ, इ, ए आक्सोर जोडीन मथवाडी भास्यांम वापरांम आवताहा.

उ.त.-

मराठी	देहवाली	मथवाडी
आमचा	आमाँ	आमाआ
तुमचा	तुमाँ	तुमाआ
माझा	माँ	माआ
पर्वत	डोगो	डोगोओ
नावाचा	नावाँ	नावाआ
भागातील	भागा	भागोओ
दाबचा	दाबा	दाबोओ

आमी आपो धुल्या झिलाँम ज़े भिली भास्या चालत्याहा तियींही थोडा थोडा सोबदा लीन इं होदी काडूली कोसिस किहूँका, धुल्या झिलामेरी केल्ली भिली भास्या मथवाडी भास्या पाही हाचवाही आन केल्ली भिली भास्या मथवाडी भास्यासे दूर हाचवाही. उ.त.-

मराठी	मथवाडी	देहवाली	पावरी	मावची	बरडा
आई	आयीही	आयो	आया	आयो	माय
बाबा	बाहू	बाहको	बा	आबोहो	बाबा
भाऊ	पाही	पावूहू	भाय	बाहा	भाऊ
मुलगा	पोऱ्यू	पोयरो	सोरो	पोहो	पोरगा
मुलगी	पोऱ्यी	पोयरी	सोरी	पोही	पोर
घर	कोओ	कों	घर	गों	घर
लग्न	वेहवाल	वोराड	वेवा (वियाव)	वोराड	लगीन
भाकर	रोटू	मांडो	रोटलो	बाके	भाकर

केल्लीबी भास्यांम पुरुषवाचक सर्वनामें आवते हेंज. धुल्या झिलाँमेऱ्या भिली भास्याहाँ मेऱ्ये पुरुषवाचक सर्वनामे लीन मथवाडी भिली आन धुल्या झिला मेऱ्या इत्तर भिली भास्याहाँम काय फेरोक हाय इ होदी काडूलों जरूरी हाय.

मराठी	मथवाडी	देहवाली	मावची	पावरी	बरडा
मी	ऑय	ऑय	ऑय	में	मी
आम्ही	आमू	आमाँ	आमाँ	आमू	आमं
तू	तू	तूं	तूं	तू	तू
तुम्ही	तुमू	तुमाँ	तुमाँ	तमू	तुमं
तो	तो	तो	तो	तो	तो
ते	तों	तों	तों	ती	तो
ती	ते	ती	ती	ते	ती
मला	माहू	माँन	माल	मने	माला

तुला	ताहू	तुल	तुल	तने	तुला
माझे	माआ	माँ	माँ	मार	मना
तुझे	ता/ताआ	तो	तो	तार	तुंना

इंही लेदला इया भास्या तीन दाखलाहाँपेने आपनेहे एहेंकी होमजाय आवेहे का मथवाडी भास्या मराठी भास्यासे खेल दूर हाय पेन देहवाली भास्या आथाम आथ तीन चाले हे. मावची भास्या इं देहवाली भिली भास्याज एक रूप हाय. मावची भास्या सोडीन बिहरी केल्लीज भास्या देहवाली हेंगात नाहाँ चालती. माथवाडी भास्याँम देहवाली भास्याज एक रूप दोबलों हाय.

व्याकरणां हिचाबाकी मथवाडी भास्या इ सादा वर्तमान कालाँम देहवाली सारकी, चालू भूतकालांम मराठी सारकी, सादा भूतकालाम गुजराती सारकी आन सादा भविष्यकालाम बी देहवाली सारकी चालेहे एहेंकी आपनेहे होमङजाही. उ.त.-

सादो वर्तमानकाल :

मराठी	मथवाडी	देहवाली
मी जातो.	आँय जाहूँ.	आँय जाहूँ.
आम्ही जातो.	आमाआ जाताहा.	आमाँ जाताहा.
तू जातोस.	तूं जाहे (के).	तूँ जातो हो.
तुम्ही जाता.	तुमूऊ जाताहा.	तुमाँ जाताहा.
तो जातो.	तो जाहे.	तो जाही.
ती जाते.	ते जाहे.	ती जाही.
ते जाते.	तों जाहे.	तों जाही.
ते जातात.	ते जाताहा.	ते जाताहा.
त्या जातात.	ते जात्याहा.	ते जात्याहा.
ते जातात.	ते जाते हे (के)	तें जाते हे.

इ जागे मथवाडी आन देहवाली वाय नेत सारक्याज आही एहेंकी देखाय आवे हे. तेहेंकीज मथवाडी आन देहवाली ए माराठीसे खेल दूर हाय आन तिथिहिंम फेरोकबी खूब हाय एहेंकी देखाही.

सादो भूतकाल :

मराठी	मथवाडी	देहवाली
मी गेलो.	आँय गोल्यो.	आँय गेयलो.
आम्ही गेलो.	आमूं गोल्या.	आमाँ गेयला.
तू गेलास.	तूं गोल्यू.	तू गेयलो.
तुम्ही गेलांत.	तुमू गोल्या (नेरा).	तुमाँ गेयला.
तो गेला.	तो गोल्यो.	तो गेयलो.
ती गेली.	ते गोल्यी.	ती गेयली.
ते गेले.	तों गोल्यों.	तों गेयलो.

ते गलेत.	ते गोल्या.	ते गेयला.
त्या गेल्यात.	ते गोल्या	ते गेयल्या.
ते गेले.	ते गोल्ये.	ते गेयलें.

इया सादा भूतकालाँम मथवाडी गोल्यू, गोल्यी, गोल्या आन देहवाली गेयलो, गेयली, गेयला इं रूपे आपनेंहे गुजराती गयेलो, गयेली, गयेला इं रूपे देखावते हे. इही देहवाली आन मथवाडी गुजराती सारक्या चालत्याहा.

मराठी	मथवाडी	देहवाली
मी जात होतो.	आँय जात उतो/जातलू.	आँय जाहलो.
आम्ही जात होतो.	आमूँ जात उता/जातला.	आमाँ जाहला.
तू जात होतास.	तूं जात उतो/जातला.	तूं जाहलो.
तुम्ही जात होतां.	तूमूं जात आते /जातला.	तुमाँ जातला.
तो जात होता.	तो जात उतो/जातलो.	तो जाहलो.
ती जात होती.	ते जात उती/जातली.	ती जाहली.
तें जात होते.	तों जात उतो/जातलो.	तो जाहलों.
ते जात होते.	ते जात उता/जातला.	ते जाहला.
त्या जात होत्या.	ते जात उत्या/जातल्या.	ते जाहल्या.
ते जात होते.	तें जात उतें/जातले.	तें जाहलें.

इया कालाँम उतो, उती, उतें एटले मराठी होता, होती, होते आही एहेंकी हाचवाही तेहेंकिज जातलू आन जाहलो इया सोबता हॉम बी वाही वाही गुजराती झलक देखाही.

सादो भविष्यकाल :

मराठी	मथवाडी	देहवाली
मी जाईन.	ऑय जाहीं.	आँय जाहीं.
आम्ही जाऊ.	आमूँ जाहूँ.	आमाँ जाहूँ.
तू जाशील.	तूं जाही (के).	तू जाहो.
तुम्ही जाल.	तूमू जाही (के).	तुमाँ जाहा.
तो जाईल.	तो जाय.	तो जाँय.
ती जाईल.	ते जाय.	ती जाँय.
ते जाईल.	तों जाय.	तों जाय.

वचन आन लिंग इयाहाँमबी मथवाडी भास्या केह्ली भास्या होच चालेहे इंबी जाँय लेवूलों जरूली हाय.
उ.त. वचन बदल :

मराठी		मथवाडी		देहवाली	
एकवचन	अनेकवचन	एकवचन	अनेकवचन	एकवचन	अनेकवचन
मुलगा	मुलगे	पोऱ्यू	पोऱ्ये	पोयरो	पोयरा
म्हातारा	म्हातारे	डोहू	डोहें	डोहों	डोहीं
गाय	गायी	गावडी	गावड्या/ड्यो	गाय	गाया
कोंबडी	कोंबड्या	कुकडी	कुकड्या/ड्यो	कुकडी	कुकड्या
माणूस	माणसे	माअहूँ	माहें	माहूँ	माहीं
झाड	झाडे	साड	साडें	चाड	चाडें

इंही मथवाडी आन देहवालींम मराठी पुरमाणें वचन बदल वेहे एहेंकी देखाही पेन मथवाडींम थोडो ओ गुजराती सारको बदल वेहे. उ.त. गावडी-गावड्यो (एटले गावडीओ), कुकडी-कुकड्यो (एटले कुकडीओ)

मराठी आन देहवाली आधारापे मथवाडी भास्याम लिंग बदल कहेंकी वेहे इंबी मथवाडी भास्या परिचय (वोलोख) की लेवूली जरूली हाय.

लिंग बदल :

मराठी		मथवाडी		देहवाली	
पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग	पुल्लिंग	स्त्रीलिंग
राजा	राणी	राजा	राणी	राजा	राणी
दिवस	रात्र	दिही	रात	दिही	रात
बैल	गाय	बोलद	गावडी	बोईल	गाय
भाऊ	बहिण	पाही	बोही	पावूहूँ	बोहीं
कोंबडा	कोंबडी	कुकडू	कुकडी	कुकडो	कुकडी
बाप	आई	बाहू	आयीही	बाहाको	याहाकी

मथवाडी भास्यामेऱ्यो लिंग बदल ओ मराठी गुजराती सारकोज आवेहे आन मथवाडी आन देहवाली भास्याहाँ मेऱ्यो लिंगबदल वायनेत सारकोज हाय.

मथवाडी भिली भास्या इ मराठी आन देहवाली से केहेंकी जुदी हाय आन मथवाडी भास्याम देहवाली गुप्त रूपाम केहेंकी सापडे हे इं होदाँखातोर आपोही आमी एकी हानीज गोठी नमूना मराठी, देहवाली आन मथवाडी भास्यांम वेरूला हरकत नाहाँ.

मराठी :

एका कुत्र्याला एका खाटक्याच्या दुकानाजवळ एक हाड सापडले. ते घेऊन तो दूर पळाला. रस्त्याने जातांना त्याला एक नदी आडवी आली. नदीवर पूल होता. तो पुलावरून नदी ओलांडतांना त्याला पाण्यात स्वतःचे प्रतिबिंब दिसले. ते पाहून त्याला असे वाटले, की नदीत दुसरा कुत्रा असून त्याच्या तोंडातही एक हाड आहे. त्याच्या तोंडातले

हाडही आपल्याला मिळावे अशी त्याच्या मनात इच्छा निर्माण झाली. तो त्याच्या प्रतिबिंबास पाहून भुंकू लागला. भुंकण्या साठी तोंड उघडताच त्याच्या तोंडातील हाड पाण्यात पडले व ते पाण्यात बुडाले. अश्या प्रकारे दोन हाडांची हाव धरणाऱ्या कुत्र्याला त्याचा तोंडातील हाडही गमवावे लागून नाराज व्हावे लागले.

देहवाली :

एका हुणाल एका खाटकुडा दुकानांही एक आटकों सापड्यों. तों लीन तों दूर नाठो. वाटे जाताँ तियाल खाडी आडवाँ आल्री. खाडील फूल आथों. फुलापेने जाती बोखोत तियाल पाँयाँम तिया सावाणी देखायी. तियील वीन तियाल एहेंकी लाग्यों का पाँयाँम एक बिहरों हुणों हाय आन तिया मुयाँमबी एक आटकों हाय. तो आटकों बी मान मिलॉ जोजवे एहेंकी तिया मोनाँम आलो. तों तिया सावाँणील वीन पुखां लाग्यो. पुखाँखातोर मुँय उगडावताँज तिया मुयाँमेऱ्यो आटको पाँयाँम पोडीन बुडी गियो. इ रिते बेन आटकाहाँ आवलाय केनारा हुणॉल तिया मुयाँमेऱ्यो आटकोंबी गोमॉवा पोडीन नाराज वेराँ पोड्यो.

मथवाडी :

एका हुणाँहा एका खाटका दुकानाहीं एक आड जोड्ल्यं. ती आड लेत कोईन तो दुर सेटे गुगदावल्यो. जातांजातां एक खाड आडवाअ आवल्यी. खाडी ही फूल ओतूं. फुलाओ उपरे जातलो तेहे लोंजे तिये खाडींम पाल्यो ताहाँ तियाहाँ सावलू खाडीम देखायूं. तो पालीत एहलोंज लागलों का पाँअयामेहे फासअं बिहऊ हुणरू होय. आना तियाआ सोबीमेहे बी एक आड होय. तिया हुणाहाँ सोबीमेने आडबी माहू मिळणू जोवे एहलोज तिया मोनाऑम इच्छा ओती. तो तियाआ सावला हा पालीत पोहो वोल्यू, पोहिलोकाजे सोब उगडावल्यी ताहाँ तियाआ सोबी मेओ आड तिया पाऊयो मेहे पोड्ल्यो आन बुडीत गोल्यो. इयो रिते बेन आडो काजे इच्छा तोअनार हुणां आखरी सोबी मेअे आडबी गोमावीत इदगू लागलं.

इहींलुग आपूहीजी मथवाडी भिली भास्या माहती लेदी तिहींपेने आपनेहें एहेंकी होमजाही का मथवाडी भास्या इ देहवाली भास्या पेयलों जुनो रूप वेराँ जोजवे. देहवाली भिल जाहाँ राजस्थान आन गुजरातामेने रेवाय उतीन हातपुड्यो उमकालीन खानदेसाँ होवे आवतावेरी ताहाँ तियाहाँ एक खुब मोडो टोलो हातपुड्या पाहाडामूँज काही कारणांसे ओटकी गयो वेरी. कदाच काही कारणसर तियाहॉम तिही दोबाँबी पोड्यों वेरी. तिहिंमे तियाही हातपुड्या माथालापे वोहती की लेदी. तेज लोक आगलॉहोमे मथवाडी तरिके ओअखायाँ लाग्या आन माथवाडी भिली इ तियाहाँ पूरती एक स्वतंतर भास्या बोणी.

आस्सोल मथवाडी भास्या केहेंडी रेहे इं आपनेहे वाचाँ मिला जोजवे इया खातोर अरविंदसिंह वळवी ही लिखला 'दाबा राजा' इया लेखा मथवाडी भिली भास्या मेऱ्यो भाषांतर आमी आपो वाचता.

दाबोओ राजा

महाराष्ट्र राज्याम धुळे जिल्हा होय. त्या धुळे जिल्हामेहे अक्कलकुवा तालुका होय. अक्कलकुवा तालुकामेऱ्याआ सातपुडा डोगोम 'दाब' नावोओ गांव होय. तों गांव त्यां मुलखोमेज्योंओ हाजार वोरह्यों देख वेगाआ वाडो मेऱ्योओं गांव होय. तो आखु भाग देहवाली भील, डोंगऱ्येंए भील, मेवासी या आखा आदिवासी भील संस्कृतीई मुलुख होय.

अक्कलकुवेरोत मोलगी जाअली वेले सातपुडा डोगोओ होय. तो डोगोओ सोडीत उसे जात 'दाब' नावोओ गांव लागेहे. दाबोओ आसे पासे जो आखु मुलुख होय त्या आखां मुलखोंहो दाब एंहे कोतेहे. ओ मुलुख सातपुडा डोगोमेऱ्यूऊ उसू भाग होय. तिहिम या मुलखोम उनालांमबी हेलो वारो लागेहे. या गावोओ आहानेज 'देव' नावोओ खाडीईमुख होय. तीयी खाडीई आसेपासे आंखो निंलो रान होय. तिहिम या गावोहो हेलो दाब एहें कोतेहे.

आज रोत हाजार वोरह्यों देख वेगाआ वाडोंम तिंही आदिवासी भील राजा राज कोअतातें. त्यांहा देहवाली भीलीम दाब्यें एहें कोतेहे. त्या वाडोम दाबोओ जो राजमुलुख ओतू त्याआ कालोदाब हांबऱ्यो दाब, वांदऱ्यो दाब, कोलदाब, एहला नावोंओं भाग ओता त्यांमेहे कोणदाब ओं आखांदेख वोडू भाग ओतु. कोलदाबोओं राजा त्या आखां भागोओ, आखा दाब मुलखोंओ राजा ओतु. दाबरोत दीही उगता आवोल सोब कोंईत उबे रोय तांहा बांगाड्या आथोंहो नोयरा पाटी, दीही उगताआवोल निंबाडी पाटी, दीही बुडताआवोल आंबुडा पाटी, दीही उगताआवोल सोब कोईत उबेरोय तांहा हाजला आथोंहो पेलाडपाटी, मावचार पाटी एहला भील आदिवासी भाग ओता. एकेकी पाटीई एकेक राजप्रमुख ओतु. नोयरा, आंबुडा, निंबाडी, देहवाली, मावची एंत्या वाडोमेऱ्यींई भीलोमेऱ्यींई जात ओती. ज्यां त्यां जातीई जो डायू ओय तो त्या भागोओ राजप्रमुख कारभारी ओतु. त्या आंखादेख वाडू दाबोओ राजा ओतू. तो त्या आंखा आदिवासी मुलखोओं राजा ओतु. त्यां दाबोओ मुलखामेऱ्यांआ आखा राजप्रमुखोंम देख दाबोओ वोडु राजा निवडाआतुतो. त्या आखा हाना राजप्रमुखोंओ मोतों वाही दाबोराजा निवडाआतुतो. दोहरावोले आखा मुलखोंमेऱ्याहा राजप्रमुखोंओ दाबोम सभा (होबा) उवतीते. तिंहिंम आखा मुलखोंमेऱ्यांआ अडसोणी पोंओ गोठी उवतीते. ताहां जे सभा उवतीते त्यांहा 'मलहोबा' एहें नाव ओतो. तिहींम दाबोओ आंखा राजप्रमुखोंहो आविइलो भाग ओतो. एक मोयना देख आगोओंरोत राजोओ कोतवाल (कामदार) आखा मुलखोंमेऱ्यांअ गांवोंमेहे टोलगो वाजाडीत खोबोर कोत फिरतुतो. त्या कामदारोंहों वोजीर एंह नाव ओतो दाबोओ दोद्यू वोजीर आंखाहा मुंदु ओतु.

दाबोओं राजा आखा मुलखो मेऱ्यांआ राजप्रमुखोंओ मोतो पांओरोत निवडाआतुतो. यांमेंहे एक वोडी गोठ ओती की, बिहिरां आखां राजोंमेहे राजाआ डायुपोऱ्यु राजा बोणतुतो पोन दाबोओं राजोंम आखा मुलखाँमेऱ्याआ राजप्रमुखोंओ मोतांवाही राजाआ निवड उवतीते. राजा जर मांहुहू तारास देनारू ओय ता त्याआ आखा राजप्रमुखोंओ मोतोवांही राजपद सोडीइलो पोडतोतो.

विना ठाकुरोओ पोऱ्यू चिडगोवा ओ मांहुहू तारास देतूतों. त्याहा आखां राजप्रमुखोंओ मोंतोवाही राजपद सोडीइलो आवल्यो त्या आफासाडी कोलपासु याहा राजा बोणावल्यु.

दाबोओ या आदिवासी भील राजोम एक राजप्रमुख, एक मुलकी आन लष्करी पंच, त्यांआ एक एक हेंगांत, एक कोठार प्रमुख एहलीही राज व्यावस्था ओती.

या दाबो राजोम तारहामल, कोलपासु, नोरवाल ए हाजा राजा ओत गोया. त्यांमेहे बाहागोऱ्या व राजा कोठारी ए कोठार प्रमुख आखांहां मुंदू ओता. दाबोओ राजमंडळामेहे लष्करी व मुलखी पंच म्हणून 'राजा फांटा' आन विनादेव ए आखांहा मुंदू ओता. दाबोओ राजा, कोठारप्रमुख व प्रमुख पंच याहा दाबोओ राजोमेंहे आदिवासी भीलमांहे देवोओ हौस मानतेते. हुशार, जोरवार मांहूऊज त्यां त्यां पदोपोओ निवड उवतीते. दाबोओं राजोंम खुब हाजा राजा ओत गोया. त्या मेंहे राजा फांटा व विना ठाकूर याहा युद्धकला आन मंत्रविद्या (बोडवाई) आवडीईतीते. दाबोओं माहूंहु तारास देनारू राजा चिडगोवा ओ एक नावला आलू पक्षीतज्ञ ओतू. त्याहा सिडाआ बोली फारकाआतीते. दाबोओ कोठार प्रमुख बाहागोऱ्या हाजु राजा ओतू. तिये काल पोडल्यूं तांहा बारा वोरह्यों जाआ पुरे एताहा दाणा टोलु वालीन मेकल्या कोठारो मेऱ्याआ आखां दाणा मांहूंहु वाटल्या. कालोओ दिहोमेहे तो मांहू उरीज साडोओ मुलें खात जिवल्यू.

दाबोम कोलपासु ओं आखांदेख हांजू राजा ओत गोयू. काठीई राजा त्याआ देव मानताते. राजोमेंहे प्रत्येक राजा त्याआ मंदिरोम जात. त्याआ पुजा कोईत. राज गादी पोओ बोहोतुतो. दाबो कोतवाल (कामदार), दोद्यु वोजीर (चाच्या दोंद्या) ओ जोरवार ओतू.

देहवाली भागोमेऱ्याआ कांईमरोत एहलोहो मुंदू पोडेहे के दाबोओ राजा त्या भागोमेऱ्याआ कृषीतज्ञ ओता.हाजे खेते कोअनारा ओता. यिं कांईमेहे एहें कोतेहे के या मुलखोंम पाकनारो आखों ओन, पेल डोगोमेहे एतोज उगतोतो. राळा, बोओटी, उडद्ये, हाल, तीलोंओ आखों ओन मांहे पेल डोगोंम टोलूवालतेते. पेन खेलवाआ डोगोमेऱ्यीई आगी मेंहे ओ ओन बोलीत जातोतो. त्यांहा दाबोओ राजा 'देव' खाडीई भागोम बोणाविलोओ, खेतो कोईलोओ सिकाडल्यो

तिंहीमेहे त्यां मुलखोंमेऱ्येए मांहे त्याहा देव मानतेहे. आखा तिवारोओवेले त्यांआ भक्ती कोओतेहे.

भीलोओं कांईमदेख मुंदु पोडेहे के ओली दिवाली या नावोंओ दाबोओ राजाआ पोऱ्या ओता. त्या पोऱ्याआ नावो पोओरोत त्या मुलखोंमेहे तिवार उवतातें. दाबोओ राजा पोऱ्यू विना ठाकूर त्यांआ जोंवाई राजा फांटा ए भीलोंओ देव ओता. राजा फांटाआ राणी याहा मोगीही आंखा भीलोओं मुलखोम देवी मानते हे.

दाबोओ राजोम आन त्यांआ आंखा भागोम जात पंचायत ओती. दाबोम राजा ओतु तेबी आखा मुलखोंमेऱ्याआ राजमंडळोहो फुसीत राजा कारभार कोओतुतो. राजोमेंहे राडभानगिडी मुडीईली कोअता राजा जातपंचायत बोहाडतुतो. ए जात पंचायत राजा कारभारोम राजाहा मदत कोओतीते.

डॉ. कोटणीस

देवेंद्र वसाव

देवेंद्र वसावे धुल्या झिला नवापुर तालुखा कोळदा गावाँ सरपंच हाय. तियाहाँ शिक्षण एम.ए.लुग वेअलो हाय. सोवताहा कवी, लेखक आन वार्ताहर हाय. एक समाजसेवक आन लोकप्रतिनिधी इया नाताकी समाजाम जे हाऱ्या माठ्या घटना आन गोठ्या वेअत्याहा तिहिमेने माणूसकी आन बिगरमाणूसकी सार होदी काडूलो काम आजलुग देवेंद्र वसावेही केयोहो. डॉक्टर इ केल्लाबी समाजा खातोर एक खूब जुरूली गोठ हाय. पेन खेरो डॉक्टर केहेंडो जोजे इया एक आदर्श चित्र तियाही इया पाठाम आपो हुंबूर थोवलों हाय. डॉ. कोटणीस आपो देसामेऱ्यो एक खूब नावाँवालो डॉक्टर हाय, तो देवेंद्र वसावा हॉन काहा पोटेहे इं आपो इया पाठांम वाचूहूँ.

हरेक माहाँल किदिहिन किदिही डॉक्टराही जाँज पोडेहे. किदिही डॉक्टराही गियोज नाहाँ एहेंडो माहूँ आपनेहे कदाच काहींज नाँय सापडे. डॉक्टरकी ओ एक धोंदो हाय, पेन डॉक्टर सोवताहा जीवतां जीवतां बिहराहाँन जीवावेहे. डॉक्टर दुःखी लोकाहाँ बोअडा पेने आथ फिरवीन तियाहाँ जिवूली आस्या वादावेहे. आन मुनकाप आशिर्वादा आथ थोवीन तियाहाँ आयुष्य वादावेहे. बाठाज डॉक्टर एहेंडा नाहाँ रेता. इं एक खेरा आदर्श डॉक्टरा चित्र मायूँ आपो हुंबूर थोव्योहो. इया डॉक्टरा नॉव हाय डॉ. द्वारकानाथ कोटणीस. आन खास गोठ इ हाय का ओ डॉक्टर आपो महाराष्ट्राज हाय. ओ एक अमर महात्मा मानाही आन तियाहाँ नाव देस आन काल इयाहाँ सीमा पार कीन खूब दूर लुग गेयलो हाय. तियाही इया माहाँ जीवनाँम आवीन कामूज एहेंडो केअलो हाय, का हाजारू वोरहे लुग आपो देसामेऱ्या आन परदेसामेऱ्या लोकबी तियाहॉन याद केनारा.

डॉ. कोटणीसा जन्म महाराष्ट्रा सोलापुर सेहराँम १९१० साला आक्टोबर मोयना दाहा तारखील वेअलो. तिया याहाकी बाहाको सोलापुराज रेनारे आथे. तियाहाँ बाहको सोलापुर सेहरा मुन्सिपाल्टीम कारकुनां नोकरी केतलो पेन आगलाँ होमे मेहनत आन सचाईकी काम कीन मोठा जागाप पोचलों.

डॉ.द्वारकानाथ कोटणीस सोलापुर सेहरांम हायस्कूलामेऱ्यो शिक्षण पुरों कीन पुणे सेहरांम हिका गेयलो आन तिहिने डॉक्टरकी शिक्षण लाँ खातोर मुंबई सेहरांम गेयलो. डॉ. द्वारकानाथ कोटणीस कॉलेजाँम हिके तेहेनेज आऱ्या पोयराहाँप खूब दोयामोया के आन गोरीब पोयराहाँन बी मोदात के.१९३६ सालाँम तियाँय एम.बी.बी.एस. इ डॉक्टरकी पदवी लेदली आन आगलां होमे एम.एस. इ डॉक्टरकी मोडी पदवी लेवूलो ठेरवूलो. तियाहाँ बाहकाँय तियाल सोवताहा दावाखानो काडी देवूलो ठेरवूलो. आजी डॉक्टरकी मोडी पदवी मिलवीन खूब सेवाधर्म केरूलो एहेंकी डॉ. द्वारकानाथ कोटणीसाँय ठेरवूलों.

तो टेम देसा स्वतंत्रता आंदोलना टेम आथो. तिया टेमाल साला आन कॉलेजाम हिकनारा पोयराहाँप महात्मा गांधी आन पंडित जवाहरलाल नेहरू इयाहा प्रभाव पोडलो आथो. आन आपो देसा खातोर आपो कायतेबी केराँ जोजवे एहेंकी तियाहाँन लागे. डॉ. द्वारकानाथ कोटणीसा मोनांमबी तेहेंकीज विचार आवे.

तियाज टेमाल आपो देसा पाहाल्या चीन देसाम एक खाराब घटना वेअली. १९३७ सालाँम जपान देसाँय चीन

देसाँप हमलो केअलो. इहींमे चीन देसामेऱ्या गरीब लोकहाँ खुब नुकसान वेअलो.. लोडायींम खूबलोक मोय गेयला. कैक लोक जखमी वेअला आन लोका हाँन दुसमानाँ धाकाकी आपो कोंबॉ सोडीन नाहाँ पोडलो. हाजारू लोक आन सैनिक लोडायींम जखमी वेयला आन तियाहॉन मांडो पॉय आन दावो मिलूलो मुस्किल आथो. तियाल चीन देसामेऱ्या मोडा लोकाही जगामेऱ्या लोकाहॉन मोदातीखातोर हात केअला. तिया टेमाल तियाहॉन बिहराहाँ मोदाती खूब जुरूली आथी.तियाहाँ आवाज आपो देसांमबी आवी पोच्यो आन पंडित जवाहरलाल नेहरू सारका दोया-मोया वाला मोडा माहाँय आपो देसा मेऱ्या जुवान डॉक्टराहॉन चीन देसाँम जायन इया अडचणींम सापडूला चीनी भायातूहून मोदात केरॉखातोर तियार केअया. आपो देसामेऱ्या पाच डॉक्टर चीन देसाँम जॉ तियार वोल्या. तियाहाँ नांव -गाँव इ पुरमाणे -

१. डॉ. मोहनलाल अतल (अलाहाबाद)
२. डॉ. एम. आर. चोळकर (नागपुर)
३. डॉ. विजयकुमार बसू (कलकत्ता)
४. डॉ. देवेन मुखर्जी (कलकत्ता)
५. डॉ. द्वारकानाथ कोटणीस (सोलापुर)

इया पाच डॉक्टराहाँ एक वैद्यकीय पथक बोणाव्यो. डॉ. मोहनलाल अतल तिया प्रमुख बोण्यो. आन डॉ. एन. आर. चोळकर उपप्रमुख बोण्यो. देसामेऱ्या जबाबदार माहाँय तियाहाँन परदेसाँम जावूलो काय धोको हाय तिहि तियाहाँन काय तोकलिप वेनारी तो होमजाव्यो. तियाहाँन आपो देसाँम मिली सेकनारी नोकरी गोमावाँ पोडनारी आन तिहि पार मुलखाँम तियाहाँन सुकमे जीवाँबी नॉय मिले इंबी होमजाव्यो. पेन ए डॉक्टर लोक खूब हिंमतवाला आथा आन बाठो धोको होमजीन बी ते चीन देसाँम जॉ तियार वोल्या इया डॉक्टराहाँ आपो देसामेऱ्या मोडा माहाँय खूब मोडो सत्कार केयो. डॉ. द्वारकानाथ कोटणीसा याहाकी बाहाकाँय सातीपे डोगडो थोवीन आपो पोयराल चीन देसाँम सेवाकार्य केरां जावूली पारवाणकी देदी आन राजपुताना नावाँ जाहाजाकी डॉ. कोटणीस आन तिया आऱ्या डॉक्टर लोक १९३८ साला सप्टेंबर मोयना एक तारखील चीन देसाँम जॉ निंग्या.

वाटीम खूब दुख वेठता वेठता ते कोलंबो, पेनांग, सिंगापुर आन हाँगकाँग इया सेहराहाँपे लुग चीन देसाँम पोच्या. तिया टेमाल चीन देसाँम लोडाय चालू आथी. जपानी लोक देसामेऱ्या गावाहाँम आन सेहराहाँम बॉम्ब फेकतला. वाटीम मुक्काम केरूली अडचण आथी. केव्हा टेमाल काय घटना वेनारी इया भोरूचो नाँय आथो.

एहेंडा टेमाल दुख वेठता वेठता ते चुंकींग सेहरापने येनान भागांम गिया. इयाज भागॉम तियाहाँन चीन देसा आठवी सेना जखमी सैनिक आन तिया भागामेऱ्या जखमी आन बिमार लोगकाहाँ सेवा केरूली आथी. येनान भागामेऱ्या बेथ्यून गावॉम जाईन जुना पोंगाहॉम तियाही एक बारोमाठो दावाखानो सुरू केअयो आन तिहिज रात न दिही जखमी सैनिक आन बिमार लोक इयाहॉप इलाज केराँ लाग्या. इयाज टेमाल आपो देसामेने डॉ. कोटणीसा बाहकों मोयात वेअयों एहेंकी नेरोपआली पेन चीन देसामेऱ्या. हाजारू चीनी भायातूहूँ सेवा केराखातोर एहेंडी खोबोर मिलीनबी डॉ. कोटणीस आपो देसाँम वापीस नाँय आलो. इ एक विचार के सारकी गोठ हाय.

इया पाची डॉक्टराही येनान भागामेऱ्या बेथ्यून गावाँल पेयलोंज लिख्यापुरमाणे बेथ्यून इंटर नॅशनल पीस हॉस्पिटल नावाँ दावाखानो काड्यो. इहीं दावाखानो चालवूलो मुस्किल आथो. इं पारायो मुलुख आथो. किदिही दावो नाँय मिलेत किदीही मोदात्ये माहीं नाँय मिले. एकदू दिही जपानी लोकाहाँ विमाने आवीन दावाखाना पाही बॉम्ब टाके. जखमी सैनिक आन बिमार लोक इयाहॉन लॉखातोर तियाहाँन सोवताहा जाँ पोडे. एहेंडो दुख वेठीनबी तियाही चीन देसामेऱ्या गरीब लोकाहां रातन दिही सेवा केअयी. डॉ. अतल बिमार पोडूलासे आपो देसाँम वापीस आलो. डॉ. बासू

येनान सेहरामेंऱ्यों दावाखानों चालवा गियो आन डॉ. कोटणीस एखलोज बेथ्यून सेहरामेऱ्यों मोडो दावाखानो चालवाँ लाग्यो.

तियाँय जखमी सैनिक आन बिमार लोक इयाहाँ सेवा केअतां केअतां तियाही तिया दावाखानाँम नर्स आन डॉक्टर तियार केरूलो शिक्षण सुरू केअयो. चीन देसामेऱ्या जुवान जुवान पोयरा आन पोयऱ्या तियाहाँ देखरेखीम डॉक्टर आन नर्साहा शिक्षण लाँ लाग्या.

तियाज टेमाल चीन देसामेरी एक को-चिंग-लान नावाँ बायू आरी वोलोख वेयी आन डॉ. कोटणीसाँय तियो आरी वोराड केअयो. ते बेनी चिनी भायातूहूँ सेवा केराँ लाग्ये. तियाहॉन एक पोयरो वेयो तिया नॉव तियाही इंग-व्हा (भारत-चीन) थोव्यो.

चीनी लोक डॉ. कोटणीस सायबाल खूब माने. तिया खातोर ते लोक भेट तरिके हारें फाडकें हाऱ्या हाऱ्या खावूल्या वस्तू मोकले. डॉ. कोटणीस ए वस्तू सोवताहा खातोर वापर नाँय केअता गरीब लोक आन जखमी सैनिक इयाहॉन वाटी दे.

ए डॉक्टर पाच वोरेहे चीन देसॉम रिया. खाराब हावामान, पुरमाणाबाहार मेहनत, खावूलों पिवूलो वोखो आन मोडी जाबाबदारीही कामे इयाकी १९४१ सालाँम डॉ. कोटणीस बिमार पोड्यो. आन दिहे दिहे तियाहाँ तब्बेत जाहाकी बिगडूती गियी. तियाज टेमाल चक्कर आवीन बेसुद वीन मोरूली एक नोवीन बिमारी त्या भागाँम आली. तिहिमे खूब लोक मोराँ लाग्या. तियी बिमारी इंजिक्सन होदीन लोकाहाँन वाचवाँ खातोर तियाही तियी विषारी लस सोवताहा शरीराम टोची लेदी. डॉ. कोटणीसॉल तीज बिमारी लागीन तो १९४२ साला डिसेंबर मोयनाँ ९ तारखील वेगीवेले हाजारू चीनी भायातूहूँन रोडता-बोंबलुता सोडीन होरगे गियो. चीन देसा आठवी फौजी जवानाहीं लष्करी सलामी दिन तियाहाँन नेरोप देदो आन चीनी क्रांतिविराहाँ दफनभूमींम तियाहाँ दफन केअयो. चीन देसामेऱ्या माओ-त्से-तुंग, च्यू-तेह, मादाम सन-यत-सेन इया मोडा मोडा लोकाही तियाहाँ कामाँ बदल तियाहाँन साबासकी देदी. तियाहाँ कामाँ गौरव केराँखातोर तियाहाँ फोटो पोस्टा टिकिटाम साप्यो. चीन देसाँम तियाहाँ नावाँकी एक पिक्चरबी काड्यो. आन तियाहाँ इया कामाँ खूब पुस्तकेंबी लिखायें. शिह-शिया-चुआंग गावाँम चीनी लोकाँही तियाहाँ राष्ट्रीय स्मारक बोणाव्यो. आजबी हाजारू लोक तिया स्मारका दरसन लेताहा.

हर एक देसाँम हाजारू डॉक्टर रेताहा. ते तियाहाँ बुद्धी आन सती पुरमाणे लोकाहाँ सेवा केअताहाँ. पेन पार मुलखाँम जाईन तिहिने लोकाहाँ आपो भायात मानीन तियाहाँ सेवा केअताँ केअताँ सोवताहा जीव देनारा डॉ. कोटणीसा सारका डॉक्टर जगाँम खूब कोमी रेताहां. एहेंडा लोक सोवताहा, सोवताहा कुटूंब-कोबूला आन देसा जगाँम नाँव काडताहा. डॉ. कोटणीस ओ दुःखी माहाँ तारण केनारो मोनवी रूपामेऱ्यो एक देवूज आथो एहेंकी मानूली काय हरकत हाय ?

पिठोरा देव

सुभाष ईसाई

पिठोरा देव नेत पिठोरा बाबा ओ राठवा जाती आदिवासीहीं देव हाय. इया देवा लेदलों मान्तों इं खूब मोडों मान्तों मानाहीं. इया मान्ताखातोर जो विधि केरॉं पोडेहे तियाल पाणगू आखतेहें. पोंगा ओटावेऱ्या मोडांम मोडा कुडग्यापे पिठोरा भारी रोंगलों चित्रो काडॉंम आवेहे. देवाहांन खूसी केरॉंखातोर इं चित्रों काडॉंम आवेहे. इया चित्रा पिठोरा मान्ता आरी संबंध हाय. इया चित्रालबी पिठोरा एहेंकीज आखतेहे.

गावॉंमेऱ्या केल्लीबी को माही जाहके बिमार रियें, खेती नॉंय हारी पाकी नेत कोमेने जोनावारें मोअतें लाग्ये ता तिया कोआवे देव नाराज हाय नेत तिया लोकाहॉंपे देव नाराज हाय एहेंकी मानाहीं नेत वाडावोल्लाहॉं जीवा कायतेबी चुक मानाही. एहें डा टेमाल कोआ मुखी भोगताही जाही. भोगोत कोने उडदा दाणां पालाहा पानांम बांदीन ली जाही. भोगोत बेन-तीन दाणां तोरतीपे टाकेहे नेत पॉंयॉंकी पोअला कोल्याहांम टाकेहे आन पानॉंमे वीन वाचतो जाही. तिया आरी मंत्रबी आखतो जाही. तिया पुरमाणें पुडी वीन पुडी लावनारा धोण्याल आखेहे. (देव नाराज हाय का वाडावोल्लांहॉं जीव नाराज हाय तिहिमें कोमें सान्ती नाहॉं एहेंकी आखेहे). तियापे इलाज केरॉं खातोर तो तियाल एहेंकी मान्तों लेवाडेहे आवता पाच/सात वोराहॉंम कोमे सुक/सान्ती आलीता ओता (अमूक) टेमाल आँय मान्तो सुटेहें. जोता वोराहा टेम आख्योवेरी तोता टेमॉंम काम नॉंय वेयों तेबी मान्तो सुटाही. काहा के मान्तो सुट्योंत आगाडी होमें तेबी कोमें सुक आवीं एहेंकी आस्या रेहे. इ बाठों मान्तों पुरोंज सूट्ला विधील खुबूज खोर्चो आवेहे. ओ खोर्चो तीस/चालीस आजार रुप्या ओतो मोडो रेहे.

पिठोरो हमीस बुधवारा दिहीज लिखतेहें. (पिठोरॉंम कुडग्याल जें चित्रे काडतेहे तियाल ए लोक लिखूलों आखताहा). इं पिठोरा लिखूलो काम खास माहींज केतेहे तियाहॉंन 'लेखाऱ्या' आखतेहे. पिठोरा विधीम गाणें आन मंत्र आखूलो काम भोगोत आन तिया जोडीदार केताहा. लेखाऱ्या आन भोगोत एबी आदिवासीज रेताहा. ते सोवताहा गावाम आन आहल्या-पाहल्या गावाहॉंमबी इं काम केताहा. पिठोरा मान्तो खास कीन हिंयाला दिहांम सुटतेहे. पॉंयॉं दिहांम नेत (बिहरा) सोणांदिही नाहां सुटते.

पिठोरा मान्तो सुटूलों काम एक आठुण्यांपेयलोंज सुरू वेहे. मंगलवारा दिही भोगताल हादतेहें. हागा नेत पालाहा पानांम इअदों आन चोखा एखठा कीन चोडवूतेहें. एक ठालींम हाल (डांगोर), कुंकू, पोयसों, निंबवो, होपारी थोवीन तिहिंमे दिवो लागवीन आरती केतेहे. तिया आरी आरीज भोगोत मंत्रबी आखेहे. फाचा ए चोडवूला चोखा आन इअदों हागा नेत पालाहा पानांम थोडों थोडों थोवीन तिया पुण्या बोणांवतेहे. तियाल 'निमूत' आखतेहे. नोतरों एंटले निमतों. इं निमूत जातूलाहॉंन, गावॉंमेऱ्या लोकाहॉंन आन पारगावांहॉंमबी मोकलूतेहे आन पिठोरा मान्तो सुटुलों निमूत देवॉंमें आवेहे.

पिठोरो लिखा खातोर मंगलवारा दिही कुडग्या हांम उजलो कादू (खारकादू) लागवूलों काम केतेहे. तिया विधीला 'डोडियो पांडुडियो' (उजलो कादू लागवूलो मंगलवार) एहेंकी आखतेहे. तिदिही वेगीवेले पांडू (उजलो कादू) लॉं जातेहे. बेन कुवाऱ्या पोयऱ्या तो (उजलो कादू) लॉं जात्याहा. तियीही आगाडी टोलगुऱ्यो टोल वाजेहे आन सनयीवाले

सनयी वाजतेहें. तियाहाँ आरी डाहाँक्याबी वाजतेहे. तियाहा आरी पोयरे आन कोमेने इत्तर माहींबी रेतेहे. पोयरा नाचताहा आन पोयऱ्या गाणे आखत्याहा. पोयऱ्या एकी सिबलींम कोदरा कोदरी आन बिहिरी सिबलींम उडदा नोटा तेलांम तोल्ला मांडा ली जात्याहा. एक कुकडो आन एक नाराल्यो बीली जातेहे. जिही उजलो कादू निंगेहे तिहीं पाच जागे मांडो चोडवूतेहे. हाली दाणांहा हानां हानां टिगला कीन तियाहाँप पाच पाच उडदा नोरा मांडा थोवतेहे. कुकडोबी तिहिंज पाडतेहे आन तो टोलगुऱ्याल देतेहे. पोयऱ्या गीते आखत्याहा, टोलगुऱ्यो टोल वाजेहे आन सनईवालें तियाहाँन सात देतेहे. फाची उजलो कादू खोदीन सिबलींम पोतेहे. सिबली नोवा फाडकाकी बांदतेहे आन नाचते नाचते कादू को ली आवतेहे.

तिहिंनें हाती मंगलवारा दिही कोमें धाँव-दोवोड सुरू वेहे. षोपरामेने गोवाँरे (इयाहाँन भेट्या आखतेहे), तेहेंकी गावाँमेने आन बाहार गावचा लोकबी आवा सूरू रेताहा. तेबी पिठोराहीं पाडाँ बोकडे आन कुकडें लावताहा. कोआमुखी गोवाराहाँन रामरामी केहे. बोकडा आन कुकडाहाँपे होरा तार पाडतेहे आन होरो हिपडूतेहे. भोगोत, तिया जोडीदार आन लेखाऱ्याबी आवताहा. धोणी तियाहांन बी रामरामी केहे. बाठों कों खुसीकी पोराय जाही.

वेलीपे लेखाऱ्यो उजलो कादू वोयेहे. फाची तो तियाल वेंडलांम चुडवेहे. तियांम चूनूंबी टाकतेहे. फाची आथपोय लांबा फाडकाकी कुडग्याल उजलो रोंग लागवूलों काम सुरू वेहे. कोआपाही लाकडा वोल्याहाँन ताडा पानें बांदीन एक खोली बोणांवतेहे. तियाल आखाडो आखतेहे. तिया आखाडा आगलाऱ्या भागांम बोहींन भोगोत/पुंजारा गाणे आन मंत्र आखताहा आन फाचलाऱ्या भागाँम रांदोणपाँय केतेहे.

जाहाँ कुडग्याल उजलो कादू लागवूलों काम चालू रेहे ताहाँ भोगोत/पुंजारा आन तियाहाँ जोडीदार आखाडांम बोहीन डाहाँक्या वाजीन गाणें आखताहा. इया गाणांहाँम इयी तोरती जोन्मा काहाणी, जुदा जुदा देवाहां गोठ्या आन बाबा पिठोरा कथा आखतेहे. तिया आरीज पुंजारा धरतीमाता, राणीकाजल, काली कोअली, पिठोरा देव आन इंद्रराजा मंत्रबी आखताहा. ए मंत्र आन उजलो कादू लागवूलो पूरों वेयोंका कोदरो कोदरी आन तेल खाँ देतेहे. तिहींने हाती बिहरा गावाँलने आल्ला (गोवारा आन) जातुला लोक आन गावांमेऱ्या लोक बिहरे दिहऱ्या कामांम धोण्याल मोदात केराँ लागताहा.

बुधवारा दिही धोणी वेगी वेले लेखाऱ्याल ताता पाँयाँकी उंगावेहे. पुंजारा मुनकाप खाटों गुल्यो लागवीन (तियालबी) उंगावेहे. तिहींने हाती बाठांहाँन कोदरा कोदरी आन तेल खाँ देहे. फाची लेखाऱ्या वाटकांम नेत नाराल्यां नोंअटीहींम रोंग तियार केताहा. कोअडा रोंग पिजवीन वापरूताहा. इरवो, पिवलो, रातो, हेंदऱ्यो आन निलो रोंग जुदी जुदी नोअटीहींम टाकीन तिहिमें दूद आन फेवीकॉल टाकीन पिजवूतेहे. तिहिमे मोवाहां होरा थोडेंक टिपकेंबी टाकतेहे. इ रिते रोंग तियार कीन हाती धोण्या आथाकी कुडग्यापे उलटी होवे उचे आन हुदी होवे एठा (केल्लाबी रोंगा) एकेक बुरूस मारावतेहे. पिठोरो लिखूली सुरवात एहेकी वेहे मोडा कुडग्यापे ओ लेखाऱ्यो आन तिया सातीदार पिठोरो लिखताहा आन उलटा आन हुदा कुडग्याहाँपे कोमेने माहीं आन नोवहिक्या लेखाऱ्या चित्रें काडताहा.

पिठोरांम काडांम आवनारा कोडाहाँ चित्राहां खातोर पात्राहांपे कोरला तोड, मुनको, पाग इयाहाँ साचा तियार केअला रेताहा. ते कुडग्यापे थोवीन धाऱ्यां तारीकी नेत चाकूकी कोरतेहे आन हाती कोडा कान, डोआ, सेपटी, उचे बोठलों माहूँ इं बाठों लेखाऱ्यो आथावी काडेहे. इया चित्राहाँम रोंग पोरांखातोर वाहंटा हान्या हान्या काटक्या एकी होवने कुटीन (ठेचीन) तियीही बुरूस बोणाँवतेहे. बाठ्ठा चित्राहाँम रोंग पोरांय गियोका चित्राहाँन रुपेरी किनार बोणांवतेहे आन तियी आरीज टिपके थोवीन चित्रे सोबाले बोणांवतेहे. इं बाठों चित्रों पोंगा कुडग्या ओंडो एटले १०' ख ६' ओडों घेरों रेहे तो खूबूज भारी आन पोंगा सोबा वादवूनारों रेहे. इया आख्खा चित्रांम वायनेत ७० एक जुदेजुदें चित्रे रेतेहे.

इया पिठोरा चित्रासोमकी निली रोंगा एक पोट्टो काडतेहे. ती तोरती होद मानांम आवेहे. एठाहोमे थोडोक जागो सोडलो रेहे तियाल जिमिनी होदी आवूली वाट मानतेहे. तिही पेहरो दां खातोर एक नेत बेन वाग काडतेहे. तियाहाँ पागा थुले एक हुवरों दाबलों देखावलों रेहे. इया पोट्टांम मिसमे मिसमे चौरस आकार काडला रेताहा. चित्रा उचे उलटो कोपरांम दिही आन हुदा कोपरांम चांद काडांम आवेहे. वोचमे पिठोरा पाच मुख्य कोडे एक पिठोरा, एक गणेशा, तिसरो पिठोरी,

चौथो इंद्रराजा आन पाचुलों डाकणी काडांम आवताहा. इया कोडाहाँ ऐठा नेत उचे एक हापासारको लांबो पोट्टो काढतेहे. तियाल असाड आखतेहे. इया पोट्टांम जुदा जुदा आकार काडीन तियाँम रोंग पोरूलाम आवताहा. सेवटूल्या सेंडूवाल फुलें काडांम आवतेहे. वोचमे पोने आन चिडें काडतेहे.

असाडा आगला कमळा फुला आकार काडांम आवेहे. पाच मुख्य कोडाहां आरी कनीहरा कोडो, सारदा कोडो, कन्हैया कोडो, रानी काजली कोडो, जातरा कोडो, कंदूराजा कोडो. तिया राणी कोडो एहेंकी कोडें काडांम आवतेहे. पिठोरा कोडाहाँ एठा पिठोरा चित्राहाँम भोज राजा, अंबारीवालों आथीं आन अंबारीम लिखनारा चित्रों काडांम आवेहे. इया सावाय पिठोरा चित्राहाँम १) हुपडकान्यों २) एक टांग्यो ३) बारमुनक्यों ४) बाबा डाकण ५) गांवदेवती ६) बारा देवता ७) हिंवा राखवाल्यों (होदी राजो) तिया उटडा सावारी ८) वोराडा सामान लावनारा वाण्या कोडों ९) सिकार रोवनारो डामोर देव १०) डोफणों वाजीन नाचनारों बोद्यो फोतीवालो ११) ताडा चाडापे चोडनारों माहूँ १२) कैडो कुणबी १३) दुद काडनांरी बाय १४) पात ली जानारी बाय १५) कोडाहाँ गाडली आन तियी चालवूनारो १६) वेअयी मेनें पाँय काडनारी बाय १७) हुंबरा हुंबूर उब्या रीन सा ताअनांन्या थेअया १८) पोलीस चौकी १९) नाग बाबो. पिठोरा उलटा नेत हुदा कोपराल थेन-माटी आन आदम्या आसाला आरी सिनालों केरूलों चित्रों काडतेहे. इया सावाम कुत्रों, कुकडों-कुकडी, मोहडी आन पाडो, हूतडो, वांदरे, साँ-टांड्या, हेअडो, पोवरो, एअणयो, मोदांमाख आन पुलों एहेंडे जोनावारे आन किडीकाटो इयाहां चित्रे काडांम आवतेहे. तियाहाँ आरीज सात्री, घोड्याल, मोचक्यों, हेलीकॉप्टर, विमान बी काडांम आवेहे. उलटी वेणने कुडग्याल कोमेनें माही आन नोवहिक्या लेखान्या चित्रे काडताहां. तिहिमें उचल्या कोपराल नोकटी डाकणी चित्रों काडतेहे. पिठोरामेने आख्खे चित्रे रंगीत रेतेहे. पेन इं एकूज चित्र साँन आन कादवापे निपलापे उजला कादवाकी काडाँम आवेहे. इयाज कुडग्यापे एठा आंगगाडी काडतेहे. एठा आन आजूबाजूल पिठोरा वोराडयाहाँ चित्रे काडतेहे. आजी या लोकाहां जीवनांआरी जोडाला खेल प्रसंगाहा चित्रें काडतेहे.

इं रिते पिठोरो लिखाही (काडाही) ताहाँ थेया कोअमे बोहीन गीतें आखत्याहा. पिठोरा जागो ओ खूब चोख्खो जागो मानाही (तिहिने जातीवेले भेया मुनकाप पदर लेत्याहा. ओतोंहोंज नाँयता तिया पाहीने जाती बोखोत पोतडों नेत आपो डिला केल्लोज भाग तियाल लागां नाहां देते.

इं रिते बुधवारी होगूदिही पिठोरों लिखूलों काम चालेहे तो राती पुरों वेहे. इंदराजा (पिठोरा मामांहां) सेवा केराँखातोर बेन कुवारा पोयरा आन बेन कुवान्या पोयऱ्या थोवतेहे. तियाहाँन नांगणिया एहेंकी आखतेहे. इं पोयरे इंदराजा ढाग्या रोपांखातोर पोंगा हुंबऱ्या खुला जागांम दोहसा खोदतेहे. तियाहाँ पोरापोर एक उलटी तारवा रोपतेहे. पोयरा पाँय टाकीन आजूबाजूलने जागो साप केताहा आन पोयऱ्या तिही कोदरा कोदरी आन तेलाला मांडा रांदत्याहा.

वेलीपे टोलगुऱ्या आवताहा धोणी तियाहाँन रामरामी-सामसामी केहे. पुजारो तियाहाँन आखाडांम ली जाही आन तियाहाँन रामरामी-सामसामी केहे. फाची हाती तियाहाँन पालाहा पानाहाँम मोवाहाँ होरो देतेहे. बिहरा लोकाहाँनबी होरो पाजतेहे. होरो पिवूलों काम पारवायोंका टोलगुऱ्या टोलगें आन सनई वाजताहा. बुधवारा दिहीज एक हुतार एकाच हागा लाकडामेने चार फुट उचा आन आठ इंच जाडा एहेंडा तीन खांब आन बेन पाटला कोडी काडेहे. पुंजारो ए खांब धोण्या वाडा सेवोट ली जायन रोपेहे. मंत्र आखीन तियाहाँ पूज्या केहे. इयाल 'जातरा गाखी' एहेंकी आखतेहे. इया खांबाही खोत्रेहे रेतेहे. तियाहाँपे कादवा कोडा थोवीन हानोंज मंदिर बोणावतेहे. वाडावोल्लाहां जीवा सांतीखातोर पुंजारो तियाहां पूंज्या केहे. तियाहां हूंबूर दिवो लागवीन नाराल्यो फोडेहें. तिया पुरसाद बाठाहांन देतेहे.

इ खांब रोपूलों आन खोत्र्याहा पुंजीपाखायन पुंजारो भजना कार्यक्रमाखातोर बाठ्या वस्तू मांडेहे. हुताराँय बोणांवला बेन पाटलाहाँपे नाराल्यो थोवीन तो दिवो लागवेहे. तिया थुले चोखा थोवेहे. नोवी सिबलींम डांगोर थोवेहे. तिया हूंबूर डांगोर, निंबवो, होपारी एहेंडो थोवेहे.तिया बाठाहाँपे चोखा टाकीन पुंजारो आन तिया जोडीदार भजन आखा सुरू केताहा. भजन आखी पारवायन बाठा जातराही (जिहीं खांब रोपला रेताहा) तिहीं जाताहा. परतेक खांबावे दिवो लागवूतेहें एठा मुठवोय डांगोर थोवीन तिहिंबी दिवो लागवूतेहें. नाराल्ये फोडीन तिया पुरसाद वाटतेहे. तिही तारखा

एकाज चाटकाकी बोकोड पाडतेहे. हाती फाची बाड्डेंज इंदिराजा (पिठोरा मामाहां) डाहाग्या लाँ जातेहे.

आगाडी टोलगुऱ्या टोल वाजताहा आन तियाहाँ फाचाडी धोणी, कोमेने बाठें माहीं, गांव-गोवारे गांवामेने लोक नाचता आन गाणे आखता इंदिराजा डाहाग्या लाँ जाताहा. कोनबी चाडा डाहाग्या रोंडतेहे. जिया चाडा डाहाग्या रोंडूल्या रेत्याहा तिया चाडापाही जायन पूँजारो मंत्र आन थोडोंक भजनबी आखेहे. हाती तिहिने डाहाग्या रोंडतेहे. ते सोंव नेत दोहो फूट ओत्या लांब्या रेत्याहा. हाती बाठा लोक नाचता आन गाणे आखता ए डाहाग्या कोअमें लावताहा. हाती वाडाम हूंबूर आथांम नोव डाहाग्या लीन नोव जाँ एक आखाड उबा केताहा. आखाडामेनें माहीं मुनकापे पाटला, तियावे सिबली आन वेंडली अयांम डाहाग्या तेआथामला माहाँ हुंबरा हूंबूर उबा रेताहा. धोणी तिया थे आन पुंजारो तियाहाँपे पाचवारी चोखा टाकतेहे हाती डाहाग्या रोवावतेहे. ते एठा-उचे कीन गोल गोल फिरवीन नाचावतेहे. नाचणों चालेहे ताहाँ बाठे खुचीसी आराल्या दीन बोंबलूतेहे. थेया गीतें आखत्याहा.

इं पारवायोंका कुवारा पोयराही खोदला खाड्डाहाँम डांगोर टाकीन ए डाहाग्या रोपते हे. बाठी डाहागीहीं आरी एकेक हेअडी टोटोबी रोपतेहे. एकेक डाहागील पाच पाच तेलाला मांडा बांदतेहे. डाहागाही हूंबूर एक तारवा उलटी कीन रोपतेहे. तियी आगाडी आखाडामेंने लाह्ले वेंडले थोवतेहे आन तियाहाँन रातो दोरो बांदतेहे. वेंडलाहांपे दिवा थोवतेहे आन तियाहां हूंबूर बेन पाटला थोवीन तियाहाँपे बेन बेन दिवा थोवतेहे. मिसमे नाराल्यो थोवतेहे. बेन वाटकाहाँम धान्यो थोवतेहे. एका तांबा देगडीम पाँय पोय थोवतेहे. इं बाठो थोवी पारवायन पुंजारो तियापे होरो साटकारेहे आन भजन आखाँ सूरू केहे.

तिया आरीज तिही टोलवाला बाठा लोक इयी डाहागीही सोमकी आखाडीकी गोल कीन आराल्या दीन नाचूलो सूरू केताहा. टोलगुऱ्या टोलगे आन सनया वाजताहा. बाठाहाँ आथाँम वाँहटा बांसरी नेत पावी रेहे. जर आथाम कायज नाँय रियोंत ए लोक सोवताहा चापलों आथाँम तीन नाचताहां. थेअयाबी गीतें आखत्या आखत्या नाचत्याहा. राती बाराएक वाजेलूग बाठें थाकी जाय ताँव नाचतेहे.

इं डाहागीहींने गाणे पुरें वेयें का पूंजारो आन बिहरा लोक कोमे बोहिन गाणें आखूली तियारी केताहा.

पिठोरा हूंबरू एक तारवा उलटी थोवीन रोपतेहे. तियीपाही एकेक हेअडी रोपतेहे. डांगरी नोव नोव मुठीही पुंज्या पाही पाही केतेहे. तियीहीं एकेक दिवो लागवूतेहे. वाटकांम धान्यो थोवीन तियापे पालाहा पान थोवतेहे आन राता दोराकी बांदतेहे. तियापे उडदा पाच पाच तेलाजा मांडा सिरकावतेहे. पाहीज एक होरा बाटली थोवतेहे पिठोरा कोडाल दाण खावाडाँ एक हूपडों, तियाँम एक हानी सिबली, तिहिंम एक वाय हानी बाअली थोवतेहे. कौलाहाँपे उद बालतेहे. पोंगा पाहावे राता दोरांम तेलाला मांडा, होपाऱ्या, निंबवे खोचीन तियाहां तोरें बांदतेहे. इ बाठी तियारी वेयीका पूंजारा मंत्र आखताहा आन पिठोरा पूँज्या केताहा. पिठोराल कुकू पाच टिला लागवीन पूंजारा भजन सूरु केताहा. इं भजन राती तीन चार वाजेल लूग चालेहे. बारे रोपली डाहागीही नाचूलों आन गाणें आखूलों चालहे. नाचनारे थाक्यें का ओटावे आवीन थाक मुडतेहे नेत हुवी जातेहे. भजन पुरों वेयोका पुंजारो कुमाँ सुरू केहे. ताहाँ तिया डिलाँम पिठोरो आलो एहेंकी होमजूतेहे. डिलाँम आलोंका पूंजारो पिठोरो वाचा सूरु केहे. पेयलांम पेयलो तो कोडाहां नावें थोवेहे. पिठोरा, पिठोरी, गणेशा, इंदिराजा, डाकणी एहेंकी कोडाहाँ नावें थोवेहे. फाची आथांम तारवा लीन पुंजारो पिठोरा चित्राहाँमेने चुक्या देखावेहे. लेखाऱ्यो ते लगेच हूदरावेहे .ओ विधी तीनेक तास चालेहे.

ओ चुक्या देखांवूलो विधी पारवायोंका उजालाहा आरी जाहाँ कुकडो वाही ताहां कुकडे आन बोकडे पाडूलो विधि सूरू वेहे. पिठोरा हूंबूरूज इं काम चालेहे. तारखा एकूज चाटकाकी जोनावारा मुनकों तोडाहीने टुटाँ जोजवे नायत पालनींम चूक हाय एहेंकी मानतेहे.

धोण्या बेन बोकडें आन बेन कुकडे माअतेहें. निमते दिन हादला लोकाही लाह्ले बोकडें आन कुकड्याबी माअतेहे. तियाहाँ रोक्तांकी पिठोरा हुंबरने जीमीन लाललाल वी जाही. तिया रोक्ताकी पिठोराल टिलोबी लागवूतेहे. फाची हाती बोकोड आन कुकडाहाँ कायजाबी काडतेहे. तेलाला मांडा कोदरा, कोदरी, कायजा, खोपरों, डांगर एकठे कीन आरावे

देहवाली गायाँ आन गोठ्या

निर्मलप्रसाद राठवा

देहवाली भास्याम लोककथा हाँन गाँवाँ आखतेहे. देहवाली भास्याम ए गाँवा खूब हाय. ए गावाँ आखनारा खास लोक रेताहा. तियाहाँन गाँयीवाला आखतेहे. एजे गाँवा आखताहा तियाल गाँवा पाइलो आखतेहे. तिया एक बेन सातीदार बी रेताहा तियाहाँन उकावनारो आन सुर देनारो आखतेहे. गाँयीवालो गाँय पाडेहे आन उकावनारो उकावेहे. गाँयीम गाणा सारको भाग रेहे तियाल रोइलो आखतेहे.

निर्मलप्रसाद राठवा देहवाली गायीहीं सोकीन हाय. तियाल देहवाली भास्यामेन्या गाँवा खूब मालूम हाय. तो गाँवा आखेहेबी आन उनाहींबी. देहवाली भास्याम वाग, कोलो, चिडे, बांड आन जाण माहीं इयाहां खूब गोठ्या हाय. निर्मलप्रसाद राठवाँय इंही देहवाली भास्यामेन्या तीन गाँवा लेयाहा. देहवाली भिल लोक पूतडाहाँन मानताहा. तियाहाँ गोठीहीम आन गाँयीहीम खेल जात्या पूत अवताहा तिहींमे डोहलो पूत ओ गोरीब-दुबलाहाँन केहेंकी मोदात केहे इ पोहलो पोयरो आन डोहलो पूत इयी गोठीम देखावलो हाय. इहींमे कोला फोजूती इ एक गोठ हाय. इहींमे सादान कादा बिहराहाँन ठोगनारा कोलाल आन वागाल एक बोकोड केहेंकी ठोगहे इं देखावलो हाय. डुंगरको चाल चिडीकुर्रर इ देहवाली भास्यामेरी खूब भारी गोठ हाय. इहींमे एक इमानदार कुकडो तिया मालखाल केहेंकी मोदात केहे, तो मालखा खातोर केहेंकी जीव देहे आन जीव दीन बी तो मालखा सेवा केहेंकी केहे इं देखावलो हाय. इयी तीन गोठीहीमेने निर्मलप्रसाद राठवाँय पेयली गोठ गाँयी रूपाँम लेदली हाय. तीनी गोठ्या वाचा आन गाँय आन गोठ इहींमे काय फेरोक रहे तो होदी काडा.

डोहलो पुत आन पोहलो पोयरो

(गाँ - गाँयीवालो, उ - उकावनारो, सू - सूरदेनारो)

गाँ - हाँ पोयराहाँ उनाँताहाने ?

उ - हाँ ऽ ऽ ऽ

गाँ - हारेक बास ताहा एक हानोंज गाँव आथो. तिया गावाँम एक पोहलो पोयरो आथो. तिया याहा नाँय न बाहा नाँय. तो एखलोज आथो बिचारो. तिया गावाँबारे एक वाय हानी झोपडी आथी.

उ - हाँ ऽ ऽ ऽ. हाती ?

गाँ - हाती काय ? बिचारला किदीही खाँ मिलेत किदीही नाँय मिले. खाँ नाँय मिले तिदिही बिचारो पाँय पीन दिही काडे - पेन दिही निंगे ताँव रात नाँय निंगे आन राती निंद नाँय लागे.

सु - खेरोज बिचाराल खूब वोखोर ने !

गाँ - हाँ वोखोत खेरो पेन काय के ? याहाकी बाहाको हानेने टाकी नाठे. भाय नाँय न पावूहले नाँय, जात नाँय न जोमात नाँय. काय केरी बिचारो ? सेवटीपे पोहलो जीव.

उ - हाँ ऽ ऽ. पेन हाती आगाडी काय वेयो ?

गाँ - हाती बिचाराल एकवारी चार दिही मांडो नाँय मिल्यो. चार दिहाँम बिचारा डोआ उंडे ताणाँय गिया. डेड काराठाल लागी गियी. डोहाँ आगाडी भोर माजनाँप आंदारो देखाय. पेन आपो जात केहेंडी ? पुख लागे तेबी भिक नाँय मागे आनचोरी नाँय के. बिचारो कुतरा होच चुंडलो वोलीन झोपडीम पोडी रियो आन खावूलो कांही होदवो इया विचार केराँ लाग्यो.

सु - खेरोज जाहको विगना ने ?

उ - हाँ ऽ ऽ र भाई हाँ ऽ ऽ विगनात खरोज पेन गाँय आगाडी चालवातरा. कोता लोक कान्ये पोडीन गाँय उनाँय रियाहा आन वोली वोलीन तिहिंज आवताहा. एहेंकीत आखी रात पारवाय जाँय पेनगाँय नाँय पारवाय. हॉ, आखा हाती आगाडी काय वेयों ?

गाँ - हाती तिया गावा पाही एक खाडी आथी. तियी खाडी काराडे उंबरे, पिपरे आन जांबी चाडे आथे उंबरा चाडाहॉन खूब पाकले उंबरे रे. हाती एक दोम तिया मोनाँम विचार आलो का पूखहे हेलवाँ खाडी काराडे उंबरे - पिपरे तेबी होदी खाँ जाँव. एहेंकी विचार कीन तो खाडी होव निंग्यो. काय केरी बिचारो ? बिचाराल चालाय नाँय पेन पागहाँन पूरव ली चाले. डेड रोडे आन पाग चाले.

लू - इं बिचारी पापी डेड नाय रेतीत हारोंर ने ?

गाँ - नाँय रेतीत हारोंज पेन जान-जोनावार, किडी काटो, हाप-डेटको. बाठाहाँन डेड हाय आन डेड हाय तिहींने पुख हायज.

उ - हाँ हाती ?

गाँ - हाती तो बिचारो बागे-बागे खाडी काराडे गियो आन चाडवाहाँन एहें-तेहें निवडी वेतो फिरे. तोता मूँज तियाल खाडी काराडा पेऱ्या बेडा चाडा तुले एक डोहो बोठलो देखायो. तो एका डोगडाप बोहीन खोतलो हिवतलो. तो डोहो खूब डानगो आथो आन तिया मुनकाप खूब मोडो चुटलो आथो. डोहाल वीन पोयरो थुरदिही काप्यो आन पुखबी विहराय गियो.

उ - हाँ हाती ?

गाँ - हाती पोयराल देखीन डोहो केकडायन फुचे,''कायरा, केडा पोयरो हाय आन इया बिरखुड्या हाँम काय होदतो फिरतो हो ? हाती पोयरो डोअहाँम रोज्ये पोयन आखे,'' मोडा बाहका,आंय पोहलो पोयरो हाय, माँ याहाँ नाँयन, बाहा नाँय, जात नाय क जोमात नाँय. त्या हुंबऱ्या गाँवाबारे माँ कोराहा होच पोंगली हाय तिहींम आय उराय रिहूं. काय आखूँ मोडा बाहका, चार दिही वेया माँ डेडीम ओन नाहाँ. तियाल आय एहें खाडी काराडे उंबरे - पिंपरे होदी खाँ निंग्यो हो.'' एहेंकी आखतां-आखतां पोयरा डोहाँमेने रोज्ये गोलाँ लाग्ये.

सु - हां, रे पेन ओ डोहो केडो आन बिरखुड्याहाँम बोहीन ओ खोतलो काहा हिवे ?

गा - आरे, आपो लोक खेल जात्या पूत मानताहा. माहण्यो पूत, सेनक्यो पूत, बोगलो पूत, डोहलो पूत. ओ खोतला हिवनारो डोहलो पूत आथो. बाठा पूताहाँम ओ हारो रेहे. गोरीब-गुदारापे आफत आवेत मोदात केहे. पुख्याल ओन आन दुख्याल धोन दे.

सु - पेन तो खोतलो काहा हिवे ?

गाँ - आरे पेन उनाँयात खेरा. खाडी पाहीज एक खोलो आथो. तिही लोक गोंव मोलतला. खोतलो लीन ओ डोहलो पूत तो हिवतलो. तोता मूँज ओ पोहलो पोयरो तिही जाय ठोकालो. हाती पोहला पोयरा होकीगोठ उनाँयन डोहलो पूत तियाल आखे,''चार दिहो पुखो हाय ?जाराक दोम खो. बोहो इंही माँ आरी. ऑय खोतलो हिवूहूँ ताँव. हाती आपूँ एपला खोल वाड्या ही विरा जाहूँ. एहेंकी आखीन तियाँय उदाबादी खोतलो हिवी टाक्यो आन पोयराल आखे,''ओ खोतलो तीन माँ खांदाप बोहो. आन आपो खोलाँम जाजी ताँव डोआ मिची रेजे. एहेंकी आखीन डोहाँय पोयराल खांदाप बोहावीन डोहलो पूत आसमानॉम उडीन खोलाहोवे जाँ लाग्यो. पोयरो

दोडकायन तिया खांदाप बोठो तियाय डोआ मिच्या विमाना सारको आवाज केतो डोहलो पूत उडी चाल्यो. एक घेडी पोय ते खोलाम जाय पोच्या आन डोहलो पूत पोयराल आखे, ''पोयरा ले माहरी खोतलो पोराँ लाग.'' लोक खोला मेरीप बोठला. लोक तियाहाँन देखाय. पेन, ते लोकहाँन नाँय देखाय. ए, आन कायरा उकावनाराहाँ, ओडी लांबी गोठ चाली ताँव हाँ नाँय हूँ नाँय ? गोठ उना ताहां का हुवी गिया ?

उ - नाहाँ नाहाँ उनाताहा. चालादे गाँय. मोज्यां आवी रियी ही.

गाँ - हाती खोतलाँम गोंव पोताँ - पोताँ पोयरा मोनाँम विचार आवे. खाडीहीने उड्या ताहाँ डोहाँय मान डोआ काहा मिचावला ? आन आसमानाँम उड्या ताहाँ विमाना सारको आवाज केहेंडा वे ? सेवटीप पोयराज जात. पुख विहरायन दुख होदें. तियाज विचाराँम तियाही खोतलो पोयो. उदाबादी डोहाँय खोतलो हिव्यो, खोतलो एका खांदाप थोव्यो आन पोयराल आखे, '' ले आमी एका खांदाप बोहो. पेन डोआ मीच आन आपो थांगो आवे ताँव डोआ माँ उगडावी विहो. पोयरो डोहा खांदाप बोठो. डोआ मिच्या आन डोहलो पूत आसमानाँम उड्यो. आसमानाँम उडताँज पोयरा डिलाप खूब जोरमे हावा आवाँ लागी आन विमानाँसारको आवाज आवाँ लाग्यो. पोयरा मोनाँम विचार आलो का ओ आवाज केहेंडा वेहे ? आन जाराक पोय डोआ उगडावीन वेत काय वेरी ? एहेंकी विचार कीन - पोयराँय वायज डोआ उगडावीन वेयो ताँव ता डोहला पूता चुटलो हावायीम गोर गोर फिरे आन तिया विमानासारको आवाज वे. तो विन पोहलो पोयरो मोडेने ओही उठ्यो. आन तो ओहताँज डोहला पूता चुटलो फिरूलो बोद वी गियो. आन बेनी खोतलो लीन मोड दिही उचेने खोलाँम गोवाँ ढेराप आवी रिया. खोलाम आवाज वेअयो आन खोलवाड्या चोमकाया. ते लाकड्या आन डेंगारा लीन खोला सोमकी दोवडूता फिराँ लाग्या.

उ - हाँ ऽऽऽऽ.

सु - हाती तिया बेन्याहाॅन सापडावीन देदा वेरीं !

गाँ - ते तियाहाॅन सापडावीन खेराज हारकी देतां पेन लोक तियाहाॅन देखाय पेन ते लोकहाॅन नाँय देखाय. पेन खोलाँम कायतेबी गोरबोड हाय एहेंकी विचार कीन लोक हुश्यारीम रिया.

सु - ते बेनी हाती ठावकाज खोलाँम पोडी रिया वेरीं ने ?

गाँ - नाहाँ ते फाचा उठ्या, डोहला पूतांय खोतलो विसीन खांदाप थोव्यो आन पोयराल आखे, ''देख पोयरा, ओतीही चुक माफ किहूँ. आमी चुकनूं नाँय. आपो इहींने आपो थांगाप जाया सावाय डोआ उगडावूलो नाँय. बोहो माँ खांदाप.'' एहेंकी आखीन डोहलो पूत एका खांदाप खोतलो आन एका खांदाप पोयराल लीन आसमानाँम उडी चाल्यो.

उ - हाती आगाडी.....?

गाँ - पेन पोयरा जात खोटी. आसमानाँम उडताँज पूता चुटलो केहेंकी फिरेहे इं वेराँ खातोर तियाँय डोआ उगडावताँज डोहला पूताल होमजायो. तियाँय पोयराल खांदापेने पूँय टाकी देदो आन खोतलो लीन डोहलो पूत तिया थांगाप जातो रियो. पोहलो पोयरो धोडदिही खोलाँम, गोवाहाँ ढेराप जाय रियो. खोलाँम पोडताँज तो लोकाहाँन देखायो. लोक डेंगारा, हालाटा आन लाकड्या लीन खोलाँम दोवडी आला आन पोयराल फुची फुचीन देदो. मार खायन सेवटीप तो कोबल्यो.

सु - काय कोबल्यो ?

गाँ - सेवटीप तियाँय खोलवाड्याहाँन आख्योका आँय डोहला पूता आरी विरो लाँ आल्हो पेन माँन खोलाँम फेकीन डोहलो पूत विरो लीन जातो रियो. आँय पोहलो पोयरो हाय. आँय पूत नाँय, डाकोण नाँय क बांड नाँय, मान तुमाँ ठोकाहाँ माँ. चार दिही वेया, माँ डेडीम ओन नाहाँ. आँय आपो इया हुंबऱ्या गावाँ मेरी वाय हानी झोपडींम रिहू. मानजाँ द्या आमी.

उ - हाती ?.....

गाँ - हाती काय ? खोलवाड्याहाँम बेनेक डायें माहीं आथे. तियाहॉन तिया पोहला पोयरा दोया आली आन तियाल एक पायों गोंव वीरो देदो आन आख्यो, ''जो बा आमी फाचो किदीही आवोत आवजे पेन पादरी वाटे आवजे वाकडी वाटे माँ आवो हो.''

उ - हाती आगाडी ?

गाँ - हाती मार खायन डील चुचरे पेन पायों पोय गोंव मिल्या हाती ते लीन तो खुसीम को गियो आन आखे, ''चाला

बेन - चार दिहीत सूकमे खाहीं, आगाडी देखाय जाँय.''

उ - हाती इहींने गाँय पारवायी का ?

गाँ - हाँ इहींने पारवायी आपो गाँय, पेन गाँय हारी हाय का?

सु - गाँय भारीरा. पोयराहीं केडाबी डायासियाँणा उनायाँ जोजेर ने ? आपूज बुद्धी की नाँय चाला जोजे नेत फायदा टोटो वीन एहेंकी सिक बोहे. खेरोंक ने ?

उ - हा खेरोंज दादा खेरोंज.

डुंगरको चाल चिडी कुर्रर्र

इ एक खूब जुनी गोठ हाय. एका गावाँम डोहॉन-डोहली रेहले. तियाहाँय पोयरे-चावरे नांय आथे. तियाहाँ थोडीक खेती आथी ती खेती कीन ते जीवतले.

तियाही एक कुकडो पाह्लो. तियापे तें खूब मोया के. तियाल ते पोयरा सारको माने. कुकडो खूब मजबूत आन रूबाबदार आथो. तो डोहा खूब नाटकालो आथो. तो डोहा आरी खेतबी जाय.

एक वोरीही डोहाय वोहरातांम खेत रालो पोअलो. तिया वोराहाल पाँयबी हारो पोडलो. रालो खूब हारो पाकलो. रालो पाकतो आलो ताहाँ डोहो खेतूज रे. डोहाआरी कुकडोबी खेत रे आन राला राखवाली केरां मोदात के.

एक दिही डोहा जीवाल नाँय हारो लागाँ लाग्यो. को जायन काँय तेबी दावो लाँ जोजवे आन आराम केराँ जोजवे एहेंकी तियाल लागे. पेन तियाल राखवाली केरूलो इदगो लाग्यो. खेत हुनो सोडीन केहेंकी जाँव, आन रालो केडो राखी, एहेंकी तो विचार केराँ लाग्यो. तियाँय कुकडाल तिया मोनामेंने गोठ आखी देखावी.

डोहा गोठ उनाँयन कुकडो डोहाल आखे, ''आजलाहा तू फिकोर माँ किहो. तूं तो जीवाल नाँय हारो लागेत को जो आँय रालो राखे हे.'' कुकडा गोठ उनाँयन डोहो खूश वोल्यो. पेन तियाल कुकडा इदको लाग्यो. कुकडो डोहा मोनामेन्यो विचार होमज्यों आन तियाँय डोहाल फाचों आख्यो, ''आजलाहा तूँ माँ फिकोर माँ केहो, आँय रालो राखे हे, तू आराम से को जो.''कुकडा गोठ उनाँयन डोहो को गियो आन राती कुकडो रालो राखा पाडाली पे बोठो.

भोर मोजोहोम राती बेन बांड आला, आन ते राला हारें हारें कोहें वाडाँ लाग्या. तियाहाँ आथाम दाहाला आथा. ते दाहालाहांकी झोर झोर राला कोंही वाडाँ लाग्या.

कुकडाल विचार पोड्योक आमी काय केवो ? तियाँय एक धेडी विचार केयो. आन तो जोरमे आअडायो, ए, रालो बालो माँ वाडाहा नेता मोडा-बाहकाल आखी देहे. डुंगरको चाल चिडी कुर्रर्र'' एहेंकी आखीन तो मालापेने उड्यो आन खेतामेन्या एका चाडाप जायन बोठो. तिया आवाज उनाँयन बांड चोमकाया. एहें तेहें चोमकायन वेराँ लाग्या. आन केडो नाँय देखायों हाती फाचा रालो वाडाँ लाग्या.

कुकडो चाडापे ठावकोज दोडकायन बोठलो. पेन बांडाहाँन फाचो रालो वाडताँ देखीन तो आजी जोरमे आअडायो. ''ए, रालो बालो माँ वाडाहा नेत, मोडा बाहाकाल आखी देहे, डुंगरको चाल चिडी कुर्रर.'' एहेंकी आखीन तो चाडापेने उडीन फाचों मालापे आवीन बोठो.

कुवाडे आन बोरसें लीन वागाल ओडी लाग्या. आगाडी कोलो जीव लीन नाही आन फाचाडीने वाग लोकाहाँ धाकाकी चाडी होवे नाही. तिदिहीने वाग बोकडाहाँ खातोर गावाँम आवाँ विहरायो. इ रिते सोवताहा जीव धोकाँम टाकीन बोकडाँय वागाल नाहावी पाड्यो आन गावाँमेऱ्या लोकाहाँन हुशार बोंणाव्यो.

अभिप्राय

आपोहीं देहवाली भास्यामेन्यो माँन मोकलूलो ढोल अंक माँयु वाच्यो एक बोलीभास्याल लिपींम बोहावूलों काम आपो पेयला पेयलीन की रियाहा इ खूब हारी गोठ हाय. इया ढोल मासिकाकी देहवाली, कुकणा, राठवा, पावरा आन वारली इया लोकाहा बोली भास्याहां वोलोख वेअयी. तियाहाँ रूढिरिवाज होमजाया, तियाहाँ सोण-तिवाराहाँ माहिती मिली आन तियाहाँ संस्कृति माहती मिली. वोन वाहांयींम रेनारो आदिवासी समाज ओ कुदरत आन देवापाही रेनारो समाज हाय इं खेरों हाय. आपो समाजमेन्यों अज्ञान आन खाराब गोठ्या दूर केरूलो काम ढोल मासिकाकी वेरी एहेंकी आस्या हाय. इया ढोल मासिकाकी आपो समाजा हारी सेवा वेरीं. आपो बोलीभास्याल लिपी जोड मिलीन साहित्य तियार वीन आपो समाज प्रगति केरीं एहेंकी बी आस्या हाय. तेहेंकीज आर्थिक - सामाजिक प्रगति वेरीं एहेंकीबी आस्या हाय.

आज आपो आदिवासी समाज संस्कृति आन तियाहां (मूळ) धर्म इयाहाँमे बिहिरी संस्कृति आन धर्म इयाहाँपे हमला वी रियाहा ते रोखतो आवे एहेंडो साहित्यबी भविष्याँम सापाहा एहेंकी आस्या किहूं. इतिहासामेन्या मोडा लोकाहाँ विचार, संत आन विचारवंत इयाहां विचार आन तियाहाँ साहित्यबी आदिवासी भास्याहाँम लेदोत तियाहाँ सामाजिक उपयोग वेरीं. आगाडी निंगनारा अंकाल माँ सुभेच्छा. आपो सारका विचारवंत लोकाहां समाज खेरोज ऋण माननारो. परमेश्वर आपनेहें खूब आयुष्य दे आन आपो समाजसेवा दिवो सादा बोलतो रे एहेंकी प्रार्थना कीन पत्र पुरो किहूं.

यशवंत विरजी वसावे (अकाउंटंट, रक्षामंत्रालय, भारत सरकार), ताईवाडा, नवापूर

२

आपो ढोल इया भास्यामेन्या नियतकालिका बेन अंक वाच्या. खूब गोम्या. (भास्या केंद्रा) ओ उपक्रम खूब पोट्यो. टेमां गरज होमजीन आपोहीं हारी वाट होदी काडीही काहाके जियिहीन लिपी नाहाँ एहेंड्या भास्या धीरे धीरे पारवाय जानाऱ्या एहेंकी आजलूग होमजातलों. इया बारांम मान एहेंकी लागेहे का भारतांम चालनारी केल्ही तेबी लिपींमए बोली भास्या लिखी वेराँ जोजवे, नायत नोवी लिपी होदी काडां जोजवे. पेन इहीं देवनागरींमबी आपोही हारीज कोसिस केअली हाय.

इया नियतकालिकामेने विषय हारकी योजना आन विचार कीन तियार केअला हाय. एहेंकी होमजाही. संपादक मित्राही खुबूज मेहनत लेदी वेरी एहेंकी होमजाही. इया नियतकालिकांम आजतेबी कायज बदल नाँय केअतां हाय इयीज परिस्थितींम हारी रिते इं नियतकालिक सादर केराँ जोजवे. इयाँम इतिहास, धर्म आन संस्कृति ए विषय ता जोजेज पेन तियाहाँन जाहको महत्व नाँय दाँ जोजवे एहेंकी नाहाँ इ माहती केल्हीबी प्रमाणभास्यांम देतां आवेहे. इया नियतकालिका उद्देश बोलीभास्याहां आभ्यास आन विकास ओतोहोज जोजवे. एहेंकी माँन लागेहे. सेवटीपे देहवाली भास्या (ढोल अंका) संपादक तरीके श्री. राठवा सरा नांव वाचीन इयी देहवाली आन इत्तर आदिवासी भास्याहां बारांम तियाहाँ खूब आभ्यास हाय. इया मान कल्पना हाय.

आपो इया नियतकालिकाल आन तिया खातोर काम केनारा बाठाहाँन माँ सुभेच्छा.

बी. व्ही. वसावे, ढोग-सागाळी शासकीय आश्रमशाळा, तालुका नवापूर, जि. नंदूरबार

३

भास्या संशोधन आन प्रकाशन केंद्रामार्फत आपोही देहवाली भिली, पावरा भिली, राठवा भिली आन डांगी-कुकणा इयी भास्याहांम ढोल मासिक काडयोहो डॉ. गणेश देवी, छोटा उदयपूरा महाराजा विरेंद्रसिंह चौहान, प्रा. सुरेखा देवी, डॉ. रविकांत जोशी. श्रीमती संध्या गज्जर, श्रीमती निशा ग्रोवर, प्रा. ज्योति भट्ट आन श्री. ए.एन.देसाई इया आदिवासी संस्कृति बारांम आस्था आन निष्ठा थोवनारा हुशार लोकाहा मार्गदर्शन लीन श्री. चामुलाल राठवा, प्रा. सुभाष ईशाई, सुभाष पावरा आन डाह्याभाई वाढू इयाहा आथाकी संपादन वीन ढोल मासिक बारे पोडी रियोहो. मान आपो इं ढोल मासिक खूब पोटयों. ढोल मासिकामेऱ्या प्रत्येक लेखा मराठी आन हिंदींम भाषांतर वेरॉं जोजवे आन तियाआरी लेखकाहांबी एकेक फोटो दाँ जोजवे एहेंकी माँ सुचना हाय.

आदिवासी भास्यांहांम लिखाण केनारा लोकांहा खातोर ढोल इं एक हारों व्यासपीठ हांय एहेंकी मान लागेहे. संशोधक लोकाहांन ढोल खूब कामांम आवी. भास्या केंद्रा ओ उपक्रम हारॉं हाय. मासिका ढोल इं नाव बी खूब हारों आन एकदोम बोराबोर हाय.

भास्या संशोधन केंद्रा कांम हिमतीकी पार पाडीन भविष्या बोराबोर विचार कीन आगाडी डोंग टाकनारे डा. गणेश देवीही आगेवानी भास्या केंद्राल मिलीही. इ एक खुची आन अभिमानां गोठ हाय.

आगलां होमों दिहें दिहें ढोल मासिक हारांम हारी प्रगति केअतो जाय एहेंकी देवी याहामोगी चरणें माँ प्रार्थना हाय.

देवेंद्र वसावे, सरपंच, कोळदा, ता. नवापूर, जि. नंदूरबार

४

आपो नियतकालिक ढोल इ एक साहित्यसेवा हाय. इ सरस्वती पूजा हाय बाह्हों स्पष्ट आन स्वच्छ हाय. आपो इयी भेटीकी माँ डिलापे आज मूठपोय माहाँ वाद्यो एहेंकी होमजायों. अभिमाना लागणींबी होमजायी. संपादका काम इं फिनिक्स पक्ष्यीसारकों हाय इं माँन होमजाहे.

आज्या इया भौतिक प्रगति युगांम केडोज रिकामो नाहाँ. लोक तेहेंकी देखावताहाका. आँमा खूब महत्वा व्यक्ती हाय एहेंकी लोक देखावताहा. हरएक माहूँ, पोयसा, सूक, भोगविलास , नोफोटोटो, इया फाचाडी लागलों हाय आपो कामधोंदा बारांम इमानदारी गोमाँवी बोठला समाजाम इहींमे दर्शन वेहे. इंबी मान हारी रीते होमजाय आलोहो. आपो एहेंडा इया धकाधकी जीवनाँमबी आपो काम पुरों कीन आन आज एक सात्विक आनंद मिलवी देदो. कारण आपोही जिया समाजांम जन्म लेदोहो तिया समाजा आपनेहे कोतीही माहिती हाय इयाबी मोनांमोनांम विचार कीन सोवताहा ज्ञाना किंहवां आली. आपोही देदली इं सदिच्छा. भेट माँ मताकी एक खजिनो हाय. माहूँ लेवूलोंज जाही, देवूलो नाहां जाँअतों. पेन आपो संस्कृति इं फोकोत लेनाराहां नाहांत देनाराहांबी हाय इं आपोही आमाहांन देखावी देदो.

ढोल आदिवासी संस्कृति रितिभाती आन रूढिरिवाजाहां आत्मो हाय. (आदिवासी जीवनांम) रूढिरिवाजाल खूब महत्व हाय. आजबी वोराडा नाचणांम रोंग लावनारो ढोल (आदिवासीहीं) जुवान पोयरा-न-पोयरीहींन खूब पोटेहे. इं दरेक पिडील मालूम हाय. टोल वाजवूनारो वाजवाली तिया इयी कलांम खूब मुरलो रेहे. ढोल वाजतां वाजतां आकड्या फुटीन रोगोत निंगेहे तेबी तो टोल वाजूला धुदमारांम सोवताहाल विहराय जाही. तेहेकीज आपोबी आपो ढोल वैभवशाली बोणवाँ - मग्न आन बेभान वीन.

जाँवलुग एगदी भास्या लिखित रुपांम आवती नाहाँ ताँवलूग तियील केडो भास्या एहेंकी मानतो नाहाँ. आपो आन आपो आरी काम केनारा मित्राहां काम आजी वादाँ जोजवे एहेंकी आस्या हाय. आपोही आदिवासी साहित्या

विकास वेरॉंखातोर नोवीन लोकाहांखातोर वाट खुली केयीही. इयी संधी फायदो लीन आपो. (आदिवासी समाजामेने) लेखक, कवि, कादंबरी लेखनारा, नाटक लिखनारा आन विनोदी लेखक इयाहीं चमक देखावाँ जोजवे. (इया चाढाओढी युगांम आपो चमक देखावाँ जोजवे एहेंडी अपेक्षा.) आपोही माँन आपो ढोल नियतकालिक भेट देवूला ओतो intimate मान्यो आन सिफारस मागूला ओतों मोडो पोणों देदो तियाबद्दल ऑंय आपो आभारी हाय. पेन आपो समाज अंधश्रद्धा होवे झुकलों हाय आन तियाल अंधश्रद्धा डाग लागलो हाय आन मतलबी लोक तियाल अंधश्रद्धा होवे खेचताहा इयापे आपोहीं नोजोर थोवां जोजे.

माँ कांही मित्राहाँ एहेंकी सालाय हाय का ढोल माराठींम चालवां जोजवे आन ढोला माध्यम माराठी जोजवे. ओत 'भाषांतरित ढोल' वेअनारो. आपो भास्यांम ढोल सुरू वेयो इंज बोराबोर हाय. आपो समाज जीवन मूल्यें सामाँली थोवनारो हाय. पेन इमानदारी पारवाती जाय रियीहीं. (आपो समाजा नांव काडनारी) गोवार चाकरी आज एक बोणी गियीही. पेन तेबी संवेदनाशिलता टिकी रेयली हाय. बहूजन समाजा नक्कल चाली रेयली हाय. पेन आपोही ढोल इयासे अलग थोवलो हाय इ खूब हारी गोठ हाय.

वसावे शरद नुरजी, मु. पो. कोळदे, ता. नवापूर, जि. नंदूरबार

५

भाषा संशोधन आन प्रकाशन केंद्र बडोदा इयाही देहवाली भास्यांम काडलो पेयलो अंक वाचा मिल्यो. तो अंक देहवाली भास्याम हाय आन तिहिंमेने बहुतेक लोकाहाँ भास्यांतर श्री. चामुलाल राठवा इयाहीं हारी आन सोपी भास्याहांम केअलो हाय. इहींमेने हारांम हारी गोठ एटले बहूतेक आदिवासी समाजामेऱ्या माहाँन माहित नाहा एहेंडी याहामोगी इं केडी आथी तियो सविस्तर इतिहास श्री. राठवाही जो मांडलो हाय, तो एकदम खेरों आन वाखाणणी के एहेंडो हाय. श्री. चामुलाल राठवाही आगला जे आदिवासी राजा वी गेयला हाय तियाहां संस्थाने (राजें) आन तियाहाँ कारभार इयाहा खेरी हकीकत देदली हाय. तिहिपेने तियाहाँ आदिवासीही जुना इतिहासा आभ्यास मजबूत हाय एहेंकी देखाही.

एकंदर विचार केरॉं जायत ढोल अंक बाठी बाजुहूंकी एकदम हारो अंक हाय एहेंकी मांन लागेहे.

यशवंत मानसिंग, उपसभापती, पंचायत सामिती, अक्कलकुवा, सीतानगर, अक्कलकुवा

आदिवासी बोलीमध्ये **ढोल** हे नियतकालिक भाषा केंद्राद्वारे प्रकाशित केले जाते. देहवाली, पावरी भिली, अहिराणी, राठवी भिली, कुकणा डांगी, डुंगरी भिली, पंचमहाली भिली आणि भांतु अशा एकूण आठ बोलींमध्ये **ढोल** प्रसिद्ध करण्यात येते; आणि त्याचा व्याप अजून वाढविण्याचा आमचा विचार आहे. **ढोल**च्या ह्या आवृत्तीचे संपादक **श्री. चामुलाल सी. राठवा** हे देहवाली संस्कृती व भाषेचे जाणकार अभ्यासक असून, खांडबारा येथील ॲग्रिकल्चरल हायस्कूल व ज्युनियर कॉलेजमध्ये अध्यापन करतात.

प्रकाशक

भाषा संशोधन प्रकाशन केंद्र

मुद्रक

महाराजा सयाजीराव विश्वविद्यालय मुद्रणालय

ISSN : 0971 9156... 97

ढोल

आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

देहवाली

अंक ३ : मार्च १९९९

आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

मुख्य संपादक : अरुणा जोशी
देहवाली आवृत्तीचे संपादकः चामुलाल राठवा

भाषा संशोधन प्रकाशन केंद्र, वडोदरा

ढोल : आदिवासी बोलीचे नियतकालिक
देहवाली : अंक ३ : मार्च १९९९

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र
६, युनायटेड ॲव्हेन्यू, दिनेश मिल जवळ
वडोदरा- ३९० ००७

मुद्रक
शिवम् ऑफसेट,
आजवा रोड, वडोदरा- ३९० ००१

मुखपृष्ठ छायाचित्र
ज्योति भट्ट
गांठिया गावच्या कलाकारांनी बनविलेल्या लाकडातील शिल्पकृती

ग्राफिक्स
एन.आय.डी. चे विद्यार्थी

मूल्य
प्रत्येकी रू. २५/- (+ रु.५ आवश्यक तेथे टपालखर्चासाठी)
वार्षिक वर्गणी रू. ५०/-(टपालखर्चासह, प्रतिवर्षी दोन अंकांसाठी)

वर्गणीसाठी संपर्क
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र, ६ युनायटेड ॲव्हेन्यू, दिनेश मिलजवळ, वडोदरा-३९० ००७, गुजरात.
श्री. चामुलाल राठवा, ॲग्रिकल्चरल हायस्कूल व ज्युनियर कॉलेज, खांडबारा-४२५ ४१६, ता. नवापूर, जि.नंदुरबार, महाराष्ट्र.

अनुक्रमणिका

आपो देहवाली बारांम आमां भूमिका

माँ देहवाली भायतूहँ आन बोयूहँ,

आपो जी भास्या गोगते हे तियी काय नाँव हाय इं आपनेहे मालूम जोजवे पेन खेल लोकाहाँन तोंबी नाहाँ मालुम रेतों. इ हारी गोठ हायका ? आपो भास्याल देहवाली आखतेहे आन तियील देहवाली काहा आखतेहे इं आपोही ढोल मासिकाम वाच्यो. आपो देहवाली बाराँम जाँयसारक्या आजी खेल गोठ्या बाकी हाय. तेबी आमाँ आगलाँहोमे ढोलमार्फत बाठाहाँ आगलाँ थोवनारा हाय.

आज आपो जी देहवाली गोगतेहे ती होव-पाचाहा वोराहा आगली देहवाली सारकी चोख्खी आन साप नाहाँ. आपो आगलें डायें गोगे तेहेंडी देहवाली आज आपनेहे मालून नाहाँ. आपो आजी देहवाली भास्यांम आपो आहली-पाहली बिहरी भास्याहाँमेन्या सोबदा बेडायाहा. आपो शिक्षणाकीबी आपो भास्या थोडीक बोदलायीही. तिहिंमे हिंदी, माराठी आन इंग्रजी सोबदाबी आपोही लावी टाक्यांहा.

आगलावाडाँ जुना जोमानांम आपो इया भागांम खूब जाडी उजाडी आन वोनवाहा आथी तिया खातोर आपो आदिवासी भायात सलामती खातोर जिया तिया टोल्या बांदीन रेहला. बाठा वेहवार टोली पुरता रेहला. बिहरी-बिहरी टोलीही आपसांम लेव देव, आव जाव आन रोटी-बेटी वेहवार बी नाँय वेअतलो. भास्याबी टोली पुरत्या रेहल्या. तिहिंमे जियी तियी टोली एक स्वतंतर आन चोख्खी भास्या रेहली. फोकोत राज केनारा लोकाहाँ थोडो-घोणों संबंध तियाहाँ आरी आवे. तिहिंमे तियाहा भास्या सोबदा तियाहाँ कानापे पोडे. आपो आदिवासी भायातूहँ इयी टोलीहींन बिहरा लोकाही जमाती (*Tribe*) एहेंकी नांव देदोंहो. पेन आज ते दिही नाहाँ रिया. रेलवाय सोडक्या निंग्या, जोंगोल टुट्यो, बिहरा लोक आपो भागांम आला, शिक्षण आलां आन लोकाहाँ आपसी वेहवार लेवदेव आवजाव वादी. पेयला जोमानांम मावची, देहवाली, मथवाडी, आंबुडा (वसावा) इयाहाँम वेहवार नाँयवे, तोबी धीरे धीरे वेराँ लाग्यो. इयी गोठीही असर धीरे धीरे वेराँ लाग्यो. इयी गोठीही असर पास-पडोसी जमातीही भास्याहाँपेबी वेयों आन तियीहिंम थोडोघोणो बदल वेयो. आपो देहवाली भास्यामबी एहेंडो खेल बदल आज वेअलो हाय.

ओ बदल वेयोहो आन आगलाँबी वेनारो तियाल केडों रोखी नाहाँ सेकतो. आज आपो जी देहवाली भास्या गोगताहा तिहिंमे राणी भिली, राजपिपला भिली, मावची आन नोयरी इयी भास्यां मेन्या सोबदा आवीन फीट बोही गेयला देखताहा. आपो हिकला लोकाहाँ देहवाली भास्याम इंग्रजी, माराठी आन हिन्दी भास्याहामेन्या सोबदाबी आपो भास्या सोबदाहाँ जागा तीन बोही गेयला देखताहा. तेबी एक भास्या तरीके आपो देहवाली एक अलग खासियत हाय. ती टिकवी थोवूलो आपो काम हाय. आपो भास्या ओ आपो संस्कृती आरसो हाय. तो खारबायाँ नाँय जोजवे आन खोरबायाँबी नाँय जोजवे. आपो भास्या मोराँ नाँयका विअजायाँ नाँय जोजवे. तियी जतन वेराँ जोजवे इया खातोरूज आमाहीं ढोल मासिक काड्योंहों. आपो देहवाली भास्या होना-चांदी सारकी जतन की थोवूली आमाँ भूमिका हाय. इ डॉ. गणेश देवी सायबा अगर माँ एखला काम नाहाँ. आमाँ गणेश देवी सायबा

आन बाठा ढोल मासिक संपादक लोकाहाँ भावना होमजीन ''दसकी लकडी एकक बोजा''आखतेहें तेहेंकी आपो इं काम ओलकों केराँ खातोर केल्लान केल्ला रूपाम आपो मदत आमनेहे मिलाँ जोजवे एहेंकी आमनेहें आस्या हाय.

ढोल ओ माँ एखला आवाज नाहाँ आपो बाठा समाजा आवाज हाय. ओ ढोल सादाज हारो वाजतो राँ जोजवे एहेंकी आशिर्वाद आमनेहे आपोंहोपेने जोजवृताहा बास आज ओतोहोंज आखूलों हाय. आगलाँहोमे आजी टेमे टेमे मिलूहूँ.

।। आपकी जय ।।

-चामूभाई राठवा
ॲग्रिकल्चरल हायस्कूल आणि ज्युनियर कॉलेज, खांडबारा-४२५ ४१६
ता. नवापूर, जि. नंदुरबार , महाराष्ट्र

भारतीय भास्याहाँम लेखला पुस्तकाहाँन उत्तेजन दाँखातोर भारत सरकाराँय साहित्य अकादमी नावां संस्था काडली हाय.इयी संस्थामार्फत हारा पुस्तकाहांन बोक्सिसे देवाँम आवतेहें. इया आगलों भारतामेऱ्या प्रमूख भास्याहांन एहेंडो बोक्सिसे मिलतलें. गिया वोराहालने साहित्य अकादमींय भारतामेऱ्या जुद्या जुद्या आदिवासी भास्याहाँन वारादावाँ खातोर 'भास्यासम्मान' नावाँ एक नोवों बोक्सिस सुरू केयोहो. इया वोराहाल ज्या चार आदिवासी भास्याहा निवोड केराँम आल्ली हाय तिहिंमे भिली भास्या हाय. एटले भिली भास्यमेऱ्या मुँयतोंडी रूडी रिवाजा मेरी कृति खातोर नेत भिली भास्या विकासाखातोर केअला कामां खातोर रूपया २५००० (पोचीही आजारा) बोक्सिस दिल्लीम एका खास समारंभाम देवाँम आवी. भिली भास्या खातोर इ एक अभिमानां गोठ हाय.

भास्या केंद्र

गणेश देवी

गिया बेन-तीन वोराहासे भास्याकेंद्रामार्फत आदिवासी भास्याहां संशोधना काम चाली रियोहो. आदिवासी संस्कृति आन आदिवासी पोरजा इयाहा बारांमबी काम सुरू रेहे. इया केंद्रामारफत पावरा समाज व संस्कृति, तेजगडना गीतों इं पुस्तकें सापायें. आदिवासी संस्कृतिंम भास्या आन कला इयाहां खूब हारी जुग बोठली हाय. नाच गीते सोणातिवारा मेली गाँयां इयाहा एराल एर खूब हारो मेल बोठलो हाय.

मुख्य प्रवाहामेने समाज आन आदिवासी समाजा लोक इयाहांम बाठाहांसे मोडाँम मोडो फेरोके ओ हाय का मुख्य प्रवाहामेनें समाज धन दौलत टोलवां फाचाडी लागलो देखाही पेन आदिवासी समाज आपो जीवनांम खुची आन आनंद सामाँलिन थोडीक साधन संपत्तीम व जीवी सेकेहे. एटले आदिवासी समाजा स्वतंत्र कला संगीत, नाच, इयाहां नाल जोडाली हाय. तियांखातोर आदिवासी संस्कृती जतन केरूलों वेरीत आदिवासी कलाहांन सामाँलां जोजवे. इया बेनीं कारणांहाँसे भास्या केंद्रांम तेजगड गावाँम आदिवासी कलाकारांहा एक हानो मेलोज कायांम चालवूलों ठेरव्योहों. इगाज वोराहाल तिया सुरवात वेअयीही (भास्या केंद्राँम) गिया बेन-तीन वोराहांम कायक सोबाया आन परिसंवाद लेदा. तियाहाँम देसामेनें बिहरा बिहरा भागामेऱ्यें आन पारदेसामेऱ्येंबी जाण माहीं आल्ले. तियाहीं आदिवासीहीं काय आन केहेंकी सामाँलुलों इया योजना बोणावल्या. वायनेत एक वोराहासे आमाँ आदिवासीही कलाकाराहां यादी बोणांवतला. श्री. शंकरभाई तडवी इयाहीं इं काम आथाँम लेदलों आथो तो आजीबी चालूज हाय. थोडाक मोयनाहां आगूधार इया कलाकाराहाँन तेजगढ हादीन इ योजना होमजावी देखावली.तियाहां सात हारी आथी. १९९८ साला नोवेंबर मोयना १२ तारीख आदिवासी कलाकाराहाँ पेयलों शिबीर सुरू वेअलों. तिहिंमें पिठोरो लिखनारा, डोगडाहापे आन लाकडाहाँपे मुर्तिकाम केअनारा, वाहटां कलावस्तू बोणांवनारा, मोण्या (मोणका) बोणांवनारा, तिरकामठा बोणांवनारा, कुंबाराहाँ काम केअनारा एहेंडा खेल कलाकार आल्ला. तिया बाठाहांआरी चर्चा कीन तियाहा एक सहकारी मंडल ठेरलों. इया आगाडी (आगाडी होंमे) आदिवासी कलाकाराहाँ बोणांवल्या कलाकारी वस्तू भास्याकेंद्राम आवनाऱ्या. ते आमदाबाद आन बोडूदा सारका सेहराहाँम वेचनाऱ्या. तिहिंमेनें मिलनारो उत्पन्न कलाकाराहांन मिलनारों. इयाकी थोडोक पूंजी आधार आदिवासी लोकाहांन मिलनारो.

इया कामां आरीज भास्यांकेंद्राँम आदिवासीहीं कोरजामेनें सुटकों केराँखातोर थोडाक दिहा केअता कोयी वियाजीकी कोरजों देवूलों ठरव्योहों. सुरसी इया गावाँम इया सुरवात वेअनारी ओ प्रयोग जर का यशस्वी वेअयो तर कोरजामेंने सुटको आन नोवीन उत्पन्ना वाट्या इयी बेनी गोठी हींकी मिलनारो ओ पोयसो कदाच खेती कामांम आवनारों. आदिवासीहीं आमीं सोवताहा सालाया आन कालेजें काडूलों जुरूल्यो हाय. सोवताहा बोर्डिंग काडूलों जुरूल्यो हाय. तिया आरीज सोवताहा संस्कृति जतन केरूलोंबी जुरूल्यों हाय. आदिवासी कलाकाराहां सहकारी मोंडलीमेने ए गोठ्या बोण्यात भास्या केंद्राल आपो ठेरवूलों काम थोडों तेबी वेअयो एहेंकी समाधान रेनारो.

इयो वोरीही साहित्य अकादमींम भिली भास्याल एक स्वतंतर पारितोषिक देवूलों ठेरव्योहो. कुकणा डांगी कथाल इया वोराहाल तो पारितोषिक मिल्योहों . आदिवासी कलाकाराहां ओ सत्कार भाषा केंद्रा मेहनती फोल हाय. इया आमांहांन अभिमान हाय. नोवा जोमानां आधुनिक आदिवासी जडण-घडणींम भाषा केंद्रा जाबाबदारी पुरी पाडती वेले इं आमाहांन एक प्रोत्साहन मिलेहे.

○

देहवाली लोकसंस्कृति आन देहवाली भास्या

चामुलाल राठवा

आपो देसामेऱ्या राजस्थान, गुजरात, मध्यप्रदेश, महाराष्ट्र आन मणिपुर इया राज्याहाँम आदिवासी भिल समाज रेहे. हरेक राज्यामेऱ्या भिल समाजा रितभात आन रूढिरिवाजबी जुदा जुदा हाय आन तियाहां जे टोल्या हाय तियाहाबी जुदे जुदे नावे हाय. उ.त. डुंगरीभिल, तडवी भिल, महिडा, कटारा, मथवाडी, ढोली, देहवाली इ. इहींमेने आपनेहे आज देहवाली भिलाहां माहती लेवूली हाय. देहवाली भिल आन तियाहाँ भास्या रूढी रिवाज इयाहा बारांम पेयलोंबी थोडोघोणो ढोल नियत कालिकांम लिखलों हाय. पेन आपनेहे तिहिमेने देहवाली भिलाहा पुरी माहती नाहाँ भिली.

महाराष्ट्रा नंदुरबार आन धुल्या झिलांम देहवाली भिल रेताहा. धुल्या झिलांम शिरपुर आन शहादा आन नंदूरबार झिला नवापुर, नंदुरबार, तळोदा आन आकुलकुवा इया तालुखाहाँम देहवाली भिलाहाँ वोहती हाय. तिहिंमे शहादा, शिरपुर आन अक्राणी इया तालुखाहाँम तियाहां कोमी वोहती हाय. नंदूरबार झिला नवापुर, नंदूरबार, तळोदा आन आकुलकुवा इया तालुखाहाँम तियाहां जाहकी वोहती हाय. तेंहकीज गुजराता हुरीत झिला निझर तालुखों उच्छल महाल, भरूच झिला सागबारा तालुखों इयाहाँमबी देहवाली भिलाहां वोहती हाय. महाराष्ट्रा नंदुरबार झिलांम कोंजाली, घोनुरो, वोहलाय, नाटावोड इं मोडें गावें हाय आन गुजराता मेऱ्या हुरीत आन भरूच झिलाहाँम भिलजांबली, भिल मवाली, रायगड, हागबारों इं मोडें गावें हाय.

देहवाली भिलाहाँम आडनावांल कुल आखतेहें. तियाहाँम पाडवी, वळवी, वसावे, नाईक, गावीत इ. कुलें रेतेहे. काहींक गावाहाँम प्रधान आन चौधरी कुला थोडाक लोकबी रेताहा. इयाहाँ देख बिहरा कुला लोक देहवाली भिलाहाम आपनेहे सापडुतानाहा.

नोवा नंदुरबार झिलांम तोत्तीबेनी किनाराहाँ होवे जो सापाट भाग हाय तियाल देहेपाटी आखतेहें आन इया सापाटी भागांम जे भिल रेताहा ते देहवाली. सातपुड्या माथालाभाग आन तोपती किनारा पेऱ्यो सापाट भाग इयापेने इया भागांम रेनारा भिलाहाँ बेन भाग पाडला हाय. सातपुड्या माथालापे रेनारा ते मथवाडी भिल आन सातपुड्या ऐठा तोपती बेनी किनारा पेऱ्या सापाट भागाम रेनारा ते देहवाली. देह एटले देश-सापाट भाग नेत शरीर. तिया खातोर माथालापे रेनारा ते माथवाडी आन देहांम रेनारा ते देहवाली एहेंकीबी काईक लोकाहां आखुलों हाय.

देहवाली भिलाहाँ जे गावें हाय तियाहाँ नावे डोगा, डोगुल्या, खाड्या इयाहां नांवासे थोवलेंहाय. इया भागाम खूब जाडी चाडी आथी तिहिमे जाहकांम जाहका गावाहाँ नावे चाडाहां पेनेंबी देदले हाय. उ.त. -

डोगागांव (डोगो-पहाड-पर्वत)
बोअडीपाडो (बोअडी - बरडा - टेकडी)
बिलदों, बिलबारों, बिलीपाडो (बिली - बेल)
वोडदों, वोडवाडो, खाटावोड (वोड - वड)
पिपराँय, पिपरी पाडो (पिपरी - पिंपरी)
आंबाबारी, आंबागांव (आंबा)

एकाज नावां बेनतीन गावें रियेंत तियाहाँ अलग पोणो देखावा तियाहा पेयलो कायतेबी सोबदो रेहे उ.त. नोवोंगाव

नावां खेल गांवे महाराष्ट्र आन गुजरातांम हाय ते एठा देखावला पुरमाणे लोक अअखूताहा.

१. कोरूडा - नोवोंगाव.

२. जीवा - वाहवा-नोवोंगाव

३. जावली नोवोंगाव

देहवाली भिलाहाँ नावे - जात, रोंग, सोण, मोयना, चाडें, जोनावारे इयाहा नावांपेने थोवलें रेते हें. उ.त.

जात : भिल्यो, महाऱ्यो, वेड्यो, भामट्यो, गुजऱ्यो, कातुड्यो, बावो, भिलकी, माहरी, थेडगी, भामटी, गुजरा, कातुडी, बावी इ.

मोयना : जेठ्यो, आखाड्यो, माद्यो, जेठी, आखाडी, भादी

सोण : दोहऱ्यो, उतऱ्यो, ओल्यो, खात्र्यो, आवस्यो, दोहरी, उतरी, ओली, खात्री, आवसी

जोनावारे : कुतऱ्यो, हुण्यो, बिलाड्यो, बोकड्यो, कोलो

चिडें : कागडो, मांजरो, कुतरी, बिलू, मांजरी, मांजू

चाडें : निंबो, आंब्यो, उंबो, निमजो, मोवड्यो, उंबऱ्यो, निंबू, आंबू, उंबा, मोवडी, निंबा इ.

रोंग : काल्यो, गोरो, भूरो, काली, कालगी, भूरा, गोरा

शरीराभाग : मुंड्यो, हातल्यो, पायलो, बोट्यो, चामू, मुंडी, हातली, पायली, चामा.

होनो, रूपो आन इत्तर धातू हूं पेने : सोनो, होनो, रूपो, चांदु, रूपलो, इरो, सोनी, रूपी, रूपा, इरु

मुसलमानाहाँ पेने लेदले नांवे : जालमो, आसम्यो, नुरो, रूस्तम, सुभान्यो, सुरतान्यो, रेहमून्यो, जोलमा, आसमू, नुरी, सुरतानी, रेहमूं.

राजपूत लोकाहाँपेने लेदले नांवे : जयसिंग, रूपसिंग, मानसिंग, जेमू, भिमा, रूपा, मानू.

जी लागवीन आवनारे नावे : सेगजी, भावजी, केवजी, रावजी, देवजी इ.

देहवाली भिलाहाँम पोयराजन्मवीन पाच दिहाकी पेचरोहो पूंजाही तिया टेमाल हुवाकी, कुटबामेरी डायी थेयी हींन फुचीन कुटबामेऱ्या बाठाहाँन हात केराय एहेंडो नाव थोवेहे, देहवाली भिलाहाँम पेचरोहो पुंजूलो आन नाव थोवूलो काम हुवाकी केहे.

देहवाली भिलाहाँम सोणबी सेरवासी लोकाहाँसे जुदाज रेताहा. हरेक सोणां एक देव रेहे तिया नावांकी देहवाली लोक सोण वालताहा. तिया सोणां दिही तिया देवाहां पूंज्या केताहा. गिंब पालुड्यो देव, नोंदुरोदेव, वागदेव, चोवरी आमास, दोहरो, गांव दिवाली, ओली ए देहवाली भिलाहां सोण हाय. तिहिमें ओली ओ सोण मोडाँम मोडो सोण मानाही. गांव दिवाली सोण बी ए लोक खूब हूचीम वालताहा. हरेक सोणांल देव पूँजा खातोर लोक देवा ठाणकांम टोलवाताहा. लोक सोणा दिही देवा ठाणकों आन देवाहाँन खाडीमेऱ्या चोख्खा पाँयाँकी तोवताहा. पूँजूला जागावे साँअगा टाकताहा आन पुंजारो तिदीही गावाँ डायाहाँ आरी बोहीन देवा पूंज्या केहे. देव पुंजनारो पुंजारो तियाहाँमेनेंज रेहे. तिया पुँज्या केरूलो मंत्रबी देहवाली भास्यांम रेहे.

देहवाली भिलाहाँ देवाहाँ पूंज्या केराँखातोर नाराल्यों, अगरबोत्ती आन हेंदूर लागेहे पूँज थोवा हाली दाणां, आन साकपाडां होरोबी लागेहे. देवाहाँन लोक कुकडेंबी वाडताहा. देवाहाँन चोडवाँ कुकडी हाकवोबी लागेहे आगला ए लोक दोहराप गांव देवता आगाडी पाडों पाडे गाव दिवाली ठाणकापे बोकडें पाडे पेन धीरे धीरे इ रूडी आमी एकदोम कोमी वी गियीही. देहवाली भायात कोमेने कुटूंब कोबूला लोक पोऱ्ये-सोऱ्ये, ढोर-वासडी सुकी राँ जोजवे, खेती वाडीम बरकत आवाँ जोजवे, चाडी मेऱ्यो जान - जोनावार इसॉ - टोचां नॉय जोजवे इया खातोर तियाहाँ देवाहाँ पूँज्या केताहा. बाट देवाहाँन कुकडे - बोकडे पाडताहाँ. हाकवें चोडवूताहा. आन चोख्खा देवाहाँन दूद आन नाराल्यो चोडवूताहा. (जिया देवाहॉन माहामासी चालेहे तियाहॉन बाट देव आखतेहे) पांडोर, गिंब, नोंदूरोदेव, गाँव देवती, हिवाऱ्यो-देव, काको हेयडो, राजो वोडवो ए आख्खा बाटदेव मानताहा. हनूमान ओ चोखोदेव मानाही चोवरी आमासी दिही देहवाली भिल भायात हनूमाना पूँज्या केताहा पेन तियाल ते दुद चोडवूताहा आन नाराल्यो फोडताहा. देहवाली लोकाहाँ देवाहाँन फुले नेत फुलाहाँ आर चोडवूली पेयली रित नाय आथी ती आमी आलीही. तेहेंकीज पूँजीम चोखा नाहाँ रेता, हाल रेहे. आदिवासी ही जुना देवाहा आगलाँ दिवोबी नाहाँ

लागवूते फोकोत होनूमाना आगला आन देवी देवलाँम दिवो लागवूली रित हाय. देवा आगाडी कापुर आन लोबान बालुली रित काहीं काहीं हाय.

देहवाली भिलाहाँ रूडी रिवाजा पुरमाणे पूंजनारा जुना देवाहाँ देवले नाहाँ रेते. ए देव गावाँ बारे मोडा चाडवाहाँ थुले एकदी डोगी कारायील नेत खाडी काराडामेऱ्या पुडकाहाँम आन डोगामेऱ्या गोडाहाँम रेताहा. इयाहा मूर्त्यानाहाँ रेत्या. मूर्तीही जागापे चिंदला उचा डोगडा नेत गोटला डोगडा थोवला रेताहा. पेयली हनूमाना मूर्तीबी नॉय रेहली, आमी रेहे. ए लोक देवा ठाणकाल आन देवा ठाणकासारका जागाल देवारखो जागो आखताहा. आन तियाजागा चोखस्या थोवूलो तिया भागाम रेनारा बाठाज लोकाहाँ काम हाय, एहेंकी मानताहा. ओ जागो घाण नाँय वेराँ जोजवे इयी गोठीव ए लोक दिहान थोवताहा. देहवाली भिलाहा सोणाँहाँम माहाँन कोदरी इंज मोडों खाणों मानाही. फोकोत ओली सोणांपे थोडो घोणों गुलों-खाणो रेहे. जिया लोकाहाँन माहामासी नाहाँ चालती ते लोक डॉ आन कोदरी नेत वागारली कोदरी आन तियी आरी कांदा-बाटाटाहाँ माअवो रांदताहा. नाकलाला मांडा, कुणॉला मांडा एहेंडा नोवा वानाबी बाकी लोक सोणा दिही बोणावताहा. जिया लोकाहाँन माहामासी नाहाँ चालती पेन जिहाँहा कोमे हारों हाय एहेंडा लोक सोणा दिही डॉ, कोदरी, गोंवाँ मांडो आन एकदों हारो मावों रांदताहा.

गांव दिवाली, ओली सारका मोडा सोणांहाँपे लोक नोवे पोतडें हिवावताहा. गोरीब-सुरीब लोकबी मेहनत-मोजरी कीन शेवे पोतडे लेताहा. सोण बारा मोयनांम एकवारी आवेहे. आवा वेराँ मिल्यों, एगाहा वेरा मिलेंक नाय इं नेक्की आखतां आवे नाँय. एहेंडो माहाँ जीवणों हाय. तिया खातोर आज जो सोण हाय तो हारकी वालुलों एहेंकी लोकाहाँ विचार रेहे. देहवाली भिलाहाँ ओली गिताहाँम बी आपनेहे एहेंडा विचार उनाँयॉ मिलताहा उ.त.

बारा मोयनावे ओलीबाय
उजवाड कोने देखिलो।
मोयात गियावे ओलीबाय
उजवाड कोन देखिलो।
जीव्याते आगोल वे ओलीबाय
उजवाड कोन देखिलो।

(इं ओली लोल हाय. बारा मोयनाहाँम ओली एकवारी आवेहे. इयी उजवाड निसबांम रे तियालूज वेराँ मिलेहे. मोअयात गिया आन जिव्यात एगाहा वेराँ मिली एहेंकी इया आर्थो हाय.) गांव दिवाली सारका सोणांल पाहल्या गावाँहाँम रेनारा कुटबा मेने लोकाहाँन आन जातूलाहाँन सोणवाला हादतेहें. इं देहवाली भिल समाजामेरी एक हारी रित हाय. एगदो मोयालो पावूहू आवो बोयीहींल दिवाली सारको सोण वाला जुरूल हादेहे. एगदो मोयालो बाहकोबी सोणांपे आपो बिहरा गावाँहाँम देदली पोयरी हींन खुचीकी सोणवालाँ हादेहे. सोणांदिही कुटबामेऱ्ये पोयरे चावरे आन डायें सियाणें माहीं एक जागे बोहीने खावूली रित रेहे. इत्तर आदिवासी समाजा पुरमाणें देहवाली भिल समाजाबी आखो सुक दुख आन आखी जग दुन्या विहरायन खुचीम सोण वालताहा. एहेंकी आखतेहें का भिल भायात सोण वालता नाहां सोण जीवताहा.

बिहरा आदिवासी ही पुरमाणें देहवाली भिल समाजा लोकबी सोणांदिही होरा वापर केताहा. देव पूँजा आन गाँवगोवारॉल पाजाँखातोर होरो लागेहे. देहवाली भिल समाजा सोणांहॉम होरो इं मानापाना वस्तू हाय. सोणां दिही आन गाँव गोवाँरे आवे ताहाँ हारो मांडो नाँय रियोत चाले पेन होरो जोजवेज एहेंकी मानतेहें. पेन आज देहवाली भिल समाजांम जुदा जुदा धर्म आन पंथाहा फेहलाव वी रेयलो हाय.आन शिक्षणा पुरमाण बी वादलों हाय तिहिने धीरे धीरे जुन्या रूड्या रिवाज कोमी वी रेहल्या हाय. देहवाली भिल समाजाल होरो सोवताहा तियार केरूली कला मालूम हाय. ते गुल, खजूर, उंबरे आन मोवाहाँ होरो गालताहाँ. होरों गालां मोवे आन गुला जाहको वापर वेहे ए लोक सोणासारादापे आन गाँव गोवाराल पाजाँ खातोर पुरमाण सीर आन हारो होरो गालताहा.

गिंब, वागदेव, दोहरो, आमास, दिवाली ए एकेक दिहाज सोण रेताहा पेन लोक सोणाँ बिहरे दिही बी सोण वालताहा. तियाल हेलो देव आखतेहे. हेलो देव वाली नूँज गाँव गोवाँराहाँन वाटे लागवूतेहे. देहवाली भिल समाजा बाझा गावाँहा लोक केल्लोबी सोण एकूज दिही नाहाँ वालता. गावाँ गावाँ सोण बिहरे बिहरे दिही रेताहा. गांव दिवाली सोण जिया तिया गावां सोय-

सवलती पुरमाणे वालाही आन बिहरे बिहरे दिही रेहे. देहवाली भिल भायातूहूँ भागांम ओ सोण मोयनो-पोंदरा दिही चालेहे. सेरवासी लोकाहाँ दिवालील ए लोक डोगे दिवाली आखताहा. देहवाली भागामेऱ्या काहीक गावाँहा मेऱ्या लोक इ डोगे दिवाली बी वालताहा. डोगे दिवाली वालनारा लोक दिवालीपे हातपुड्यामेऱ्या अस्तंबा पाहाडापे जाताहा तिहीने तांबारूसी दरसन की आवीन ओ सोण वालताहा. ओली पुरमाणे गांव दिवाली ओ सोण बी इया लोकाहा एक मोडो आन हूचालो सोण हाय. आदिवासी भिल भायात गावाँ डायाहाँ सालायीकी पेयले दिही दिवाली बाँतीन सोंगाड्ये नाचावताहा. बिहरे दिही दिवाली खुटो पूंजीन देव वालताहा. देहवाली भिल समाजांमेरी दिवाली मेरी सोंगाड्याहा पार्टी इं एक खास गोठ हाय.

देहवाली भिल भायात ठेट्या ढोल पावरी वाजीन नाचूला खूब सोकीन हाय. ते पावी, पावरी, डोफणों, टोलगी, टोलगो सोवताहा बोणॉवताहा. लोक जोंगलामेऱ्या वाहॅटाहाँ वागदेवा पाव्या बोणावताहा. होब लीन देवाँम जाती वेले ए लोक पावरी आन चिंरक्यो वाजीन नाचता आन गिते आखता जाताहा. ओली सारका सोणाँम ढोल, तासे, डोफणे आन पाव्या वाजीन नाचताहा. दिवाली सोणाँम सोंगाड्यो आन ओली पे गेरी नाच इयाहाँ इया भागाम खूब नांव हाय. देहवाली भिल समाजां लोक मोयातांम तूर आन ठाली वाजताहा. तूर आन ठाली वाजनारो आदिवासी कोटवाल समाजा रेहे. एगदा गावाँम एगदा कुटबाँम मोयात वेयोंहों इं गावाँमेऱ्या आहल्या पाहल्या गावांवाला लोकाहाँन होमजावा आन जाणांवा खातोर ओ तूर रेहे. तिया टेमॉल कांही खास लोक आथाँम कुवाडों आन दाहला लीन नाचताहा. थोडोक टेम माहाणांम बी नाचताहा.

देहवाली भिलाहाँ तिजायॉम बी तुर ठाली आन पावी वाजतेहे. तिजाया टेमाल राती गावांमेऱ्या लोक तुरावालाहाँ आरी होगूरात नाचताहा. थेया आन माटी जोडें तीन जुदें जुदें नाचतेहें. इया लोक खुब नाचताहा. वोराडा माँडवाँम टोलगुऱ्या आन चांजीवाला सोमकी जुवान पोयरा जोड तीन नाचताहा आन जुवान पोयऱ्या बी जोड तीन गिते आखीन नाचत्याहा. इयी बाठी गोठीही सविस्तर माहती आगांडी आवनारीज हाय.

देहवाली भिल समाज ओ खेडूत समाज हाय. तियाहा सोवताहा खेती हाय. खेतील लागनारी ढोर वासडीबी ते पालताहा. तिहिमेने बहूतेक लोक आपो वाड-वोल्हाहां जुनी पद्धती पुरमाणे खेती केताहा. तियाहाँमेऱ्या खेल लोकाही आज हाली आपो खेतींम खेल सुदारणी केयीही. आन आजते हारी खेती केताहा. देहवाली खेडूत सोवताहा खेतींम लागनारों ओल, वोखरों, पांबरो इं सोवताहाज बोणांवताहा. जुहूरें, हिवल्या, डोंगराहाँ खातोर जोत माखुटी ते सोवताहा गावाँम बोणावताहा. इं आख्खों साधन बोणावनारा लोक तियाहा गावांम नेत कोओबी रेताहा. गाडें आन ओल वोखराल लागनारा नाडा, दोअडे, राहया ते सोवताहा बोणावताहा. ते आपो कोमेऱ्ये खाटले सोवताहा कोडीन सोवताहा पोताहा. देहवाली भायात सोवताहा पोंगे सोवताहा बांदताहा.

आगला वाडा जुना जमानांम ओ समाज आपो खेतींम मोर, बोअटी, नागली, हाल, कोदरा, उडदे इं पाकवूतला. सोवताहा खेतीम पाकलो इंज अनाज ते कोमें खाँ खातोर वापरूतला. थोडी घोणी जुवाबी पाकवूतला. इयाहाँ खेती उपऱ्या पाँयाँ भोरूचे रे. पाँय हारो पोडेत खेती हारी पाके. पाँय नाँय पोडेत तूस वोरोहों आवे आन खाँ पियाँ वोखो पोडे, पेन आज इया लोकाहां खेताहाँम वेया हाय, मोसिने आन इलेक्ट्री मोटऱ्या हाय. आज इयाहाँ खेतीम गोंव, दादोर, भाजीपालो, हेअडी आन केलेंबी पाकतेहें. आज ए लोक आपो खेतींम फोल फोलवोंबी लागवाँ हिकी गियाहा.

देहवाली भायांत आजबी आपो खेतींम पाकनारा ओनाल देव मानताहा. तियाल ते कोणी आखताहा आन तियाहॉ देवाहाँ पूंज्या केराँबी कोणी वापरूताहा. इयाहा खेती राखवाल्या देव रेताहा. तियाहाँन ते पोअणी, वाडणी, आन मोलनी टेमाल पूँजताहा. हिंवाऱ्यो आन खेतराड्यो देव ए तियाहाँ खेती राखवाल्या खेरा देव रेताहा. ए देव तियाहाँपे खुश राँ जोजवे इया खातोर टेमा टेमांल तियाहॉन ते पूँजताहा. खालाँम मोलनी टेमाल खोलापाही एक कादवा टिलगो कीन ते देव बोणांवीन तियाहाँपे साँअंगा टाकी देताहा. तियील होतरी आखतेहें. खोला मेऱ्यो काम चाले ताँवलुग लोक होतरील पुरसाद चोडवूताहा आन माल देताहा. खोलामेऱ्यो मोलनी काम पारवाही ताहाँ ए लोक खोलों पूंजताहा. तिदिही ते हारों हारों रांदताहा आन खोलांम गाँय पाडीन रात काडताहा.

खोलेने दाणाँ लावीन कोअमे थोवती वेले ए लोक कोणगी आन बोदडीप दिवो लागवूताहा आन कोअमे आल्हा नोवा धान्याल माल देताहा. डोगराहाँ गोंवाय आन खेती कामाल आवनारों गाडों, ओल, वोखरो इयाहॉन बी ते पूंजताहा आन चोवरी आमासी दिहीत ढोरवासडीबी पूंजताहा. खेती कामाल आवनारों सामान कोअमे एकी होवे चोख्खा जागाँम थोवूलो

आन तियाल केल्लीज घाण नाँय लागाँ देवूलो आन तिहिपे केल्ली बाट वस्तू नाँय थोवूली गोठ बाठाज लोक ध्यानाम थोवताहां. को मेरी गोंवाँय ओ कोआमेने देवा जागो मानाही. तेहेंकीज खोलोंबी देवा जागोज मानाही. खोलाँम मोलनी चालेहे ताहाँ तिहिमें खाअडे नेत चापले पोवीन नाहाँ जावातो. खोलांम काम केअती बोखोत उगडे-मुनकेनाँय रेवूलो, खाराब सोबदा नाँय गोगुलो, हिलनाँय वाजूलो, सिबली-उबडू थोवूलो, उडवूलादाणाँ बुजी थोवूलो एहेंडा नियम रेताहा.

दादरी नेत जुवायी मांडो, हाली आन कोदरा कोदरी, राला, बोअटी आन मोरी मोऱ्यो आन तिया आरी तुअवी नेत उड्दा डॉआ इ देहवाली भिलाहाँ खाणों रेहे. सोणा सारादापे आन गाँव गोवारें आवे ताहाँ गोंवा मांडा रांदतेहे. गोंवा मांडाहाँम तेलाला मांडा, चोराला मांडा एहेंडा प्रकार हाय. गाँव गोवारे आवे तिदिही वागारली कोदरी रांदतेहे आन गोवाँ मांडाआरी वागारली डॉअरेहे. तुअवी नेत उडदा डाआ होवाद लागाँ जोजवे इया खातोर ए लोक डाअयींम खाटों पेंअडों नेत खाटी पेंअडी फुलें टाकताहा. बाजारामेने माअवाभाजीखातोर जास्ती वापर वेनाऱ्या वस्तू एटले कांदे बाटाटें आन बोंबला.

बहूतेक गावाँहाँम पोगांहा सोमकी वेसलो जागो रेहे तियाल वाडो आखतेहे. वोहराता दिहांम ए लोक इया वाडाहांम डोडा पोअताहा. तिहिंमे पेंअडे, चिबडे आन गोखायीही बियारोबी टाकताहा वाडाहाँ सोमकी काटाली वाड केअताहा नेत, होंबरें रोपताहा. पोंगा आगाडी चेखरें रोपीन नेत पोंगा फाचाडी माली बोणावीन तिही काअलें, डोटके आन दुद्ये ठाअताहा. बाकी लोकाहां पोंगा आगाडी माला रेताहां. तिया माला बेअठाहाँ जागे दुदये, डोटके चिबडे इयाहां मिंज्या ठाईन पोंगापे कोला वेला चोडवूताहा. तिहिमें आपनेहे दोहरा टेमाल इया लोकाहांको पेंअडे, डोटकें, दुद्ये, काअलें आन इत्तर भाजीपाला रेलसेल देखाही. लोक ओ भाजीपालो वापरूताहा आन बाजारांमबी वेचताहा. इया दिहांम आपनेहे पाहल्या गावांहाँम पोरानारा बाजाराहाँम लोक मोडें मोडें सिबले पोयन भाजीपालो वेचाँ आवतां देखाताहा. दुद्ये, पोहटें दिवाली टेमालल्रूग रेतेहे. बाकी लोक खेता हेडाल तालावाहाँपे दुद्ये, आन पोहटें ठाँताहा. तिहिंमे दोहरा दिवाली टेमाल इया लोकाहाँन केल्लोज भाजीपालो वेचातो नाहाँ लाँ पोडतो. ए लोक खेताहाँम पेंअडों टाकताहा. तिया पेंअडाबी माअवातरिके वापर केअताहा. डॉ आन पेंअडाहाँ माअवों होवाद लागां जोजवे इया खातोर ए लोक तिहिमें खाटा पेअंडा पालो टाकताहा. लोक माअवा खातोर खेताम चोवल्या आन मुगबी पोअताहा.

खेताहाँम आन वाडाहाँमेऱ्यो भाजीपालो निंगूला आगूधार वाडाहाँमेऱ्यो माटलो, केनो, उखरूडो इयाबी लोक माअवों रांदताहा. वाडा, खेतारी आन जोंगला मेऱ्यो केह्रो भालीपालो खाँ खातोर वापरूलो इं इया लोकाहाँन पुरों मालुम रेहे. जोंगलामेने खेल जात्या चाडाहां पालो भाजीपाला तरिके वापरूलो इया लोकाहाँन मालूम रेहे. केह्रा चाडा पाने फुले आन फोलवे इयाहाँ माअवों बोणावूलों इया पुरी माहती इया लोकाहाँन रेहे.

देहवाली भिल भायातूहू खेतांम पाकनारा दाणा आजवी तियाहाँन डेडी खातोर नाहाँ पुरतां इया खातोर जिया टेमाल कोअमे ओना तुसणू रेहे तिया टेमांल ए लोक चाडींम कांद खोदाँ जाताहा. जोंगलामेने कोडवाकांद आन माणां कांद खोदी लावीन, तियाहाँन बाफीन, तियाहाँ चाकल्या पाडीन राती खाडीम मिठवीन ए लोक ते खाताहा. तियीहीन साअल्या आखतेहे. तिहिमें खारो थिको टाकीन रांदीनबी खातेहे. बाकी लोक साअल्या हुकवीन दोईन दादरीनेत जुवायी नोटांम बेडीन मांडोबी रांदताहा. जिया लोकाहाँ कोअमें खावूलों कोमी रेहे ते लोक पेंअडा पालो चुडवीन तिहिमे नोट बेडीन मांडो रांदीन टेम काडताहा.

आज जोंगोल टुटी गियोहो तिहिंमे आज जोंगलाँम कांदहुवी मिलूलो मुस्किल हाय. तेबी जोंगला पाहल्या लोक तूस दिहांम जोंगलाम कांद खोदां जाताहा. देहपाटीमेऱ्या लोक आज हाली खेता मेऱ्यो पिक काडीन धान्यो लीन गुजरातामं कामे जाताहा आन कोअमे लागनारा पोयसाहां सोगवोड केताहा.

देहवाली भिल समाज ओ ठेट्यो माहामासी खानारो आथो. खेती काम नाँय रे एहेंडा रिकामा दिहांहाम ए लोक जोंगलाम डाफे, टोल्यो लीन आरी कुतरें लीन जोंगलाम रोवाँजाय. तिया टेमाल इया भागांम एअण्ये, हांबरे, हावजें एहेंडे जोनावारें आथे लोक सिकार की लावीन सोवताहा खाय आन जातजोमातील दे. सिकार कीन जोनावाराहां माहां हुकपी थोवे. पोयराबी जोंगलाम तुंदल्या आन गोलवायाँ लीन भिडे मारा जाम ताँव इया भागांम चिडेंबी खुब आथें. चापला मांडूलो, फांद्या टाकूलो, चिकाड्या लागवूलो, माण टाकूलो एहेंड्या चिडें मारूल्या आवड्या इया लोकाहाँन हाय. चिडाहाँ हूवूली जागे ए लोक राती दिवाणेलीन चिडें दिपलावां जाताहा. जोंगलामेऱ्या जोनावाराहाँ सिकार केरां खातोर ए लोक तियाहा फाचलाँ कुत्रें लागवूताहा. चाडी पाहल्या लोक चाडी किनाराल जोनावारा हांन सोपडावाँ खातोर वागोर मांडताहा. बोंदखीवाला लोक जोनावाराहाँ पाँय पियुला जागाहाँ पाही दोबीन जोनावारे विंदताहा.

देहवाली भिल भायात मासें मारूलाबी सोकीन हाय. मासें मारूला जागा एटले खाड्या आन वोल्ये. मासें माराँ खातोर आसव्या, पाल्या, सोक्या आन जाल वापरांम आवेहे. इया लोकाहाँन मासे मारूल्या खूब आवड्या हाय. वोहरातांम चिड लागूला टेमाल खाडी आन वोल्याहाँन मासें चोडतेहें आन पाँय कोमी वेरूला टेमाल मासें उतूतेहें. तिया टेमाल ए लोक टेम सांदिन राती पाल्या मांडा जाताहा आन खूब मासें माअताहां. मोडी खाडीहींम दोवाहाँजागे सोक्या आन जाल टाकीन मासें माअताहा. उनालाँम रिकामा टेमाल एक/बेन गावाँ बाठा लोक एखठावीन मोडी खाडीहीं मेऱ्या मोडा दोवाहाँम मासें मारा जाताहा. तियाल डोय आखतेहे आन मासें, मारां जानाराहाँन डोयारें आखतेहें. डोयींम थे-न-माटी मासे माराँ जातेहे.

दोवाण्या जावूलों इबी मासें मारूली एक आवोड हाय. एकदा हारा मोडा दोवाँम लोक माण टाकताहा. मासाहाँन मांण लागीन मासें पाँयाँम उबलाते फिरतेहे नेत माँणवायन खोडकाहाँम नेत खाडीमेऱ्या चाडा मुलाहाँम दोबतेहें. तिया मासाहाँन लोक तेअताहा. खाडीम गोलाँय टाकीन मासें लागवूला बी ए लोक सोकिन हाय. गोलायाँम डोक्या आन डोकड्या लागत्याहा. हान्या हान्या खाड्या आन वोल्ये रूबीन तोतोहोज भाग उहपी काडीन मासें मारूली आवोडबी इया भागामेऱ्या लोकाहाँन हाय. गावांमेऱ्या २५/३० लोक बासने ली जायन खाडी रूंबीन उहपी काडताहा, उहपीन डाबें आटवीन मासें तेअताहा.

सिकार केअला जोनावाराहाँ माहा आन मासें टिकवुली इया लोकाहाँन आवोड हाय. ए लोक मासाहाँ उलोबालीन आगाडीहोमे खाँखातोर थोवी देताहा. सिकार केअला जोनावाराहाँ माहा वाल्याकीन हुकवी थोवताहा. आजहाली चाडी टुटी गियी आन खाडीहींनबी पाँय कोमी वी गियोहों तिहिमे चाडीम सिकार नाहाँ मिलती आन खाडीहीनबी वोहराता सावाय जाहके मासें नाहाँ मिलते. मोडी खाडी हीलने मासें माईन लोक आहल्या पाहल्या बाजाराहाँम वेचाँ आवताहा तिहिंने मासें वेचातें लीन ए लोक खाताहा. गाँव गोवराहान कुकडी नेत बोकडी माहान कोदरी खावाडूलों ओ एक खुब मोडो मान हाय. आज हाली देहवाली भिल समाजांम जुदा जुदा धर्म आन पंथ निंगी टाकायाहा तिहिंमे माहामासी खानारा लोक खेल कोमीवी गियाहा.

इया लोकाहां कोअमे एका कोपराँम चुली जोगो रेहे तिहि बेनतीन चुल्या मांडल्या रेत्याहा. तियीही हारकी निपथाप केअलो रेहे. पोंगा डांगा होवल्या भागामूंज चुल्या मांडूली रित हाय. आन चुली मूँय दिही उगती होव का तोपती होवूज जोजवे. चुलीफाचाडी खारा आंडली आन थिका जोअटी थोवली रेहे. कुडग्या आरी, आंडल्या चाटल्या थोवल्या रेत्याहा. चुलीहोवल्यो भाग कोमेरी कोणगी आन बोदडी हीं आडवाँ रेहे. चुलीपाही वेसलो जागो रेहे. गाँव-गोवाराहाँन तिही बोहावीन मांडो खावाडतेहे.

कोअमें मांडो रांदाय गियोका कोमेऱ्यों प्रमुख थेमाहूँ (याहाकी, पोजाहा नेत बोहीं) मांडो वाटेहे. मांडो वाटीन बाठें एकूज जागे बोहीन खावूलों एहेंकी रीत नाहां. जियाल जिंही पोटे तिहि बोहीन खावूलों रेहे. जियाल मांडो कोमी पोडे तियाल वाटनारी फाची मांडो लाँ हादेहे नेत, काय मांडो माअवो लागेत बाठाहाँन फुचेहे. बाठाहाँन मांडो वाटीन ताहाँ फाचाडीन वाटनारी खाँ बोअही. मांडो खायलीन जीयातीया बासने तुवीन थोवी देवूलों एहेंकी रीत हाय. कोअमे मांडो खावूलों जिया तिया अलग बासनों रेहे आन तो बासनो मांडो वाटनाराहाँन बोराबोर मालुम रेहे. आगला ए लोक मांडो खाँ खातोर जर्मना वाटका नेत ठाल्या वापरे. आजहाली बाड्डा लोकाहा कोअमें पितला नेत स्टिला ठाठ वापरूते हे. गोरीब लोकाहाँ कोअमें कासुंडा बासने रेतेहे.

जुना जोमानांम ए लोक रांदाँखातोर कादवा तोपुल्या आन आंडल्या वापरे. मांडा चुडवां खातोर कादवा खापूवे वापरे. डॉ, माअवों भाजी चालवां आन काठो कोदरी डेटलां लाकडा चाटल्या वापरे. आज तियाहा जागे आपनेहे पितला नेत स्टिला तोपुल्या, लोखुंडा तावा, चाहाट्या आन स्टिला चुलठ्ये देखातेहे. पेयला लोक नोट मोगलाँ लाकडा ठोबला वापरे. आज वायनेत बाठाज लोकाहाँ कोअमे पितला आन स्टिला पारातें देखातेहें.

मांडो थोवाँ खातोर सिबली, कोंड्यो, साबों आन ओअतों वापरूतेहे. खारां थिका वेंडल्या बुजाँखातोर कादवा बुजारा वापरूतेहे आन पाँयाबासने बुजाँखातोर लाकडा टापणें बोणांवले रेतेहे. देहवाली लोकाहाँ कोमेऱ्या रांदोण पाँयाँ जागापे आपनेहे थिका नोट्या, खारा वेंडल्या, आंडली-चाटली, तावा-तुपूल्या आन मांडो खावूलें बासनेबी एक जागे हारकी मांडणी कीन थोवलें देखातेहे.

देहवाली लोकाहां कोअमे पाँय थोवुली खास सोय केअली रेहे. पाँया माली बोणावली रेहे. तिहिंपे पाँयाँ गोलें आन वेंडले थोवले रेतेहें. तियाहाँपे लाकडाहाँ टापणें बुजले रेतेहे. पाँय पियाँखातोर आगलें डोवड्या वापरे. आमी लोक स्टिला नेत पितला गिलास आन कोल्याहा वापरूतेहे. एलोक बेनी वेल पियूलों ताजों पाँय पोअताहा.

दादोर, जुवायी आन डोडा मांडो ठोबलाँम नेत पारातांम नोट मोगलीनबाया आथापेज रांदत्याहा. गोवाँ नोट ठोबलाँम नेत पाराताँम कुहणींन पारताँम कोअडो नोट टाकीन नेत तेल लागवीन आथाकी थाबडीन बोणाँवतेहे. हाली, कोदरी आन कोदरा-कोदरी, मोऱ्यो, काठो इं आगले कादवा तुपूलीहींम आन आंडलीहींम रांदे. आमीं लोक इयाखातोर कासुंडा पितला नेता स्टिला बासने वापरूताहा. आसी डॉ आन काठो रांदाँखातोर गोरीब लोक आजबी कादवा आंडल्या वापरूताहा. माअवों भाजीरांदाखातोर लोक कासूंडा, पितला आन स्टिला तुपूल्या वापरूताहा. बाटाटे, कोबी नेत बाजारामेऱ्या केल्लाबी हारा माअवाल वागारतेहे. रोज्या वापरूला माअवा भाजील चुंडाँदिन उपेने तेल टाकतेहे. माअवाल होवाद आवाँजोजे इया खातोर तिहिंमे हेंगी चिचरा, तिली आन खाटी पेंअडी फुलें टाकतेहें. माटलों, केनो आन इयाहाँ सारक्या इत्तर भाज्या तावाँमबी रांदतेहे.

कोदरी काठो, मोऱ्यों रांदा पेयलों तुपूलींम नेत आंडलीम आंदू थोवतेहे, तिहिंमें आकार कीन खारों टाकतेहें. आन आंदूँ तोपाँ दिन तिहिमें चोखा काठो नेत मोऱ्यों टाकतेहे. एगदा टेमाल पाँयवादवी गियोत मोऱ्यां नेत कोदरी पेज फेडतेहे. कोदरी काठो आन मोऱ्या पुरमाणेंज पियाँखातोर इयाहाँ सेदीबी रांदतेहे. जुवा, दादोर, डोडा आन गोंव पोअडीन वातडोआन आसो काठोबी रांदतेहे. सोणासारादापे आन गाँवगोवारे आवतेहें ताहाँ वागारली कोदरी, वागारली डॉ आन वागारलो काठोबी रांदतेहे. काठो कोदरी इं वागारीन रांदाखातोर पेयलोज आंदू वागारी लेतेहे. काठो, कोदरी आन मोऱ्याआरी खाँखातोर रांदली डॉअयींम होवादी खातोर खाटों टाकतेहे. डॉ चुडाँ दिन तिहिने पेंअडी फुले, आंबल्या, नेत खाटों पेंअडो टाकतेहें.

ए लोक खेडूत हाय एटलें ठेट्या ढोरवासडी पालताहा. इयाहाँ कोमे गाया, बोईल, मोहडें आन बोकड्याबी रेत्याहा. ए लोक दुदालें जोनावारें पालतला खेरा पेन पेयलो दुदा वापोर कोमी आथों. इया समाजा लोक पेयला दुद हेंगलावीन साआ

तॉअतला आन घी हेंगलावीन वेचतला आन कोओबी थोडो घोणों वापर केअतला पेन पेयला दुदा पियाँखातोर वापोर नाँयके. मांडाआरी खाटों गुल्यो खां खातोर वापर वेहे. साआयींम मांडो मोगलीन खावूलो लोकाहाँन पेयलेनेंज मालूम हाय पेन काचों दुद खाँ अगर पियाँ खातोर ए लोक कोमी वापर केअतहा. आज कैक लोकाहाँपे पेयलासे जास्ती दुदालें जोनावारे हाय. आज ए लोक बाजारा गावाँहाँम नेत दुदडेअरींम दुद वेचताहा. गाँव गोवाँराहाँन घी नेत खाटों दुद खावाडूलो रिवाज हाय. ए लोक चायींम दुदा वापोर केअताहा पेन खूराक तरिके हाना पोयराहाँन दुद पाजूलो के पियाँ देवूलो रिवाज नाहाँ. घी दुदा बिहरा वाना बोणांवूलो रित आजबी इयाहाँन मालूम नाहाँ. कोडींम बी दुदा तोतोवापोर नाहाँ.

इया समाजा आदमी जुनी रूडी पुरमाणे फाल्या कोंबोर केअताहा. फाल्यों गुडाहींलूग रेहे. बाकी हारा हुदरूला लोक दुदला फाल्या लांब्या खाचड्या काडताहा. फाल्या खाचडी, डिलांम कोपरी नेत टुका फाकला डोगली आन मुनकाल फेटो नेत पागडी एहेंडो आदम्याहा जुनो डेरिस रेहलो. जुनी पिडी लोकाहां आजबी पागडी जागाप गांधी टोपी वापर जाहको वेहे. इया समाजा हिकला लोकाहाँम आजहाली टोपी चलनबी कोमी वी गियोहो. अमूक उंबरीम कोंबराल दोरो बांदुलो, कान टोचुलो आन मुनकापे चुटली थोवूलो एहेंडो जुनो रिवाज आथो. इया लोकाहाँम शिक्षणांकी ए रिवाज सुटी गियाहा पेन जुनी पिडी डायाहाँ मुनकाप आजबी आपनेहें चुटली देखाही. देहवाली भिल भायातूही चुटली थोवाँ जोजवे एहेंकी जुना डायाहाँ आखुलो हाय. शिक्षणांकी आन बिहरा समाजा आरी रीन आज इया लोकाहाँ डेरिस खूब बोदलाय गियोहो. हिकला लोक सुटबुटाँम रेताहा.

जुनी रूडी पुरमाणे बायीही डेरिस ओ एका लुगडा बेन टुकडा कीन एक कोंबोर केरूलो आन एक फांगुलो एहेंकी रेहे. कोंबोर केराँ बेन जुदा जुदा लुगडा हाँ खोंडाहा वापोर वेहे. डिलाँम चोली नेत पोलको रेहे. इया जोमानांम चोली वापोर खूब कोमी वी गियोहो. तिया जागापे आज पोलका वापोर वेहे. गावाँहाँमेऱ्ये बायमाही आजहालीबी चोली आन लुगडाज वापोर केअते हे. गावाहाँ मेऱ्या हिकल्या बाया साड्या वापरूत्याहा. आज सालाय-कालेजाम जानाऱ्या पोयऱ्या स्कर्ट शर्ट, परकर ब्लाउज आन पंजाबी डेरिस बी वापरूत्याहा. आजहाली टी.वी आन सिनेमा जमानो हाय, एटले इया भागाँमबी नोवी फेसनी फाडके वापरूली चाल वादी गियीही. पेन इया समाजा लोक रंगीत फाडके वापरूला सोकीन हाय.

देहवाली भिल समाजा गावें इ डोगाहाँ कोरसील आन खाडी काराडे वोहलें रेतेहे. इयाहा गावाहाँ वोहती इ हाना हाना पाडाहाँकी बोणली रेहे. मोडागाँवा पाडाहाँन बी स्वतंतर नावें रेतेहे उ.त. निजापूरा मौलीपाडो, घनराटा नोवोपाडो, गोंगथा पिपरीपाडो. इया भागाम आजबी पॉय जाहको पोडेहे तिहिमें इया लोकाहां बेन सापरावालें कोवलाहाँ पोंगे रेतेहे. गोरीब लोकाहां पोगे जुवायी टोंटे आन कारावा डांडे फातीन उपेने चारोनेत हागा पानाहाँकी सेवलें रेतेहे. आगलों पोंगाल बाअणों रे पेन खिडकी नॉय रे चुली पाही एक सिंडो रे. आजहाली पोंगाहाँन बाअणे आन खिडक्या रेत्याहा. मोडे पोंगे तीनचार गालाबी रेतेहे आन गालाहाँ मिसमें बुरवा कुडग्यो नेत कामठाहाँ ठाट रेताहा ते कादू बेडीन साँआकी निपतेहें. पोंगा सोमकुल्यें कुडग्यें बी बुरवा नेत कामठाहाँ रेतेहे. कोअमे बोदडीन कोंणगी ही आर रेहे. तियी एकी होवरांदोण पाँया भाग आन एकीहोव रेवूलो भाग एहेंकी पोंगा बेन भाग पोडताहा. कोमेऱ्या आगलाऱ्या भागा ओटा सारको वापर वेहे तो कोमेऱ्या अगर आवनारा-जानारा लोकाहाँ बैठकी जागो रेहे. देहवाली भिल समाजा केल्लाबी पोंगाँम आपनेहे, रोज वापरूलो बासोन कुसोन, खेती आवजारें दाणाँ थोवल्या कोणग्या आन बोदड्या देखानाऱ्या. हरेक कोअमे कुकडी पांजाबी सापडूताहा.

मासे मारूला खातोर वापरूल्या आसव्या, पाल्या जाले, सिकारी खातोर वापरूल्या तुंदल्या तिरकामठा डाफें, कुवाडे इं जागाजागे कुडग्याहाँन नेत खांबलीहीन ओलवी थोवलें देखातेहें. कोअमे मालो रेहे आन इया मालापे वोराडाहाँ टेमाल आन ओलीपे वाजूलें डोफणें, टोलगे, पाव्या, पावऱ्या ए चोतरापे थोवल्या रेत्याहा. कोमेऱ्या मालापे चोडाँ खातोर निहाण्याबी रेत्याहा. जुदा जुदा कामांखातोर वापराँम आवनारे सिवलें आन डालकेंबी कोंअमे थोवलें देखातेहें. पोंगा आरीज डोगराहाँ पोंगों रेहे. तिहिमे कोअमेरी ढोरवासडी बांदतेहे. पोंगा आगाडी माला बोणांवला रेताहा, तियाहाँपे कोअमेऱ्या डोंगराहां खातोर चारा पुला आन कारबाडों थोवतेहें. पोंगा फाचाडी काटाहां आन चेखराहाँ वाड बोणांवली रेहे. तियील वाडगो आखतेहे. तिहिंमबी लोक चारो आन कारबाडों थोवताहा. वोहराताँम लोक पोंगासोमकी वाडा केअताहा आन तिहिंमे डोडा, मिरचे आन इतर भाजीपाला बियारो पोअताहा.

देहवाली भिल समाजा परतेक गावाँम ओली ठिकाण, दिवाली खुटो आन वागदेवा ठाणको रेहेज. ए लोक इया भागाम

जाहाँ वोहती आल्ला ताहाँ नोवीन वोहावला गावाँहाँम गाँव देवती बोहावतला. तिहिंमे केल्लाबी देहवाली भिलाहां गावाँम गावदेवती ठिकाण रेहेज. लोक दरवोरीही दिवालीपे गावदेवती पूंजीन तियी नावाकी भांडारो देताहा.

ठेटी जुनीरूडी पुरमाणे गावांम एक पोलीस पाटील आन कारभारी रेहलो. तियाहाँन मोदात केराँ खातोर गावाँ डायाहा पांचात रेहली. केल्लीबी गोठी ठाराव नेत विचार केराँ खातोर पाटील आन कारभारी पांचात बोहावे. पोलीस पाटील पांचाती सालाय लीन केल्लोबी ठेराव के आन तिया अम्मल केरूलो काम कारभारी के. भानगोड-टोंटो, वोर्गूणी-फालो इयाहांबारांम पांचात बोहे. पाटील आन कारभारी इयाहाँन मोदात केरां खातोर गावाँम कामदार रे तियाहाँन आगलें पोरदान आखे आन आज तियाल कोतवाल आखतेहें. गावाँमेरी केल्लीबी भानगोड गावाँम मुडूलों आन गावाँबारे नॉय जाँ देवूलो एहेंडो विचार पोलीस पाटील, गांवकारभारी आन पांचाती लोकाहां रेहलो. गावाँ कामाखातोर वोर्गुणी फंडफालो ठेरवूलो, गांवामेऱ्या मोजीर लोकाहा मोजरी ठेरवूलो, गावाँम भानगुड्या नाँय वेरां देवूलो एहेंडो काम पोलीस पाटील, गाँवकारभारी ए गांवपांचाती सालायीकी के. आज ग्राम पांचात्या निंगूलासे लोक जातपांचात्या आन गावाँडायाहाँन मानीन चालताहा. गावाँमेऱ्या बेन आली मेऱ्या लोकाहाँ मारामारी, थेन-माट्या भानगोड, चोरी नुक्शान ठोगबाजी एहेंडी गोठीहींम आजबी गावाँ पोलीस पाटील गावाँमेऱ्या डायाहाँ सालाय लेहे. गांवापांचातींम गांवामेऱ्या वयस्कार वजनदार आन जाणकार लोक रेताहा. गावाँमेऱ्या भानगुड्या गावाँम मिटवीन गावाँहाँम सांती आन ओहोखुसाली वातावरण थोवूलो काम गांव पंच आन पोलीस पाटील केअताहा.

देहपाटीम देहवाली भिल समाजाआरी बिहरा समाजा लोकबी रेताहा. नंदूरबार झिला नवापुर तालुखांम देहवाली भिल समाजा गावाहाँम मावची आन कोकणी समाजबी रेहे. मोडा गावाहाँम तियाहाँ जुद्या आल्या रेत्याहा. उ.त. मावच्या हा आली, गावताहां आली. जिया तिया वेहवार जिया तिया समाजा पुरतों रेहे. पेन गावां कामा खातोर देहवाली भिलाहां आरी ते एकठा बोहताहां. काही थोडाक गावाहाँम आदिवासी कोटवाल समाजाबी थोडी वोहती हाय. ए लोक हुंपडे, सिबलें विणूलो काम कीन गावां गोरोज भागवूताहा. नंदूरबार तालुखांमबी देहवाली भिल समाजाआरी मावची आन कोकणी समाजा वोहती हाय. तेहेकींज थोडा गावाहाँम वोंजाराहाँ वोहतीबी हाय. अक्कलकुवो धडगांव आन तोलदा तालूखांम देहवाली भिल समाजा

गावाहाँम ढाणका, कोटला आन पावरा समाजा वोहती हाय. तेबी इया भागामेऱ्या लोक जिया तिया रूडी रिवाजापुरमाणे रीन बी हुके होवादे जिवताहा. बिहरा आदिवासी समाजा लोकाहाँआरी देहवाली भिलसमाजा लोक सुकमे रेताहा. इहींमेने कांही समाजाहाँम आपसी रोटी-बेटी वेहवारबी नाहाँ वेअतो तेबी गावाँ कारभारांम ए लोक एकमेकाल मिलीन चालताहा.

देहवाली भिल समाजांम आगलों बाठाही एकठे रेवूली रित आथी. याहाकी बाहको आन हाने मोडे पोयरें बाठे एकठे रे. आजबी काहींक गावाहाँम लोक एहेंकी एकठा रेताहा. पेन आजहाली वोराड वेयोंका पोयरा याहाकी बाहकासे जुदा रेताहा. पेन आपो मुल कुटबासे एकदोम जुदा नाहाँ रेता. याहाकीबाहाकोआरी संबध कायाम थोवताहा. देहवाली भिल समाजांम आदम्याहा सत्ता चालेहे तेबी थेयी हीन बी आदम्यांहा बोराबोर किंमत रेहे. बाकी कुटबाहाँम पोयरा जुदा खाताहा पेन बाहकाआरी एकठीज कामाँय केअताहा बाकी एकठी कामाँय कीन खेती पाकवीन वाटो हिसो लेताहा. आदिवासी देहवाली भिल समाजांम केहेंडोबी कुटबो रियो तेबी कोमेने थे माअही कोमेने आपो काम पुरों कीन आदम्याहॉन खेती कामांम मोदात केतेहे. तेहेकीज लाकुडफाटो आन खेतामेनें का जोंगलामेने भाजीपालो होदी लावूलों काम केतेहे. आदिवासी देहवाली थे-माहूँ कोमेने कामत केहेज पेन आदम्याहां आरी खेतीमेऱ्यो कामबी केहे. खेतामेने पोअणी, वाडणी आन मोलनी इया कामाहाँपे तियाल मोदात केहे.

नंदूरबार झिला आदिवासी देहवाली भिल समाजा लोक खेती केअताहा. आज खेतीआरी ते दुदाले जोनावारे पालीन दुहा धोंदो बी केताहा. खेतीम भाजीपालो उबजावीन भाजीपालो सेहराम वेचूलों कामबी ए लोक केअताहा. जियाहाँन खेती नाहाँ ते लोक सेहराहाँम जायन मेहनत-मोजरी केताहा. महाराष्ट्र आन गुजरातामेंने हाकरी कारखानाहाँम जास्ती लोक कामे जाताहा. बाकी मालदार लोकांहां खेतीम मजूर आन राखवाल तरिके काम केअताहा. जिया लोकाहां थोडी घोणी खेती हाय ते लोकबी आपो सोवताहा खेती कामे पारवायन सेहरामेऱ्या कोड्याकामाल नेता गुजराताम हेअडी वाडाँ कामे जाताहा. जोंगलापाही रेनारा लोक खेतीकाम पारवायन जंगलतोड आन लाकडाहाँ वाहतुकी काम केताहा. तेहेंकीज जोंगलापाही रेनारा लोक जोंगलामेनें टेंबरी पानें, मोद, चारो, हेंगलापाने टोलवीन वेचूलों काम केअताहा.

आजहाली इया भागामेऱ्या खेल लोकाहीं हारों सिक्सण लेदलो हाय. इया भागांम आश्रम साले हायस्कूलें आन कालेजेंबी खेल हाय. तिहिमें देहवाली भिल भायातूहूं पोयरे हिकतेहे. शिक्षण पारवायन पोयरा आन पोयऱ्या केंद्र सारकार, राज्य सारकार इयाहाँ हारा हारा खाताहाँम नोकऱ्यां केअते हे तेहेकीज इया भागामेऱ्या खाजगी संस्था, कंपन्या आन कारखाने इयाहॉमबी नोकऱ्या केअतेहे.

देहवाली भिल समाजांम वोराडा वेहवारबी इतर समाजाहाँसे वाहीक जुदोज हाय. इया समाजांम हुंडो नाहाँ. इया समाजांम पोयरा बाहको पोयरी बाहकाल पोयसा देहे तियाल देज आखतेहे. देज जास्तीम जास्ती तीन हाजारा हीनें सात हाजारालुग रेहे. हरेक गांवा देजा आकडो तिया गावाँ ठेरावा पुरमाणे रेहे.

पेयलो पोयरी पाल केतेहे, दुरने हारकी तापास काडतेहे आन पोयरी फुचां जातेहे. तियाल फुचमांगणी केराँ जातेहे एहेंकी आखतेहे. आगलें फोकोत पोयरील डायें वेराँ जाय. डायाहाँन पोयरी पोटी एटले पोयराल पोयरी पोटीज एहेंकी मानाँय पेन आज हाली पोयराल पोयरी देखावतेहे आन आगाडी होमो वेहवार बिगडां नाँय जोजे इया खातोर बेन्याहाँ सातसुर्चा काय हाय तों फुचतेहे. पोयरील पोयरो पोटेहेका ती राजी हाय का एहेंकी फुचतेहे. पोयरील पोयरो पोट्यो, ती राजी वेअयी आन पोयराल बी पोयरी पोटी हाती पोयरी आन पोयरा होवल्या डाया बोहीन देज केअताहा. पोयरा बाहाका एपती पुरमाणे गांवाडाँया देजाआरी पांगबात बी ठेरवूताहा. साकरपुडो केरां खातोर पोयरी गावा ऐसल्या लोकाहाँन हाकोर नेत गुल लावीन, वाटीन खुस केराँ पोडेहे. इयाल पांगवात आखतेहे. साकरपुडा दिहीज पेयली (हानी) पांगवात दाँ पोडेहे. बेन पांगवाती ही ठेराव वेयोत बिहरी (मोडी) पांगवात देज केरूला दिही नेत वोराडा एक दिही आगले पोयरी एसल्या लोकाहाँन देतेहे. पांगवात किदिही देवूलो इ साकरपुडा दिही नेत देज केरूला दिही, वोराडा दिहीबी नेक्की केतेहे केतेहे. पोयरी बाहको देजा पोयसाहाँ पोयरील होना, चांदी सामान ली देहे नेत तियार की देहे. इं रिते पोयरी बाहको पोयरा बाहकापेने देजा पोयसा लीन तियाज पोयसाहां होना चांदी सामान लीन पोयरीलूंज देहे. तियापे पोयरीज हाक रेहे.

पोयरी बाहको पोयरा बाहकापेने देजा पोयसा लीन.पोयरी देहे तिया खातोर पोयरी वेची खादी एहेंकी आखूली रीत हाय. देहवाली भिल समाजा वोराडाहाँम बेनीहोवे (पोयरा आन पोयरी कोओबी) मांडवो पोडेहे. वोराडा एकदिही आगूधार

जोंगलाम काकोड लाँ जातेहे. काकोड लावीन काकडा लाकडाहाँ मांडोव बोणांवीन तियावे जांबी डालखें टाकतेहे. देहवाली भिल भायताहाँ वोराडावाजा होगी गोठ खूब लांबी-चौडी हाय. तिहिमेंने बाठ्याज गोठ्या इया जाराहा एक लेखांम नाँय देता आवे, पेन मुद्दा गोठ्यात लिखाँज पोडो एहेंड्या हाय.

दिही ठेरवालो वेरी तिदिही पोयरा एसल्ये पोयरी गावाँम वोराड्ये जातेहे. तियाल वोल्ली (वोडली) लाँ जातेहे एहेंकी आखतेहें. आगला लोक गाडें आन गाडल्या जुपीन वोराड्या जाय. आजहाली लोक जिपगाड्या, मेटाडोर आन मालट्रक पाडे कीन वोराड्याहाँन ली जाताहा. बाकी लोक एस्टीमबी जाताहा. वोराड्ये गावाँबारे एकदा मोडा चाडा तुले उतूतेहे आन तिहिने नाचते-कुदते जाइन वोल्ली को ली जातेहे. वोराडॉम, मांडवो ठोकूलो, जोडोली जावूलों, इअदो बोदलूलों, सेडा हेंगडूलों, पाटलो पूंजूलों, उंबरे पाडूलों आन हेंगोल पूंजूलों एहेंडा विधी केतेहे आन हेंगोल पूंजूलो विधी पुरो वेयोका वोवडील गाडाँम अगर गाडलीम टाकीन वाटे लागवूतेहे.

देहवाली भिल गावाँहाँ वोराड्याहाँन उतुला खातोर का थांबुला खातोर जागो नाहों रेतो. आदिवासी गावाँहाम मंगल कार्यालयासारके ठिकाणें नाहाँ रेते तिहिंमे तियाहाँन एकदा मोडा चाडा थुले थांबा पोडेहे. वोराड्याहाँन वोवडा बाहको आगलो मांडोबी नाँय खावाडे. गाँवचा माँहाँय जियातिया कोअनें खाईन वोराड्यो निंगूलो एहेंकी रेहलों, पेन सिक्सणाकी आजहाली बाद्याज गोठ्या बोदलाय गियाहा. वोल्ला बाहको वोराड्याहाँन खावाडाँ हिदों ली लेहे आन वोल्ली गाँवाम जिहीं वोराड्ये थांबतेहे तिही रांदीन आरी आल्ला वोराड्याहाँन खावाडेहे. पेयलो वोल्ली बाहको बी केडाल मांडो नाँय खावाडे पेन आजहाली वोल्ली बाहको हारो हुदरूलो रियोत तिया होवल्या वोराड्याहाँन आन जात-जोमातील मांडो खावाडेहे. वोल्ली बाहको हारो हूदरूलो आन समजदार रियो नेत तियाल सात देनारा हारा जातूला रियाता. वोल्ला इसल्या वोराड्याहाँन थांबाखातोर ग्राम पंचायत ऑफिस नेत सालायी पोंगाम थांबूली वेवस्ता केअते हे.

देहवाली भिलाहाँ वोराडाँम टोलगे वाजीन नाचुली कुदूली घूमरेहे. वोराडॉम बेनी होवल्या लोक टोलगावालाहाँन निमते देताहा. वोराडाहाँ रिंगा चालू रेताहा तिया टेमॉल मांडवांम टोलगे वाजीन लोक नाचताहा. हानां पोयराहीनेंत डायें माहेंसुद वोराडाँम हुचीम नाचतेहे. जुवान पोयरा आन जुवान पोयऱ्या टोलगुऱ्याहाँ सोमकी जोडें पोडीन नाचतेहें. नाचतां नाचतां पोयऱ्या गितें आखत्याहा. टोलगावाला आरी चांजीवालो रेहे आन तियाहाँ आरी मोराली सिबलीवाली बी सिबली नाचावेहे. वोल्ली गावाँमेऱ्यो वोराडा वेहवार एकाज दिहाँम उरकी जाही पेन बिहरे दिही वोल्लो गावाँम तिया कोऱ्या मांडवाँम नाचूलो कुदूलो कार्यक्रम रेहे. बिहरे दिही वोल्ली इसला लोक वोल्ला मांडवांम इअदो उतावाँ आवताहा. तिया टेमाल वोल्ला कोअने मांडवांम नाचूली कुदूली खूबूज धूम रेहे. इअदों उतावाँ आगला बेनी होवल्या लोक एकठा वीन मांडवाँम जोडें पोडीन नाचताहा. नाचनाराहाँ आरी वोल्लो आन वोल्लीबी जोड तीन नाचतेहें.

आगला जुना टेमाँम आणों ली जावूली रित आथी. इअदों उतावीन वोल्ली इसला लोक वापिस जाहला आन पाच दिहाँम वोल्ली पोयरील लाँ आवतला. आवनारा लोक वोल्ली पोयरी कुटबा मेनेज रेहला. नोव दिहाँम वोल्ला कुटबा लोक वोल्ली को आणो लाँ जाहला. बेनी होवने आणें वी गियेंक वोराडा वेहवार पारवातलो. आजहाली आणा रीत बोंद गियीही.

देहवाली भिल समाज ओ कुदरतील माननारो आन तियी पूजा केअनारो समाज हाय. तियाहाँ देवाहाँपुरमाणेंज वोल्ये, चाडें, डोगा, गोड इयाहांबी पूंज्या केहे. तिहिंमे, देहवाली भिलाहां वोराड काकडा चाडा पूंजीकी सुरु वेहे. वोल्लाल पिपला पानाँम लीन इअदों लागवूतेहे. तेहेंकीज, निमतें दाँ आंबापाने आन आंबा तोरें इयाहाँ वापोर केअतेहे. देहवाली भिलाहाँ वोराडाँम जांबी उंबरो, हेंगलो इयाहाँबी पूँज्यावेहे.

देहवाली भिल समाजांम मोयाता विधी आन तिजायोंबी इत्तर समाजा लोकाहाँसे जाराक जुदोंज रेहे.

माहूँ डायों वीन अगर बिमारीकी मोयात वेयोंत तुरावालाहाँन हादतेहे इं पेयलोंबी लेखाय गियोहो. तुरा आवाजाकी लोक होमजी जाताहा का अमूक गावाँम मोयात वेयोंहो. तूरावालाहाँन हादूला पेयलो पोंगापाहल्या लोकाहाँन केडों गोमाँयो इया माहती देतेहे. रोडूलों उनाँयन गावाँमेऱ्या लोक टोलवाताहा. गावाँमेऱ्या लोक आन जात जोमात पेयला मोयात वेअला माहाँ सेवटूलों दरसन लाँ आवताहाँ. परतेक कुटबामेऱ्यों एकतेबी माहूँ मोयाताको आवीन फिरी जाही. गावामेऱ्ये आन आहल्ये-पाहल्ये डायें माहीं मोयात कुटबामेऱ्या रोड-बोंबल केनारा माअहाँन होमजावतेहे. सांती राखा आन तियारी केराँ आन जातूलाहाँन नेरोपदाँ आखतेहे. हारों गाँव रियोंत तिदिही लोक कामे काजेबी नाहाँ जाता. गावाँमेऱ्या बाठा कुटबामेऱ्या

लोक मोयाता को आवीन मोयात विधील मोदात केरॉं पोंगाआगाडी केअली फातारीपे रूप्यो/आठआने थोवताहा. गावाँमेऱ्ये थे-माहीं मोयाता रांदणा खातोर चोखा आन खारों-मिरचो ली आवीन मोयाता को टोलवूतेहे. गावाँमेरी एकरोंडे थे मोयाता मांडो रांदेहे. तियील हारवाणीं आखतेहे. तियील मोदांत केनारो गाँवामेऱ्यो आदमी रेहे तियाल हारवाण आखतेहें. ते बेनी मिलीन मोयाता रांदोण - पायाँ तियारी केअतेहे. मोयाता, कोमेऱ्यों जोंबी सामान वेरी तो पोंगा आगल्या पाहापे लावीन थोवतेहें. तिहिंमे तिया पोतडें, बासने बाट्टोंज आवेहे. रांदोणपायाँ तियारी वी गियीका मोयात माँहॉल उंगावतेहे आन तियाल नोवे पोतडें पोवी देतेहे.

देहवाली भिलाहाँम मोयात माहाँ कुडी खाटलाप ली जातेहे. तिया खातोर मोयात माहाँल उंगावीन, तिया खाटलो तियार केअतेहे. माहाँणांम तियाल दाँ खातोर दाणाँ मांडो आन तिया सामान लीन थोडाक लोक आगाडी चालताहा तियाहाँ आरी तुरावाला चालताहा चार-चारजाँ आरय्यें-पारय्यें खाटलो उसलूताहा. तियाहाँ फासला जातीजोमाती मेनें आन गावाँमेऱ्या लोक चालताहा. मोयाडांम जाती बोखोत आगला लोक बोडकाला नाँय जाय, मुनकापे टुवाल रूंबाल नेत फाल्यो मुनकापे टाकीन चाले. मोयाडाँम उगडे मनके नाँय जावूलो एहेंडी रीत आथी. पेन आज हाली बाठा लोक इ रित नाहाँ वाजतां.

गावाँबारे हिवापे विहाँवाँ ठिकाण रेहे. तिही माहण्याल उतावतेहे. तिहीबी कायक विधी कीन पाया बोरलीन माहण्या खाटलों उसलू तेहे. कुटुंबामेऱ्ये आन गावाँमेऱ्या भेयाबा इहीं विहाँवा ही लुग आवतेहे आन तिहिंने गावांम फिरी आवतेहे. इहीने फोकोत आदमी माटकों लीन माहणांम जाताहा.

देहवाली भिलाहांम केडाल डाटूलों आन केडाल डागे देवूलो इया नियम हाय. पेन आमी डागे दाँ लाकडाहां ओडचोन एटले लोक माहण्यांल डाटताहा. इया बारांम देहवाली भिलाहां एहेंडी बी एक मान्यता हाय का देहवाली भिल ए (खेती केअनारा) कुणबी हाय आन कुणब्या कुडी इ कादवामूँज मिली जा जोजवे ती बाणाँ नाँय जोजवे एहेंकीबी बाकी लोक मानताहा. माहाण्या डाटूलों का डागे देवूलो इं गावाँमेऱ्या डाया लोक मोयाता कुटबामेऱ्या लोकाहाँन फुचीन ठेरवूताहा. मोयात माहाँल डागे देवूलो रियो आन लाकडें मिळे सारकें रिमेंत सावाँमेऱ्या लोक एकेक को ने लाकडे टोलवीन माहण्यांल ली जाताहा. माहाण्याल जेवाबीन लाकडे रेचीन माहकाल हूल देतेहे. तिया डाटूलों रियोंत उंडो खाडो खोदीन तिहिमें मुरदों थोवीन तियाल जेवावींन खाडांम कादू वाजीन उळेने काटें थोवीन तिया उपेने डोगडाहाँ माहाँण हेचतेहे. माहाणांम मोयातांम आल्ले बाट्टे माही माहाँण हेचा एकेक डोगडो मुनकापे थोवीन ली आवतेहे.

माहणांम माहकों उताव तेहें. ताहाँ तियाल ओजा आगलो लोक तियावे चोखा आँन पोयसा टाकताहा. मूरदाल खाडांम उतावतेहे ताहाँबी लोक तियावे कादू वालूला आगला चोखा आन पोयसा टाकताहा. मोयात माहाँल को ने ली निंगतेहे. तिहिंनेज तियाले चोखा आन पोयसा टाकूले रीत देहवाली भिलाहाँम हाय. विहाँवाही डाग ये माहींबी तियावे पोयसा आन चोखा टाकतेहे. इं रिते माहाण्याल ओजी बूजीन लोक खाडी जाताहा आन उंगी लीन बाठा लोक एक जागे बोहीन माहाण्यानावें होरा साक्नव्या वाडीन को आवताहा. तिजायोंका दिही पाँय किदिही केरूलो इंबी पंच लोक कुटबामेऱ्या लोकाहाँन इयी बैठकीम फुची लेताहा.

आदमी मोयात माहाँळ ओजी बुजीन उंगीन तिया नावें साकव्या पाडताहा. तियाज टेमाल थे माहींबी खाडी आवीन उंगीन माहण्याल पाँय देतेहे. बाह्वा विधी पुरा कीन लोक को आवीन को ताजों पाँय पोयन मांडो रोदीन खाताहा. माहणांमेऱ्या बाठो विधी पारवायन लोक को फिरी आला सावाम गावांम केडों मांडो रांदीन खातों नाहाँ.

केल्लाबी माँहाळ माहणांम तिया जात जोमाती पाहीज पुरतेहे. तियाल जाती जोमाती पाही नाँय ओज्योंत (तिमाहाँसे दूर ओज्योत) तों जात होदां रोडतों फिरे हे एहेंकी लोक मानताहा. जोन्मो वीन अगर थोडाज दिहाँम मोय गेयला हाना पोयराहाँन गावाँबारे एगी ही वारी वनारी पुरतेहे. आन तिया माहणाँपे चोय बोणांवतेहे. कोडला माहाँल गावाँबारे एकहोवोंज पुरतेहें. डेहीहोवता मोयात वेऊली थे माहाँल डागे देतेहे. तियाल डाटमोंत तिया चुडयाल बोणेंहे एहेंकी लोक मानताहा.

बाकी लोक मोयात वीन बारा दिहांम तिजायों केताहा. जिया लोकाहांन बारा दिहाँम जियाहां आवोक नाहां रेती ते लोक बारा दिहांम खाआ तुबताहां आन आवकुती पुरमाणे एका वोराहांम तिजडायों केअताहा. तिजायांम कुकडी उंगावूलो साबी काडूलों एहेंडा विधी रेताहा. ए विधी पुरा कीन लोक मोयाता कुटबामेऱ्या लोकाहांआरी माहणांम जाताहा. तिया माहणा अगर जागा जागापे एक वोंगली बोणांवीन तिही माहाण्याल जेवावतेहे आन पोंगली विचकावी टाकतेहे. पाँया माना खावूला

बासने फोडी टाकतेहे. माहाणांमेऱ्या विधी पुरा कीन लोक मोयाता को आवताहा. को मोयाता कुटबामेऱ्या मुख्य माहाँल उबों कीन लोक तिमाल पोयसा आन फाडो पोतडी मिलताहा. मिलती पोयसाहाँ विलावार पंचलोक तिजाया खोरचा खातूरूज कीन उगरूला पोयसा धोण्याल देताहा. मिलती मेऱ्यो लोको कवडों धोणी कुटबामेऱ्या आंन जाती जोमातीमेऱ्या आहाँन देहे. मिलनी एटले मोयाता कोमेऱ्या लोकाहाँन समाजा मोदात रेहे.

देहवाली भिल समाजांम वोराड मोयात आन तिजायों इयाहाँ खूब विधी रेताहा. तिहिमें खूब बारीक बारीक गोठ्या रेत्याहा. ए बाठा विधी आन रूडीरिवाज देहवाली भिलाहाँन तियाहाँ मोडा देव राजो पांठो आन विनोदेव इयाही देखावला हाय एहेंकी ए लोक मानताहा.

जे याँही वीज पोडीन चाडापेने टुटीपोडीन पायाँम बुजीन हापडा चावलाकी मोअतेहे विधीबी वाअतेहे नेच कोंबाम मोअतेहे तिया लोकाहां मोयाता विधीबी वाअतेहे सारकोज रेहे. पेन तिया लोकाहां तिजायों नाहाँ केअते तियाहाँ खांब थोवतेहे. ओत वीन एका वोराहांकी लाकडा नेत डोगडा खांब काराडगेरी लोकाहाँपे बोणांवी भागतेहे. तियावे मोयात माहाँ मूर्तो कोरवूतेहे. तिया मूनकापे चांदसूऱ्योबी कोरवूतेहे आन तो माँहू केहेंकी मोनयोहों तोंबी देखावतेहे. उ.त. हाकडा चावला याहाँ खांबाले हापडा चित्रोंबी कोरवूतेहे. खांब ओवूला एदिही होवऱ्यो भोगोत आन पावरीवाजाळ लीन माहूँ मोयों वेरी तिया जागापे जाईन तिया जीव थोवी लावतेहे. तो जीव एक जागे थोबवीन खांब थोवतेहे. खांब थोवूला टेमाल जात कुटबा आन गावांमेऱ्या बाठा लोक टोलवाताहा. इया खांबाल लोक देव मानींन खांबुल्यो देव आखतेहे. खांबूल्या देवाल गाडांम टाकीन गावाँबारे खांबाहाँ जागे थोबतेहे. बाठा कुटबामेऱ्या जाती जोमाती लोक एक जागे टोलवाताहा. भोगोत आन होवऱ्यो विधी कीन खांब उबो कीन तियाल पूंजताहा. आन तियाहाँ फाचलाने मोयाता कुटबामेऱ्या आन जाती जोमाती लोक खांबूला देवाल पूँजताहा. लोक तियाल फुलहार मालीन तियाहीं आगरबोत्या लागवीन नाराल्यो ठोकताहा आन दुहदा साक पाडताहा. खांबूल्या देवा बाठा विधी पुरा कीन मोयाता कुटबा लोक जाती जोमातील आन गावाँमेऱ्या लोकाहाँन भांडारो देताहा. खांब थोवूला टेमाल गावाँमेऱ्या जवान पोयऱ्या आन डायें थे-माहींबी खांबूल्या देवा गितें गावतेहे. इया खांबूल्या देवा खेल गितें देहवाली भिली भास्यांम हाय. इया गिताहाँम एहेंकी देखावलो माहूँ हाय का जिया याहाँल अचानक मोत आवेहे तो देवरूप बोणीं जाही. तो सोती माहूँ मानाहीं लोक तियाळ देवरूप मानीन तिया खांब थोवताहा. मोयात माहाँ कुटबा लोक वोराहाल सोणांसारादापे खांबा पूंज्या केराँ जाताहा.

जोन्मों आन मोत इयी बेन गोठीहींन देहवाली भिल समाज खूब किंमत देहे. एगाहा माहाँ कोमने जर एगोहों माहूँ मोयात वेअलों रियोंत तिया दिहीपाँय वेअया सावाय तिया कोअमे वोराडवाजों नाहा वी सेकतो. जी को एगदों माहूँ मोयात वेअलो रेहेबे ती को ओलीपे गेर नाहाँ नाचती आन दिवालीपे सोंगाडयेंबी नाहाँ नाचते. एका गावाँम मोयात आन एका गावाँम वोराड रियोंत वोराडामेंने मोयातांम नाहाँ जावातो आन मोयातामेनें वोराडांम नाहाँ जावातों. एका गावाँम एकाज दिहा दिही वोराड आन तिजायों आरीज नाहाँ रेतों आन रियोंत वोराडामेंने तिजायाँम नाहाँ जावातों आन तिजायामेऱ्या लोकाहाँन वोराडाँम नाहाँ जावातों. एगदा कुटबा वोराडवाजांम नाँय जावानयोंत चाले पेन मोयाहूनांम आन तिजायाँम जाँज जोजवे एहेंकी बाठा लोकाहाँ एक विचार उनायाँ मिलेहे. ओ दिही बाठाहाँन चुकतो नाहाँ तियाखातोर मोयापे नाँय जावायों तेबी तिजायापे तेबी जाँ जोजवे एहेंकी बाठाज लोकाहाँ आखूलों पोडेहे. मोतमोरोण तिजायों इहींमे देहवाली समाजा एक होप रेहे. एहेंडा टेमाल लोक दुस्माना कोओबी मोदात केराँ उबा री जाताहा.

देहवाली भिल समाजाँम ओली मोयनाँम वोराड आन तिजायों नाहाँ केअते. ओली मोयनों निंगी जायन लोक वोराडें आन तिजायें केअताहा.

इया लेखांम आपूही इहींलुग देहवाली भिल समाजा जीवनवेहवार, रूडी रिवाज इया माहती लेदी. आमी इहीने तियाहा देहवाली भास्या होवे वोलूली काय होरकोत नाहा.

देहवाली भास्या इ केल्ला भागांमेऱ्या केल्ला लोक गोगताहा आन तियील देहवाली काहा आखतेहे इया माहती आपोही देहवाली ढोल मासिका बेन अंकाहाँम लेदी. तेहेंकीज इ भास्या केहेंडी हाय इया बी आपोही थोडीक माहती लेदी. पेन आजीबी देहवाली भास्याबारांम जाँय एहेंड्या खेल गोठ्या हाय तिंयीही इहीं थोडीक माहती लिखूलो विचार हाय.

नोवा नंदूरबार झिलामेऱ्या तोपती बेनी किनाराहापेऱ्या तोलदा तालुखाहीने गुजराता सुरत झिला निझर आन

उच्छल तालुखाहाँ सापाट भाग इ जुनी देहपाटी. तोपताडूँ हातपुड्या कोरसीलने नोवापुर तालुखा नोवागावाँहीलुग डांगा बाजूल ओ भाग आवेहे. इया भागाम वळवी, वसावे, पाडवी, नाईक आन गावीत कुलवाला ऐ देहवाली भिल भायात रेताहा इंबी आपोही वेअयो. देहपाटी दिही बुडता गुजराता सुरत झिलो, दिही उगतां सायदा तालुखो, तोपताडूँ हातपुड्यो आन तिया तिमेरे मध्यप्रदेशा झाबुओ झिलो आन गुजराता बोडूदा झिला थोडोक भाग आवेहे. डांगा बाजूल साक्री आन नवापुर तालुखा मावचार पाटी आन कोकणी वोहती आवेहे.

इया भागाम रेनारा देहवाली भिल भायात ए इया भागांम रेनारा नाँय वेरा जोजवे, एहेंकी तियाहां एकंदर जीवन वेहवारामेनें होमजाही. ए लोक आदिवासी कोकणी, मावची आन बोअड्या भिल इयाहाँ आरीबी मेल नाहाँ खाता. इयाहां कुलें बिहरा भिल का कोकणी समाजांम नाहा. इयाहाँम पवार, ठाकरे, सोनवणे, बागुल एहेंडे कुलें अजिबात नाहाँ. उलटे आदिवासी कोकणी आन मावची समाजामेऱ्या लोकाही इयाहाँपेने पाडवी, वळवी, गावीत कुलें लेदेहे. राउत, बोरसे, ठिंगळे, कुंवर इं मावच्याहा कुलेंबी इयाहाँम नाहाँ. वळवी, वसावे, पाडवी, नाईक, गावीत आन प्रधान इया आगाडी एकबी बिहरो कुल इयाहाँम आपनेहे सापडूतो नाहाँ.

पेन पालवी, कलवी, गमेती एहेंडा कुल लागवूनारा भिल राजस्थानांम हाय.

इयाहाँ जे कुलें हाय तियाहाँ बारांम केल्लातेबी एका विद्वानाँय एहेंकी पुडी सोडली हायका महाराण प्रताप आन मोगल सेना इयाहाँ हल्दीघाटीमंजी लोडाय वेअली तियीपेनें इ कुलाहाँ नावे पोडलें हाय. उ.त. इयी लोडायीमं जियाहाँ खूब वाहवा वेअयी ते वाहवा एटले वसावा. जियाही दुसमानां पाडाव केअयो ते पाडवी. लोडायींम जे नाँय जातां वोटने वोली आल्ला ते वळवी.आन लोडाईल जाँखातोर गावाँमेने निंग्याज नाहा ते गावीत!

खेरो होदां जायत इ एक पुडी हाय आन इयाल इतिहासाँम केल्लोज आधार नाहां. काही जाण लोकाहीं इया कुलाहां एहेंकी बी इतिहास दे दोहो. उ.त. पाडवी एटले पहाडवीर. वसावा एटले वोहती केराँ आल्ला लोक. (वसवा आवेला). वळवी एटले आसा भिला 'वल' संस्थाना रेनारा. (वलका रहनेवाला). गावीत एटले गाव प्रमुख. नाईक एटले गांव कोतवाली कामे केनारा.

इयाल बी इतिहास मोडो आधार नाहां पेन इ वार बोराबोर जे हाचवाही.

देहवाली भिलाहां देहवाली

भास्याइज तियाहा इतिहास देखावेहे. इयी भास्याम सिंधी भास्यामेने सोबदा आवताहा.

मराठी	सिंधी	देहवाली
अंगठा	आंगठो	आंगठो
मुर्दा	मुरदों	मुरदों
कोंबडा	कुक्कड	कुकडो
पहार	पारायी	पाराय
विळा	दातो	दातलो
कसाई	कासाई	कासाय

इतिहासाम एहेंकी लिखलों हायका खुबजुना वाडाँ भिल ए पश्चिम हिंदूस्थाना राज्यकर्ता आथा एटले, पेयली इ एक खूब मोडी जोमात वेराँ जोजवे आन बाठा भिल भायात एक जागे रेता वेरीं. पेन हाजार - बाराहोव वोराहा आगला इया भागांम देसा बोरेनें मुसलमानाहां हमला विया तिहिमें इया लोकाहाँन टोल्याकीन जेहें तेहें पाहाडाहाँ भागाम वाटाय जाँ पोड्यों वेरी. तिहिंमे आज आपनेहे राजस्थानाही नेंत माहाराष्ट्राहीं लुगखेल भिली भास्या देखात्याहा. पेनबाठी भिली हींम थोडा थोडा फेरकाकी सारकाज सोबदा आवतां देखाताहा.

खेरों होदेत भिली भास्यापे पेयलो प्रभाव संस्कृत भास्या हाय. भिली भाषांम संस्कृत भास्यामेऱ्या बी खेल सोबदा आल्ला हाय. इ गोठ भिली भास्या गोगनाराहाँन मालूम नाहां. उ.त.

संस्कृत	भिली	मराठी
नाडी	नाडी	नाडी
नख	नोंख	नख
मुख	मुख	मुख
जाल	जाल	जाळे
सूरा	होरो	दारू
मंडल	मोंडलो	मंडळ, वर्तुळ
अमावस्या	आमास	अमावस्या

संस्कृता बाकी सोबदा जेहेंकीन तेहेंकी आन बाकी थोडाक बोदलायन आवताहा. इहींपेने आपनेहे बेन अंदाज केअतां आवताहा, के एकता संस्कृत भास्या गोगनारा लोकाहां आरी नेत तियाहांपाही खूब दिही लुग ऐलोक रिया वेरी नायतां भिली भास्याबी संस्कृत भास्या पेनेंज बोणली वेरी.

भिली भास्यामेने बाकी सोबदा संस्कृत-प्राकृत-अपभ्रंश एहेंकी प्रवास केअता केअता आज्या रूपांम आला वेरी एहेंकीबी हाचवाही.

देहवाली भिली भास्यांम जिप्सी भास्याहामेऱ्या सोबदा आल्ला हाय इ एक नोवाय गोठ हाय. उ.त.

जिप्सी	देहवाली	मराठी
चिरिक्के	चिरखुले	चिमण्या
मुई	मुँय	तोंड
पारो	पारो	वजन, भार, वारे

देहवाली भास्याम सिंधी सोबदा थोडाज आवताहा. देहवाली भास्याम सिंधी पुरमाणे राजस्थानी सोबदाबी आवताहा. उ.त.

राजस्थानी	देहवाली	मराठी
उंडा	उंडो	खोल
पाघडी	पागडी	पागडी
राती	राती	लाल

पाघरा	पादरा	सरळ
चालतां	चालतां	चालतांना
बणियो	बोण्यो	बनला
जेहडा	जेहंडा	जसा
मोपे	माँ आपे	माझ्यावर
भिल्यो	भिल्यो	भेटला

सिंधी देख राजस्थानी भास्या सोबदा जास्ती आवताहा. होव देहवाली सोबदाहॉम विही राजस्थानी सोबदा रेताहा. तेहेंकीज देहवाली भास्याम गुजराती सोबदाबी आवता देखाताहा. उ.त.

गुजराती	**देहवाली**	**मराठी**
लागवग	लागवोग	वशिला
मोकली	मोकली	पाठविली
खानगी	खानगी	खासगी
एकठा	एकठा	एकत्र
बमणो	बोमणो	दाम दुप्पट
ठपको	ठोपको	ठपका

हाजारूं गुजराती सोबदा देहवाली भिली भास्याम आवताहा. देहवाली भास्या होव सोबदाहॉम तीस/चालीस सोबदा गुजराती आवताहा. इहींपेन एहेंकी देखाही का देहवाली लोकाहां सिंध, राजस्थान आन गुजरात एहेंकी प्रवास वेअलो हाय. गुजरातांम जास्तीटेम रिया एटले देहवाली भास्यापे गुजराती जाहको परिणाम हाय. आपनेहे एहेंकीबी अंदाज केअतां आवेहे के जी मूल भास्यामेने सिंधी, राजस्थानी आन गुजराती ए भास्या बोण्याहा तियीज भास्येमेने भिलीबी बोणी वेरी. तिहिमें बाठी भिलीहींम आन देहवाली भिली भास्यांमबी सिंधी, राजस्थानी आन गुजराती सारका सोबदा आवताहा.

देहवाली भिली भास्यांम सिंहली भास्यामेऱ्या सोबदाबी आवताहा. उ.त.

सिंहली	**देहवाली**	**मराठी**
लुनू	नोहू	लसूण
हिल	हीं	थंडी
इखली	उखली	उखळ
हिबीली	सिबली	टोपली

इयापेने आपोही काय होमजुलो? आपो देहवाली भायात श्रींलकाम गिया वेरी एहेंकी होमजूलो का जिप्सी लोक इयाहां आरी रेहला एहेंकी होमजुलो? का आपो देहवाली लोकबी जिप्सी लोकाहाँ आरी गावाहाँ गावाहाँ आन देसाहाँ, देसाहाँ फिरतला एहेंकी मानूलो?

इयी भास्याहा पुरमाणेंज देहवाली भिल भायातूहूँपाही रेनारा माडिया, गोंड, खोड, वारली, डांगी, पावरा, नोयरा, राठवा इयाहां भास्याहाँमेनें सोबदाबी देहवाली भास्यांम आवताहा.

तेहेंकीज शक, हूण, कुशाण, चालुक्य आन शिलाहार इयाहाँ जे भास्या वेरी तियी भास्याहाँमेऱ्या सोबदाबी आपो देहवालींम वेरां जोजवे, पेन ते केह्ला हाय इं आपो ओअखी नाहाँ सेकता.

आमी देहवाली भास्या बारांम जे काम खास गोठ्या हाय तियीही माहती लेवूलों बी जुरूल्यॉज हाय.

१) देहवाली भास्या हिकूलो आन गोगूलो सोपों हाय पेन लिखूलो आन लिखीन वाचूलों कोठीण हाय.

२) देहवाली भास्यांम लिखती वेले देवनागरी बाराखडी आफुरी पोडेहे एहेंकी होमजाही. देहवाली भास्या इं माराठी देख हिन्दील पाही पोडेहे तियाकेअतां माराठी आन हिन्दी बाराखडी एखटी कीन ताहाँ देहवालींम लिखाँ पोडेहे.

३) देहवाली भास्या एकखास व्यानांम थोवूली गोठ एहेंडी हायका सोबदा उच्चारण बोदलायोंका तिया ओर्थो

बोदलाय जाही. उ.त. चाडी इया सोबदा आर्थो माराठींम चड्डी एहेंडो वेहे पेन तिया उच्चारणांम आपोही आगलाऱ्या-फाचलाऱ्या अक्सरापे जोरेदीन बदल केयोत तिया सोबदा आर्थो जंगला-(झाडी) एहेंडो वेहे. गोदडी एटले माराठीम वाकळ. पेन तिया सोबदा जर उच्चारणांम फेरोक वेयोत माराठीम 'गाढवीण' एहेंकी आर्थो वेहे. ओ आर्था फेरोक देखावाँ खातोर काय केरूलो आन केल्ले चिन्ने वापरूले ओ खेरो प्रश्नहाय.

४) देहवाली भास्याल माराठीम अनूनासिक बहूला भास्या आखतेहे. एटले इयी भास्यांम नाकाँम उच्चारण केरूला सोबदा जाहका आवताहां. तियाखातोर सोबदाहाँपे हाने-मोडें अनूस्वार टिंबे दाँ पोडतेहे. इहींमे विलांटी मात्रा वाला सोबदा हाँपे जे टिंबे दाँ पोडतेहे तियाहाँन हाना अनूस्वार आखतेहे. अकार, आकार आन उकार वाला सोबदाहाँपे जे टिंबे दाँ पोडतेहे तियाहाँन मोडा अनूस्वार आखेतेहें. आन हिन्दी मेऱ्या माँ सारको उच्चारण आवनारा सोबदाहाँपे जो चिन्नो दाँ पोडेहे तियाल चंद्र बिंदी अनूस्वार आखतेहे. इहींमे माराठी नोवा व्याकरणांम बाकी अनूस्वार बंद वेअला हाय तेबी देहवालीम लिखती वेले ते लाँ पोडताहा. माराठीम चंद्रबिंदी चिन्नों नाहाँ तोंबी देहवालींम लिखतीवेले तों लाँ पोडेहे.

आमी व्याकरणा हिचाबाकी देहवाली भास्या जे काय खास गोठ्या हाय ते वेरूली बी जुरूली हाय.

१) देहवाली भिली भास्यांम ळ वेंजन नाहाँ आवतों तिया जागापे ल आवेहे. उ.त.

मराठी	**देहवाली**
शाळा	सालाय
फळा	फोलो
काळा	कालो
वळ	वोल

२) इयी भास्यांम मूल क्रियापदाल उलों प्रत्यय लागवीन मुल क्रियापद बोणेहे जेहेंकी.

जाँ - जावूलों
खाँ - खावूलों
रोवाँ - रोवूलों
आवाँ - आवूलों

३) इयी भास्यांम आ, इ, उ, ए, ओ, ए स्वर हाय पेन अै, अौ आन अं नाहां तियाहाँ बोदलें आय, आऊ, आन आम एहेंकी लिखाँ पोडेहे.

४) देहवाली भास्याम ळ नाहां आवतो इं आपोही पेयलोंज वेअयों. इहींमे ण आन ढ वापोरबी खुब कोमी हाय.

५) खोलची देहवाली आन मेवासी देहवाली ए देहवाली भास्या बेन प्रकार हाय. तिहिमेंने मेवासी देहवालींम आदरार्थी बहूवचन हाय पेन खोलची देहवालींम आदरार्थी बहूवचन नाहाँ.

६) देहवाली भास्यांम हाय (आहे) इं क्रियापद हाय. तों हिन्दीमेऱ्या है इया क्रियापदा अपभ्रंश रूप हाय. तेहेंकीज आँय इं पुरूषवाचक सर्वनाम मै इया हिन्दी पुरूष वाचक सर्वनामां अपभ्रंश रूप हाय. माँय, माँयू (माराठीम मी मला) इया सोबदा रूपें हाय.

७) राजस्थानी भास्यामेनें वा (माराठी-ती, हिन्दी (स्त्री)-वह) आन रा (मराठी-रे) इयाहा स्त्री लिंगी आन पुल्लिंगी संबोधनाखातोर वापोर वेहे जेहेंकी :-

काय केअती ही वा? (काय करतेस ग?)
काय खातोहो रा? (काय खातोस रे?)

८) माराठी, हिन्दी, गुजराती सोबदा देहवाली भिलींम आवती वोखोत तियाहाँम एठा देखावला पुरमाणे बदल वेहे : (मराठी-देहवाली)
ह जागे अ आवेहे. उ.त.

मराठी	देहवाली
हात	आथ

स जगापे ह आवेहे. उ.त.

मराठी	देहवाली
सात	हात
साळ	हाल
साला	हालोहो

घ जागापे क आवेहे.

मराठी	देहवाली
घर	कों
घरी	को
घाट	काट
घुंगरू	कुगरो

य जागापे ग आवेहे.

मराठी	देहवाली
पाय	पाग

ळ जागापे ल आवेहे.

मराठी	देहवाली
कमळ	कमल
काळ	काल
दुष्काळ	दुकाल

९) माराठी मेऱ्या एकवचनी सामान्य नामाल ओ नेत लो प्रत्यय लागीन देहवाली एकवचनी सामान्य नामें बोणतेहे. उ.त.

मराठी	देहवाली
काटा	काटो
मांडा	मांडो
पाट	पाटलो
खाट	खाटलों

देहवाली इ एक भास्या हाय आन एगदी भास्यांम जे जे गोठ्या राँ जोजवे ते बाझ्याज इहींमे हाय. देहवाली भास्यांम म्हणी आन वाक्प्रचार बी हाय. म्हणीहीन देहवाली भास्यांम केवात (केवात एटले हिंदींम कहावत) आखतेहे. देहवाली मेऱ्यो केवातीही नोमूनों -

१) आव डोगडा पोड पागावे (हिं. आ बैल मुझे मार)

२) गोरोज सोरीन पातारी मोअयी (अ. गरज सरो वैद्य मरो)

३) फिरे तो चोरे (गु. फरे ते चरे)

४) बोले तिया बोरें वेचाय (गु. बोले तेना बोर वेचाय)

देहवालींम आपनेहें ए केवात्या जाहक्या नाहाँ सापडूत्या पेन इहींमे आपनेहे केल्लीबी भास्यादेख जाहका वाक्प्रचार सापडूताहा देबी देहवाली भास्यांम वाक्प्रचाराल एगदो खास सोबदो नाहाँ. देहवाली वाक्प्रचार नोमूनो इ पुरमाणें -

१) डिल वाचावूलों - (उ. कामचोरपणा करणें)

२) वारो वाडता जावूलो (हि. हवासे बातें करना)

३) दिही काडूलो (हिं. दिन गुजारना)

४) गोठ्या कातरूलों - (हिं. बातें बधारना)

इत्तर भास्याहाँ पुरमाणे देहवाली भास्याबी व्याकरण हाय. व्याकरणाल बी देहवालींम बिहरो सोबदो नाहाँ. देहवाली व्याकरणां एकेक गोठी आपनेहे इ पुरमाणें विचार केअतां आवीं पेयला आपो इयी भास्यामेऱ्या पुरूषवाचक सर्वनामाहाँ आन

तियाहाँ इतर रूपाहाँ विचार की हूँ ते इ पुरमाणें -

मी	आँय
आम्ही	आमाँ
तू	तूं
तुम्ही	तुमाँ
तो	तो
ती	ती
ते	तों
ते	ते
त्या	ते
ती	तें
माझा	माँ
आमचा	आमाँ
तुझा	तो
तुमचा	तुमाँ
त्याचा	तिया
तिचा	तियी
त्यांचा	तियाहाँ/तियींही
मला	माँन
आम्हाला	आमाँहाँन
तुला	तुल
तुम्हाला	तुमाहांन
त्याला	तियाल
तिला	तियील
त्यांना	तियाहाँन/तियीहींन

देहवाली भास्यांम एक वचना अनेक वचन इ पुरमाणे बोणेंहे -
पुल्लींगी ओकारान्ती एकवचनी सामान्यनामा अनेकवचन आकारान्त बोणेहे उ.त.

एकवचन	**अनेकवचन**
पोयरो	पोयरा
कुकडो	कुकडा
डोगलो	डोगला
टिगलो	टिगला

एकवचनी नपुंसकलिंगी सामान्यनामा अनेकवचन एकारान्त वेहे. उ.त.

कुतरों	कुतरें
पोयरों	पोयरें
डोंगरों	डोंगरे
कांबलों	कांबलें

स्त्रीलिंगी एकवचनी सामान्यनामा अनेकवचन इ पुरमाणे वेहे. उ.त.

डोहली	डोहल्या
बागडी	बागड्या
सिबली	सिबल्या
पोयरी	पोयऱ्या

बाकी अकारान्ती एकवचनी पुल्लिंगी सामान्यनामाहाँ एकवचन आन अनेकवचन सारकोंज आवेहे. उ.त.

वाग	वाग
पाग	पाग
राफ	राफ
हाप	हाप

पेन अकारान्ती स्त्रीलिंगी एकवचनी सामान्यनामाहाँ अनेकवचन जाराक जुदोंज एटले इ पुरमाणें वेहे. उ.त.

डाग	डाग्या
हाक	हाक्या
साल	साल्या
लाकूड	लाकड्या
गाय	गाया
होय	होया

देहवाली भास्या व्याकरणां विचार केअती वेले लिंगबदल इया भागाबी विचार केरूलों जुरूल्यों हाय.

पु.	स्त्री.
कोडो	कोडी
बोकडो	बोकडी
ढोरक्यो	ढोरकी
कुकडों	कुकडी

देहवाली भास्यामेऱ्या बाकी नामाहाँ पुल्लिंगी आन स्त्रीलिंगी रूपे जुदें जुदें आवतेहे. उ.त.

बोईल	गाय
पाडो	मोहडी
राजो	राणी
दिही	रात
टानगो	वासडी

देहवाली भास्यांम एठा देदलें सामान्यनामें नपुंसकलिंगी रूपामूँज वापरातेहे. उ.त. मासों, बोदाकों, वांदरों, हापडों, डोंगरो.

देहवाली भास्यामेऱ्यें बाकी थोडेक नामे सादा पुल्लिंगी रूपामूँज वापरातेहे. उ.त. वाग, जाँब, कांद, ठाम.

एठा देदलें देहवाली भास्यामेऱ्ये सामान्यनामें सादा स्त्रीलिंगी रूपामूँज वापरातेहे. उ.त. चांदूली, आंजूली, उलटी, काराली, वाट, सुनगी.

आमीं आपो देहवाली भास्यामेऱ्या क्रियापदा विचार केअनारा हाय. देहवाली भास्यामेऱ्या क्रियापदा मूलं रूपाल

उलो लों प्रत्यय लागीन मूल क्रियापद बोणेहे, जेहेंकी -

खाँ	खावुलों
जाँ	जावूलों
आव	आवुलो
रोव	रोवुलों
दोब	दोबुलों

आपो इसल्या माराठी, हिन्दी आन गुजराती व्याकरणामेऱ्या नियमांपुरमाणेंज देहवाली भास्यांमबी काल, लिंग, पुरूष आन वचन इयांय बदल वेयोका क्रियापदा रूपबी बोदलाही. इया नियमापुरमाणे जावूलो इया मूल क्रियापदा सादा वर्तमानकालाँम जाहूँ, जातोहो, जातीही, जाही, जातेहे एहेंकी रूपें बोणतेहे. देहवाली भास्यामेऱ्या केल्लाबी मूल क्रियापदाल लो, ला, ली, ले एया एहेंडा प्रत्येय लागीन भूतकालामेऱ्ये रूपें बोणतेहे. उ.त. मूल क्रियापद जावूलो भूतकाला रूपे गेयलो, गेयला, गेयली, गेयलें, गेयल्या.

बिहरी भास्याहां पुरमाणेंज देहवाली भास्या व्याकरणाम बी चालू कालाहांम मुख्य क्रियापदाआरी सहायक क्रियापद रूपें ला पोडतेहे ताहाँ वाक्य बोणेहें. चालू वर्तमान कालांम मुख्य क्रियापद खावूलों आन सहाय्यक क्रियापद रेवूलो इयाहाँ रुपाहाँ वापोर कीन वाक्य ऐहेंकी बोणेहे -

चालू वर्तमानकाल -

मराठी - गाय चारा खात आहे

देहवाली - गाय चारो खाय रियीही

चालू भूतकाल -

मराठी - मीना चारा कापत होती

देहवाली - मीना चारो वाडी रेयली.

चालू भविष्यकाल -

मराठी - सुमन आंबा खात असेल.

देहवाली - समुन आंबो खाती वेरी.

देहवाली भास्यामेऱ्या केल्लाबी पूर्ण कालांम मूल क्रियापद आन तिया आरी जावूलो इया सहायक क्रियापदा रूपें लीन वाक्यें बोणतेहे. उ.त.

मराठी - माझे जेवण झालेले आहे

देहवाली - माँ मांडो खावाम गियोहों.

पूर्ण भविष्यकाळ -

मराठी - उद्या या वेळपर्यंत आमची तयारी झालेली असेल.

देहवाली - हाकाल इया टेमाल आमाँ तियारी वी गियी वेरी.

देहवाली भास्यांम चालपूर्ण कालबी हाय आन तिया रोजी बोलीचालीम वापोर वेहे. इहींमे एक मुख्य क्रियापद आन तिया आरी आवूलो आन हाय इं बेन सहाय्यक क्रियापदे आवीन ओ काल बोणेहे. उ.त.

चालू पूर्णवर्तमानकाळ

मराठी - आम्ही देहवाली लोक पहिल्यापासून मांसाहार करीत आलेले आहोत.

देहवाली - आमाँ देहवाली लोक ठेट्या माहामासी खाता आलाहा.

चालूपूर्णभूतकाळ

मराठी - गुला महाराज त्यांचा हा नित्यक्रम तरूणपणापासून करीत आलेले होते.

देहवाली - गुलो महाराज तिया ओ नेम जुवानीपेऱ्यो पालतो आल्लो आथों.

चालूपूर्ण भविष्यकाळ

मराठी - उद्या या वेळेपर्यंत आमचे जेवण होत आलेले असेल.

देहवाली - हाकाल इया टेमालतुग आमाँ मांडो खावाय जानारो.

आपोही पेयलोंज वेअलों हाय का देहवाली भास्यामे राजस्थानी, गुजराती आन हिन्दी प्रभाव हाय. ओ प्रभाव आपनेहे अलग अलग कालामेंने वाक्यारचनाम सापडेहे. देहवाली भास्या चालू वर्तमानकालाम आपनेहे हिन्दी भास्या जोरे देखाही उ.त.

हिन्दी	**देहवाली**
हम खातेहे.	आमाँ खाता हा.
हम रोते हे.	आमाँ रोडताहा.
फलाँ आ रहा है.	फेलो आवी रियो हो.
सीता जा रही हे.	सीता जाय रियी ही.
तू क्या कर रहा है ?	तू काय की रियो हों ?

कायक टेमांल देहवाली भास्या वर्तमान काळ्लामेऱ्या वाक्याहाँम राजस्थानी (जोधपुरी) सारकी चालेहे. उ.त.

राजस्थानी (जोधपुरी)	**देहवाली**
म्हैं लीख सकू हुँ.	आँय लिखी सेकू हुँ.
म्हैं समज सकू हुँ.	आँय होमजी सेकू हुँ.
म्हानें नींद लागे है.	माँन नींद लागेहे.
म्हाने मारवाड जावणो है.	माँन मारवाड जावनू हाय.
म्हाने जोधपूर देखणो है.	माँन जोधपूर देखनू /देखूनू हाय.

देहवालीपे गुजराती ओतो प्रभाव हाय का देहवाली इ गुजरातींज हाय एहेंकी आपनेहे होमजाही उ.त.

गुजराती	**देहवाली**
एक पग तुटी गयो.	एक पाग टुटी गियो.
बिमारी वधती गयी.	बिमारी वादती गियो.
छुंदाईने मरी गयो.	सुंदायन नोय गियो.
न आवाय.	नाँय आवाय.
आफत आवी पडी.	आफोत आवी पोडी.
उठावी लीधो.	उठावी लेदो.

गुजराती खेल सोबजा देहवाली सोबदाहाँ सारकाज आवताहा उ.त.

गुजराती	**देहवाली**	**मराठी**
लागवग	लोगवोग	वशिला
ऐकठा	एकठा	एकत्र
उंडो	उंडो	खोल, गोळा
फोज	फोज	फौज
नाठा	नाठा	पळाले

पायो पायो पाया

इं रिते देहवाली भास्या आन तिया व्याकरणा माहती देतां आवेहे. इया लेखावेने देहवाली लोकसंस्कृति आन देहवाली भास्या पुरीत नाँय पेन थोडी घोणी माहती मिलवूलो समाधान मिली एहेंकी मानूला होरकोत नाहाँ. बाकी रेयली खेयली माहती आजीबी आगलांहोमे देता जाहूँ.

○

भारता राज्य घटनांम भास्याहांखातोर एक स्वतंतर परिशिष्ट हाय. आठवां परिशिष्ट. तिहिंमे भारतामेऱ्या मुख्य मुख्य भास्या टाकल्या हाय. तिहिंमने हिंदी आन इंग्रजी ए बेन भास्या भारता राष्ट्रभास्या मानायाहा. तारीख १९ नोव्हेंबर ९८ इया दिहा दिही आपो भारता पंतप्रधान मा. अटलबिहारी बाजपेयी इयाही एहेंकी घोषणा केअली का परिशिष्टामेऱ्या इतर भास्याहांनबी राष्ट्रभास्या दर्जो देवांमआवी.

भारतांम बिहऱ्या भास्याबी हाय. तियिहीन आठवा परिशिष्टांम लेवूलो जुरूल्यो हाय. आपो एहेंकी आस्या केअता का आगलाहोमें माहरीज ए भास्या आठवा परिशिष्टांम टाकांम आवनाऱ्या. जर भिलील दिल्लील 'साहित्य अकादेमी' पुरस्कार मिलेहे आन कुकणा डांगील 'कथा' पुरस्कार मिलेहे ता तियिहिंन आठवा परिशिष्टांम टाकाँ काय टेम लागनारो ?

वाचक भायातूहूँ, ढोल मासिकांम लिखता जाजा. कदाच आपो भास्यालबी फावें एहेंडो सन्मान माहरीज मिली सेकेहे. बाठाहांन हारी पोटेहे मातृभास्या.

खानदेसी आदिवासी कोकणी भास्या वोलोख

बळवंत वसावे

देहवाली आन पावरी भास्याहाँ मेऱ्यो ढोल नियतकालिक वीन नंदूरबार आन धुल्या झिलामेऱ्या बिहरा आदिवासी भायातहून एहेंकी नाँव लागा जोजवे का तियाहाँ भास्या उगन संस्कृतिपे गैर इन्साफ वी रियोहो. देहवाली आन पावरी भास्याहा पुरमाणेंज नंदूरबार आन धुल्या झिलाँम मावची, कोकणी, बरडा, मथवाडी, कायली, डोंगरी आन मेवासी ए भास्या गोगनारा लोकबी हाय. देहवाली आन पावरी भास्या पुरमाणेंज लोकाहाँन इदी भास्याहाँबी वोलोख वेराँ जोजवे आन ए भास्या गोगनारा भायातहूनबी वाहीक हारों लागा जोजवे इया खातोर आमाँही ढोल ऑक्टोबर ९८ अंकाँम मथवाडी भास्या आन संस्कृति इयाहाँ थोडीक माहती लीन मथवाडी भास्या वोलोख ओ लेख लोकाहाँ हुंबूर थोवलो. आमी इया अंकाँम इहीं नंदूरबार आन धुल्या झिलामेऱ्यो कोकणी भास्या वोलोख देवाँम आवेहे.

महाराष्ट्रामेऱ्या धुल्या आन नंदुरबार झिलाल पेयलों पश्चिम खानदेश आखतले इ आपनेहे मालुम हाय. नंदुरबार जिला नवापुर आन नंदुरबार, आन धुल्या जिला साक्री तालुकाहाँम कोकणी आदिवासी समाज रेहे. तियाहां भास्याल कोकणी भास्या आखतेहें. तेहेंकीत नासिक झिला पेठ सुरगाणा आन कळवण इया भागाहाँम बी कोकणी समाज हाय. तियाहाँ भास्याबी कोकणीज हाय. गुजराता आहवा डांग, धरमपुर, वांसदा, चिखली इया भागामबी आदिवासी कोकणी समाज रेहे तियाहाँन कुकना आखतेहे. गुजराता कुकना समाजा भास्या देख महाराष्ट्रा मेऱ्या कोकणी समाजा भास्या वाहीक जुदीज हाय. आन महाराष्ट्रामेनेबी कळवण पेठ सुरगाणा होवली कोकणी भास्या देख धुल्यो आन नंदूरबार झिलामेरी कोकणी भास्या आजी वाहीक जुदीज हाय. धुल्या झिला साक्री तालुखांमजी कोकणी भास्या हाय तियील घाटी कोकणी आन नंदूरबार झिला नंदुरबार आन नवापुर तालुखांम चालनारी कोकणी भास्याल बुंदाडी कोकणी आखतेहे.

आदिवासी कोकणी समाज पेयलों कोकणांम रेहलो, एहेंकी तिया समाजा जुना लोकाहाँ आखूलों हाय. नवापुर तालुखामेऱ्या काकरपाडा - मळवाण गावां जुनो सरपंच श्री. नकुळ गंगाराम बागूल इयाहा आखूलों एहेंकी हाय का आगला वाडां बारा वोराहा काल पोडलो ताहॉ ए लोक कोकणा मेने खानदेसांम आन गुजरातांम आल्ला. इयी गोठील इतिहासांम पुरावो हायलों. १३९०-१४०८ इया सालाहांम दुर्गादेवी दुष्काळ पोडलो तिया टेमामेरी इ जुनी गोठ हाय. बाकी जुना लोकाहां एहेंकी आखुलों हाय का कोकणी भास्यांम इया समाजाल घोडपा एहेंकी आखतेहे. एटले ए लोक कोकणामेंने आवीन पेयला बागलाणांमेऱ्या घोडप किल्ला आसपास रेहला. ते बागलाणाँम रेहला तियाल तियाहॉम बागूल आडनांव हाय. श्री नकुळ गंगाराम बागुल इयाही एहेकीबी आखुलों का तियाहां एक गुरू आथो आन तिया कोकणी समाजाल एहेंकी आसिरवाद आथोका, ''एक सारका तोपती होव चालता ऱ्या तुमाहॉन विजय मिली.'' तियाल ए लोक डांगा होवनेतोपती होव आगाडी होमा चालता रिया. नंदुरबार तालुखाम ठाणेपाडा, कोकणीपाडा, नांदरखेडे, सोनगीरपाडा इया गावाहांम कोकणी समाजा वोहती जास्ती हाय. नवापुर तालुखांम श्रावणी, ढोंग, सागाळी, पळशी, वडदा, खेकडा, घोडजामणे इं. कोकणी समाजा मोडें गावें हाय. साक्री तालुखांम वाय नेत आरदा भागांम कोकणी समाजा वोहती हाय.

इया कोकणी समाजा कोकणी भास्या, खानदेसा मेरी अहिराणी सारकी हाय अहिराणी आन माराठी गोगनाराहांन कोकणी भास्या होमजुली काय ओडचोन नाहाँ. आहवा-डांग, धरमपुर वासदा भागांम चालनारी ''कुकना'' भास्याम गुजराती सोबदा खेल आवताहा.

आमी आपो कोकणी भास्या थोडीक वोलोख की लिहू. तिया खातोर आठ/दाहा प्रश्नाहाँ एक प्रश्नावली आपो

वेअता. तियाकी आपनेहे कोकणी भास्या अहिराणी आन माराठी सारकी हाय क नाहाँ इ होमजाय. उ.त.

(मराठी / कोकणी)

तुझे नाव काय आहे? / तुना नाव काय ह?

माझे नाव नकूळ आहे. / माना नाव नकूळ हं.

तुझे वडील काय करतात? / तूना बाबास/बाहास काय करह?

माझे वडील शेती करतात. / माना बाबास/बाहास खेती करह.

तुला किती भाऊ आहेत? / तुला कितलाक भाऊस हत?

मला भाऊ नाहीत पण चार बहिणी ओहत. / मला भाऊ स नीहत पण च्यार बहिनीस हत.

तुझे शिक्षण किती झालेले आहे? / तू कितला शिकेल हस?

मी मॅट्रिक पर्यंत शिकलो आहे. / माँ म्याट्रिक पावत शिकनाव.

तू कोणाचा मुलगा ओहस? / तू कूनाना पोसा हस?

मी गंगाराम पाटील चा मुलगा आहे. / माँ गंगाराम पाटीलना पोसा हवू.

देहवाली भील समाज आन आदिवासी कोकणी समाज नंदूरबार झिला खेल गावाँहाम आरी आरी रेताहा पेन कोकणी आन देहवाली भिल समाजा रितभात आन भास्याम खूब फेरोक हाय. आदिवासी कोकणी भास्या आन देहवाली भिलींम खूब फेरोक हाय. उ.त.

(मराठी / कोकणी / देहवाली)

तु कुठे राहतोस? / तू कठ राहास? / तूं काही रेतोहो?

हे घर कोणाचे आहे? / है घर कुनाना हं? / इं पोंगो केडा हाय?

तुमची शाळा कुठे आहे? / तुमनी शाळा कठ ह? / तुमाँ साल कांही हाय?

आमची शाळा मंदिरा जवळ आहे. / आमनी शाळा मंदीरापन ह. / आमां साल मोंदिराही हाय.

मास्तर कोण आहेत? / मास्तर कुन हं? / मास्तोर केडो हाय?

आमचे मास्तर गजानन पाटील आहेत. / आमना मास्तर गजानन पाटील हं. / आमाँ मास्तर गजानन पाटील हाय.

तुमच्या शाळेत रोज किती मुले येतात? / तुमनी शाळाम रोज कुखला पोसा येता हात? / तुमाँ सालांम रोज कोते पोयरे आवतेहे?

कोकणी समाजा आरी आरीज देहवाली, मावची आन बरडा भिल समाज रेताहा. कोकणी भास्यापे इयी भास्याहा असर देखातो नाहा. तेहेंकीज कोकणी भास्या असर बी देहवाली आन बरडा भास्याहांपे नाहां कारण तीनी समाजाहा रितभात अलग हाय आन आपसी मेलघाट बी कोमी हाय. पेन बरडा भास्यापे कोकणी भास्या थोडो-घोणो असर देखाही. उ.त.

मराठी	कोकणी	देहवाली	बरडा	मावची
आई	आया	आयो	माय	आयो
बाबा	बा/बाहास/बाबास	आबो/बाहाको	बाबा	आबोहो
भाऊ	भाऊस	पावूह	भाऊ	बाहा
बहिण	बहिन	बोहीं	बैन	बोंही
मुलगा	पोसा	पोयरो	पोऱ्या	पोहो
बायको	बायकू	थे	बायको	थे
नवरा	नवरा/धनी	माटी/धोणी	नवरा	माटी

इहीपनें आपनेहे एहेंकी देखाही का कोकणी भास्या इ मावची आन देहवालीसे खूब अलग हाय. कोकणी आन बरडा

भिली खेल संबंध देखाही. बरडा भिल समाज कोकणी समाजा वोहती पाहीज वोहती कीन रेहे आन इया समाजा डोगरे चारूलो, खेती राखवाली केरूलो एहेंडे कामे कीन जिवेहे. तिहिंमे हरहमीस इया समाजा संबंध कोकणी समाजा आरी आवेहे. तेहेंकीज साव लोकाहां वोहती पाही रेवूलासें अहिराणी भास्या संबंध बरडा भिली आरी देखाही. तेहेंकीज साक्री, नंदुरबार इया तालुकाहॉमेने कोकणी समाजा पाही अहिराणी आन माराठी भास्या गोगनारा साव लोकाहां वोहती हाय. तिहिंमे कोकणी भास्यापे अहिराणी आन माराठी खेल असर देखाही. आदिवासी कोकणी आन कोकणांम चालनारी कोकणी इयी बेन भास्याहां नावापुरतों संबंध हाय ऐहेंकी आपनेहे देखाही. ओ समाज कोकणांमेने आल्हो हाय तेबी, वोचमे खुब मोडो टेम निंगी गियो, सेंकडो वोराहा गालो पोड्यो. तिहिंमे इया बेन समाजाहाँ संबंध टूटी गियो. तेबी आदिवासी कोकणी आन कोकणा मेरी कोकणी इयी बेनी भास्याहाँ कायतेबी संबंध वेरां जोजवे, ओ एक आभ्यासा विषय हाय. इ होव आजलूग केडॉय नोजोर टाकी नाहां. पेन इयी गोठी जूरूली हाय.

कोकणी भास्यांम एकवचना अनेक वचन केहेंकी वेहे इंबी आपनेहे इयी भास्या अलगपोणो होदां खातोर जुरूली हाय. कोकणी भास्याम पुलिंगी नावाहा एकवचन/अनेक वचन इ पुरमाणे वेहे -

एकवचन	अनेकवचन
पोसा	पोसा
मानूस	मानसा
कांदा	कांदा
राजा	राजा
घोडा	घोडा
झाड	झाडा

स्त्रीलिंगी नामाहा अनेक वचन इ पुरमाणे वेहे -

पोशी	पोश्या
डोशी	डोश्या
बायकू	बायका
बहिन	बहिनीस
गाय	गायी
डोबड	डोबडी

गुजराता अहवाडांग, वासदा, चिखली आन धरमपूर इया भागाहाँम चालनारी कुकना आन महाराष्ट्रामेरी कोकणी इयाहिम खेल फेरोक हाय.

आदिवासी कोकणी समाज जर कोकणांमेने गुजरातांम आन महाराष्ट्रॉम आलो वेरी ता वोचमे ठाणा झिलो आवेहे. ठाणा झिलॉम वारली लोक रेताहा. इया लोकाहांआरी आदिवासी कोकणी समाजा संबंध आलो वेरी. ओ समाज वारली समाजाआरी रियो वेरी. आन इयाहां भास्यापे वारली भास्या परिणाम वेरां जोजवे. वारली लोकाहां भास्याआरी इयाहां जुरुल भास्या लेव देव वेयी वेरां जोजवे एहेंकी होमजाही. काहाके वारली आन कोकणी भास्या काही सोबदा सारकाज देखाताहा. उ.त.

मराठी	वारली	कोकणी
राब	आदर	आदोर
अंथरणे	आथर	आथराना
अंग	आंग	आंग
विमान	इमान	इमान

पालथा	उबडा	उबडा
एकटा	एखला	एखला
केंव्हा	कदवा	कदव/कदह
कणगी	कनगी	कनगी
कच्चा	काचा	काचा
कोण जाणे	कायजून	काय जान
कासव	कासू	कासू
घोंगडी	कांबळ	कांबळ

एहेंडा खूबूज सोबदा वारली आन कोकणी भास्याहॉम सारखाज काहा हाय इ होदी काडूलों जुरुल्यों हाय. तेहेंकीज वारली भास्या गोगुलो रोंग ढोंग आन आदिवासी कोकणी भास्या गोगूली पद्धत एबी वायनेत सारक्याज देखात्याहा. उ.त.

(मराठी / वारली / कोकणी)

रामा घर बांधतो. / रामा घर बांध. / रामा घर बांधह.
सीता पाणी आणते. / सीता पानी आनह. / सीतापानी आनह/लयह.
रामा सीतेला बोलवितो. /रामा सीताला वाहर. / रामा सीताला वाहरह.
गणपत गोष्टी सांगतो. / गणपत गोटी सागं. / गणपत गोठी लावह/सांगह.
त्याला एक बहीण आहे. / त्याल एक बहनीस आहे. / तेला एक बहिनीस हं.
माणसे काम करतात. / मानसाँ काम करत. / मानसा काम करताहा.
डोंगरावर खुप झाडे आहेत. / डोंगरावर खुप झाडा आहा / डोंगरावर खुब झाडाँ हत.
गोट्या येतो. / गोट्या येय. / गोट्या येहे.
पाच रूपये आहेत. / पाच रूपया आहा. / पाच रूपया हत.
माझ्याजवळ पाच रूपये आहेत. /मजपाय पाच रूपया आहा. / माँ पन पाच रूपया हत.
तू सांगशील. / तू सांगशी. / तू सांगशी.
मुले आईला हाक मारत आहेत. / पोरां आईला वाहरत. / पोसा आईसला वाहारताहा.
रामाच्या घरात कणगा पक्का भरलेला असेल. / रामाचे घरात कनगा पक्का भरेल होवा. / पोसा आईसला वाहारताहा.
तु कर. / तू करजोस. / तू करजं.
तुम्ही खा. / तुम्ही खायजास. / तुम्ही खायजा.

या पुरमाणेंज कातुड्यांहाँ कातुडी भास्या आन तोड्याहाँ तोडी भास्या इयीहींम आन कोकणी भास्यामबी खेल सारकाज सोबदा आवताहा. तिहिमेने अंदाज केताँ आवेहे का आदिवासी कोकणी समाजा कातुडी आन तोडी समाजा रीबी वाही तेबी संबंध आल्लो वेरां जोजवे.

○

बुक केडा ?

गणेश देवी

तेजगढने पिठोरा चित्रा हांम एक चित्रों कागदापे कायतेबी लिखनारा माहाँ रेहे. पिठोरो लिखनाराल बी लेखाऱ्यो एहेंकी आखतेहें. पेन आदिवासीहीं जीवनांम लिखूणा बारांम ठिकाणो काय? ते केह्ला बुक केहेंडा रेताहा? आपो देसांम नोवीन तियार वी रेयला इतिहासांम आदिवासीहीं जागो केह्लो? आमी इया नोवा ग्यानांम तियाहां हिचो काय रेनारो. इया आमींज विचार केरूलो जुरूल्यो हाय.

आपो देसाळ स्वातंत्रम मिलीन हाना मोडा गावांहाँम साणाया निंग्या कायळ नागो तिहिंमे (लोकंख्या हिचाबाकी) सालाया कोमी पोडत्याहा बिगर हिकला लोक कोमी केरूलों ठिकाणो नाहा. आदिवासी भागांम बिगर हिकला लोक जाहाका हाय. पोयरीही शिक्षण ता खुबज कोमी हाय. पोयलो एहेंकी लागे का थोडोक लिखतां-वाचतां आलों तेबी नोकरी धोंदो मिलनारों. पेन तियाहांन मिल्या ते फोकोत सिपाया आन पोरावाला नोकऱ्या. तियाहाँसे उचला (हारा) जागाहाँपे तियाहाँन पोअतेंज नाहाँ. स्वातंत्र्य मिलीन आदिवासीही खातोर स्वतंतर मतदार संघ तियार केराँम आला. तिया फाचलाँ एहेंडो विचार आथोका तियाहाँ प्रतिनिधी आलात तियाहां थोडी सुदराणी वेअनारी पेन तियाहाँ प्रतिनिधीबी इत्तर लोकाहां पुरमाणेंज राजकारणांम ओटकी गियाहा. मुलकी आदिवासी कुण्याणा प्रकल्प तियार केरांखातोर योजना बोणांव्या देसामेऱ्या आदिवासी आन इत्तर फाचात लोकाहाँखातोर स्वतंतर स्वतंतर सचिवालाम उजड्यो. तिहिमे खेलनारी बी.डी. शर्मा सारका हारा आदिकारी निमाया.तियाहांबी रेफाट लिखाम गिया. आदिवासी उपयोजना सुरू वेअयी. पेन इहलिंग जुनो लोकाहां भास्या पारवाम गेयली तिहींने जोंगोलो खाता कायदो आलो. १८९४ सालांम इंग्रजाही तियार केअला कायदाम आदिवासीहीन जुरूल लोक एहेंडे ओहडें बालेलें लाकडे, इ चाडिमेने लेवूली सुट आथी. नोवा कायदा पुरमाणें जोंगला राजा सारकार आन मंत्री बोण्यो.

खूब जुना टेमाँल आदिवासी डोगुलाहाँम जायन रेहला. इं डोगुलें खाडहिपाही पेन उचे आथे. तिहिमें पुरा धोको नायँ रे. तिहिंने बांधासाबाम कारखाने नाँय चालां लाग्ये. धरणे बांधूलासे पाँया फुगारो डोगूलाहीहूग आवी पोच्यो. आदिवासीहीं पोंगे फुगाराहाँमे जाँ लाग्ये. लोक वोहत्या उठवां लाग्या. इयाज वोराहाँम गावाहाँम सहकारी संस्था निंगल्या. तिहिंने गावाहाँ जिमिनिहीनं पंपाहांकी खेचलों पाँय पियाँ मिले. सेहेराहाँम नोवें पोंगे बांदातले आन नोव्या सोडक्या निंगतल्या. कारखानाहाँ खूब मोडों जातोजर तियार वेअतलों. सेहेरामेऱ्यो पोयराहाँन साला डेरिसांम सालाँम जाँ मिले, बायीहाँन शिक्षण पारवायासावाय वोराड नाँय केरूली सुट मिलतली.देसांम बाठहासे हारें फुले हारे, पितडें हारें, मिसिने तियार केराँ खातोर हारों शिक्षण आन हारे इंजिक्सनें वापरांखातोर हारों डाक्टरकी शिक्षण लाँ सेहरामेऱ्या पोयरीहोंन पोयरीहींय खूब लांब्या लायन्या लागवूल्या. जियाहा काम इहींमे नाहाँ बोण्यो ते पोयरे सिनिमें आन होटली सारका हारा धोंदाहाँम विठे. नेत कोर्जो मिलूला कामाँम मोदात केरांखातोर बेंकाम कामे केराँ लाग्ये. मातला लोकाहां पोयरे पारदेसाँम जायन आपो देसा नांव काडाँ लाग्ये.

इया बाठाहाँन मेहनत केरूलों जुरूल्यो आथों आन तियाहाँ मेहनती फोल तियाहाँन किदिहीन किदिही मिलों एहेंकी तियाहाँन खात्री आथी.

पेन आदिवासी तिया कोरजो, पुखों मोरूलों, आन थाक इयाकी हैराण वेअलों आथों. आदिवासी आज वेसनाहाँ सरणें गेयलों हाय. ओगणीसवा सतकामेऱ्या आदिवासी खार बाज आथा आन तियाहांमेने खेल लोकाहीं इंग्रज लोकाहांआरी खूब टेमलूग लोडात लेदली. भारतामेऱ्या राजा इंग्रजाहां हेंगात रेहला. (इंग्रज) तियाहां भागामेंने सैन्य ली जाहला. तियाखातोर

ते तियाहाँन पोयसा देहला. कायक राजाही सेनापतीजागे आदिवासीहींन निमला. महाराणा प्रताप आन शिवाजी महाराज इयाहांन आदिवासीहीं मोदात मिलतली. तियाहाँ जिमिन जंगल पाँय इयाहाँपे सोवताहा सत्ता (हाक) आथी. देसाँम काय चाली रियोहों इया बाठो माहती आदिवासीहींन आथी. आगला वाडा त किन्नर सारका आदिवासीहीन देवाहाँ आरी बोहाँ जागो मिलतलो. महाभारत आन रामायणा सेवटूल्या टेमाँल आदिवासीही भारतांम खूब सत्ता गाजवूली. पेन ए बाठ्या गोठ्या आज कुडग्याहांपेने चित्रांहाँम आन पोंगाहाँवूज रियाहां. आज्या आदिवासी सोवताहा चेहरोज नाहां रेयलो. ख्रिश्चन, मुसलमान आन हिन्दू ए बाठाज तियाल समाजामेन्या तामांन होसकोट भागांम गोचाली रियाहा. कारखाना वाला, कान्टाकदार ए बाटा तिया मुनकापे खोड्या आन कोलाहां तागारें थोवां आगाडी आलाहां. आन सेहरामेऱ्या लोक तियाल सेहेराल लागली कीड होमजताहा. ते काहा?

इतिहासाँम एहेंडो एक नियम हाय का नोबला लोकाहां खेरी गोठबी मान्य नाहाँ वेअती आन जोरावार लोकाहाँ खोटी गोठबी मानांम आवेहे. आदिवासी जनता इत्तर लोकाहां लोबाडीकी फाचणा होरकाहा एहेंकी मानूलो बोराबोर नाहां. नोव्या वाट्या होदा खातोर सोवताहा मेरी कमजोरी होदा काडूलो जुरूल्यो रेहे. मोलोपोणो ओ आदिवासीही दोस हाय का? नाहा नाहा आपो जों ग्यान हाय तो जतन नाँय वेरूलों ओ मोडो दोस हाय. एगदा समाज जी प्रगति वेहे ती आथ्यारे आन धन दौलत इयाहांकी नाहां वेअती. तिया समाजामेने हरेक पिडी आलारी नोवी पिडी खातोर काय तेबी नोवीन थोवी जाही. आन ती नोवीन पिडी पेयलों टोलवूलों बाठों ग्यान विज्ञान नेत शास्त्र इया सेवांम टिकवाँ हिकेहे. संस्कृति केह्लीबी - आमीं वे का आगली वे हारा निरगू सिक्षणांकीज मोजबूत वेअहे.

आमाहीं खेल हिकला आदिवासीही आरी चर्चा केयीही. तिहिंमेने एकबी सोवताहा गावाँम मास्तरा काम केराँ तियार नाहाँ. तिहिंमे सालाया उजाडवीन पोडल्या हाय. हिकला हाँन सेहेरांम बेकार रेवूलोंबी चालेहें पेन आदिवासी गावाहाँम जायन शिक्षणा काम केरूली तियाल नाजकी आवेहे. आन तिहिंज नोकरी मिलीत खुब लाचपुच दिन बोदली की लेवूली तियारी रेहे. जे जाहका हिकला हाय तियाहांन सेहेरांम नोकरी मिलित ते आमां आदिवासी हाय एहेंकी देखावताज नाहां. तियाहांन तेहेंकी देखावूली नाज आवेहे. तियाहां आखो टेम सेहरामेऱ्या लोकाहां नक्कल केरूलांम जाही. इयी आखी खोटबोरींम इया भागामेऱ्या गावाहाँमेऱ्या आख्या सालाया नावापुंरत्याज चालत्याला. इया आदिवासीही जुदापोणांकी बिहरा आदिवासीहींन बी खाराब लागेहे. भारता नोव कोटी आदिवासीहींमेने पाच सोव कोटी तेबी सेहेराहांम जाय पोचूली वाट जोवी रियाहा.बाकी नाईलाजाकी गावाहाँम रियाहा. आवता ३०-४० वोराहाँम तेबी सेहेराहाँम जाय आन हाती तिहिं जायन तिहिंने मोज्यासीर भोगवादी जीवनामेऱ्यो तामांन एठल्यो जागो तिहन झोपडी बांदीन रेनारा. इं बाठों काय (आदिवासी) उपयोजनाहांकी थांबनारो नाहां. स्वतंतर मतदार संघ कीनबी इं पारवानारों नाहां.

सेहरांम काम मिलेहे. पोयसा रियात जुरूली पुरमाणे दावो पाँय मिलेहे तिहिं हारें मोजबूत पोगें रेतेहें. तिहिं नोव्यां वस्तू आवत्याहा तिहिंमे सेहेरांम गावाँदेख कायतेबी हारों हाय एहेंकी हाचवाही. आपो देसामेऱ्या लोक जाहाँ पारदेसांम जाताहा ताहाँ तिहिंने जीवन वीइन तियाहांन बी एहेंकीज हाचवाही का इंही सुदराणी हाय. गावाहाँमेऱ्या लोकाहांन एहेंकी लागेहे का सेहेराहांम सुदराणी वी रीयीही. सेहरा नक्कल केयीत सुदराणी वेरीं एहेंकी लागेहे.

सुदराणी वेरूलों बोदलायुलो नोण्या वाट्या होदूलो उया फाचणां नोवा विचार नोवों ग्यान कुदरती होवे समाजा होवे, रूडीरिवाजा होवे वेरूला नोवा विचार रेताहा. ग्यान मिलवूलों तो हेंगलावूलों आन एकी पिडिपेने बिहरी पीडील देवूलों इ एकत जुनी रित आथी. तिया टेमाल आदिवासीही ती रित जालवूली आन सामाँली थोवली आथी. मुँयतोंडी ग्यान हेंगलावीन तों वादवूतां आवतलो. पेन आमीं तों नाँय बोणें.

आमी ग्यानाखातोर बुक आथांम लेवूलों जुरूल्यो हाय. आमी जियाहांपे बुक नाहां आन बुकाहांपे हाक नाहां ते फाचला रेनारा. तियाहां मुँयतोंडी ग्यानांल जास्ती किंमत नाँय रेनारी.

पेन ओ बुक केह्लो? आदिवासीहींन सालायीम वाचां पोडेहे तों बुक बिहरा लिखूलो रेहे. जो बुक वाचीन नोकऱ्या मिलवां पोडत्याहा ते प्रश्ने बिहराहां लिखूला बुकाहांमेने रेतेहे. आदिवासीहीं मूल ग्यान आमी इया बुकाहा बाजारांम शून्य वी गियोहो. ओ प्रकार आपोही आमी थांबवो जोजवे. ताहांज आदिवासीहीं संस्कृतिपेऱ्या आक्रमण आपनेहे होरकावतां आवनारों. तियाखातोर सोवताहा विचार पाक्को केरूलों जुरूल्यो हाय.

जर होवेक हिकला आदिवासीही आपो गावाँम जायन तिहिंने सालायीहींम नोकरी वोराहांम तिहिंने आदिवासी जनता शालमान बोणनारी. कदाच थोडाज टेमांकी इया लोकाहां आवाज तियाहां स्वतंतर मतदार संघाहांमेने तियाहां खासदाराहां मार्फत आख्खा देसांम फेहलानारों. आन तियाका कदाच आदिवासी उपयोजनाहां काम आज्यादेख हारकी चालनारों. आन कदाच आदिवासीहींन हारा दिही आवनारा. तियाखातोर त्याग केरूली जुरूली हाय. सेहरा मेऱ्या भोगवादा फाचलां लागूलादेख गावाहांम जायन नोवीन सुदराणी कामे केरूली तियारी थोवनारा नोवीन ओतां जुरूली हाय. जंगल केडा पाँय केडा इं फुचूलो पुरमाणेंज बुक केडां इं फुचुलोंबी जुरूल्यों हाय.

आवता शतकांम आपो देसा एक कोटी आदिवासी पोरजा शिक्षणांम फाचलां रियीत इं गोठ आपो आदिवासी पोरजाल कोठीण जानारी हाय. पेन तिया आपो देसा हिताखातोर खाराब ठेरनारी. भारतामेऱ्या लोकाहां अर्थतंत्राम माहाँ ताकूत इ खूब महत्वा हाय. तियी सोकी, ताकुती जतन केरूलो बाठाहांदेख जुरूल्यों हाय.

आवता १५-२० वोराहाँम आदिवासीही सिक्सणां खूब कोसिस केराँम मार्फत तियाहाँमेऱ्या हिकला लोक इं काम आगाडीहोमों सुरू थोवनारा. कदाच तियाहांमेनेंज गणक यंत्र चालवूनारा शास्त्रज्ञ कलाकार आन चिंतन केनारा आपो आदिवासी पोरजामेने तियार वेअनारा. पेन तियाआरीज आदिवासीहीं जुनी संस्कृती आन तियाहाँ समजदारी टिकी राँ जोजवे. तिहिंमेनेंज आगलांहोमे तियार वेअनारे सास्त्रे कला आन चिंतन जास्ती मजबूत वेअनारे आन इयी बाठी गोठीहीं खातोर बुक केडा ओ प्रश्न घेडी घेडी फुचता रेवूलो जुरूल्यो हाय.

०

कथा नावां एक संस्था गिया हात वोराहांलने दिल्लींम काम केहे. इयी संस्थामार्फत भारता मेरी जुदी जुदी भास्याहाँमेऱ्या हारांम हारी गाँयीही लिखांणांल बोक्सिस देवाँम आवतेहे. इया वोराहाल गुजरातामेंने मागावली गाँयीहींमेने गुजराती परीक्षक डॉ. गणेश देवी इयाही कुकणा डांगीमेनें एकी गाँयीलबी टाकली. तियीं गाँअयी नांव राजा मानसिंग आन सालवा राणी. ती गाँय डाह्याभाई वाढू इयाही लिखली तीज अवनिश भट्ट इयाहीं इंग्रजींम बोणावली. इहींमे खूब आनंद आन खुची गोठ एहेंडी के इयी गाँयिल आपो भारता मुँय तोंडी लिखाणां बोक्सिस देवाँम आलोहों. दिल्लींम एक मोडा समारंभांम ९८ साला डिसेंबर मोयना १२ तारीखल इं बोक्सिस देवाँम आल्लों. गुजरातामेने इया वोराहा हारांम हारों लिखाण डांग झिलामेनेंआल्लो ओ डांगामेरी जनता गौरव हाय.

एक आदिवासी शिक्षका आत्मकथन

सुभाष पावरा

नंदूरबार झिलांम ९५% टका आदिवासीही वोहतीवालों धडगांव (अक्राणी) तालूखों हाय. हातपुड्या तिसरी आँन चोवथी आरींममेऱ्या भागांम इं तालुखों हाय. खूब हारें चाडें, खेती उभा डोगा, डोगुल्या, झिरमे सिरमे वोयनारे वोल्यें, ठांडी हावाय भारी मोंजालों कुदरती वातावरण एहेंडा खूब कोठीण भागांम आदिवासी भिल पावरा जमातीही वोहती हाय. इया भागामेऱ्या धडगांव तालूखामेऱ्या राडीकलम गावाँम माँ जोन्मो वेअलो. इया गावाँम आमाँ वाडा वोल्लाहां खेल वोराहांसे वोहती आथी. तिहिमें इया गावांम माँ बाहकां थोडी घोणी-जिमिन हाय. तिहिंम जाँ-ताँ दिही काडतां आवे ओतोहो पाके हे. पोयसा कामावूलों साधन कमी तिहिंमे कोरी परिस्थिति गोरीबूज आथी. तिहिंमे माँन शिक्षण लेवूलों खूब कोठीण जाहलो. सुटींम को आवीन मोवें, सारूल्यो आंन आंबे विसिन तें वेचीन शिक्षणा खोरचो केअतलो. एहेंकी वोखोवेला कीन माँयू शिक्षण लेदों.

माँ गावाँम केडोंज हिकलों नाँय आथों. पुरों गांव १०० टका विणहिकलों (आंगठा बाहादूर) आथों माँ याहाकी बाह कोबी नाँय हिकलें आथें. साळ आन शिक्षण इयाबारांम लोकाहांन कायज जाण नाँय आथी. तिहिंमे ते पोयराहांन नाहां हिकवी सेक्यें.

इया डोंगामेऱ्या कोठीण भागांम जनार्दन महाराजाहीं संस्था काडल्या आथ्या. तिहिंमेने आमाँ गावाँहीने तीन किल्लोमिटरापे चुलवड गावाँम एक आश्रमसालांय सुरू केअली. तिया टेमांल आश्रमसालायीहींम पोयरें मिलूलों खूब कोठीण आथों. मास्तोर सोवताहां गावाहां गावांहा फिरीन पोयरे होदी लावतला.

एहेंडा टेमाँम कालूसिंग परमार, वाहरू पावरा, फुलसिंग वळवी इया गुरूजीहीं गावांम आवीन सिक्सणा बारांम हारी रिते लोकांहांन होमोंज देदी. तिहिंमे माँ बाहकाल सिक्सणां बारांम हारकी होमोंज आली आन तियी संस्थांम दाखला केअयो. माँ सालांम मोन नाँय लागे पेन आमाँ गुरूजीही आमनेहे सिक्सणाबाराँम हारकी होमोज देदी. तिहिंमे इयी सालायूंम पेयलीहीनेत चोवथीहीलुग इयी सिक्सण लेदों. फाचो आगाडी जनार्दन महाराजाहां धडगावांमेऱ्या हायस्कूलांम पाचवींम दाखल वेअयों. तिहिं के. ओ. पाडवी सरा मार्गदर्सनांम टिकी रियो आन १० वीलुग सिक्सण लेदों.

तिया टेमाल तिही दाहावीहींने आगलाऱ्यो वोरगो नाँय आथों. बिहरा तालुखाहांम हिकांजां पोडे. बिहरा तालुखाहांम वोहराता दिहांम जाँखातोर वाहनें नाँय आथें. तेहेंकीज आँय दाहवींम आथों ताहां माँ याहाकी माँन माँन माँ पाँवडूलाहाँन टाकीन होरगे गियी. तिहिंमे माँ परिस्थिति खूब कोठीण वी गियी. कोअमें. आँयज मोडो तिहिंमे कोआ कारभार सामालाँ को रियो. पाच हानां पाँवडुलाहाँन सामाल्ये. एहेंडी कोयने ओडचोनींम आठरा वोराहा उंबरीमूँज वोराड केराँ पोड्यो. एहेंडा दुःखा वातावरणांम आगलाऱ्यो सिक्सण नाँय ली सेक्यो. कोओ संसारांम मोन लागी गियो.

१९८० सालांम आमाँ राडीकलम गावाँम ब्रँच पोस्ट ऑफिस उगडयों. तिया टेमांल गावाँम एक-बेन लोकूज हिकला आथा. इया गावांम आमाँज गोरीब मानांतला. तिहिंमे गावाँमेऱ्या लोकाहां सालायीकी माँन गावाँम पोस्टमन (टापाल्यो) तरिके निम्यों. तिया टेमाँल माँन नोव्वोद रूप्या पागार आथो. इया ऑफिसाल विही-पोचीही गावें जोडलें आथो. आठ दाहा कोटासेटेलुग जायन डोगो चोडीन आन उतींन टापाल वाटूलो काम केराँ पोडे. आन आवनारो आन जानारों टापाल लावां आन पोचवां पोडे. एहेंकी सोव वोरहें आमाँ भागामेऱ्या लोकाहां सेवा केअयी.

एहेंकी सेवा काम चालू आथो ताहाँज १९८५ सालांम कोठीण पाहाडा भागांम दाहावी पास वेअला लोकाहां जिला परिषदांम मास्तराहां निमणूक आथी. तिहिंम माँ निसबाकी डिसेंबर १९८६ म माँ निवोड वियी. आन हाती आगलांहोमे

पत्रद्वारा डी. एड. पुर्ण केअयो. इयाकी कों-बाँ सांबालूलाँम थोडो आधार वेअयो. माँ हानाँ पावाहाल हिकव्यो. तो आमीं सेनादलांम काम केअहे.

माँ नेमणूक धडगाव तालुखाहींने आठ किलोमिटरापे माँज गावांमेरी जिला परिषदा सालायींम वेअयी. इया सालाँम एकूज मास्तर आन पहिलीहींनेत तिसरीहींलुग तीन वर्ग आथा. पोयराहां होजूरी खूब कोमीं आथी. तियाज वोराहाल तिया मास्तरा बोदली वेअयी. आँय एखलोज तिया सालापे काम केअतलों. गावाँमेने बाठे माही हिकलेंज नाँय आथें. तियाहाँन सिक्सण आन साल इया कायज माहती नाँय आथी. तिहिंमे आख्खो गावूँज सिक्सणांसे दूर आथों. एहेंडी परिस्थितिंम गावाँम कोयाको जायन पोयराहां याहाकी-बाहाकाहां भेट लेदी. गावां केल्लाबी कामाँम गावाँ लोकाहांआरी मिलतो रियो. लोकाहांन सिक्सणा वाट होमजावी. लोकाहांन हारीरिते होमजाव्या. कों सामांलनारा आन डोगरा चारनारा पोयराहांन आरी बोहाव्यें. तियाहाँय बेनचार तास बडबडगीतें, हानां हानां रोवसा, एहेंडा कायक कार्यक्रम की देखाव्या. पोयराहांन पावरी बोलींय माराठी होमजावी. बेन-तीन वोरेहे खूब कोठीण परिस्थितिंम दिहि काडींन पोयराहां होजूरी वादावी. आगलांहोमे शंकर पावरा इया मास्तराआरी चौथीलुग वर्ग उगडया. आगलांहोमे काईक पोयरे चौथी पास विईन बिहरा गावाँम हिकां गिये.

तियाज वोराहाल एक पोयरो विद्यानिकेतना परीक्षा पास विईन धुल्ये हिकाँ गियो. गावाँम हिकनारे पोयरे लिखां-वाचां लाग्ये. ताहां लोकाहांन होमजायों का गावाँम कायतेबी सिक्सण चाली रियोहों. इहीं हिकवूली कोसिस चाली रियीही एहेंकी लोकाहांन होमजायों. वोराहाल गावाँमेने आन आहल्या-पाहल्या गावाँहांमेने पोयराहां होजरी वादाँ लागी. गावाँ सिक्सणांम सुदराणी वेराँ लागी. आजबी बाकी पालक तेहेंडीज परिस्थितिंम हाय तियाहाँन सिक्सणा बद्दल होमजावूलों चालू हाय. जी सालाय सून्य आथी तिहीं आज पाचवीलुग वर्ग हाय.

गावाँमेऱ्या लोकाहांन सिक्सणा बद्दल होमोंज आलीही. आज लोकाहां सात मिली रियीही. इयी सालायींम काम केअतां आकरा वोरेहे पुरं वेअयेहे.

सालाय चालू रे ताहाँ आमाँही पोयराहाँन चाडें ठाणूलों कार्यक्रम लेदों. हिकनारा पोयराहाँन चाडें काहा ठाणूलें इं होमजावीन चाडें (ठाहेंन) वादावूली होवाँय लागवी. एका चाडा जाबाबदारी बेन-तीन पोयराँन होपी. पोयराही चाडाहां सोमकी काटें लावीन वाड केअयी. रोज पाँय टाकीन काईक चाडें जिवाव्ये.

आँय हानों आथों तिया टेमांल इया भागांम मोडमोडे चाडें आन जाडी वोनवाहा आथी. फाची लोकाही चाडी बाठी तोडी टाकी आन डोगा बाठा उगडा पोड्याहा इं लोकाहाँन होमजाव्यों. मायूँ सोवताहा माँ एक हेक्टर जिमिनीं सामाजिक वर्गीकरणांम मार्फत चाडें टॉममेंहे. पालक मेळावा लीन लोकाहांन चाडाहाँ काय महत्व रेहे तो होमजावी देखाव्यो. आज गावाँम बाठाहीं मिलीन जुनें चाडें राखी थोव्येहे. एहेंकी खेल वाटीहींकी लोकाहांन चाडाहां महत्व होमजावी देखाव्योहो.

तेहेंकीज साल चालू रे ताहां लोकाहाँन कुटुंबनियोजना महत्व होमजावी देखाव्यो. लोकाहाँ मोनांम अंधश्रद्धा आथी. तिहिंमे लोकाहां मोनांम कुटुंबनियोजनाबारांम खुब जुदी समज आथी. इ गोठ काडी का गाय देवूलों नेत खाराब सोबदा वापरूवूलों एहेंडो काम लोक के. एहेंडी अडचणींहीन नाँय बितां लोकाहां आरी बोहां लाग्यो आन माँ पावाहींनेज कुटुंबनियोजना कामां सुरवात केअयी. थोडा दिहाहांकी माँय सोवताहा कुटूंबनियोजन केअयों. इ रिते माँ गावाँम सून्याहीनेत २५% टकालूग कुटुंबनियोजना काम केअयो. पोंदरा ऑगस्ट आन सौविस जानेवारी दिही लोकाहांन हादीन लोकसंख्या वादीत काय वेहे इं लोकाहांन होमजाव्यो. तो लोकाहांन होमजायों आन आज लोक कुटुंब लहान - सुख महान इया तत्वापे आवी पोच्याहा.

इया समाजाआरी रेतीवेले खेल मोड्या ओडचोण्या आल्या. तिहिंमेने हारी वाट काडीन आज माँय इया समाजाआरी रिहूँ.

इया समाजांम नोकरी केअतां केअतांज इया समाजा लोकाहांन सिक्सण, कुटूंबनियोजन चाडें ठावूलों, अल्पबचत, साक्षरता अभियान, आरोग्य, व्यसनमुक्ती, प्राणी हत्याबंदी आन अंधश्रद्धा कोमी केरूलों एहेंडे राष्ट्रीय कामे लोकाहाँन होमोंज दीन केअये.

○

हुश्यार कोलो

निर्मल प्रसाद राठवा

देहवाली भारवांम जोनावारे, चिडें आन पृतडें आन मोवाच इयाहाँ खूब गोठ्या हाय. जोनावाराहाँ गोठीहीम कोला गोठ्याज जाहक्या हाय. तिहिंमेनें इ एक गोठ हाय आसालो आन वागा झापाटाँम सापडुला एका कोलाँय मुनको चालवीन सोवताहा सुटकों केहेंकी केअयों इं निर्मलप्रसाद राठवाहीं देखावलों हाय.

जोंगला मेरील एक वोल्यो आथो. तिया वोल्याम मोडा मोडा तोवा आथा. तिहीम एक कोलो रेहलो. तिया बाठो घेर खाटलो तिहिज रेहलो. तो होगू दिही तोवॉम बोहीरे आन राती सिकार केराँ निंगे.

एहेंकीज एक दिही तो वेलीप जोंगलाँम सिकारील निंग्यो. तोतामूँज खूब वोरान पॉय सुटी गियो. पॉय आवता देखीन तो उदाबादी चाडीमेऱ्या एका वागा दोरांम विही गियो. दोराँम पांगता नाय आथो पेन वाग आलोत माँन खायली एहेंकी विचार कीन तो तिहीने निंगी नाहाँ विचार के तोताँमूज तियाल एक आसालों वागा दोराँम आवतां देखायो. तोबी वागा दोराँम दोबा आवे. आसालों वागा दोराँम विठोत मान मारी एहेंकी विचार कीन कोलो माज हारकी दोब्यो आन आसालाल बियावाँ जुदोज आवाज काडां लाग्यो. ''ओत वागा आवाज नाहाँ हाती, दोराँम हाय केडो?'' हाती तियाँय दोरापाही जायन केकडायन फुच्यों ''ए माज दोरांम केडो हायर तूं?'' कोलाल आसाला आवाज होमजायो तोबी हिंमोत कीन केकडायन गोग्यो. ''ऑय केडो हॉय एहेंकी फुचतोहो? आरे ऑय आसाला बुरे पेयकू. वागा डाचो बांदू, एक हिंग्या पेरी बांदूँतो हायन केडो हाय?'' इं उनाँयन आसालों बी गियो. तियाल एहेंकी लाग्योंका इंत खूब जुदों जोनावार होमजाहीं इंत मान खायली एहेंकी विचार कीन तो नाहाँ लाग्यों. चाडी होवे नाही ताँव तियाल वाटे वाग मिल्यों. तो आसालाल फुचे, ''कायरा आसलादादा? काहा ओडो नांहतो हो? काय ओडी लाग्यो हो?'' आसालो काबरायन तियाल आखे, ''आरे काय आखू दादा, वोरांन पाँय सुटी गेयलो आँय तो दोराहोव सुट्यो. आँय तिही दोबाँ आथो पेन तिहिमेंत केल्लो तेबी खूब जुदों जोनावार दोबलों हाय. आन तोंत बिये एहेंडो गोगेहे.'' इं उनायँन वाग बी थोडोक काबरायो आन आसालाल फुचां लाग्यो, ''काय माँ कोअमें खूब जुदो जोनावार हाय? आन तो बिये एहेंडो आवाज काडेहे?'' ''हां दादा केल्लो जोनावार हाय होमजातों नाहा, तूं जोत वारू.'' आसालाँय तियाल आख्यो आन तो वाटे पोडी गियो. आसाला गोठ उनायन वागाल खूब रोग आली. ''ऑय जाहूँ तिया खातोर.'' एहेंकी आखीन तो तिया दोरा होव खूब जोरमें निंग्यो. तिया दोराही जायन बारे उबो रिन तियाँय जोरमे केकडायन फुच्यो, ''काय रा माँ कोमे विहनारो तू केडो? निंगा हाय का मोराँ हाय?'' वागा आवाज उनाँयन कोलो कापाँ लाग्यों. तियाल एहेंकी लाग्यो का वाग आमी मान खाया सावाय रेनारो नाँय. पेन तियाँय हिंमोत नाँय सोडी, जाराक कोडोक आवाज काडीन तो गोग्यो, ''मान काय माराँ आखतोहो? आँय आसाली बुरें पेचकू, वागा डाचो बाँदू, एकहिंग्या पेरी बांदू तो हायन केडो हाय?'' आसालाँय, एक हिंग्यो आन वाग इयाहाँसे जाहाको जोरावार जोनावार आजलूग देख्यो नाहाँ. इं एगदो खूब खाराब आन जोरावार जोनावार वेराँ जोजवे आन एपलों मांन माय टाकी एहेंकी विचार कीन वागबी तिहिंने नाठो.

वागाल तिहीने जां दिन कोलो बागेंज दोरामेने निंग्यो एहें तेहे होचोल लेदी पाँय उगडी गेयलो आन वारोंबी बोंदवी गेयलो. आहीपाही केडो नाहाँ एहेंकी वीन कोलो वागा दोरामेने निंगीन चिंगालो वाज्यो. इ रिते कोलाँय आसालाल आन वागाल ठोगीन सोवताहा जीव वाचाव्यों.

o

दिही उगताहोवल्या देसांमेऱ्या बेन गोठ्या

विजयराघव रेड्डी

आपो देसांम आसाम, मेघालय, नागालँड, मणिपूर, त्रिपूरा, अरूणाचल आन मिझोरम इं दिही उगताहोवल्ये देसें हाय. इया देसाहाँमबी आदिवासी लोक रेताहा. तियाहां रूडीरिवाज, पेराव, खावूलोपिवूलो, भास्या आन सोणबी जुदांज हाय. इया लोकाहां गाँयाबी आपूएसली गाँयीहींदेख जाराक जुदाज रेत्याहा. इहीं तिया भागामेऱ्या बेन गोठ्या लेदल्या हाय. तिहिंमेने एक मणिपुरी लोकाहां गोठ हाय. रोज भाती भाती विगना आन तारास सेन केअनारा लोक आपो जीवनांमेज्या ए विगना आन तारास पारवायन आपो जीवनांम किहीहीतेबी सुक मिली एहेंकी आस्या. मोनांम थोवताहा आन तियाहां गांयीहींम आन गोठीहींमबी इंज देखावलो रेहे. आन इयी गोठींमबी तोंज देखावलों हाय.

बिहरी गोठ त्रिपुरामेऱ्या चकमा लोकाहां हाय. आपो देसांम जुदा जुदा आदिवासी लोक रेताहा आन तियाहाँ देवदेवताबी अलग अलग रेत्याहा. आदिवासी समाजालोक कोअमे पोऱ्योसोऱ्यो, ढोरवासडी सुकी राँ जोजवे, खेतांम पिक हारों आवां जोजवे, कोअमें हारी बरकत आवां जोजवे इया खातोर आपो देवाहां पुंज्या केअताहा. बाकी लोक देवाल राजी थोवाँखातोर तिया पूँज्या केअताहा. देव नाराज वेयोता गावाँम बिमारी आवेहे, कोअमें सुक नाहाँ रेतो. इया खातोरबी देवाल खुस केरां बाकी लोक देव पूँजताहा. आजी बाकी लोकाहां एहेंकी मानूलों हाय का गोरीब-गुदाराहाँन आन पोहला पोयराहांन देव ओडचोन आन आकती टेमाल मोदात केहेताहा आन वाट देखावताहा. इयी बिहरी गोठींम त्रिपुरामेऱ्या लोक चौदा देवताहाँ पूँज्या काहा केअताहा इं देखावलों हाय.

धनवंती आन राधामन

मिझोराम आन त्रिपुरामेने चकमां लोकाहां एक गाँय

जिया टेमाल चकमा लोकाहीं चिर गावां माता मुहरी खाडी किनारे आवीन वोहती केअकी तिया टेमाँल एका गावाँम ट्चार जुवान पोयरा रेहला. ते आथा सारधन नलिकधन कुंजधन आन राधामन तिया गावाँम एक हाराम हारी जुनार पोयरी धनपति (धनवंति) रेहली. तियी तीन सोबत्या आथ सारबी निलबी आन कुंजबी धनपति ओती सुरती आन गोरीब आथी का आख्खा गावाँ लोक तियी अभिमान के. धनपती सोवताहा बोणाँवा गावाँमेने पोयरा खास कीन सारधन नलिकधन कुंजधन आन राधामन इयाहाँम बादोजे पोडली. एक दिही धनपती आन तियी सोबत्या जाहां मूजासा नावां वोल्यापाही बोहीन गोठ्या की रेयल्या तदाहां तियीहीं मैदानी इलाखामेऱ्या कायक बांगाली लोकाहांन रोजता-पोडता जोंगलामेने आवता देख्या. ते ताबोड फिरी आल्या आन धनपतींम सारधनाल राजी कीन इया तापात केराँ मोकल्यो का ते (लोक) रोडता काहा आवी रेयला सारधन ताबोडून तिया लोकाही लाग पोची गियो. तिया लोकाही तियाल आख्योंका इहांने एक दिहा (लांबी) वारी ओते. दुरने मुजासा खाली निंगेहे. तिहिं ते लोक वाँहटे वाडतला. थोडा टेमाँकी तियाहाँम एहेंकी होमजायों का दिही उगता होवेने जी हावा आवतली खुब जुदी वानी भारी वास आवतलो. ओ वास आवेहे काहीने इया तापास केराँ ते लोक दिही उगता होवे वोल्या. ते चालता चालता खूब दूर निंगी आला. तियाहाँन तो आरी वास काणींने आवेहे इं काय होमजायों नाँय. नाराज वीन तीन लोक सोडीन वाकी लोक वोली आला. सेवटीपे ते तीन लोक जाँ ताँ एका डोगा नाथालापे

पोची गिया. तिहिं तियाहाँन एक एहेंडो चाड देखायोंका तिया डाहाग्टया चांदी आथ्या आन ते होना फुलाहांकी नोंवी पोडल्या. इया होनां फुडाहांमेने तो आरी वास आवी रेयलो. होना फुलाहांन देखीन ते तीन बांगाली लोक दिपलाम पोड्या.

जाहाँ ते ते होनां फुलें तोडां तिया चाडामाही पोच्या ताहाँ एक निडाँम उजदला तारावालों कालो सिंव निंगीन तिया हांपेने वेन जाहाँम मायन खाय गियो. तीसरो जाँ ताँ वाचायन निंगी नाठो. जे लोक सिवाँय माय टाकला ते तिया नेट आथा. तिमाल ते (बांगाली) लोक रोडी रेहला. सारधनाँम फिरी आवीन धनपतिल इ गोठ आखी देखावी. तियाँम तियील इं बी आख्योंका तियाल जोंगला कोपरो कोपरो मालूम हाय. पेन तियाँय एहेंडो चाड नाहां. देख्यों. तिमाल तियाँय आख्योंका बांगाली लोकाहाँपे तिया विस्वाहा नाहाँ. धनपती इ गोठ नाहाँ उनाँयी ताहाँ होना फुलाहां ढाग मिलवूली लाणूस तियी मोनाँय पोराय गीयी. इया विचाराँम ती मोना मोनाँम बोलती रेहली. इयाकी ती तामांन नोबली पोडी गियी. कायक दावादारी केनारा लोकाही इलाज कीन तियी ओ रोग (बिमारी) हूदरावूली कोसिसि केअयी. तियी सोबती हीं तियील पारावीन एकस दिही इयी बिमारी खेरी गोठ होमजी लेती. जाहाँ धनपती बाहाकाल इ गोठ होमजायी ताहाँ तियाँय एहेंकी जाहिर केअयों जो तिया पोयरी मोनामेरी गोठ पुरी केरीं तिया आरी धनपती वोराड वेरी. जाहाँ इ गावाँम जाहीर वेअयों ताहाँ सारधन सोडीन बाकी गावाहाँ जुवान जुवान मुखी (चकमाहां भास्याम कारबर) राजा दरबारा मेऱ्या इया वोरूहूला खेला मेलाँम गेयला. सारधन इयी गोठी फायदो उसणां विचार केतलो. तो इयी गोठीबी खूस आथोका तो केहेंकीबी इया चाडाल होदी काजडनारो आन फुलाहांकी पोराली ती ढाग लावीन धनपतील देनारो आन तियी आरी वोराड केअनारो. इ गोठ मोनाँम ओवीन तो जोंगलाहोवे चाल पोड्यो. चाडापाही जातांज सिवाँय तियाल माय टाक्यो. बिहरे दिही मुखिमा दरबारामेऱ्या बाठा रोवनारा फिरी आला.

फोकोत राधामन तिहिं री गेयलो. तियाहांन जाहां जाहीर वेअली खोबोर मिली ताहाँ राधामन सावाय ती (होवा) फुलहां ढाग लावूली हिमोत केडोज नाँय की सेक्यो. पेन तियालबी सारधना होच तो सिंव मायन खाय गियो. जाहाँ निलकधन कांही सापडां नाँय लाग्यो ताहां बिहरे दिही कुंजधन हिम्मत कीन तिया चाडा होदलीं निंग्यो तियाबी तिया बेन साती दाराहां आन बेन बांगालीही होच गोठ वेअयी.

इं बाहती गावा मुखाहीं वोचताहां तियाँम माधामनाखाडो एकाटिंग्या चांबडा कवम आन टाल बोणांवी देदी आन धनपतील वाचावूला कामाँल मोकल्यो. राधामनाँम तिया काँवीजात्या चाडा होद काठाखातोर जोंगला वाट तेअयी पेन तो पादरी वाटे नाँयजातां फिरीन गियो. एका डोगा डोगूली माथालापे जायन एका चाडापे चोजीन वेअयों ताँव तियाल मुडसा खाडी काराडापे एक पोंगली देखायी खाडीबिहरा किनारापे तों कांवीजात्यो चाडबी देखायो. तियामुळे तियाल तो सिंव बोठलो देखाय राधामन चाडापेने उतीन सिदो को वोली आलो. बिहरे दिही तो धनपती को गियो आन तियीम तियाँम एहेंकी खात्री देवी का हाकाल तो तियी केअता (होनां फुलाहां) चाडा ढाग लावी देनारो.

मुखियाँय देदलो कवच पोवीन आन आथाँप ढाल लीन तो बिहरे दिरी आपो कामांखातोर निंग्यो. पेयलो तो झोपडीम गियो. तिहिं तियाँय चाडी देवता आन मेथिया (सिवाहां राखावानी केअनारी देवता) इयाहां पूंजल केअयी राती तो पोंगलीम ज़ायन हूवी गियो. तिहिं तियाल एक होपोन पोड्यों. होपनाँय एक खूब सुरती पोयरी तियापाही आवीन बोही गियी. ती जुवान पोयरीय तियिल आख्योंका आँय तुल माँ बाठी सोक्ती दी रियीही.

इयाकी तूं सिंवाल त माअनारो पेन तो मोनांमेरी गोठबी पुरी वेअनारी. पेन तियाखातोर तुल धनपती आरी चाडाही जाँ पोडनारों तुम मगर धनपतीम होना फूल पेयलों आथाकी नाँय तोडूलों. तूयुँ धनपती क्याहां एक फांदो बोचांवूलों तुमां चाडापाही जाहा ताहाँ धनपतील फाचाडी दोबावी लेवूलों. सिंव तुल देखताँज तो उपे कुदनारो. तुँम तिया टेमाल ताबोड तियाल डाफाकी खुची देवूलों. तोजामूँज तुमाहाँन तिहिं एक बूटी देखानारी. फादां एक सेंडूवो तियील देवूलो आन बिहरो सेंडूवो धनपती आथांम देवूलो. बुटी फांदाल फुलांम मोटकाबी देनारी. हाती मुमूँ धनपतील फांदा एक सेडो खेचाँ माखऊलों. तियाकी एक फूल एठा पोडी तियाल तुमा बेन्याही आथली लेवूलों. फाचाडीने मोनाँम आवे ओते. फुले तोडी लेवूलो फाचाडीने मोनाँम आवे ओतें फुले तोडी लेवूलों फुले आन डाहाग्या तोडी लिन हाती तुमू सिंवा डिला एकेक टुकडो वाडी लेवूलो तिया टुक्डाल आन पाच होता फुलाहाँन आगींम बाली टाकूलो. तियाहां बोलूला तुवारासे जो तुवरी निंगनारो तियाकी ओखी बोयीम तुवरो वादला सारको सेवाय जनारों तुवरो सेवाताँज सिंवा जिला उगरूलो भाग आन चाड गायब वी जानारो. (विअयाँम जानारो) आन ताहाँज बेनी बांगाकी माही सारधन निलकधन आन कुंजधन जीवी उठनारा.

बिहो दिही वेगऱ्यो रामाधन गावाँम फिरी आलो. (आवीन) बाछी गोठ धनपतील आखी देखावी. बुद्ध पूनवींदिही तो धनपतील लीन चाडीम गियो. (तिही जायन) मोथिया देवीम आखलो तेहेंकीड तियाँय केअयो तियांही तियाहाँ मोनांम आले ओते फुले तोडमें आन जिवतां वेअला पाच जाहाँक लिन को वोकी आले.

गावांमेऱ्या लोकांही तियाहां खूब चाकरी केअयी. एक दिही धनपती बाहाकाँम धनपती वोराड राधापनांआरी केअयो. धनपती तिनी सोबतींही वोरांडेबी तिया जोडीदार सारधन नीलकधन आन नीलकधन इयाहाँआरी तिदिहीज वेअये.

आन हाती धनपती आन राधआमन तिदिहीने खुचींम राँ लाग्ये.

.....

चौदा देवता

त्रिपूरामेने लोककथा

चौदा देवता त्रिपूरा सादारण देवता मानांताहा. कांहीक लोकांहा एहेंकी विश्वास हाय दाँ त्रिपूरामेनें आदिवासींही धर्मा विश्वास आन हिन्दू धर्मा जुग बोहिन चौदा देवताहां कल्पना निंगली हाय. तो कायबी वे आन चौदा देवता त्रिपूरा आदिवासीही देवता बोणल्या हाय. इयी चौदा देवताहां गोठ एहेंकी हाय.

कायक आजार वोराहा पेयली गोठ हाय. त्रिपूरांम एक खूब डांबऱ्यो काजो राज केअतलो तो पोरजाल ओतो. तोकलिफ देहलो का पोरजा तियाकी बी गोयतीलआथीय. कांहीक लोक आपो देस सोडीन पाहल्या देसा राजधानी हिडींबापूरा (नागालांड राज्यामेऱ्या) डीनापूरा आसारे गिया. पेन तिहिंबी तियाहांन आसरो नाँय. मिल्यो हां ती ते. फाचा वोल्या वोलती वेले ते वाचेमेऱ्या लंडःथराई उचा डोगा माथालापे गिया. तिहिं तियाहांन एक शंकरजी मंदिर देखायो. ते शंकरजी पागाहां शरणें गिया आन तियाहांन आपो हालत उनांवा लाग्या. सेवटीप शंकरजींम तियाहांन वरसन दे दों. तियाँय तियाँय एहेंकी आदेश देवो का चौदा देवताहा पूअँजण केरा बाठों ठिक वी जानारो.

ते लोक तिहिंने निंगीन देवमुख डोगापे गिया. तिहिं तियाही चौदा देवताहा स्थापना केअयी. इयी देवताहाँ रोज पूँजण केराँ एक पुँजारो निम्यो. ओ पूँजारो त्रिपूरा आदिवासी हिंमेने आथो तियाल ते चताई एहेंकी आखतला.

चताई रोज चौदा देवताहा पूँजण केअतलो. इयी पूँजलीकी त्रिपूरामेंने लोकाहां डांबऱ्या राजामेऱ्यो सुटकों वी गियो. इहींकी लोकाहाँ मोक्ती डबल वी गियी.

एक दिही चताई बी कायतेबी चूक वी गियी तिदिही तियाले का जातला वोराडांप जायलो. तियाँय नियमा पुरमाणें तेरा देवताहाँ पूँजन केअयी पेन उतवाली उतवालींम तो चौदावी देवता पूँज्या केराँ बिहराम गियो. चौदावी देवता शैतान तियापे रोगे पोरायी तिथिंय तियापे हाराप टाक्यो. हाती वोराडालने फिरी आवतांज चताई आन तिया भे योमगिये चताई रोडतें रोडतें गावाँम जाय पोच्ये ते तियाहां भाजलाहा आजलीही आरी रीन खेतांम काम कीन जीवां लाग्ये.

एक दिही जाहां बेना मावूहू खेतांम काम केअतला ताहां तियाहांन खेतां एक हाकवो सापडयो. बेनी फुरवा आथा. ते तों हाकवो बाकीन खाय गिया. वेलीपे जाहांते को आला ताहाँ आजलीही फुच्योंका तुमांही काय खादो? तियाहीं आख्योंका खेतांम एक हाकवो सापडूलो तो तियाही बाकी खादलो. ते उनाँयन तियाहाँ ओजलीही नाराज वी गियी.

बिहरे दिही जाहाँ ते खेत कामें गिया ताहाँ तियींय तियी माटमाल आख्यो देख इं पोयरें कोतें इगोलपेटनें हाय. आपे तियाहाँ खातोर केल्लाबी चीच वाचावी थोवतेहे आन खां देतेहे. आन इंय आपोहोंपे दिहानूँय नाहां थोवते. काज एपला एखलाज हाकट्वो बाफीन खाय गिया. चाल आपो एगूहू जागे निंगी जाते. एहेंकी तियाँल तियींय आख्यो. एहेंकी आखीन ते तिहिंने कानी जाते रियी.

वेल पोडतांज बेनी आवूहू आधो कुमार आन अंतो कुमार को आला आजलीही आन आलहा को नाँय देखीन ते काबराया. ते तियाहाँन दोहां जाडी उजाडींम विठा वाटील संग्राम पाहाडामेने देवता तियाहां राखवांली केअती रियी.

एक दिही अतो कुमाराँम मुंबीमेरी जादूकी तियी रोंडे येथील एक खुब हारों पोंगों बोणांवी देदों. ती ये खुरा वी गियी

तियी येथी आखूणासे अंतो कुमाराँम खुब हारें होव पोंगे बाणांव्ये, तियाहाँन वेराँ दुरदुरनें लोक आवां लाग्या.

धीरे धीरे इं बातनी बुदिरिक देवी हिंगुली पोची गियी. एक दिही वी तियी एकग वोसदा देवी मारी ते पोंगे वेराँ आली. ते आरी पोंगे वीन तीबी दिपलाम पोडी. तियींय तियी दोसदार देवींल आसव्यो तूं अंतो कुमारा ल पिगलावीन तिया आरी वोराड की ल बुदरिक देवीं दोसदार देवीं तिया चाडापाही जाईन अेंतो कुमार रेहलो तिया चाडामाही जाईन आरी आवाजांम गाणों आखां लागी.

इया पेयलों अंतो कुमाराँम केडी पोयरील बी माहां देखी आन मिठो आवाजबी नाहां उनायों बुदिरिक देवी सोबतील वीन तो खूब सोरयाँम गियो. तो टोलांम टोबी रियो. तोताँमूंज ती रोंडे थेबी तिहिं आवी गियी. तियी पाटावूलासे तो चाडावेने एठा आवी गियो. ती रोंडे येअथींम अंतो कुमाराल आखअयो तो नांव उनांयन इं पोयरी खूब दुरनें आली ही. तो आरी वोराड केरां होदेहे. इयी नाही वोराड की. ले रोंडे येअयी गोठ उनाँयन अंतो कुमारा मुयाँमेने गोडी नांय निंगे. तोतमूंज उचेने एक मिडों आवीन काँयतेवी गोगां लाग्यो. अंतो कुमाराल होमजाय गियो ओ आपो कुमारूज हाय. तियाँय आपो मुंदी जादूकी तिया चिडाल आपो पावूहू बोणांव्यो. आपो कुमारा माखूलासे तो बुदिरिक देवी सोवती आरी वोराड केरां तियार वी गियो.

अंतो कुमाराँय आपो कुमारापेनें आपो माजणोहो आन माजलिही इयाहां पोचो काडींन मुंदी जादूकी तियाहाँन हादाबी लेदे. माजलोहो माजहीही पावूहू आन ती रोंडे थे इयाहां सास्त्रे अंतो कुमार आन बुदिरिक देवी सोबती इयाहां ठाचमें वोराड वेअयों.

वाटींम एक खाडी आली. तिया बेन्याही खाडी देवता तुईऱ्या पारयना केअयी आन आजलाहा आन आजकीही ठाव-ठिडागो फुच्यो. तुइ माँय आख्योंका डांगा होव जा.

तु माँ आखलापुरमाणें ते डांगाहोंव वोल्या. तियाहांन एक चाड देखायों. तियापे एक फोलवो लागलों आतों. तों फोलवों साकी वेअता बोराबोर तो एक चिडों बोली गियो आन आपमानांम उंडी गियो. खेरों होवां जायत तो चाड बुराचा (वंसीदावाहां देवा) चाड आथो. आजलोहो आन आजलीही होव काडां खातोरूज बुरा-चा देवाँम तियाल चिडों उबजावीन मासमानांम मोकलुलो. बिचारो अंतो कुमार एखलो री गियो. तो खूब रोंड्यो. वोगोर केडा साहारासे तो एका चाडा टोवाँम राँ लाग्यो.

एक दिही तो फिरतो फिरतो बोगिसांम पोच्यो. तिहीं तियाँय जांबा चाडें देख्यो. चाडें जांबा फोलवाहांकी नोंवी पोडले. तियाँय थोडाक जांब चोईन खावा थोडाक दिही तियाँय तेहेंकीज चालू थोव्यो. बोलीसो एक रोंडे थेअयी आथओ तियील पोयरें नाँय आथे. तियीय अंतो कुमाराल फुच्यों तूं केडो हाय? चोरी काहा केअतोहो? अंतो कुमारांय तियील होकीगोठ आखी देखावी. तियी येथील तियापे दोपा आली. तियींय आख्यों चाल बेरा माँ को मां आरी रेजे. माँ पोयरें नाहाँ पेन अंतो कुमार टोलामूंज राँ लाग्यो. एक दिही राती लाय देव (आसमानां देव) तिहिंने निंग्यो तियाल टोलांम रेतां देखी तियाल तियापे दोया आली. देवाँय फुच्यो ताहां अंतो कुमारांम तियाल बाकी होकीगोठ आखी देखावी. देवाँम तियाल फुच्यों का तुल काय जोजे? अंतो कुमाराँम आखेंका आंन काय नाँय जोजवे? आसमानां देवताँम खुरा वीन तियाल होनां मुंदी देदी.

ती मुंदील हूंबर थोवीन अंतो कुमार जों मोनांम धारतलो तों खेरों (पुरों) वी जाहिलों.

वोराडांम आशिर्वाद दाँ चौदा देवताबी आल्या. वोराड वीन चौदा देवताही अंतो कुमाराल त्रिपुरौ राजा बोणांव्यो. अंतो कुमाराँय खुब दिही राज केअयो आन राजामेऱ्या लोकाहांन खुश थोण्या. तियाँय तिया मोडा पावाहाल - आसो कुमाराल चौदा देवताहा पूँजारो निंम्यो आथो कुमारबी चताई रूपाँम चौदा देवताहा पूँजण केअतो रियों.

आजबा त्रिपुराँम चौदा देवताहां पुँजण वेहे. त्रिपुरा राजधानी अगरतालाँम आजबी चौदा देवताहां मंदिर त्रिपूराँम हाय.

O

विमुक्त जनजाती एटले केडा?

गणेश देवी

आपो भारतांम खेल जात्या आदिवासी समाज रेतां देखाताहा. खेती केअनारा आदिवासी आन फोकोत मेडें पालनारा आदिवासी; तेहेंकीज खूब फाचात आन सेहराहाँम जायन धोंदो केअनारा; एकूज गावांम वोहती केअनारा आन जागजागें भोटकूनारा. इया बाठाहाँन आदिवासी एहेंकीज गोणूँलांम आवेहे. सारकारी दोप्तरांम इयाहांन अनुसुचित जनजाती इया नावांकी ओंअखांम आवेहे. इया सावाय Denotified Tribes अगर विमुक्त जनजाती इया एका सोबदा सारकार वापोर केहे. इयी विमुक्त जनजातीहींमेनें बाकी आदिवासी आन बाकी अनुसुचित जाती (Caste) हाय. आन इत्तर बाकी Backward Class एटले बिहरा फाचात जाती लोक हाय. हाती ए विमुक्त जनजाती लोक एटले केडा ?

इया फाचलां थोडोक इतिहास हाय. आंदाजे बेन होव वोराहा आगला आपो देसांम इंग्रज लोक आल्ला. तिया टेमांल आपो देसांमेन्या हानांहानां भागाहांम जुदा जुदा राजा राज केअतला. तियाहां आन इंग्रज लोकाहां लोडाया वेअल्या रेहल्या. इहींमे आपो भारत देसामेनें राजा जाहां हाराय गिया ताहां सिपायाहाँन नोकऱ्या सोडीन डोगाहां डोगाहां भोटकां पोडे. ए सिपाय टेम सापडे ताहां इंग्रजाहां सैन्यापे हमला के. इयाकी इंग्रजाहांन राज केरूलो मुस्किल वी गियों आन इंग्रज इया सैनिकाहाँन गुनागार होमजां लाग्या. धीरे धीरे ते इया बाठा भोटकूनारा टांडांहांहोवे सोवंचा नोजरीकी वेराँ लाग्या. आपो देसांम ए भोटकूनारा लोक खूब आगला जोमानेमेने हुके-होवादे जिवता आल्ला हाय. तिया टेमांल आपो देसांम कैकाडी, येरकुला, पारधी, सांसी आन कंजार भाट ए लोक आथा.

इंग्रजाही इया लोकाहांपे आपो अम्मल बोहावांखातोर इयी बाठी जमातीहींन गुनागार ठेरवांखातोर गुनागार जमातीहीं कायदों नावां एक कायदो बोणांव्यो. इत्तर जाती लोकाहांपुरमाणे इयी बाठी गुनागार जमातीहींन केल्लीबी जाती मालमत्ता थोवूली बंदी केअयी. इहींमे इयी बाठी जमातीहीं जिमिन्या गियां.

इया नोवा कायदाकी खेल जमातीहींपे गुनागारी सिक्को बोठो. तियीहींन हुदरावांखातोर इंग्रजाहीं खेल जागे तुरूंगा सारक्या खेल वोहत्या बोणांव्या. सोलापूर, तंजावर, हुबली, अहमदाबाद, फलटण, धार इहीं आजबी इयी वोहतीही निसाण्या वेरां मिलत्याहा. गुनागार मानली इयी जमातीहीं लोकाहांन तिइन इयी वोहतीहींम लालें आंन तियिहींपेने मेहनती कामे की लेदें. आपो इसल्या लोकाहींबी इया लोकाहाँन गुनागार होमजुलों सुरू केअयो. तियाहां गुनागारी काथ्या निंगा लाग्या आन लिखाल्या जाँ लाग्या. इया दुख वेठूला जीवनाल काटलायन इयाहांमेने खेल लोकाहीं गुनागारी वाट तिइ लेदी.

आपो देसाल स्वातंत्र्य मिलूला कायक वोराहा आगूधार इंग्रज सारकाराँय थोडाक आदिकार दीन भारतीय सारकारें बोणांवलें. इयाहांमेन्या मुंबई इलाखा सारकारांय १९३९ सालाँम एक समिति निमी आन इयी समितीपेनें गुनागारी लोकाहां सुदराणी केरूल्या सुचना मागावल्या. १९४९ सालाँम अंत्रोलीकर समिति निमाँयी. ताँवलूग मुंबई सारकाराँय इया गुनागार मानला लोकाहाँन सोडी देदा. तियाहाँन विमुक्त जनजाती इया नावांकी लोक ओअखां लाग्या. तिहिंम इत्तर भोटकूनारा लोकाहां नावें टाकीन विमुक्त भटक्या जनजाती अगर Denotified & Nomadic Tribes इं नांव तियार केअयो.

गावांबारें थोवाँम आल्ली, इंग्रज लोकाहां आथाकी तोकलीप उठावनारी आन आपो लोकाहां आथऱ्यो बी अपमान सेन कीन जीवनारी इ पोरजा विमुक्त आन भटक्या जनजाती इयाहाँन आपो लोकाहां आपुलकी आन मोदाती खूब जुरूली हाय.

o

अभिप्राय

१

आपोहीं भाषा संशोधन आन प्रकाशन केंद्र बडोदा इयाहाँ मार्फत काडलों ढोल नियत कालिक वाच्यो. वाचीन खूब खुची वेअयी. आदिवासी भागाम रींन आपोही आदिवासी भास्यांम नियत कालिक काड्योहो इया खातोर आँय माँ सहकारी आन दोस्त लोकाहाँ मार्फत आपो आन भाषा संशोधन केंद्रा हार्दिक अभिनंदन की हूँ. आज शिक्षण क्षेत्रांम तुमाँ सारका विचार केअनारा लोक कोमी हाय. तुमाँ मोनांमेऱ्या आदिवासी बोली भास्या संशोधना विचार ओ एक खूब हारो विचार हाय. आपो मार्गदर्शना फायदो आमाहाँन लेतां आवी. आपो इया भाषा संशोधना कामा बद्दल हार्दिक अभिनंदन.

सर्जेराव भामरे, इतिहास विभाग प्रमुख, जी. टी. पी कॉलेज, नंदूरबार.

.....

२

ढोल ई नियतकालिक जाहां मायूं वाच्यो ताहां खेरोंज एहेंकी होमजायों के आज आपू आदिवासीहीं नवी पीढी हाय तियील आपू देहवाली भाषा गोगता आवती नाहा विहीराय चाल्या. मां मोन एहेंकी आखेंहे इया ढोल नियतकालिका हिकनारा पोयराहांन खूप फायदो वेरी.

सूर आमूँ मर्द आमूँ इ गीत आंय दुसरींम हिकतलो ताहां उनालो हाय. तियाल विहीराय गेहेलो. ढोल नियतकालिकाम ई गीत वाच्यो ताहा गीता मोहोत्वो होमजायों आन इंग्रजाहां टेमाल आपू भिल लोकाहां राष्ट्रगिता महत्व मिलालो एहेंडी माहिती ढोल नियतकालिकांमेने मिली. ई नियतकालिक आपू लोकाहांन हाऱ्या गोठ्या तिया मोहोत्वो आखुलो महत्वा काम केरी एहेंकी मान भेरुचो हाय. तेहेंकीज केडीआथी याहामोगी? ई राठवा सरा लेखलो खूप पोट्यो आन हारी माहिती मिली. ओली सोण ओ सुभाष पावरा लेख हारो माहिती देनारो आथो. आखा लेख आन माहिती निखनारे तज्ञ माही हाय तियाहा फोटो आन. आपू संस्कृति मेने चाली रिती वेषभूषा देवदेवताहा ठिकाणे खाज्या नाईकां होच माहा फोटो इया नियतकालिकाम छाप्यात अंक वाचुलाल हारो आन आकर्षक बोणी एहेंकी मान वाटेहे. राम राम.

गावित विनोद नकुळ, पत्रकार, दै. लोकमत, मु. पो. खांडबारा., ता. नवापूर, जि. धुळे.

.....

३

आपो ढोल मासिका भिली आन पावरा अंक वाच्या. आपो देसांम खेल जात्यो आदिवासी समाज रेहे. तिहिमेंने नंदूरबार झिलामेऱ्या देहवाली आन पावरी भास्याहांम सुभाष पावरा आँन चामुभाई राठवाँय आपो भाषा संशोधन आन प्रकाशन केंद्रा मार्फत देहवाली आन पावरी भास्याहाँम ढोल मासिक काडीन एक खूब हारों काम केअयोहो. देहवाली भिल

आन तियाहां देवदेवता इयाहा माहति तियाही ढोल मासिकांम दिन लोकाहांन नोवी माहती देदाही. नंदूरबार आन धुल्या जिलांम देहवाली भास्या काईक भागामेऱ्या लोक अलग अलग रिते गोगताहा. तियाबी विचार ढोल मासिकांम वेराँजोजवे आन इ जुदी जुदी भास्यांहाँबी तिहिमें नमूना लाँ जोजवे एहेंकी आमाँ विनंती हाय. आपो भाषा संशोधन केंद्रा मार्फत देहवाली आन पावरी भास्याहाँपे संशोधन वेराँ जोजवे आन तिया संशोधना आदिवासीही शिक्षणा दर्जो वादवाँ मोदात वेराँ जोजवे एहेंकी आमाँ अपेक्षा हाय. पावरी भास्याहाँमेऱ्या लेखाहाँ अनूवाद श्री. सुभाष पावराँम हारा केअला हाय. आदिवासी भास्याहाँम नियत कालिकें काडूलो भास्या केंद्राम एक खूब हारो आन नोवीन उपक्रम चालु केयोहो ओ सादाज चालतोराँ जोजवे एहेंकी आमाँ इच्छा हाय.

अमरसिंग पाडवी, विस्तार अधिकारी, पंचायत समिति, नवापूर.

.....

४

आपोही संपादन केअलो ढोल आक्टोबर ९८ अंक पेयलोज बागें बागें वाची काड्यो. थोडोक भाग होमजी लेदो. तियामेऱ्यो आनंद आन आदिवासी भायातूहूँ संस्कृति इहींमेने वोलोख की लेवूलों इं बाठोंज महत्वा हाय एहेंकी लाग्यो.

आपो आदिवासी देहवाली भास्या सेवामारफत आदिवासी समाज आन संस्कृति जतन केरूलों मोडों काम की रियाहा एहेंकी आँय मानूहूँ. आपो इया कामांबद्दल माँ आपनेहें हार्दिक सुभेच्छा.

श्री. मी. ना. पाटील, 'झेप' विवेकानंद नगर, पाचोरा जि. जळगांव

.....

५

आपो देहवाली आन डांगी भास्या ढोला पेयलो अंक वाच्यो आन एहेंकी लाग्यों का भारतीय संस्कृति आन संस्कार इयाहा मूळपायो आदिवासी संस्कृति वेराँ जोजवे. तेहेंकी आपो देसामेऱ्यो संगीत आन वाजें इयाहाँ सुरवातबी इहींनेज वेयी वेरी. एहेंकी होमजाही ढोल मासिक काडींना ज्ञाना क्षेत्रांम आपोही एक नोवों खातों उगडाण्योहो. इयाकामा खातोर आपो भाषा केंद्रा आन बाठां सहकारी मित्रांहा हार्दिक अभिनंदन.

डॉ. मधुकर पाटील (डांगवाले), गुरूकृपा क्लिनिक, खांडबारा.

.....

६

ढोल इया नियतकालिका प्रकाशन भास्या संशोधन केंद्रामार्फत वेअयो. तिया पेयलो आन दुसरों अंक वाचीन माँन खुची वेअयी. इया अंकाहां खातोर चामुलाल राठवाहाँय खूब मेहनत केअयीही. इया अंकाहाँम चामुलाल राठवाहीं आदिवासीहीं जीवनामेऱ्या तियाहा धर्मा, समाजा आन आर्थिक विचार लोकाहां आगाडी थोव्याहां.

पेयलो अंक वाच्यो ताहा तिहिंमे याहामोगी दरसन वेअयो ऐहेंकी लाग्यो. कारण तियो देवीबद्दल आजलूग मान पुरी माहती नाँय आथी. इया खातोर तियाही माहती देदी आन लिखाण केअयो तियाखातोर तियाही जी मेहनत लेदी ती काय कोमी नाहां.

बिहरो अंक वाच्यो. तिहिंमेने गुला महाराजाबारांम जों लिखाण केअलों हाय तो आदिवासीही खातोर केअलों एक खूब हारो काम (आन खूब हारी मेहनत) हाय. तियाहीं आदिवासीहीखातोर खूब मोडों काम केअलो हाय. तियाहीं लोकाहांन जो उपदेश केअयोहो पाठ देदोहो तो माँ कायांम ध्यानांम री. इहींमे राठवांही जी भाषाशैली वापरूली हाय ती खूब हारी हाय.

ढोल अंकाहापेने आदिवासीबी बुक लिखी सेकेहे इया जाण तियाही दुन्याल देदीही.

ढोल नियतकालिकाकी राठवाही आदिवासीहीं विचाराहांमबदल केरूली कोसिस केयीही. इया बद्दल आँय राठवा सराहां आभारी हाय.

जातां जातां एहेंकी मोनांम विचार आवताहा का आपो इया मासिका अनुवाद जर माराठी भास्यांम केअयो ता आपो विचार बाठा लोकाही लुग पोचनारा (आन आपो विचारबी तियाहांन होमजानारा.) आन आपो नांववारीबी माहरी वेअनारी.

आगलांहोमे एहेंडे मासिकें आन नियतकालिके काडीन आदिवासीही वैचारिक पातळी उचे लावूली कोसिस वेयती राँ जोजवे एहेंकी परमेश्वरा चरणे माँ प्राथनां हाय.

लालसिंग शंकर वसावे, कक्षाधिकारी, ए-२ विद्यापीठ कॅम्पस, गणेशखिंड, पुणे विद्यापीठ, पुणे ४११ ००७

.....

आदिवासी बोलीमध्ये **ढोल** हे नियतकालिक भाषा केंद्राद्वारे प्रकाशित केले जाते. देहवाली, पावरी भिली, अहिराणी, राठवी भिली, कुकणा डांगी, डुंगरी भिली, पंचमहाली भिली आणि भांतु अशा एकूण आठ बोलींमध्ये **ढोल** प्रसिद्ध करण्यात येते; आणि त्याचा व्याप अजून वाढविण्याचा आमचा विचार आहे. **ढोल**च्या ह्या आवृत्तीचे संपादक **श्री. चामुलाल सी. राठवा** हे देहवाली संस्कृती व भाषेचे जाणकार अभ्यासक असून, खांडबारा येथील ॲग्रिकल्चरल हायस्कूल व ज्युनियर कॉलेजमध्ये अध्यापन करतात.
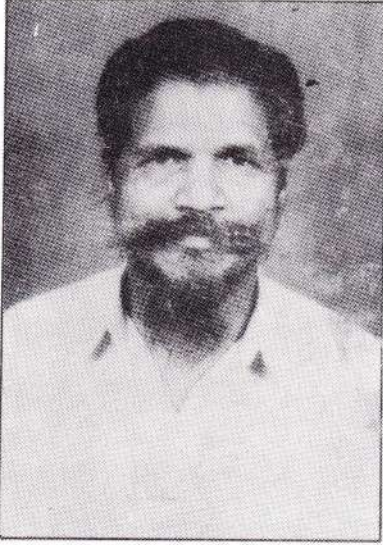
प्रकाशक :

भाषा संशोधन -प्रकाशन केंद्र

मुद्रक

शिवम् ऑफसेट, आजवा रोड, वडोदरा

ISSN : 0971 9156... 97

ढोल

आदिवासी चेतनेचे नियतकालिक

देहवाली

अंक : ४

प्रतिज्ञा

भारत माँ देस हाय।
माँ देसावे माँ जीव हाय।
आँय आदिवासी हाय. इया मान खेरो अभिमान हाय।
आँम गोरीब, नाजवाल हाय पेन नोबलो नाहाँ।
आदिवासी जोमातीपे माँ जीव हाय।
आदिवासी जमातीपे माँ मजबूत विश्वास हाय।
आदिवासी जमाती भास्या, रूडि धारो
रितभात आन तियाहाँ जीवनामेने हाऱ्या गोठ्या
इयाहां मानं अभिमान हाय।
आन तियाहाँ जतन केरूलों माँ काम हाय।
आदिवासीपे अन्याय वेअयोंत मान सेन नाँय वे
आमाँ बाठ्या आदिवासी जमाती एक हाय।
आँय आदिवासी जमातीही मेऱ्यो अरसपरस दोस्ती
मोया आन हाऱ्या भावना वादावूली कोसिस केंहे।
आँय माँ वोतनामेनें उठनारों नाँय
जोंगोल वाचावूलों माँ काम हाय।
स्वतंत्रता इ आदिवासीही कुदरती देन हाय।
स्वतंत्रता इ मान घटनाँय देदली हाक हाय।
आन आँय ती मिलवूनारोज एहेंकी आँय प्रतिज्ञा कि हूँ।

भगतसिंग पाडवी, मुंबई

आदिवासी बोलीभाषेचे नियतकालिक

देहवाली आवृत्तीचे संपादक : श्री चामुलाल राठवा

भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र

ढोल : आदिवासी चेतनेचे नियतकालिक
देहवाली : अंक ४ : मे २००४

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र
६, युनायटेड अ‍ॅव्हेन्यू, दिनेश मिलजवळ
वडोदरा- ३९० ००७

मुद्रक
आकार ऑफसेट
दांडीया बाजार, वडोदरा- ३९० ००१

मूल्य
प्रति अंकी रु. १५/-

संपर्क
भाषा संशोधन-प्रकाशन केंद्र, ६ युनायटेड अ‍ॅव्हेन्यू, दिनेश मिलजवळ, वडोदरा- ३९० ००७, गुजरात.
श्री चामुलाल सी. राठवा, मु.पो. खांडबारा, ता. नवापूर, जि. नंदुरबार ४२५४१६ महाराष्ट्र फोन न. ०२५६९-२७०४९४
ग्रामविकास सेवा केंद्र, तलाठीचाल, खोचरपाडा रोड, सेलंबा ३९३०२५ फोन नं. ०२६४९-२५४७९९

अनुक्रमणिका

ढोल ईं भास्या नियतकालिक नाहां

बेन ओडी वोरेहें देहवाली ढोल नियतकालिक बोंद आथों. आन खेल लांबा समयाकी आज आमाँ देहवाली ढोल नियतकालिका चौथो अंक काढी रियाहा.

आजलूग आपो वाचक भायातूहून आमांही ने देहवाली तीन अंक देदा आन आपोहीं ते वाच्या. तिहिमेने आमाही एहेंकी अंदाज काड्योहों का आपो होमेनें काही वाचक भायात एहेंकी होमजूताहा का ढोल इं देहवाली भास्या नियताकालिक हाय. बडोदा भाषा संस्थामार्फत आमां इया देहवाली ढोल पुरमाणेंज डुंगरी भिली, पंचमहालीभिली, राठवीभिली, कुंकणा-डांगी, भांतू, देहवाली, पावरी आन बंजारा इयो भास्याहाँम ढोल इं नियतकालिक काडताहा. आपो नंदूरबार जिलांम देहवाली आन पावरी भास्याहांम आमां इं नियतकालिक चालवूताहा. इहींमे आमाँ आपो भागांम चालनाऱ्या आदिवासी भास्याहां वोलोखबी देताहा तिहिंमे आपो भायातूहूँन एहेंकी लागेहे का इं भास्या नियतकालिक वेरां जोजवे. पेन ढोल इं भास्या नियतकालिक नाहाँ. इहींमे आमां भास्यांहां वोलोख ता देताहाज पेन आपो भागामेऱ्या आदिवासी जमातीहीं रितिरिवाज, इतिहास, सोणातिवार, देवदेवता, आदिवासीहीं शिक्षण, नोवा कायदा इयाहाँ माहीतीबी देताहा. आदिवासी समाजा इत्तर समस्याहांबी इहींमे आमां विचार मांडताहा. गुजरात, राजस्थान, मध्यप्रदेश इया राज्याहाँम जे आपो आदिवासी भायात रेताहा तियाहाँ माहतीबी आमां इया ढोल नियतकालिकांम देताहा.

आजलूग बिहरा लोकाही इंग्रजी, हिन्दी, गुजराती आन इतर बिगर आदिवासी भास्याहाँम आदिवासीहीं माहती लिखली हाय. आजलूग आदिवासीहं माहीती तियाहां भास्याहाँम लिखायी नाहां. तिया केअतां ढोल मारफत आदिवासीहीं माहती तियाहांज भास्याहाँम देवूली आमां कोसिस हाय. आपो आदिवासी भायातूहूँमेनें जियाहाँन आपो भास्या अभिमान हाय तियाहाँन आपो भास्यामबी बुक लिखान रियाहा इया अभिमान जाणांयाँ जोजवे आन आगलारी पीडील आपो भास्यामबी बुक लिखला हाय इया नोंद सापडां जोजवे एहेंकी आमाँ मोनांम विचार हाय.

आदिवासी देहवाली आन पावरी भास्यामेऱ्या इं ढोल नियतकालिक आपो नंदूरबार जिलामेऱ्या देहवाली आन पावरा समाजापुरतोंज नाहां. इयी भास्यांहा माध्यमाकी आमाँ आपो देसामेऱ्या बाठ्याज आदिवासी जमातीहीं समस्याहां विचार केअनारा हाय. देसामेऱ्या बाठ्याज आदिवासी जमातीही भायातूहूँपे नोजोर थोवीन आमाँ इं नियतकालिक चालवूनारा हाय. आपो बाठाज आदिवासी वाचक भायात इया कामाँम आमनेहें मोदात केअनारा एहेंकी आमाँहाँन आस्या हाय.

आपकी जय

चामुलाल राठवा

देवेंद्र वसावा

ओस्तित्त्वा लोडाय

बळवंत वसावे

डॉर्विन इया विचारवंतांय एक खुब कामी गोठ आखली हाय. 'जो बोठी गोठीहींम मोजबूत री तो टिकी.' तेहेंकीज बोकडा भोग देतेहें, पेन वाग, सिहों, आथी इयाहाँ भोग नाहाँ देतें. एहेंकी संस्कृताम एक सुभाषित हाय.

इया गोती आन् बादी युगाम आपो ठाण, आपो ओस्तित्त्व कायोम थोवूलों तों टिकवूलों एटले पोरू स्थितीआरी लोडूलों सारकों हाय. इया बादी युगाम आपो एखला रिया ता आपो बोठाहाँय एकठो विन कोसिस केराँ जोजे. विकास केराँ जोजे.

भारत-पाकिस्तान एहेंकी भाग पोड्या तिया टेमाप आपो देसाम आल्हे निर्वास्यें (सिंधी-समाज) आरी वाय बिडारी लिन आलें. पेन तियाहाँय बोठाहाँय एकहोब वीन काम केअयों ता ते बोठा आज हारायो रेताहा. ते आपनेहेंन मोजरी कीन जीवतां नाहाँ देखाता.

जोगाम युरोपामेने खासकीन जर्मनी इसा देसामेन्या बारे पोडला निरवास्याहाँय (ज्यू समाज) उबों केअयों. 'इस्त्रायल' ईं देस आज तियाहाँ मेहनोतीप टिकी रियोहों बादी आखी का बेन नेत बेनादेख खूब टोला, माहूँ नेत वोसतू आल्या. तिहींमेन्या केडातेबी जीत वेनारी आन् बाक्याहाँ हार वेअनारी.

बिजा माहायुद्धांहाँयलूग इंग्लडाँय तियाहाँ साम्राज्य दुनियाँम एकठोरिन वेपार तेहेंकीज लश्करा जोराव तियार केअयों. केडा अस्तित्त्व टिकवाँखातोर लोड्या, केडा जोर देखावाँखातोर लोड्या, केडा जोर टिकवाँखातोर लोड्या.

आपो देस्यामेन्या नेताहाँय लोकाहाँन एकठो केअया, लोकाहाँन जागव्या आन् इंग्रोजाहाँ राजा पाडाव केअयो.

जेहेंकी राजकारणांम, रोंवसाँम, लोडायीम वेहे तेहेंकी वेपाराँमबी वेहे. उदाहरण तरीके : इंग्लड वालाहाँय आपो देसाप राज केअयो. तियाटेमाप आपो देसामेन्यो काचो माल सोसताम वेचातो लिन तियाहाँका देसाम पाको तियार किन आपो देसाम वोदभावाम वेच्यो, जिया धोंदाम ते विठा तिया धोंदाम तियाहाँन आपो देसामेन्यो बादी केअनारो नाँय राँ जोजे ईं तियाहाँय वेअयों. इहींम एहेंकी वेयों का आपो देसामेन्या हानामोडा धोंदा तेहेंकीज आथाकी चालनारा धोंदा पारवाता गिया. आपो देसामेरी गावगावासारकी बलुतेदारी ई हारी अर्थव्यवस्था पारवाती रियी. इंग्रजाहाँन तियाहाँन मिलनारो जाहको नोफो ते तियाहाँ देसाम लि गिया. आन् तियाज पोयसाहाँ जोराप उद्योगाम बोठा जोशाम आपो वोजन तियार केअयो.

आपो देसामेन्या इंग्रज गिया तिया टेमाप आपो देस्यामेन्या जिया टोलाप वेपार, धोंदो रियो तिया टोलाँहाय इज 'ड्रेन सिस्टिम' (चुसुली होवाँय) चालू थोवी. पोयसो आपो देसाबारे गियो नाहाँ पेन एका जुदाज टोलाप खास

कीन रियो. आपो देसामेऱ्या जुद्या जुद्या जाती ए तिया टोलाहाँन आथभार लागवाँ, मोदात केराँ रिया.

जियो-तियो जातीमेऱ्या लोक एकठो वीन एका एका कामाँम तियाहाँ वोजोन तियार केअता रिया.

बोठा टोलाहाँय एहेंकी केयोंका आपो देख जो नाडाय सारको रे, जिया जोर कोमी रे तिया फायदो उठावीन तियाहाँ भागाम, तियाहाँ कामाप आपो वोजोन, आपो जोर थोवूलों काम केयों.

कामाणी विलेवाट बोराबोर नाँय वेती रियी. ठोरावीक लोक मातता रिया.

ईं ब्रोठों लोक शाहींम, घोटनाँय बोठाहाँन हारको आदिकार मिललो हाय तिहींम वेअतों रियों.

मोडो मासो हाना मासाल खाहे तेहेंकी जो जाहको ओभोण आन् गोरीब तो जाहको चुसातो रियो.

ईं ओडों-बोठों आखुलों एहेंकी का खुब हुदरूलो-हुदरूलो, नाँय हुदरूलो, जाहको नाँय हुदरुलो. एहेंडा सोमाजामेऱ्या टोलाहाँम केकवोहोनेता भारतामेऱ्यो ओ आदिवासी बोठाहाँम फालला जागलो. तेहेंकीज बोठाहापेऱ्यो चुसालो एहेंडो एकूज सोमाजामेऱ्यो गोट हाय. टोलो हाय. एहेंडा इया आदिवासी माहाँ स्थिती केहेंडी खाराब री सेकेहे?

जागतीकीकरण आन खाजगीकरणा सापाटाम मोडामोडा धोंदाहाँ दिवालों निगूलो टेम आलोहो. तियाम आजी लोकाहाँ आकडो वादी रियोहो. बंगाल तेहेंकीज बांगलादेस्यामेऱ्या लोक आसाम, नागालँड इया भागाम वेपाराखातोर आवताहा. तियाहाँ मालाकी बोठो बाजार सामाली लेताहा. तिहीं आज एहेंडा दिही आह्ला हाय का तिहींने हिकला-नाँय हिकला काँवनेता खुबूज लोक बेरोजगार हाय. इहींमेरी वाट काडाँखातोर) आसाम विद्यार्थी परिषदाँय आंदोलन केयों. आंदोलनात यश आलों पेन तों बीजी रितीकी. प्रफुलचंद्र मोहंत मुख्यमंत्री वेयो पेन तो तिहींने बेरोजगार लोकाहाँन बारेनें आवनारा हुदरूला लोकाहाँसे आर्थिक रितीकी सामाली सेक्यो नाहाँ. इ गोठ आजलुग तेहेंकीज हाय. एटले एकदा भागाम बारेने नेत काहींनेबी हुदरूला लोक आला ता तियाहाँ पाहे रेनारा नांय हुदरुला लोकाहाँ दोस्या केहेंकी वेहे ईं आपनेहेंन होमजाही.

खेती, मोजरी नेता आजी बीजें कामें, हिकला रिया ता हानींज नोकरी इया सावाय बिजो धांदो मालूम नाहाँ एहेंडा आदिवासी लोकाहाँ भागाम हाना-मोडा डेम, उद्योग धोंदा (उकाई डेम, नर्मदा डेम) इया सारका डेम इयाकी आगलाज गोरीबीम फोपडुनारा लोकाहाँ डुबाणांम जायन तियाहाँ दास्या केहेंकी वेली हाय ईं आपनेहेंन देखाय रेहलों हाय. पंडित जवाहरलाल नेहरूंय आखलों हाय का 'एकदो सोमाज दुर्गती पोचेहे ता, तियाफायाडी बाऱ्या सोमाजामेऱ्या सामर्थ्यदिख तियाहाँ सोताहामेऱ्यो दोस तियाहाँन जाहको कारणीभूत रेहे.' इ बीजी बाजू बी तोतीज खेरी रेहे.

ओती खाराब दोस्या रीन बी आदिवासी सोमाज अलग पाटीम रीन सुद्याल तो एकठो नाहाँ. हिकूलांम, धोंदाम तेहेंकीज नोवों काय तेबी केरूलाँम तो जाहको माननें विचार केराँ यिार नाहाँ. आपो पोयरो नेत पोयरी १० / १५ दिही सालाँम नाँय गियो तेबी तिया याहकी बाहकाल जाहकी फिकोर नाहाँ रेती. पोयरो नापास वे तिया टेमापूज ते फोकोत फिकरी गोठ रेहे एहेंकी होमजूताहा. ई दोस्या खेडापेऱ्या भागाम आपनेहेंन देखाहे.

जे सेहराहाँम रेनारा हिकला माजूल्या लोक हाय तियाल ''आपोदेख खुबूज फाचला हाय एहेंडा आपो सोमाजापेऱ्या लोकाहाँन काय मोदात की सेकताहा का? नेत काय साह्लाय केताँ आवी का?'' एहेंडी सोमाजा

खातोर कामे आवूली गोठ आपनेहेंन खुबूज कोमी देखाहे. एहेंकी आपो सोमाजाखातोर काय-तेबी केरूलों केहेंकी नाहाँ वी सेकतों तिया बेन उदाहरणे आँय दिहूँ.

डोड-बेन वोराहा आगली गोठ हाय. नोंदोरबाय एका हारा हुदराला आदिवासी माहाँ कामें, एका सिंधी माहाँय पाडाकी दूकान काडलों. तिया सिंद्याल पाडाकी देदला जागा देख वोदारे जागो बिनपारवानगीकी तो सिंदी वापरेहे एहेंकी तिया आदिवासी माहाँल होमजायों हाती पोंगामालकाँय तियाखातोर तिया सिंद्याल फूच्यों ता तियाँय उलटों बोंबा-बोंब केयी आन् 'मान ठोक्यो' एहेंकी पोलीसाहाँम ताकरात देदी. ते ओताहावूज उबा नाहाँ रिया ता तोदीहीज सिंदी लोकाहाँय एकठो वीन निषेध मोरचो काड्यो. तिहीम तियाहाँ सोकती देखावी. पोंगामालीका होवेनें बेन-चार पुढारी टोलवायन पोलीसहाँम ताकरात देदी. पेन सिंदीलोकाहा होवेने जों एकठोवीन आन खुबूज कोमी टेमाप जो उठाव वेयो. तेहेंडो बीजी होवे कोदीहोज नाहाँ वेयो. सोमाजामेऱ्या लोकाहाँय तों मोनामूंज नाहाँ लेदों.

बिजों उदाहरण नर्मदा डेमा देताँ आवी. मेधाताई पाटकर आन् बाबा आमटे इयाहाँय डुबाणाँम जानारा हाजारो आदिवासी लोकाहाँ वोहती खातोर तेहेकींज बीज्याबी तियाहाँ सोयीहींखातोर लोडोत चालू हाय. आजीबी ओ लोडोत चालूज हाय. ई गोठ तियाहाँय जोगा हुंबूर मांडी. झिलाहायनेंता जोगाहाँयलूग इया लोडाप उलट्या-सुलट्या गोठ्या सेकाय गीया. पन इया डेमा बेनीहोवल्या महाराष्ट्र आन् गुजरात इया भागामेऱ्या हिकला, होमजूनारा आदिवासी लोकाहाँय खाजगी, सोंस्था तेहेंकीज, संघटना, हानामोडा राजकीय कार्यकर्ता इया बोठा होमजूनारा लोकाहाँय तियाहाँ भावना तियाहाँ भूमिका मांडी नाहाँ.

जोनावोराहाँम ठेट्यो एक निसोरगा नियोम हाय. खासकीन कुत्राहाँम आपनेहेंन ई गोठ देखायाँम आवेहे. जाहाँ एकदो कुतरो बिजा कुतरा भागाम जाहे. ताहाँ तिहींने हुणों पूखीन, गुरकावीन तिया हुणाल विरोद केहे. बारेने आवनारो हुणो लाचार रियो ता तो निंगी जाहे. पेन जाहाँ तो हारो मोजबूत रियो आन् लोडाँ तियार रियो ता पेहलो हुणो ठाकोज बिजा हुणाल तिया भागाम राँ मोन्या नाहाँ केतो. पेहलो हुणो खुबूज नोबलो आन् बिखऱ्यो रियो ता तिया भाग बिजा हुणाप होपीन तो कानीं नाही जाहे. इज ओस्तित्त्वा लोडाय हाय.

आदिवासी लोकाहाँय लोडूली आन् नाहूली रीत होमजी ल्याँ जोजे. तियाहाँय पोते विचार केराँ जोजे. ई लोडाय मोडा सेहरापनेता खेडापेऱ्या सेल्ली पोंगलीहींलूग बागेंबागें पोची रेहली हाय. आगलों खेडापेऱ्या लोकाहाँ जीवूलों बागे, गोरबुडींम नाँय आथो. पेन आमी तेहेंकी नाँय वी सेके. ओतोहों आदिवासी लोकाहाँय होमजी लाँ जोजे.

●

लोकगीताहाँमेने
देहवाली लोकसंस्कृती ओअखात

देवेन्द्र वसावे

आदिवासी एटले इयो तोरती मूलवोतनी. 'ठेट्या-रेनारा'. तियाहाँ जीवन एटले तियाहाँ संस्कृती. 'ठेट्या-रेनारा' तियाल ते आदिवासी. तिया ठेटी संस्कृती एटले आदिवासी संस्कृती. इ संस्कृती इयो तोरतीपेरी जुनामजुनी आन् ठेटी संस्कृती हाय. तियाल तियोंम आपो जीवना ठेट्यों चित्रों देखाय रेहलो हाय.

एहेंडा इया आदिवासी लोकाहाँ एक अलग संस्कृती हाय, रूडी हाय, रितभात हाय. आन् तियाहाँ संस्कृतीप तियाहाँ खुबूज मोया हाय. आदिवासी लोकाहाँय आजबी तियाहाँ आस्तित्त्व टिकवी थोवलों हाय. उजाडी उगाँम, निसरगा खुबूज पाहे वोहती किन रेनारो आदिवासी सोमाज एटले आदिवासी संस्कृती जिवतों चित्रोंज हाय.

आपो देसाम महाराष्ट्र राज्याम, मध्यप्रदेश राज्याम, गुजरात राज्याम, राजस्थान राज्याम आन् मणिपूर इया राज्याम आदिवासी भिलाहाँ वोहती खुबूज हाय. जुदाजुदा राज्यामेऱ्या आदिवासी भिलाहाँ रूडी आन् रितभात जुदीज हाय. इया लेखाम् देहवाली भिलाहाँ लोकगीताहाँमेने तियाहाँ लोकसंस्कृती ओअखात की देवूलो ओ माँ हानोंज प्रयत्न हाय. देहवाली भिलाहाँ लोकसंस्कृती ओअखात केराँ पेहला देहवाली भिलाहाँ वोहती खास किन जिया भागाम हाय तिया भागा आपनेहेंन माहती लेवूली हाय.

महाराष्ट्र राज्या नोंदोरबाय झिलाम आन धुल्या झिलाम देहवाली भिलाहाँ वोहती हाय. धुल्या झिलामेऱ्या सिरपूर तालुखाँम आन् नोंदोरबाय झिलामेऱ्या नोपरा, नोंदोरबाय, आक्कलकुवा, तोलदा, धोडगाव आन् सायदा इया तालुखाहाँम तियाहाँ वोहती हाय. धुल्या झिलामेऱ्या सिरपूर तालुखाँम आन् नोंदोरबाय झिलामेऱ्या सायदा आन् धोडगाव इया तालुखाँम तियाहाँ कोमी वोहती हाय. नोंदोरबाय झिलामेऱ्या नोपरा, नोंदोरबाय, आक्कलकुवा आन् तोलदा इया तालुखाँम देहवाली भिलाहाँ वोहती जाहकी हाय. तेहेंकीज गुजरात राज्यामेऱ्या हुरीन झिलामेऱ्या आन् भोरूच झिलामेऱ्या निझोर, उच्छल, माहाल, हागबारो, डेड्यापाडो आन् मांगरोल इया तालुखाहाँम देहवाली भिलाहाँ वोहती हाय.

नोंदोरबाय झिला तोपती बेनी तेडीप जो सापाटी भाग हाय तिया भागाल 'देहपाटी' एहेंकी आखतेहें. आन् इया सापाट भागाम जे भिल लोक रेताहा तियाहाँन ''देहवाल्या'' एहेंकी आखतेहें. हातपुड्या माथालाप रेनारा आन् तोपती बेनी तेडी सापाटीम रेनारा इयापेरे इया भागाम रेनारा भिलाहाँ बेन भाग पाडला हाय. हातपुड्या माथालापेऱ्या भागाम रेनारा ते 'माथवाडी भिल' आन् हातपुड्या निचे तोपती बेनी तेडी सापाटी भागाम रेनारा ते 'देहवाली भिल'. 'देह' एटले देस-सापाट भाग नेत 'डिल', 'देह'. तियाल माथालाप रेनारा ते 'माथवाडी' आन् देहाम रेनारा ते 'देहवाल्या' एहेंकी आखतेहें.

एहेंडा इया देहवाली भिलाहाँ लोकजीवनाँम तियाहाँ लोकगीताहाँन खुबूज मोहोत्त्व हाय. तियाहाँ ईं लोकगीते खासकीन एखठेवीन आखतेहें. तियाल तियाहाँ खाजगी भावना बोठाहाँज बी जाहे. तियाहाँ वोराहामेऱ्या काँवनेता बोठाज सोण ए नाचूलों, गावूलों, वाजूलों इयाहाँ सावाय पूरा वेअताज नाहाँ. थेया-आदमी, पोयरे-चावरे इयाहाँम भेद नाँय मानता बोठे एकठोज नाचतेहें, गीतें आखतेहें. तियाहाँ एकठो जिवूला इ हारी रितभात हाय. एहेंडा ए देहवाली भिली भास्या गोगनारा लोक नाचूला, वाजें वाजूला आन् गीतें आखूला खूबूज सोकीन हाय. इयाहाँ लोकगीताहाँम तियाहाँ जीवना पुरों चितरों देखाहे. दु:ख होमजाहे आन् ओहीखुचीबी आपनेहेंन देखाहे. इया लोकगीताहाँम तियाहाँ कुलदेवता याहामोगीदेवी गीतें हाय, रोडाली गीतें हाय, वोराडा गीतें हाय, ओली लोलें हाय आन् खाँबूल्या देवा गीतेंबी हाय.

देहवाली बोलील लिपी नाहाँ आन् आजलूग इहींमेऱ्ये लोकगीते केडाँय एकठो नाहा केअएय तियाल तें लिखित रूपाम आपनेहेंन देखातें नाहाँ. आमी-आमींज महाराष्ट्र राज्या नोंदोरबाय झिलामेऱ्या नोपरा तालुखा खानबारा गावाँ रेनारो आन इया 'देहवाली' ढोल मासिका संपादक श्री चामुलाल सी. राठवा इयांय खुबूज तोखलित लिन देहवाली भिलाहाँ लोकगीते एकठो केअयेहें तें लोकगीते भारत सारकारा 'साहित्य अकादमी' इयो सोंस्थाँय ''देहवाली साहित्य'' इया नावाकी बुक बोणावीन साप्येहें. एहेंडों ईं कामा श्री चामुलाल राठवा इयांय देहवाली बोलीभास्या टिकवी थोवाँ खातोर केअलो खुबूज मोडों आन हारों काम हाय. एहेंडें ईं पिड्यानूपिड्या मुँयतोंडी चालतें आह्ले गीते ईं इया सोमाजाँय आजलुग खुब तोकलित किन सुद्याल टिकवी थोवलें हाय. इया लोकगीताहाँम जीवना खूब उचों ग्यान देनाऱ्या गोठ्या मुँयतोंडी जिवत्या हाय. वेद आन् पुराणा होचूज इहींमें तियाहाँ जीवना तत्त्वज्ञान हाय.

याहामोगी देवी ई देहवाली भिलाहाँ कुलदेवता हाय. याहामोगी देवी ठाणोंक ई गुजरात राज्या भोरूच झिलामेऱ्या हागबारा तालुखा देवमोगरा इया गावाँम हाय. तियो मूरती रूप आन् पेहराव ओ आदिवासी रूप आन् पेहरावा होयूज हाय. देवमोगरा इहीं मोंदिराम् कादवा बोदडीम याहामोगी देवी मूरती थोवली हाय. मूरती मूँय ई दिहीबुडता होवे हाय. तिहीं वोराहाल माहासिवरातील खूब मोडो जातरो पोराहे. जातरो दोहो / बारा दिही चालेहे. वोराहाल जातराटेमाल दुऱ्यादुऱ्या लोक देवी दोरसोनाल जाताहा. देवी नावाकी मानतो लेताहा आन् जातरा टेमाल मानतों फेडाँ जादाहा. मानतो लेदला लोक जातरा पेहला सावा मोयनो पालनी केअताहा. देवीहीं कुकडे-बोकडे पाडताहा. बाकी लोक देवील दागिनो चोडवूताहा. याहामोगी देवी देहवाली भिलाहाँम खुबूज लोकगीतें हाय तिहींमेने एक गीत आगला देदलों हाय.

''चारी होरी फिरली याहा तूँ
देवमोगरा नाव तो ओमोरे।
तोरती पेटुमें निंगली याहा तूँ
देवमोगरा नाव तो ओमोरे।
पाँच धातू बोणेली याहा तूँ
मूरती रूपामें उबली याहा तूँ।
मोनवी लोकुहूँ पोयरी याहा तूँ
देव बोणी गेहली याहा तूँ।
आम्या खाँबूपे रोवली याहा तूँ
देवमोगरा नांव तो ओमोरे।
माहाशिवरात्री जातरो जोड्यो याहा तूँ
होतरी वोलीने बोहजे याहा तूँ।
ओती-भोली दुनिया आवेहे
तियाहाँन तारी लेजे याहा तूँ।
कुणबी होपने गेहली याहा तूँ
कुणबील कोणी देदली याहा तूँ।
याहा चोवठे काकडू चाड हाय
याहा थानकू निसाणे बोणेलों।
खेती पायूं मायनो लेताहा -
लोकूहूंन फुल-बारू मोयनों देखावे।
याहा होना आरती-आरतीम होना दिवो हाय
याहा नावूपे आरती फिरेहे।
खेरी सोती-पोती याहा तूँ।

दुनियाम नाँव तो ओमोरे।
चारी ओरी फिरली याहा तूँ
देवमोगरा नाँव तो ओमोरे।''

- याहामोगी देवीं तूँ चारी ओरी फिरी वोलली हाय तियाल तूँ ओमोर वी गेहली हाय.
- तोरती पेटुमनें निंगीही याहा तियाल तो नाँव ओमोर वेहलों हाय.
- याहा तूँ पाँच धातूहूँ बोणीही आन् मूरती रूपाम निंगीही तियाल तो नाँव ओमोर वेहलों हाय.
- याहा तूँ मोनवी लोकुहूँ पोयरी हाय तेबी याहा तूल देवपण मिल्योहों इया आमनेहेंन खुबूज खूशी हाय.
- याहा तूँ आग्या खाँबूप रोंवली हाय तियाल तो नाँव ओमोर वेहलों हाय.
- याहा तो नाँवूपे माहाशिवरात्रील जातरो पोराहे ताहाँ याहा तूँ होतरी वोलीन बोहजे काहाका तोंहीं पागेपोडाँ लोक आवी तियाहाँन तूँ आसिरवाद देजे.
- याहा तोहीं ओला-भोला लोक आवी तियाहाँन याहा तूँ तारी लेजे, साँबाली लेजे.
- याहा तूँ कुणब्या होपने गियी आन् कुणब्याल, तुयूँ कोणी देदी तियाल याहा आमा बोठा कुणबी तोहीं पागेपोडाँ आवताहा.
- याहा तो चोवठे काकडा चाड हाय तों तो ठाणका निसाणी हाय.
- याहा खेती-पायूँ मायनों लाँ बोठी दुनिया तोहीं आवेहे तिया बोठाहानूँज तूँ फूल-बारू मायनों देखावजे.
- याहा तो होना आरती हाय आन् आरतीम होना दिवो हाय. एहेंडी आरती याहा तो नाँवूकी फिरेहे.
- खेरीज याहा तूँ सोती-पोती हाय तियाल दुनियाँम तो नाँव ओमोर वी गेहलो हाय.
- चारी होरी फिरीही याहा तियाल तो नाँव ओमोर वी गेहलों हाय.

एहेंकी इया गीतांम आखलों हाय.

देहवाली भिलाहाँम वोराडा गीतेंबी खुबूज हाय तियाहाँमेने एक गीत आगला देदलों हाय.

''बाहका कोमें आथी...
बाहका कोमें आथी
वेल्योले डेरीस बोदलो
वेल्योले बाल वालो
हावेकां कोमें गियी...
हावेकां कोमें गियी
आमी नाँय डेरीस बोदलाय
आमी नाँय बाल वालाय.''

•

वोराड ई माहाँ जीवनाम खुबूज सुका आन खुची टेम रेहे. एहेंडा एका वोराडा टेमाल वोवडील तियो जीवनामेने हेंगात्या पोयऱ्या, तियो मायालें याहकी-बाहको सोडीन हावकाहाँय जाँ पोडेहे. ताहाँ तियोल खुबूज दुख वेहे.

एहेंडाज एका वोराडा टेमाल हावकाहांय जानारी नोवीवोवडील तियो हेंगात्या पोयऱ्या तियो काअने गोठ्या इतवीन आखत्याहा पेन, बेना वा तूं याहकी बाहका कोअ आथी ताहाँ वेल्योल पोतडें बोदलूतलों. वेल्योल हिंवाटो पाडतलों. आमी तूं हावकाहांय जाय रियीही आमी तूल हेरघेडी पोतडेंबी नाँय बोदलाय आन हेरघेडी हिंवाटोबी नाँय पोडाय. एहेंकी आखीन हावकाहांय जानारी नोवी वोवडील तियो हेंगाया पोटाऱ्या तियोल नेरोप देत्याला, एहेंकी उचल्या गीताम आखलों हाय.

आजी बिजों एक वोराडा गीत आगला देदलों हाय.

"उबी रे उबी रे बेना...
उनाँय ले उनांय ले
तूं दूर जाहो बेना
बाहकों नारासे
वोली आव फिरी आव
कोलदा गावूंमे
वोली आव फिरी आव
फोलदा गावूंमे।
हाअरोंबी साकट्यो...
हावडीबी दुदरी
पाले नाँय पाले भेना
हावकाहाँ कोअमें।
उबी रे उबी रे भेना...
उनांय ले उनांय ले
तूं दूर जाहो भेना
बाहकों नारासे
तूं दूर जाहो भेना
बाहकों नारासे
तूं दूर जाहो भेना
बाहकों नारासे"

वोराड ओ जुवान पोयरी जीवनामेऱ्यो खुबूज खुशीबी आन् दुखावी टेम रेहे. पेटी पोयरी वोराडाखातोर उबी केरूलों आन् एका पारकुटंबाँम तियोल मोकलूलों ओ टेम तियो नोवीवोवडी आन तियो याहकी बाहका जीवनाम खुबूज कोठीण रेहे. एहेंकीज कोलदा गावाँ एकी पोयरी वोराडा टेमाल तियो हेंगात्या पोयऱ्या तियोल आखत्याहा भेना वा..., उबी रे आन आमाँ काय आखत्याहा तों उनाँय ले तूं ओडे दूर हावकाहांय जातीही तियाल तो बाहकों

खुबूज नारास हाय तियाल तूँ आमींज इया कोलदा गावाँम फिरी आव तोअ वेअनारों हाअरोहों खुबूज साकट्यों हाय, तेहेंकीज हावडीबी खुबूज दुदरी हाय एहेंडें हावकें तूल पालेक नाँय पाले इया आमाहाँन भोरूचो नाहा, तियाल भेना तूँ आमा आखत्याहा तों उनाँय ले आन इया कोलदा गावाँम फिरी आव. एहेंकी उचल्या गीताम आखलों हाय.

देहवाली भिल सोमाजाँम ओली ओ खूब मोडो तिवार रेहे. इया सोमाजामेऱ्या बोठा लोक ओली ओ तिवार खुबूज हूचीम आन ओहीखुलीन वालताहा. इया टेमाल ओली गीते आखतेहें. तियाहाँन 'लोले' एहेंकी आखतेहे. ओली टेमाल पोयरा आन पोयऱ्या ओली लोले आखतेंहे. पोयराहाँ लोले ईं जुदे रेतेहें आन पोयरीहीं लोले ईं जुदे रेतेहें. तिया लोलाहाँमेऱ्यो पोयराहाँ लोल आगला देदलो हाय.

''डोंग पोय डोगो

तो डोगो केवो?

चारो दे तेवो

तो चारो केवो?

गाय खाय तेवो

ती गाय केवी?

दूद दे तेवी

तों दूद केवो?

पोयसा मिले तेवों

ते पोयसा केवा?''

इया लोलाम एहेंकी आखलों हाय का एका डोंगा ओडोहो डोगो हाय. आन् तो डोगो केहेंडो हाय ता तिया डोगाम चारो उगेहे तेहेंडो हाय. आन चारो ता उबजेहे पेन तो चारो केहेंडो हाय. तो चारो गावडी खाहे तेहेंडो हाय. तो चारो गावडीता खाहे पेन तो चारो खानारी गावडी केहेंडी हाय. तो चारो खानारी गावडी दूद देहे तेहेंडी हाय. गावडी दूद ता देहे पेन तों दूद केहेंडो हाय. तों दूद एहेंडो हाय का तों दूद वेचीन पोयसा मिलताहा तेहेंडो तो दूद हाय. ते पोयसा ता मिलताहा पेन ते पोयसा केहेंडा हाय? एहेंकी उपल्या लोलाम आखलों हाय.

ओली लोलोहाँमेऱ्यों पोयरीही एक लोल आगला देदलों हाय.

''डोगो उती आलीवा

ओलीबाय पोरदेसुमें,

केडों मांडो दी वा

ओलीबाय पोरदेसुमें,

पाटल्यों मांडो दी वा

ओलीबाय पोरदेसुमें,

रुवती-फिरती आली वा
ओलीबाय पोरदेसुमें,
डोगो उती आली वा
ओलीबाय पोरदेसुमें,''

ईं लोल थेया आखत्याहा इया लोलाम एहेंकी आखलों हाय का ओलीबाय... तूँ ओडे दूरने डोगो उतीन, तेहेंकीज इया भागाम रुरती-फिरती आलीही. इया पारमुलखाँम तूल ता केडों ओअखुतोंबी नाहा तियाल तूल इहीं केडों मांडो दी, पेन तूँ आलीही ता आमी एहेंकी के, तूँ इया गावाँ पोटल्यो हाय तियाहाँ कोअ जो. तिया पोटल्याहाँ कोअ रेजे. तो तूल मांडो दी. तो सेवाचाकरी केरी. एहेंकी उचल्या लोलाम आखलों हाय.

देहवाली भिलाहाँम दिवाली गीतेंबी खुबूज हाय. तियाहाँन 'रोडाली गीतें' एहेंकी आखतेहे. तियाहाँमेऱ्यों एक गीत आगला देदलों हाय.

''उबी रेअवा डांबरी ऽऽऽ
एक गोठ उनाँय ले
माँ सारको दिलू वालो
तूल कोदीही नाँय मिले वा।
उबी रेअरा डांबऱ्या ऽऽऽ
एक गोठ उनाँय ले
माँ सारकी दिलू वाली
तूल कोदीही नाँय मिले रा।
हाने देखूवाँ तूँ माँ
मोनुमें आथी वा
भोर जुवानीपे आवीने तूँ
सोडीमाँ जाहो वा।
हाने देखूराँ तूँ माँ
मोनूमें आथो रा
भोर जुवानीपे आवीनें तूँ
सोडी माँ जाहो रा।''

इया गीताँम एहेंकी आखलों हाय का एक जुवान पोयरो एकी जुवान पोयरीप हानेनें खुबूज प्रेम केहे. पेन तियो पोयरील तिया प्रेम मालुमूँज नाहा रेतों. ती पोयरी सुद्याल तिया पोयराप खुबूज प्रेम केहे पेन तिया पोयरालसुद तियो प्रेम मालुमूँज नाहाँ रेतों. पेन जाहाँ दिवाली टेमाल तें पोयरोन-पोयरी बेनी मिलतेहें ताहाँ तो पोयरो तियो पोयरील आखेहे. हानें देखूँ तूँ माँ मोनाँम आथी. हानेंदेखूँता आजलूग तोव माँय खुबूज प्रेम केअयो हों. तूँ आमी

भोर जूवानीप आवीन सोडी माँ जाहो. काहा ता तूल माँ सारको प्रेम केअनारो कोदीहीज आन् काहींज नाँय मिले. तीं पोयरीसुद्याल तिया पोयराल आखेहे, माँ सारकी हानेंदेखूं प्रेम केअनारी पोयरी तूल कोर्दाहीं आन् काहींज नाँय मिले. तियाल तूँ मान आमी भोर जुवानीप आवीन सोडी माँ जाहो. एहेंकी तें बेनी पोयरें ओरोसपोरोस बेन्याहा खेरा प्रेमा गोठ्या एकाबिजाल होमजावी देतेहें एहेंकी उचल्या गीताँम आखलों हाय.

देहवाली भिल सोमाजांम एगदा माहाँ खून पोडेहें, एकदों माहूँ फाचो लागवीन मोय जाहे, एकदों माहूँ केहेंडवाकी ठोकाय मोहे, एकदों पांयाम बुडी मोहे. एहेंडा माहाँ कायोम आठवोण राँ खातोर डोगडा नेत लाकडा खाँब थोवतेहें. तियाल देहवाली भिलाहाँम 'खाँबूल्योदेव' एहेंकी आखतेहें, एहेंडो ओ खांबूल्यो देव थोवूला टेमाल गीतें आखतेहें. तें गीतें खुबूज दुखाम आन् कारूण्या सुराम आखतेहें. तिहींमेन्चो एक गीत आगला देदलों हाय.

''काहा रोगवाय गियो रा ऽऽऽ

खांबूल्यो देव तूं।

थे इतवीन रोडे रा ऽऽऽ

खांबूल्यो देव तूं।

पोयरें इतवीन रोडे रा ऽऽऽ

खांबूल्यो देव तूं।

जात-जोमाते इतवीन रोडे रा ऽऽऽ

खाँबूल्यो देव तूं।

होपने आवीने मिली जाजे रा ऽऽऽ

खाँबूल्यो देव तूं।

उपल्या गीताम एहेंकी आखलों हाय का खांबदेव तूं आमाहाँव काहा रोगवाय गियोहो तियाल तूं आमाहाँन सोडीन गियोहो. तूल इतवीन तो थे खुबूज रोडेहे तेहेंकीज तूल इतवीन तो पोयरेंबी खुबूज रोडतेहें. तेहेंकीजतूल इतवीन तो जात-जोमात बी खुबूज रोडेहे. खाँबदेव तूं आमी बोठाहाँन होपनाँम आवीन तेवी मिली जाजे. एहेंकी उचल्या गीताँम खाँबूल्यो देव थोवूला टेमाल. तिया पूंज्यापातऱ्या केरूला टेमाल तिही टोलवाल्या बायोहोंय आखलों हाय.

एहेंडे खुबूज मुँथतोंडी गीते देहवाली भिलाहाँम हाय. एहेंडा इया गीताहाँम वेदा आन् पुराणा होच जीवना खूब मोडो तत्त्वज्ञान आखलं हाय. एहेंडा इया देहवाली लोकगीताहाँमेरे देहवाली लोकसंस्कृती ओअखात बिजा सोमाजाल वेराँ जोजे तिया ओ माँ एक हानोंज प्रयत्न हाय.

आँय जांबे वेचां जाहलो

चामुलाल राठवा

इ १९५६ / ५७ साला गोठ हाय. ताहाँ आँय हानो आथों आन साहावी वोर्गाम हिकतलो. माँ मोडो पावूह मालदार लोकाही सालदार रेहलो आन आमाँ को माँ बाहका आरी. बेनूंज रेहला. माँ याहाकी १९४५ सालांम मोय गेयली. आन बिहरों थे. माहूँ आमाँ कोअमें केडों नांय आथो.

तिया टेमाल आमाँ खूब गोरीब आथा. आँय सालायूँम जाहलो आन माँ बाहको मेहनत -मोजरी केराँ जाँय. सुटी दिही आँयबी माँ बाहकाल मोदात केअतलो. वेअयींहींने पाँय पोय लावूलों, जोंगलामेने लाकूड फाटो लावूलो आन जोंगलामेऱ्यो भाजी पालो होदी लावूलो एहेंडा कामाहांम आँय माँ बाहकाल मोदात केअतलो. सुटी दिही आँय बाहका आरी मोजरीबी जाहलो.

इया टेमाल पोयसा मिलवाँखातोर आँय माँ दोस्त लोकाहां आरी कायतेबी कामें होदी काडतलो. तिया टेमाँल कोंडायीबारी जोंगलांम खुब बोरी चाडें आथें. बोरे पाके ताहाँ आमाँ चार / पाच पोयरा हान्या हान्या सिबल्या लीन बोरें पाडां जाजी. बोरे ली आवीन बीहरे दिही पाहल्या गावाहांम वेचां जाहला. सिबली पोय बोराहां ५ / ६ रूप्या मिले. तिया टेमाल मोगवारी नाँय आथी. ५ / ६ रूप्या आमहान खुब होमजाय. पोयसा लीन माँ बाहको खुस वोली जाय. पेन नाँय ताहाँ जोंगलांम आमनेंहे भोजाण्या लोक ओडी लागे आन बोराहां सिबल्या पेचकी ले आन आमाँ रोडताज को वोली आवजी.

आमाँ गावाँ खाडील तिया टेमाल खूब जांबी चाडें आथे. मे - जून मोयनांम जांबे पाके. आमा सिबल्या लीन जांबे पाडा जाजी. बेन / तीन लोक जांबीहींपे चोडे आन आमां जांबे विसजी. सिबल्या पोयन जांबे ली आवजी आन थोवीं देजी.

बिहरे दिही ४ / ५ पोयरा एकठा वीन मुनकाहांपे सिबल्या लीन रात्या जांबे वेचा निंगजी. जिया गावाहांम मिरचे पाकतेहे एहेंडा सुंदरदा, करण खेडा गुजरभवाली गुली पळासी इया गावाहांम आमां जांबे वेचा जाजी. सिबलीम एक पालाहा पानां दोण्यो रे. साव वोहती मेऱ्या लोकाहांन जांबाहां खूब नोवाम. एक दोण्यों जांबे दीन एक दोण्यो मिरचे मागजी. सिबली पोय जांबाहा सिबली पोय मिरचे आवे. वोहरातांम कोआखोरचो मिरचे मिली जाय.

एक वारी एहेंकीज आमाँ एका साव वस्ती गावाँम जांबे वेचां गेयला. आमाँ चार पोयरा आथा. एकी डोहली को ओटावे बोठला. जांबे वेचाय गेयले आन आमों उठीन निंगूली तियारी आथी. ताँव डोहली तियो पोयरील आखे ''पेला नयडाओने कालनो बासी रोटलो आपने ने पेला डब्बामा पाणी पण.'' आमाँ ओटाव बोठा. पोयरी बाजरा

हेला मांडा ली आली आन एकी सिबलींम टाकी देदा. आमाँ चारी पोयराही ते मांडा खाय लेदा. पेन आमनेंहे पाँय देदलो तो डालडा रिकामो डाबो आथो. मान लागे तो डाबो संडासाल ली जाते वेरी. पेन काय के ? फाँपी लागली चाऱ्याही डाबडामेऱ्यो पाय वाटीन पी लेदलों. पाय पी लीन आमाँ निंग्या पेन खूब तोपी आल्ही तियाल आमाँ बाअणापेऱ्या निंबवासाँये एक घेडी बोही पोड्या. तिया टेमाल मान एक खूब खाराब गोठ देखायी. ती डोहली बारे निंगी आन आमाँ बोठला तो ओटापेऱ्यो जागो पाँय टाकीन तूवी टाक्यो. पाँय देदलो तो डाबोबी पाँय टाकीन तुवी टाक्यो.

जाहाँ आमाँ जांबे वेचीन को फिरी आला ताहा माँयू माँ बाहकाल इ गोठ आखी देखावी. आखतां, आखतां माँ डोहाँम पाँय आवी गियों. माँ बाहका प्रतिक्रिया - ''कुतराहां, डेडपोयन जांबे खायन को ठावकाज हुवी रेजारा. काय केराँ बासी टुकडा खाँ आन संडासा डाबडांम पाँय पिया गावाहाँ गावाहाँ रोजलूताहा ?''

(''पिता परमेश्वर''- इया अप्रकाशित आत्मचरित्रामेऱ्यो एक उतारो.)

•

हातपुड्यामेने भिल

सुभाष पावरा

नोंदोरबाय झिला उत्तोरहोवे हातपुड्या रांगीहोंम भिल लोकाहाँ वोहती हाय. हातपुड्याम हान्या-मोठ्या खाड्या हाय. तेबी खासकीन तोपती आन नोरमोदा खाडीहीं बेनी तेडीहीं पेन्यो जो भाग हाय तो भाग भिलाहाँ भाग तरिके ओअखाहे. उत्तोर होवे मध्यप्रदेश, दिहीबुडताहोवे गुजरात राज्य, दिहीउगताहोवे जळगाव झिलो आन् दक्षिणहोवे धुल्या झिलो हाय.

हातपुड्या जोंगलाँम नोरमोदा तेडीप धोडगाव आन् आक्कलकुवा तालुखा भाग हाय. तोपती तेडीपेरी पाटीम नोंदोरबाय, सायदों, सिरपूर, सिंदखेडों तेहेंकीज तोलदा तालुखा आन् आक्कलकुवा तालुखामेन्यो काहींक भाग आवेहे. इया लेखाम नोरमोदा तेडीपेन्या आन् हातपुड्या तिसरी आन् चोवथी रांगींम रेनारा आदिवासीहीं विचार केहलो हाय. इया भागाम भिल, पावरा, वळवी, पाडवी, गवाल, बोंडे, परमार, ख्रिश्चन इयाहाँ विचार केहलो हाय. इहिंने भिलाहाँन 'माथवाडी भिल' तरीके ओअखुतेहें. पेहलो ओ माथवाडी सोंस्थाना भाग आथो. इहिंने भिल आन् पावरा सोमाजा मूल पावागड हाय एहेंकी लोक मानताहा. इहिंने भिल, पावरा लोक उचा, डिलाँम हारा तेहेंकीज काकवार आन गोररोंग्या हाय. ओ सोमाज खुबूज मेहनोती आन खेती केअनारो हाय. इयाहाँ धोंदो खेती आन खेतमोजरी ओ हाय. तियाल जोडीन धोंदो ढोर-वासडी पालूलो हाय. अे लोक निसोरगामेन्या देव-देवताहाँ पूँज्या-पाल्या केअताहा. ते दिवाली, ओली, इंदल, गुवाण तिवार वालताहा.

इया सोमाजामेन्या लोकाहाँ तियाहाँ रूडी हाय. रितीभाती हाय. तियाहाँ एक ओलोग संस्कृती हाय. ते निसरगामेन्या हरेक वोसतूम सोकती हाय एहेंकी मानताहा. तियो सोकती माहाँ हारो-माठो ओसोर वेहे ऐहेंकी ते मानताहा. तियाहाँ संस्कृती खुबूज सादी हाय. बिनकिमतींन मिले तियाप तियाहाँ रितभात, ओही-खुली आन् सोण-उतसोव ते वालताहा. तियाहाँ सोण-उतसोवा खासियत एटले ते बोठा गाँवचा लोक एकठोवीन तिवार वालताहा. एहेंडा टेमाल -नाचुलों, वाजुलों आन् गीतें आखुलों एहेंडा पोगराम वेअताहा.

ते निसोरगामेन्या मिलनान्या ओनाव तियाहाँ गुजराण वेहे. आमी तियाहाँ जीवनाँम दुन्यामेरी नोवी-नोवी वोसतुहूँ सोबांधो आवी रेहलो हाय. तियाहाँमेन्या आमी काही लोक हिकी रेहला हाय. कायक भागाम पाँया मोटऱ्या, वीज तेहेंकीज मारगा काडला हाय. काहीक जागी चाडींम आन डोगाँम केल्लीज सुविदा वेअयी नाहाँ एहेंकी देखाय रेहलों हाय.

इया सोमाजाँम वोवडील देज देवूली, जोवाँहा, बेनवारीवोराड, रोंडे वोराड, खुबथेअया एहेंडी रितभात हाय. मोयाताप बालूलों आन् डाटूलों अे विदी हाय. बाया चांदी पोयसाहाँ कोगींम आर पोवत्याहा. तेहेंकीज आहली.

वाले आन् पागाहाँम तोडा पोवत्याहा. आथाम चांदी आन् काला बागड्या पोवत्याहा.

हातपुड्यामेऱ्या आदिवासीहीं देवधोरमा तेहेंकीज सामाजिक टेमाल पूँज्यापातऱ्या पूँजारी केहे. तियाहां देवधोरमा कामाप पुँजारो पोरमुख रेहे. तियाल देवदेवताहाँ सोकती ग्यान रेहे एहेंकी मानतेहें.

आदिवासी सोमाज चाडाहांम, जोनावोराहांम आन् दोगडाहांम देवदेवता रूप मानीन. तियाहां पूँज्या-पातऱ्या केहे. बिजा-बिजा गावाहाँम देवदेवताहाँ ठाणके बिजें-बिजें रेतेहें. तियाहाँ देवाहाँ गाँया मुँयतोंडी हाय. राजोपांठो, गांडोठाकूर, याहामोगी, बाहागोऱ्या, दोद्योवोजीवर, अस्तंबा, कुभाय, कुदूराणा, भिलह, राणी काजल, निलचारी, वाघण, इरता, रुपला, इंदीराजो एहेंकी अलग-अलग देवाहां रूप गीताहाँम आन् गायोंहोंम आपनेहेन देखातेहें. तियाहाँ रेवूलों ठिकाण खासकीन डोगो रेहे. काहाका आगलों तोरतीप जलप्रलय वेहलो. तोरतीप बोठे पाँय फिरी वोललो. तिया टेमाप बोठा देव डोगाप वोहती कीन रेतला एहेंकी आखतेहें. देवाहाँ नावा आगाडी राणा, रावत, राजा, राणी एहेंडा सोबदाहाँ उपमा देदली देखाहे.

आदिवासीहीं संस्कृती लिखित रूपाँम नाहाँ ती एका मुखामेने बिजा मुखाँम, एकी पिडीहोवने बिजी पिडीहोव नाँय आखताँ, नाँय हिकवूताँ चालती आलली हाय. मुँयतोंडी गीताहाँम, आन् गाँयीहींम तियाहाँ इत्यास सापडेहे. गीतें आन् गाँया आजलूग तियाहाँय टिकवी थोव्येहें. इया हातपुड्यामेने आदिवासीहींय आजलूग तियाहाँ संस्कृती टिकवी थोवी ही.

आदिवासी सोमाजा ठेव्यों रेवूलों जोंगलामूँज हाय तियाल तियाहाँ जिवना बोठें सादने ते जोंगलामेऱ्या मिलवूताहा. वोंगो, खेती आवजारें, रांदूलें सादने, गाडों एहेंड्या जुद्या-जुद्या वोसतू ते आथाकी बोणावताहा. आमी खुबूज चाडी टुटी रेहली हाय तियो असर तियाहाँप की रेहलो हाय तियाखातोर चाडी टिकवूली जोरूली हाय.

ओ बोठो भाग डोगा हाय तियाल इहीं पाँय खुबूज पोडेहे. इहींनें पोंगे ईं उतुरत्या पाहाँ हाय. तियाहांन हागा लाकडें आन् कामठें कुडाखातोर वापरूतेहें. पोंगाप कोवलें थोवलें रेतेहें. कोवलें ते जातेज बोणावताहा. एका गालाँम डोगराहाँ ओखडो तेहेंकीज एकीमेर मांडो रांदूली खोली रहे. काहीं पोंगहाँम मांडो रांदुली खोली आन् ओखडो ओ जुदो रेहे. ते खेताहाँम पोंगें बांदताहा. ते पाडा-पाडाहाँप रेताहा एहेंडा खुबूज पाडाहाँ एक गाँव वेहे. तियाल मारगाहाँ वीजीसोय केरूलों खुबूज कोठीण रेहे. तियाल सालाय, बालवाडी चालवूलों खुबूज तोखलित वेहे. तियाल इया भागाम सारकारल सारकारी सोय केराँ खूबूज तोखलित वेहें.

ओ डोगावेऱ्यो भाग हाय तियाल इहिंने खेती जागो उचो-निचो रेहे. खेती इ उचल्या पाँया भोरूचाप रेहे. इहींनें धान्यों, बोअटी, कोदरा, मोर, डोडा, जुवा, उडदें एहेंडों धान्यों एहें पाकवुतेहें. खेती काम पारवायोंका एहेंने लोकाहाँन बिजों काम रेतों नाहा. तियाटेमाप उनालाँम ए लोक मोवें, डोल्या, चारोल्या, आंबें, तेहेंकीज चीक, मोद, लाख ईं मिलवीन तों वेचीन ए लोक जीवताहा. आमी चाडी कोमी वेअती जाहे तियालल इया पुरमाण बी कोमी वी गेहलों हाय. आमी ईं मिलूलों बी कोमी भोरूचो हाय तियाल ते मोजरीखातोर गुजराताम जाताहा. धान्यों बी ओलकों पाकेहे तिया आहारबी जोजे तेहेंडो नाहाँ रेतो. रोज जुवार्या मांडो, डोडामांडो, आमसूल, पेंडा माअवों, पेंडा फुलें तेहेंकीज विगोर तेला डा रेहे. कोदीही तेबी मोर, कोदरी रेहे.

तियाहाँ नाचूला खातोर खासकीन जें वाजें रेतेहें तें लाकडा, वाहंटा, दुद्या, कोला रेतेंहें. तेहंकीज टोलगों, टोलगी, पावा, रोणथा, एहेंडेंकी वाजें रेतेहें.

डोगामेने गावें ईं वोनगाँवे हाय तियाल तिहीं वाट्या नाहाँ. पायाँ सोय नाहा. तेहेंकीज बिज्या गावाँ सुविदा वेअया नाहाँ. सारकारा केल्लीबी योजना केराँ आगाडी जोंगोल खाता पारवानगी लाँ पोडे हे. उदाहरण तरीके धोडगाँव ने तोलदा मारगो इंगरोज सारकारा टेमाल सोरवे वेहलो आथो तो आजीलुग आरदोज पोडलो हाय.

इया भागाम विकास नाँय वेरूलों कारोण ईं हाय का काही भागाम वाट्या नाहाँ. वाट्या नाहाँ तियाल गावाँहाँयलुग केल्लाबी सुविदा पोचवुलों कोठीण वेहलों हाय. एकीमेर सारकार तियाभागा विकासा खातोर कोल्याबी योजना तियार के तेबी ते योजना तिहींलूग पोचवां खातोर सारकारी लोकाहाँन कुबूज तोखलीत वेहे. तेहेंकीज खुब मोनाकी काम केनाँरा सारकारी लोक इया भागाम खुबूज कोमी हाय. तियाल इया भागा विकास खुबूज बोगें वी रियोहो. आपीसाहाँम काम केअनारा लोक बी लाचार हाय. आपीसाकामाँखातोर आदिवासीहींय लांच देया सिवाय आपीसा काम वेअतों नाहाँ. फिरी-फिरीन काटलाय जाताहा तियाल इया भागा विकास ओटकुलो हाय.

धोडगाँव आन् आक्कलकुवा इया तालुखाहाँम एकबी मोडो उद्योग नाहाँ. इया भागा चाडी आन् ठेट्यें उबजुलें फोलवाहाँ चाडें खुबूज हाय. तिहींम देसी आंबाहाँ चाडेंबी खुबूज हाय. इया लोकाहाँ ईं फोलवाहाँ चाडें खाजगी मालकी हाय. ते आमसूल तियार किअन इहिंने वेपाऱ्याहाँन वेचताहा. वेपारीबी इया लोकाहा माल खुबूज कोमी किमतीम लेताहा. एहेंडो इया भागाम चाली रेहलों हाच तियाल इया भागाँम आमसूल तेहेंकीज आथणों तियार केरूली मोडो उद्योग रियो ता इया आदिवासी लोकाहाँ फायदो वेरी. तेहेंकीज हेंग्या, मोवें, चारोल्या, सीताफोलें इयाहाँप बी कायतेबी उद्योग काडताँ आवी.

इया भागाँम माल वोयूलें सादनें नाहाँ. पियूलों पाँयबी खुबूज खाराब. खावूलोंबी तेहेंकीज तियाल कुपोषणा पुरणा, वादारों हाय. तियाल वोराहाल एहेंने खुबूज पोयरें खारवातेहें. उदा. बामणी, खडकी एहेंडा खुबूज पोयरें खारवातेहें. एहेंडा टेमाप जातीमेऱ्या हुदरूला लोकाहाँय मोदात केराँ जोजे.

इया भागाँम आदिवासी लोकाहाँ ३३ गाँवें नोरमोदा खाडीप बाँदाय रेहला सोरदार सोरोवोराँम बुडतेहें. ई गाँवें डुबाणाँम नाँय जाँ जोजे. इहींने आदिवासी टुटाँ नाँय जोजे. तियाहाँ पेहली रेवूली सगवड वेराँ जोजे. एहेंडा इया लोकाहाँ हाराखातोर इया मोडा फुगारा विरुदाम इहींने आदिवासी लोकाहाँन आरी लिन श्रीमती मेधा पाटकर इयो बायूँय गियें १५ वोरेहें लोडोत चालव्योहो. इया लोकाहाँ बोठ्या मागण्या पुऱ्या वेअया नाहाँ. ओ इया आदिवासी सोमाजाप खुब मोडो ओन्याय हाय. ओ ओन्याय दूर केराँखातोर इया भागामेऱ्या हिकला आदिवासी लोकाहाँय इहींम भाग लाँ जोजे.

आदिवासी पोयराहाँन हिकां खातोर पश्चिम खान्देश भिल्ल सेवा मोंडळा सालाय लिन १९६३ सालाम मोडो बाहा श्री जनार्दन महाराज वळवी इयाहाँय आदिवासी सातपुडा शिक्षण प्रसारक मंडळ धडगांव तालुका जिल्हा नंदुरबार इयो नावा सोंस्था कार्डीही. इयो सोंस्थाम हिकूलोसे दूर रेहला आदिवासी लोकाहाँ पोयराहाँन खूब मोडो फायदो वेअयोहो. इ सोंस्था इया भागाँम खुब मोडों काम की रेहली हाय.

●

देवा नांव लेतो जो

कुकडो वाहतांज उठी बोहो
देवा नांव लेतो जो।
एक दिही पारवाय जाहो
देवा नांव लेतो जो।
जो पोयरे कुकडे बोकडे आन ओवाले
मोअती वेले इत आवी
दिही बुडतांज उंगी ले
देवा नांव लेतो जो।
एक दिही पारवाम जाहो
देवा नांव लेतो जो।

जोंबी तुल देखाहे
होपनों हाय राजा
चार ध्याहा खेल आन
चार ध्याहा फातारी।
होरो पितांज उती जाँय
देवा नांव लेतो जो।
एक दिही पारवाय जाहो
देवा नांव लेतो जो।

यशवंत बसावे

धर्मान्तर केअयों ते बी आदिवासीज् !

संकलन : कांतिलाल वसावा

आदिवासी संस्कृतिअ् जाळवणी केराँ खातोर सुप्रिम कोर्टूंह महत्वा चुकादो देतां ऐहकी आख्यों का धर्मान्तर फाचे बी आदिवासी तिया दरज्ञो नाँई गुमावे.

इया लेखुम माँ आदिवासी पावूहून एहेंकी होमजावुला कोशिश हाय का केल्लोबी आदिवासी हातीं तो केल्लाबी धर्मांम मानतो वेरी, पाडतो वेरी, का जोडालों वेरी ता तों फोकत धर्मांतर केरुला से तो आदिवासी, आदिवासी तरीके तिया दरज्ञो गुमावतों नाह पेन तो एक आदिवासीज रेहे.

आपु आदिवासी पावूह-बोयुँहू आपो देशांम् तारीवानी धर्म-धर्मसंप्रदाय निंगी टाकाया. बाठाज धर्मा प्रचार प्रसार केरांअ खातूर तिया संप्रदायी संत-साधू जिततिया कामूल लागला हाय. जिहीं धर्म गोठ आवेहे तिहीं आधुनिक जमानाम धार्मिक संप्रदायूमर्या आगेवानु एहेंडी एक कोशीस हाय का आदिवासीबी (जो एक प्रकृति पुजक हाय, प्रकृतिल माननारो आन कुदरतुम माननारो, तो इयू तोरती दरेक जिवीत का निर्जिव पदार्थूंम कुदरतू एक अंश पोडलो हाय एहेंकी मानेहे, तिहिमें आस्था राखेह, सोवताह जीव हाय तेहेकीं दरेक वस्तु तो जीव हाय एहेंकी जीवआतमाम माननारो) तियां धर्मांम् जोडाय, माने, आन फाचे तियां (इत्तोर संप्रदायूम् वर्णव्यवस्था) जातीअ् छेल्ली पायरी बनीन रे. कारण का इया देसु रुढीचुस्त धार्मिक मानस धरावतो जो वर्ग हाय तियाल एहेंकी लागेंहेका ओ आदिवासी अन्य धर्मांम जोडाईन तिया धर्मा जातीसंख्याम् वादारो केहे. ता तियाल आपुंहबी आपु धर्मांम् जोडीन आपु धार्मिक जाती वदारो काहानाय केअजों? या देशूम ख्रिस्ती, हिन्दू, मुस्लीम जेहंडा धार्मिक सांप्रदायी आन संगठनाअ्कीं आदिवासी पावुह बोयुंहून जीत तिया धर्मांम जोडावूला चलण चालेहे. इं हीन काईक आदिवासी शिक्षित पावुहु आन बोयूं किंवा हितचिंतकुन चिंता वेरा लागीही का आदिवासी तिया दरज्ञो गुमावी रीयोह, तो तिया विरासतूम मिल्ली अस्मिता गुमावी रीयोह. पेन ते खेरी गोठ नाहा का जे तो मानी रीयोह.

एहकी हेरा जाय ता आदिवासीअ खेरो दरज्ञो तिया प्रकृति तरफे जे आस्था हाय, श्रद्धा हाय, बाट्टाज इंसानोम रहेली जे इन्सानियतू भावना हाय, कुदरतू दरेक अंशुम तो जीवु एहसास के हे आन तिया परमाणे तो जीवेहे - तेहेकी जीवूला खातूर तियांह रिवाज बनाव्या, रीत बनावी, तिहिमें टिकलो हाय.

आदिवासी दरज्ञाल आंच आवी रीयीह एहेंडा टेमूल सुप्रिम कोर्टू आदिवासी दरज्ञा बाराम कायदा भाषांम एहेंडो एका केसुम् चुकादो आप्यो का धर्मान्तर केया फाचे भी आदिवासी तिया मूल आदिवासी दरज्ञो गुमावतो नाहा. विगत एहेंकी हाय का -

- केराला राज्याम् एक आदिवासी पोयरीपे बलात्कार वेअलो. तीयुं कोर्त्याहाँ दावो केयो आन एट्रोसीटी एक्ट

मुजब रक्षण मांग्यों. तिहिमें बचाव पक्षामार्फते एहेंकी रजुआत केअताम आली का पोयरी कुटुंबाँहा बेनसो वोराहां पेअला ख्रिस्ती धर्म स्वीकारलों. तियाहाँ ख्रिस्ती धर्माम धर्मान्तिर केअलों आन ते ख्रिस्ती धर्माप्रमाणे रीत रीवाजुल मानतला. ते त्या आदिवासी रिवाजो न् मांनता नाहा. तिया खातूर ते आदिवासी नाई आखाय. तियाहाँ काहाका आदिवासी दरज्ञो धर्मातर कीन गुमावी देदोह. केराला हायकोर्टूह या केसु बाठ्ठेज पासे विअन अरजदारो विरुदूम चुकादो आप्यो. तिया फाचे अरजदारोहु सुप्रिम कोर्टूम न्याय मागती ओरजी (पीटीशन) केअयी तिहिमे सुप्रिम कोर्टूल आदिवासी दरज्ञा बाराम विचार केअतो की देनारो, आदिवासी दरज्ञाल् मान्य राखतो न्याय आपुला महत्वा सवाल उबो वीयो. तिहिमे सुप्रिम कोर्टूह आख्यों का - बीजो धर्म अंगीकार केअया फाचे बी केह्लोज आदिवासी तिया आदिवासी तरीके सोवताहा दरज्ञो गुमावतो नाहा सिवाय का एहेंकी पुरवार केअतामा आवे का तियांय तिया आदिवासी रिवाजो सोडी देदाहा नेता तो फोकत तियां सवताहा नवा धर्मांज रिवाजो पालन केअहे. मुख्य न्यायधीश बी. एन. खरे, न्यायधीश एस.बी. सिन्हा आन न्यायधीश एस.एच. कापडिया बोनली बहुमती बेन्चूंह आमीज एहेंकी आख्योंहों का आदिवासी समाजू सभ्यो ईया धर्म बदलायो वेरी तेबी जो तियांह आदिवासी रिवाजू आन प्रणालिका चालू राखली वेरी (धरावतो) ता आजीबी तो आदिवासी समाजुज् सभ्य रेहे.

तिया फाचे सुप्रिम कोर्टू या केसु बारांम पुरावा ध्यानुम लाँ सुप्रिम कोर्टूंह ओ मामलो नीचली अदालतुम मोकली देतां एहेंकी आखलों का आमाँ (दृष्टी) नजरीं की, कायदा विशाळ दष्टी कीं फक्त धर्म बदलातां काय व्यक्ती आदिवासी मटी जाहे एहेंकी मानी नाँई लेवाय. तेबी एहंडो सभ्यो मटी जाहे का नाय तिया निर्णय उचित अदालतुम लाँ जोजवे काहाका ओ मामलो दरेक केसु हकीकतू पे आदार राखेह. अदालतुई अनुसुचित जनजाति चर्चा केअती बंधारणू कलम ३४२ मे अेहेंकी उल्लेख केअलो हाय, तिहिंमे आखलों हाय का यू कलमो हेतु यु जाती सभ्य(माहां) आर्थिक अन शैक्षणिक पछातपणुं ध्यानुम राखीन तियाहाँन सुरक्षाअ् अधिकार आपुला.

सुप्रिम कोर्टूह पेलांबी एक केसुम् एहेंकी आखलों का (जिहमें आदिवासी आरी बिगुर आदिवासी बाई वोराड कींअन काय विदेशी महिला तिया समुदायू जाती सभ्यो बनी शके का नाइ?) फक्त बोराळ केरुलासेज ते बिगुर आदिवासी महिला आदिवासी सभ्य बोनी नाइ सेके सिवाय का तियुल आदिवासी समुदायुह तियाँअ् जाती मांनी लेदी वेरी का पंचायतुहुं तियूल स्वीकारीवेरी ताहाँ ते सभ्य तरीके मानी सेकाय.

आदिवासी जाती बारांम अलग अलग निष्णातूंह मत आन् अदालती केसु चकासणी कीन तिया बाद आख्यों का धर्मान्तिर केअया बाद तिया व्यक्तिल अलग कायदो लागी शेके जे तियाअ मूळ जाती कायदाअ केअतां अलग वी सेके, पेन तिया अर्थ एहंडो नाहा का धर्मांतर केअया फाचे एहंडी जाती सभ्य मीटी जाय शेके.

केराला हाईकोर्टू आदेशुल अमान्य राखीन सर्वोच्च अदालतुँह आख्यों का आदिवासी जाती सभ्य वेरुला खातुर तियाल धर्मांआरी नाँहा पेन समाज अन परंपरा आरी वादारू लेवादेवा हाय.

(प्रेस ट्रस्ट ऑफ इंन्डिया)

(९ फेब्रुआरी २००४, गुजरात समाचार, सुरत आवृत्ती)

पोहला पोयरा निसूब वोले

निर्मल प्रसाद राठवा

इ एक खेल जुनी गोठ हाय. एकी वोनवायी कोरसील एक वाय हानों राज आथों. इया राजांम फोकोत बारा परतन जागो आथो. तिया राजा नांव पोहला पोयरा राज. तिया राजांम एकूज माअहूँ रेहलों. राजा बी तोज आन प्रजाबी तोज.

तो आथो एक पोहलो पोयरो. तिया याहकी बाहको हानेंने मोय गेयले आन तियाल इं राज होपी गेयले. तिया याहकी-बाहको मंत्रविद्या जाँअतलें. तियाहाँ ओ एकूज पोयरो आथो. तियाल केडो तोकलिफ नाँय दाँ जोजवे तिया खातोर तियाहीं तियाल भाति भाति मंत्रविद्या हिकवूली. तिहिमे ओखोत वोले - बोखोत वोले ओ खूब मजबूत मंत्र तियाल तियाहीं देदलो. आखा दुन्याँम ओ मंत्र केडाल मालूम नाँय आथो. इ जग दुनी सोडीन जाती - बोखोत तिया याहकी - बाहको तियाल आखी गेयले, ''बेटा, तू इया दुन्याँम एखलो हाय. तो भाय नाहाँन, पावूहूलो नाहा, जात नाहा आन जोमांत नाहां. इं राज साभांलजे. केडाकी ठोगाहो माँ आन केडाकी जिकाहो माँ.''

एक वोखोत राजो पांठो आन विनो ठाकोर राजें जिका निंगला. राजा पांठा याहकी उमरावाणू खुब मंत्र विद्या हिकली आथी. तिथिंय राजा पांठाल बी मंत्रविद्या हिकवूली. ते राजें जिकाँ निंगला ताहाँ ती आखे, ''बेटा, राजें जिकता जाजा आन मंत्रविद्या वाला लोकांहांनबी जिकता जाजा. तियाहां मंत्रविद्या पारवावी देजा. आपोहोंच वादार मंत्रविद्या हिकलों एक बी माअहूँ इया दुन्याँम राँ माँ दिहा.''

हाती राजो पांठो आन विनो ठाकोर हानें-मोडें राजें जिकता जिकता आगाडी चाल्या. तियाहीं मंत्रविद्यावाला लोकाहाँनबी जिकी लेदा आन तियाहाँ मंत्रविद्या पारवावी दे दी. ते सेवटीप पोहला पोयरा राजापाही आला. हाती राजो पांठो विना ठाकोराल आखे, ''इही पोहला पोयरा राज मालूंम पोडेहे. इया राजांम तो एखलोज रेहे. तो एखलोज खुचींम रेहे. तियाल इही कायज तोकलिप नाहाँ. इया बारा परतन राज हाय इहींमे इयाल बाठोंज मिलेहे. इया बारा परतन राज आपो एकघेडी जिकी लिहूं पेन ओ पोहलो पोयरो खूब जुदी आन भारी मंत्रविद्या हिकलो हाय. आपो पेयला इयावे केह्ली मंत्रविद्या हाय इं जाँय लेता.'' आन हाती तियाही, पोहला पोयरापे खुब जाती मंत्र चालव्या. पेन तियाहाँ काय असर नाँय वेअयो. हाती सेवटीपे तियाही पोहला पोयराल नेरोप मोकल्यो. तियाल मिलाँ हाद्यो पेन तियाँयबी नेरोप मोकल्यो. ''आँय इहींने राजो हाय. आँय केडाल मिलां नाहा जातो. तुमाँ माँ राज जिकाँ आलाहा इं मान होमजाही पेन आँय राजो हाय. मान थोवीन मिला आवा. हारी रिते आवा, माठी रिते माँ आवाहा.''

हाती राजो पांठो आन विनो ठाकोर कोडाहाँपे बोहीन पोहला पोयरा राजाँम जां लाग्या. ते तिया बारा परतन राजा होदीपे पोच्या. तियाहाँन देखीन पोहलो पोयरो कोमेने बारे आलो. तियाँय हुदा आथांम हात काकरा लेदा आन तो मंत्र आखतो लाग्यो -

''ओखोत वोले, बोखोत वोले
पोहला पोयरा निसूब वोले
याहा-बाहा जोहो वोले

काय बेन काय नाँय राजो पांठो आन विनो ठाकोर - कोडाहाँ आरी हावायींम उडतो फिराँ जोजे.'' आन तियाँम आथामेच्या हात काकरा तियांहांहोवे फेक्या. काकरा फेकताँज राजो पांठो आन विनो ठाकोर हावाईम उडता फिराँ लाग्या. ते आजी उचें जाय आन फाचा एठा आवे पेन जिमिनील पाग नाँय लागे. तियाहाँन हावाईम उडतां देखीन पोहलो पोयरो टाल्या टिपीन ओही. तियाही खूब कोसिस केअयी पेन तियाहाँन जिमिनीपे आवाय नाँय. ते खूब टेम हावायींम लोटकी रिया आन थाकी गिया. सेवटीप तियाहाँन विचार पोड्यो का आमी काय केराँ जोजवे?

हाती विनो ठाकोर राजा पांठाल आखे, ''हेजाहा आपो पोहला पोयरा राज जिकां आला आन इं काय वी गियो! एहेकीत आपो हावाँम तारंगायन मोय जाहूँ! आपों कोडेंबी मोय जाँय. पोहला पोयराँल आपो नादान जिवडो होमजीन जिकाँ आह्ला. पेन ओ नादान जिवडो नाहा. ओत खूब सोक्तिमान देखाही आपो इया माफी मागता नेते आपो जिमिनीपे नाँय आवजी.''

हाती तिया बेन्याही विचार कीन पोहला पोयराल हात की हाद्यो आन आखाँ लाग्या ''पोयरा तूल आमाँ गुरु मानताहा. आमाँही मुलखा मुलूख फिरीन मोडा मोडा राजाहांन जिकी लेदा पेन तूं आमाँहांसे नाँय जिकाव. माफी के. चूक भूल मानी ले आन आमाँहान जिमिनीपे आवाँ दे''

तियाहाँ गोठ उनाँयन पोहला पोयराँय फाचो मंत्र आख्यो
''ओखोत वोले, बोखोत वोले
पोहला पोयरा निसूब वोले
याहाबाहा जाहो वोले.

काय वे आन काय नाँय राजो पांठो आन विनो ठाकोर ताबोड सही सलामत एठा आवे आन तियाहाँ पाग जिमिनील लागे.'' एहेकी आखताँज राजो पांठो आन विनो ठाकोर जिमिनीपे आला. ते कोडापेने उत्या आन पोहला पोयरा पागे लागाँ जा लाग्या. पेन तियाँय तिनाहा पागे नाँय लागाँ देदा. तो आखे, ''आँय मोडों माहूँ नाहाँ. आँम पोहलो पोयरो हाँय. तुमाँ मुलखा राजा हाय एहेकी आखीन तो तियाहाँ पागें पोड्यो. तियाहाँन को ली गियो आन तियाहाँ गोवार चाकरी केअयी.

तिहिने निंगतीवोखोत राजा पाठों तियाल फुचे ''पोयरा आमाँ बाठा मुलखाँम चारी ओरी फिऱ्या. आमांहाँन केडोंज नाहाँ जिकी सेक्यो. पेन, तो मंत्राकी आमाँ हाराय गिया - ता तूं आमनेहे आमाँ गुरु बोणीन आमनेहे ओ मंत्र हिकवोहो का ?''

वायज ओही लीन पोहलो पोयरो तियाहाँन आखे, ''माहाराज, तुमाँ देव हाय आन आँय मोनवी हाय. तुमाँ जियाल मंत्र होमजूताहा तो मंत्र नाहाँ. माँ याहाकी-बाहको होरगे गिये. तियाही माँ सलामती खातोर देदला ते सोबदा, जोहो (जोश) हाय. याहाकी बाहाका सोबदा मंत्रा होच जतन कीन जीवे तियाल केडोज जिकी नाहाँ सेकतो.''

राठवाहाँ भास्या आन कला

सुभाष ईशाई

गुजराता दिही उगतुल्या भागांम वडोदरा (बडोदा) झिलो हाय. तिहिमें छोटा उदेपूर विस्तार ओ आदिवासी भाग हाय. इया भागांमेऱ्या आदिवासीहिंम एक जुदोज संस्कृति वारसो हाय. तियाहां जीवनां बाठाज भागाहांम एक जुदीज संस्कृति दर्शन आपनेहे वेअहे. ए आदिवासी कुदरती आरी रीन एक जुदोंज जीवन जीवताहा. आन आजबी सेरवासी लोकाहां हूबूर तियाहां इं संस्कृति टिकी रियीही. तियाहाँ रोज्या जीवनवेहवार, गीतें, गाँअयाँ सोण आन तियाहाँ जीवना बाठ्ठा भागाहांपे आदिवासी कला आन संस्कृति साप देखाही.

इया भागा भास्याहां बारांम आखां जायता इया बाठा भागाम जुद्या जुद्या भास्या गोगूलांम आवत्याहा. इया लोकांहा भास्या खेरीत गुजरातीज पेन जुदा जुदा भागाहांम ईयी जुदे जुदे रूपें देखातेहे. उ.त. पालवी राठवी, कोलची, नायकी. छोटा उदेपूरा चारी होवने चार भाग केअयात तिया चारी भागाहांम जुद्या जुद्या भास्या गोगतेहे.

१. गोदारियूं बारिया होया विस्तार (झोझ-केवडी विस्तार) : यो विस्तार पंचमहाल झिला होदील लागीन हाय. आन पंचमहाल झिला देवगडबारिया तालुखाल जोडालो हाय. इया भागामेऱ्या लोक सोवताहाल बारिया-कोली आखावताहा. इयाहांन होयाबी आखतेहे. आन तियाहां बोली होयी नावांकी ओअखांही.

२. रेवाकाछ - मोठी भोय (मोडी जमीन) कवाट-पानवड विस्तार - यो विस्तार रेवाई काराडाही लुग आवेहे. तिया दिही उगती होवे मध्यप्रदेस आन रेवाय उतीन महाराष्ट्रा होव आवेहे. इया भागामेरी जिमिन काळी आन सापाट हाय. इयी जुदी जुदी जमिनीसे इया भागाल मोटी भोय (मोडी तोरती / जमिन) एहेंकी नांव पोड्यों. इया भागांम राठवा आन कोली हीं वोहती हाय. तियाहां बोली कोलची आन भिली इया नावांकी ओअखाही.

३- उगवती राठविस्तार (रंगपूर देवहाट विस्तार) - ओ भाग ओरसंग खाडी दिही उगतुल्या काराडालने सुरू वीन ओरसंग खाडी काराडा काराडाहान गेयलो हाय. इया भागामेरी मोडी वोहती राठवाहां हाय आन तियाहां बोलील राठवी आखतेहे.

४- दिही बुडतुल्यो पाल विस्तार (तेजगड पुनियाहाट विस्तार) - उदेपूर तालूखा वोचलो भाग आन तेजगडा होवल्यो भाग राठविस्तार तरिके ओअखाही. इया भागांम राठवा, बारिया, कोली, नायक आन इतर बाठाहांज वोहती हाय. तियाहां बोली पालवी आन नायकी नावांहांकी ओअखाही.

जुदा जुदा भागाहांम जुद्या जुद्या बोल्या गोगात्याहा. तिहिमे इया भागांम वानी भाती भास्या देखात्याहा. तेहेंकीज छोटा उदेपूर विस्तार ओ गुजराता होदीम हाय. दिही उगता होवे मध्यप्रदेशा पश्चिम निमाड झिलो आन रेवायी काराडो माहाराष्ट्रा खानदेस झिलाल लागीन हाय. तिहिंमे तियी तियी होदीहिंम हिन्दी आन मराठी सोबदा

भेसकोल वेअला देखाताहा. इही लोकाहां खूप आव-जाव आही तिहिंमे लोकाहांन हिंदी आन माराठी सोबदा मालूम हाय.

तेहेकी वेरां जायता इया भागामेन्या भास्या ए गुजरातीज बोली भास्या हाय. पेन तियहि सोवताहा सोबदाबी हाय. तुसली गुजराती भास्या गोगनाराहांन इहींमेंने (इयीहींमेने) केह्वीबी भास्या होम जुलों कठीण हाय. नोव्या नोव्या वस्तूहं खातोर ए लोक सोवताहा नोवा सोबदा लेताहा. तिहिंमे मोडी भास्यामेन्या सोबदाहां वापोर तिहिमे कोमींज देखाहे. उ.त. विमान हावायीम अध्धर उडेहे तियाखातोर नियाल अध्धारियूँ आखतेहे. राकेट तिया फातला हावाई लांबो सेपटो सोडतों जाही. इयी बोलीम झाडे बोहूलाल सेरूलो एहेकी आखतेहे. राकेटा पोट्टो तिआहांन तेहेंकीज हा खबाही तियाल ते तियाल सेराटीयूँ आखताहा. जीमिनी आरी हानी गाडी दाबायन चालेहे तियाखातोर ते तियील उदलो चाटनारी (उदोलवाटी) एहेंकी आखताहा. एहेंडा खेल सोबदा तियाही नोव्या नोव्या जिनसा वीन सोवताहा अहींकी बोणाव्ला रेताहा.

इहींने बोलीहींन जोड आखसं आन जोड सोबदा खुब कोभी वापराताहा. जोड सोबदा आन नोविन सोबदाहां खातोर ते लोक तियाहा सोवताहा सोबदा बोणांवी लेताहा. उ.त. ग्लकोज बिस्कीट- घासफुस बिस्किट, लक्स साबू- लपस हाबू.

इया आदिवासीही कलाहा बारांम आखूलों रियोंत इया भागामेन्या आदिवासी खेल जार्ता कलाहांम हुच्यार हाय. इहींमेने तियाहां खुब महत्वा कला एटले तियाहां पिठोरा देवा मानता टेमाल लिखांम आवनारों कुडग्यापेने चित्रों. इयासावाय मोतीकाम वाहटांहां कांय कांय बोणांवूलों काम (कांदू काम) कादवा बासने आथाकी बोणांवूलों. लाकडा काम (लाकडावेने कोरवूलों काम) मेडाहां किहांहा कलाकुसर इया कामांमबी ए लोक खुब पोचला हाय. इयाहां कलाहांबाराम इयाहां देसांम आन देसाबारेबी खुब नांव निंगेहे.

इया भागामेन्यो होरेक माहूँ थोडो घोणों कलाकार हायज. तिहिमे संगितांम तियाहां पावी इं खुब मोनमोमतो वाजों हाय. ते आथपोय लांबापावा आन कुगरोबी वाजताहा. काम केअतां केअता थाक्ता नेत जोंगलोमेने एखला एखला जाती वेले जाहां ऐ आदिवासी बांसरी मिठो सूर काढताहा ताहां जोंगलामेने चाड आन जाडा जंगलूज खुर्चीम नाचां लागेहे.

आदिवासी पोयऱ्या आन थेअयाबी गीते आखूलांम प्रसिद्ध हाय. वोराड वेयां का जात्रो नेत पिठोराम मानता वेले बेन-तीन पोयऱ्या मिठा आवाजांम गीते आखत्याहा. कुडग्यापेने पिठोरा देवा चित्रों ओ राठवाहां एक धर्म विधी हाय. तेहेकी वेरां जायतां इ चित्रों वोराड्याहा जार्ना चित्रों रेहे. जिया पोंगावालाही पिठोरा मानतों रेहे तिया को बुधवारादिही वेगऱ्यों ता रात पोडे तांवलूग पोंगा मोड्डा आन लांबा कुडग्यापे इं चित्रों काडूलों काम चालेहे. पिठोरा चित्रों काडनाराल लेखाऱ्यो (लिखनारा) आखतेहे आन इ चित्रों काडूलाल पिठोरों लेखूलों एहेंकी आखतेहे. इं चित्रों अंदाजे दोहो आथ लांबों आन सोव आथ टुकों रेहे.

पेयलो जिया कुडग्याल चित्रों काडूलों रेहे तियाल लेखाऱ्यो उजला कादवाकी (खार कादवाकी) रोंगी काडेहे. इं काम मंगलवारा दिही केअतेहे. आन हार्ता लेखाऱ्यो बुधवारा दिही पिठोरा खातोर रोंग तियार केअहे. कादवा वाय ओडाहा बासनांम (बोलकीम नेत नाराल्या नोअटींम ए रोंग तियार केअतेहे. रोंगा हुकाली (कोअडी) पुपटी वापरुतेहे.

इरवो, पिवलो, रातो, हेंदऱ्यो निंली सारको, डाठ निलो (तियाल ते कालो आखताहा) एहेंडा रोंग वापरांम आवताहा. नोअटींम दूद, फेविकॉल (तियाहां सोबदां हांम फिलकिलर) केलवीन तिहिंमे रोंगा पावडर केलवूतेहे. ओ धर्मविधी रेहे तिहिमे इया रोंगांम थोडोक मोवाहां होरोबी टाकतेहे. एहेंकी ए रोंग तियार कीन हाती धोण्या आथाकी चित्रा उचल्या डावा कोपरांप आन हूदा कोपरा एठा रोंगा साटकारो दिन पिठोरो लिखूलों सूरु केअतेहे. मोडा कुडग्यापे लेखाऱ्यो चित्रो काडेहे आन बेनी होवल्या पितडाहांपे कोमेनें माअहीं नेत हिकनारा लोक चित्रें काडताहा.

पिठोरांम काडूला कोडाहांखातोर. एक साचो तियार केअलो रेहे, तियाल डिबू आखतेहें. पात्रामेने वाडीन तोड, मुनकों आन पाग कातरी काडीन ए साचा तियार केअला रेताहा. साचो पितडाल लागवीन धाऱ्यों चाकू नेत कांडाकी कोडा आकारा चिरका ताँय लेतेहे. तिहिनें आगाडी कान सेवटी सावारी इं बाठो लेखाऱ्योज आथाकी काडेहे. पिठोरांम रोंग पोरांखातोर वाहाँ बारीक कामठी एक होवे ठेचीन तियी बुरूस बोणांवतेहे. बाठा चित्रांम रोंग पोरायोका हाती चांदीसारखा रोंगाकी चित्राल किनार काडीन मिसमें टिपकें काडीन चित्राल खुप साजावतेहे. पिठोरा चित्रों खुब भारी रेहे. तिआंम आंदाजी चित्रे काडले रेतेहे. चित्रा चारी सोमकी काला रोंगाकी पोट्टा काडतेहे. तिआहांन तोरती होद मानतेहें. फोकोत एठा मिसमें माज आवाँखातोर वायज जागो सोडलो रेहे तिहिं पेहरो दाँ खातोर बेन वाग काडला रेताहा. तिया वागाहां पागाहाँतुले हुवरों दाबी तेअलों देखावलों रेहे. इया पोट्टाहांम चौरस काडीन जुदा जुदा रोंग पोअला रेताहा. पिठोरांम डावा भागा उचल्या कोपरांम दिही आन हुदा उचल्या कोपरांम चांद काडलो रेहे. वोचमे पिठोरा पाच मुख्य कोडें - गणेशा कोडो, पिठोरा कोडो, पिठोरी कोडो, इंदिराजा कोडो, ए काडला रेताहा. कोडाहां एठा नेत उचे हापासारका वाकडा टेकडा पोट्टा काडला रेताहा.

तियाल अछाड एहेंकी आखतेहे. इया पोट्टाहांमबी चौकोन काडीन तियाहांमबी रोंग पोअला रेताहा. पोट्टाहां उचे त्रिकोणा नोकसी काडीन तियी सेंडूवावे फुलें काडतेहे. वोचमे चिडेंबी काडतेहे. अछाडा आगलाऱ्या सेंडूवावे कमला फूल काडलों रेहे.

पिठोरा मोडा पाच कोडाहांआरी आजी बिहरे कोडेंबी काडांम आवतेहें. उ.त. कनिहरा कोडो, साडदा कोडो, कान्निया कोडो, रानी काजली कोडो, जांतरा कोडो, कंदोरा राणी कोडो- पिठोरा चित्रा मिसमे भोज राजा अंबारीवालो आथी काडतेहें. अंबारीम माहां जीवनामेऱ्या कमहिं लेख लिखनारी लेखारी चित्रो काढांम आवेहे. पिठोरा इया चित्रांम आजी बिहरेंबी चित्रे काडूलांम आवतेहे. हूपोडकान्यो, हूपडासारका कानोवालों माअहू, एक टांग्यो माअहूँ- बारा गावां धोणी बाबा हडोल, गांवदेव लालूहण हादराजा उटडापेरी सावारी वोराडा वस्तू, ली आवनारों वाण्या जोडपो, सिकार रोवनारो डाहाकी वाजीन नाचनारो टाट्यो जोशी ताडापे चोडनारों माअहूँ, केडो कुणबी, आगो कुणबी दुद काडनारी बाय, हाल ली जानारी बाय, कोडा तांअगो आन ताअंगावाला वेअयीपे, पाँय काडनारी पाँयारी, साँ ताँयनाऱ्या बेन जाँअयां, पोलिस चौकी, नागबाबा इया पुरमाणें.

आजी इया सावाम जोनावारें आन किडी काटाहांमेने कुतरों, कुकडो, कुकडी, विसी, मोहडीं पाडलों, कोलो, वांदरों, केल्यें, पेणों, हेअडो, एअण्यों, मोदा माख्या आन पुलों एहेंडे चित्रें काडांम आवतेहे. तेहेंकीज वे, खेत, कोठो, सातरी, घोड्याल, हेन्डपम्प, विमान, फोटफोटी, हेलीकॉपटर, रेड्यो, टीवी एहेंडे चित्रेंबी काडूलांम आवतेहें. पिठोरा चित्रा डावा आथा बाजूल जिहीं कोअमेनें माअहीं आन हिकनारें पोयरे चित्रे काडतेहे तीही नोकरी पूतडी चित्रो काडूलांम आवेहे. पिठोरा बाठ्ठे चित्रे रंगीत रेतेहे पेन इं चित्रों साआँकी निपला कुडग्यापे उजला रोंगाम काडूलांम आवेहे. तियाज एठा गाडी चित्रों काडूलांम आवेहे.

इ रिते पिठोरा हारों चित्र काडीन पिठोरा मानतों सुटतेहें. इआमेने आदिवासीही कला एकदोम हारी रिते दुन्याल देखाही. पिठोरो लेखूला बारांम सुरसी, मलाजा, गाबडिया आन बेरोज गावां लेखाऱ्याहां नांव हाय.

मोतीकाम

आदिवासी समाजा पोयऱ्या आन थेअयींहीन डागडागूनाहां खुब हूच रेहे. ते सोवताहा किड्यों, किडीहीं सारक्या मोणकाहां आर बोणावत्याहा आन आ नाहां बोणांवतां आवता तियाहांन बोणावी देत्याहा. कानांहांम पोवूल्या बुट्ट्याबी ते एहेंडा मोणकाहां बोणावत्याहा. हातमोडा रंगीत मोणकाहांकी बोणांवला ए आर तियिही डिला सोबाव वादावत्याहा.

वाहंटाहा काम

छोटा उदेपूर विस्तार ओ कुदरती संपत्तीकी भरपूर पोरालो हाय. तिहिमें इहींने आदिवासी इहींने जुदा जुदा चाडाहां कलाकुसर कामा खातोर वापोर केअताहा इया भागांम वांहटे खुब हाय. तिहिमे इहींने आदिवासी वाहटांहां अलग अलग वस्तू बोणावताहा. ए लोक संगिता सोकिन तिहिमे ते वाहंटा पावी आन पावो (बेयपोय लांबी पावी आन आथपोय लांबो पावो) बोणांवीन वाजताहा. सोणांपे आन वोराडापे ते पावी आन पावो खुप

वाजताहा. वाहटा चारा, चाऱ्या, हुपडें, सिबल्या, सिबले आन कोंड्या एहेंड्या वस्तू बोणावतांहा. धान्यो थोवूल्या कोणग्याबी ते वांहटाज बोणावताहा.

कादूकाम

इया भागामेऱ्या आदिवासी कादवा जुदे जुदे हारें बासने बोणावूलांम खूब हुशार हाय. रोज वापरूलें बासनें ते कादवा बोणावताहा. आदिवासी रांदूलें बासनें कादवाज वापरूताहा. मांडो रांदाखातोर तावो - खापूवों, डाआ रांदूली आंडली, माअवाखातोर तोपूली मांडो खाँ-खातोर बासनो, ठाम, आंडलों, वाटका, वेंडले बाठ्ठो कादवाज बोणावताहा. ताडी कालूलो बासनोबी (बाठ्यों) कादवाज रेहे. तिया सावाय देवा पूंजीपात्रील लागनारें कोड्ये आथी उटडेंबी कादवाज बोठणावतेहे.

लाकडाकाम

लाकडा कोरल्या मूरत्या बोणावूलांम गाठिया गाबाडीया आन पिपेलज इया गावां लोकाहां खुब नांव हाय. लाकडा भारी मूर्त्या बोणावीन ते आपो कला देखावताहा. तियासावाय चाटल्या, कोरलें बाअणें, खिडक्या, खाटलें, पाट, कुडच्या, पोयराहां रोवसा, खेती आवजारें इंबी बोणावतेहे.

इ रिते इया भागामेऱ्या आदिवासी ए जुदा जुदा कलाहांम खुब हूच्यार हाय आन ते आपों कला जुदी जुदी रीते हारीरिते देखावताहा. तियाहां इयी कलाहांकी तियाहां देस विदेसांम नांव निंगेहे. आदिवासी ही कला इज तियाहां संस्कृतीम जीवती आन ताजीतोवानी थोवेहे.

देहवाली बालगीत

संग्राहक : मनीष वसावे

सिबलीपोय बुंदी तिहिंम विठो उंदी
उंदी खोरे बुंदी ताव तिहिमे निंगी मुंदी
ती मुंदी होना हाथी काय मालूम केडा आथी?
ताजी ताजी बुंदी आथी तियी थुले मुंदी आथी
उंदी आखे बुंदी खाही मुंदी पोवीन को जाही
बाठी बुंदी आँय लेहे मुंदी माँ थेयील देहें।
कोणगीप बिलाडी आथी उंदूलाप नोजोर आथी।
बिलाडी आखे म्याँव म्याँव उंदी आखे माहरीजाँव।

•

उभो उभो बोगलो
तियाँय पोव्यो डोगलो।
डोगलो हाय उजलो
दुदाकिजे रोंगलो।
कोती लांबी चाचडी
पेन जाराक नाँय वाकडी।
पाँयाम उबो रेहे
बोची कीन वाकडी।
नांडोज हुवां वेहे कीन
डोआ मिचिन उबो रेहे।
तुमाहाँन काय खोबोर
एपलात मासापे नोजोर।

एक आथो कोलो
तिया मोडो कोबूलो।
पिलकें आखे हुकेऽऽ हुकेऽऽ
तीन दिहें आमाँ पुखे।
कोली आखे काय खाँव
पुखी पुखी कांही जाँव।
कायतेबी माय लाव
इही लुग ताँय लाव।
डेड पोयन बादेंज खाहूँ
खाय लिन जातरे जाहू।
कोली आखें खाँ लाव
कोलो आखे पाँय लाव
थोडो थोडो खाय लेतेहे
खाय लिन जातरे जाते।
जातरांम आंबे हाय
पारवाय गियेंत जांबे हाय।
चाल कोला जातरे जातें
पिलकें गाती बांदी लेते।

मोवा हाँ गोठ

वीरसिंग गुरुजी

भायातूहूँ आपो भागांम खुब मोवा चाडें हाय. इं मोवा चाड एका वोराहांम बेन वारी उपान देखावेहे. (एक वारी मोवे आन फाची डोल्या) आन बिहरा कामालबी आवेहे. तिहिमें मोवा चाड आपनेहे खुब हारो पोटेहे. जेहेकी कोकणांम नाराल्या चाडाल कल्पवृक्ष आखतेहे तेहकीज आपो होवे इं मोवा चाड कल्पवृक्ष हाय. मोवा फुलें कामांम आवतेहे. तियाहां मोडाँम मोडों काम एटले होरो गालूलो. कोअमे खाऊलो नाँय रियोंत मोवे बाफीन (नेत पुजीन) खातां आवतेहे. तिया बीं एटले डोली. तियी तेल पाडीन खाऊला कामांम आवेहे. तियी खोल मासें माराँ कामाँम आवेहे. डोल्या आन खोल वेचतां आवेहे. मोवा लाकडोंबी कामांम आवेहे. मोव आपो कल्पवृक्ष हाय पेन लोक आमीं मोव उबजावता नाहाँ. मोव उबजावाँ जोजवे काहाके तिया आपनेहे खेल जात्यो उपान मिलेहे. फोलवोंबी देहे आन जोंगोलबी सोबावेहे.

इया मोवा चाडा उबजार तोरतीपे केहेंकी वेअयी इया बाराम एक गोठ आखांम आवेहे. एक वाग आन एक पोपोट आथो. तिया बेन्याहा खूब दोस्ती आथी. ते रोज मिल्यासावाय रे नाँय. बेन्याहा एकमेकापे खूब जीव आथो. ते ओरोस पोरस ओडचोनील एक बीजाल मोदात केराँ तियार. पोपटा पुरमाणेंज तियाहाँ पाहाल्या गावाँम एक फुरक्यों आथों, तियाबी वागा आरी खूब दोस्ती. तोंबी रोज वागाल मिल्या सावाय रे नाँय. पेन फुरक्या आन पोपटा वागाल भेटूलो टेंम जुदो जुदो आथो.

एक दिही काय वेअयों का वाग आन पोपट भेट्या आन खेल टेमलूग गोठ्या केअता बोठा. तोतामूंज फुरक्या भेटूलो टेमबी वी गियो. फुरक्यो वागाल भेटाँ आलों. वाग बेनतीन दिहो पुखो आथो. फुरक्याल देखीन तो सोबड्या चाटाँ लाग्यो. पोपट तियाल आखे ''वागदादा इं फुरक्योंबी तो सारकोंज खुब हारों हाय. आज आपो भेट्या तेहेंकी तुबी इयाल भेट.'' वाग आखे ''आपो बाठा दोस्त हाय इं खेरों पेन फुरक्याल वीन माँ डेडीम ता नेंडाडे आअडातेहे पेन तो जर तो दोस्त नाँय रेतोत माँ खुब हारी डेड पोराती.''

तोतामूंज वागाल चांब की आली आन तो पुखीकी उंडली पोडीन मोय गियो. पोपोट आन फुरक्यों तियाल वेराँ लाग्ये. फुरक्यो पोपटाल फुचे ''पोपटदादा इं काय वी गियो?'' पोपट आखे, ''काय आखूं दादा वाग तीन-चार दिहो पुखों आथो तो तुल खाँ के पेन आपो दोस्त तिहिमें तियाँय तुल नाँय खादो आन तो पुखीकी चिहवायन मोय गियो.'' फुरक्यो आखे, वाग पुखो आथो तो माँन खाँ आथो पेन दोस्त आखीन नाँय खादो. खातो तेबी हारों. आँय तियाल वाचावी नाँय सेक्यो. ता आँय काहा जीवूं एहेंकी आखीन फुरक्योंबी मोय गियो.

हाती पोपट आखे, माँ बेन हारा दोस्त मोय गिया ता आँय काहां जीवूं एहेकी आखीन पोपटाँय बी जीव टाकी

देदो. इ रिते ते तीनी दोस्त एक जागे मोय पोड्या. ते मोय पोडला तिही बेन तीन वोराहाकी एक मोवा चाड उबज्यो आन तियांम इया तिन्यांहा गुण उत्या. तों मोडों वेअयों आन मोवे पोडते लाग्ये तिया मोवाहा लोकाही होरो गाल्यो. इया होरा बेन साक्या पिद्यात माअहूँ पोपटासारकों गोगेहे. फाच्या बेन साक्या पिद्यात माअहूँ वागासारको रेकेहे.

आन फाच्या आजी बेनेक साक्या पिद्यात फुरक्या सारकों उंडलेहे. एहेंकी होरा कारामोत रेहे. होराकी हारी वाट सापडूती नाहाँ खाराब वाट सापडेहे हाती मोवाहां हारो उपभोग सोडीन होरा काम काहा उठावां जोजवे ?

होरो पिनाराल वानी भाती बिमाऱ्या वेअत्याहा. तिया कोओबाँ पारवाय जाही. होरो खून पाडेहे चोऱ्या केरावेहे. होरो पिनारा माँहापे केडा दोया मोया नाहाँ रेती. सोवताहा इज्यात बी जाही. माअहाँल मागता भिकाऱ्यासारको जीवणों जीवाँ पोडेहे. आपनेहे माँहा जोन्मो मिल्योहो इ देवाज रूप हाय. तों फाचों फिरीन नाँय मिले तियाल भायातूहूँ आपोही होरा होवे द्याहान पेक्षा आपो पोयरा चावराहां वेले, तियाहा सिक्सणावेले आने आपो डेडी होवे वेराँ जोजवे. आपूहूँम एहेंडाबी लोक हायत ते होगूदिं काली मोजरी कीन रोगोत आटवूताहा आन वेलीपे होरो पिताहा. उगडा नागडा रेताहा पेन होरो पिताहा. भायातूहूँ, इया होरा होव बोली नाँय वेअतां आपो जीवा सलामती होवे आपोही वेराँ जोजवे नाँय का?

•
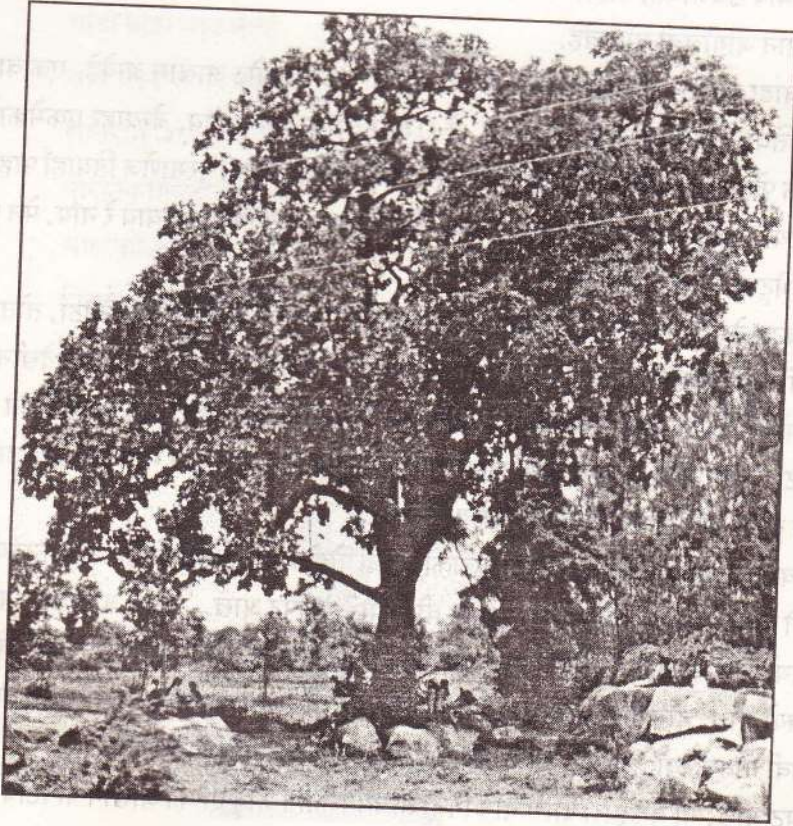
मेहनोत इज पूँजी आन नोफोबी

कानजीभाई पटेल

पंचमहाल, दाहोद झिलामेनें आदिवासीहीं डामोर, कानोल, भामोर, भगोरा, भिलवाल, मेढा, गरासिया, टेंबोलिया, देवदा, परमार, मुनिया, रोझ बामणिया, मछार, भूरा, वागड्या, चंदाणा, वहोनिया, संगाडा, हठिला, आमलियार, निनामा, भयात, भूरिया, झड, वसैया, पलास, चारेल इ आडनावें रेतेहे. संतरामपुर, झालोद, दाहोद, देवगढबारीया, लिमखेडा, फतेपुरा इयां तालुखाहांम तियाहां वोहती हाय.

ते खेती, खेतीमेने मोजरी तेहेंकीज गावाँहांम चालनारा बांधकामा जांगे मोजरी कीइन जीवताहा. आपो खानगी जिमिनींपे दिही नाहाँ काडतां आवतो तिहिमें खेल लोक आपो गाव सोडीन आसपास्या मोडा गावाहांम आन सेहरांहांम बारा मोयना रीन दिही काडताहा. तिहिंमे तियाहां पोयराहांन शिक्षण नाहां मिलतो.

ए लोक आपो कोरी खेतींम कोदरा, बोअटी, बाजरो, डोडा, जुवा, हाल, गोंव आन पालेभाजी पाकवूताहाँ. वोहरातांम आन हियांलाँम थोडोंघोणों ओन पाकेहे.

डोडा आँन गोवाँ मांडो इंज तियाहा रोज्यो ओन हाय. मांडो पालाहा पानांम सुवीन आरापे पानगे पुजतेहे आन साआ आन तिकाहारी खातेहें. कोदरी काँव ताहाँ रेहे. वोराडवाजा टेमाल डाआ आन कोदरी रेहे. कांही लोक तोरसो माँयन तिया माहाँ खाताहा. बोकडों, कुकडों आन पाडोंबी ए लोक खाताहा.

इयाहाँ वाय निचों कोवलाहाँ पोंगो रेहे. एगदी डोगूलीपे एकदों एखलोंज पोंगोबी रेहे. एकहोवे बाअणोरिहे तिहिमेनें माज जावूलों रेहे. डोगराहां पोंगामेने बारे नाहाँ जातां आवतों. बाकी लोकाहाँ पोंगाहां आगाडी ओटो रेहे. तो जागो ए लोक चारो थोवाँ नेत हुवाँ कामांम लेताहा. एगूहू दिही गांवगोवारें आलेत तेंबी ओटावेज हुवतेहें. कोअमे विहतांज वाहीक मोकलो जागो, तिया आरी धान्यो थोवूलो जागो आन तिहीं बेनचार हान्या मोड्या (वाहंटा बोणावल्या कोणग्या रेत्याहा) तिया जागाल करबला एहंकी आखतेहें तियीहीम धान्यो आन कोमेनें काँय काँय चीजवस्तू पोय थोवतेहे. माजमूच्यो भाग एकदोम बोंद रेहें. कोराहीं सिंडोंबी नाहाँ रेतो. पोंगा कुडग्ये कामठ्या, लाकडाहाँ हाने पाट्ये नेत कादवा बोणांवल्या रेत्याहा. एकदो जाराक हारो रियोता तिया को एक बेन खाटले रेतेहे. डायें माँही खाटलापे हूवतेहे. सोरवाली थेअयीखातोरबी खाटलों रेहे. हानें-पायरें पुंय हूवतेहें. वाअतीवेले आठनोव वाजे बाठे हुवी जातेहें. वेगी पाच वाजतां उठी जातेहे आन दातूं चावतेहें. उग्येत ठिक नेत आथपाग तुवूलापेज धोकी जाही.

ए लोक होरो सोवताहा गालताहा - खास कीन मोवें आन गुला होरो गालताहा. आजी उंबरें, रोणे आन खोजऱ्याबी होरो गालीन पिताहा. बाजारामेच्यो होरो नाहाँ पितें. होराआरी माहाँ, कुकडो आन भाजी खास दिहा

दिही रेहे नांयत पूजला चाणां आन कांदा आरीबी धोकी जाही. थे आन माटी आरीज बोहीन होरो पितेहे. गोवार चाकरीबी होराकीज वेहे. मोयातांम जातीवेले तिया लोकाहांखातोर ए लोक कोनेंज होरो ली जाताहा. वोराडा टेमालबी वोराडावालाही कोनेंज होरो ली जातेहें. तियाल तुणी केरूलों एहेकी आखतेहें. कोवडाल एर केअतीवेले होरा वेंडलों वोचमें थोवीन बाठें होरो पितेहे. होओ, एअण्यो आन तिती, ओलगी, नेत बिहिरें केळेंबी चिडें मायन खातेहे. आगीम टाकीन पुजीन खातेहे. सिकार मोडी रियीत थारों-थिकों तेल टाकीन भाजी बोणांवतेहें.

भांगजेडियो (भानगुड्या मोडनारो डायो) पोयरा-पोयरीहीं सोगाय जोडेहे. पोयरी पावड्योहो (किदीही-किदीही) पायाँ नेत आगी साक्षीकी फेरा केरावेहे नेत वोराड ठेरवेहे. पेयला चार फेरा वोवडो आन फाचला तीन फेरा वोवडी आगाडी रेहे. वोराडा आगूधार इअदों लागवूतेहें. इं इअदों पाच, सात नेत आकरा दिहीलुग रेहे. ताहाँहाती वोराड वेअहे. वोराड्ये जाती वोखोत आरी मांडो बांदी लेतेहे. तिहीं (वोवडी गावांम पोचतांज) ओ मांडो खाय लेतेहे. वोराडी जान, खेतांम नेत चाडाथुले थोबेहे. हाती फाचों वोराड्याहांन, वोवडी कोअने डायाहान कोदरी खाँ मिलेहे. बाकी लोक एकाज दिहांम वोराड लागवीन फिरी आवताहा आन बाकी लोक राती तिहिंज रात रीन बिहरे दिही फिरताहा. बाठीज जागे वोवडी बाहाकाहीं मांडो नाहाँ खावडते. बाकी जागे वोराड्याहांन हिदों देतेहे. तो हिदों वोराड्यें (आपो गावांम) ली जातेहे आन बिहिरे दिही गावाँम रांदी खातेहें. बिहरे दिही वोवडी डाया माँहा पागें पोडेहे आन हाती बाहाका को जाही.

दिवाली, ओली, अष्ठमी, आवली एकादसी (फागुणी एकादसी) दिवासो ए तियाहां खेरा सोण हाय. अया टेमाल डाआ आन कोदरी एहेंडो खाँ मिलेहे. ओलीपे गोंव आन चाणा नोट इयाँ ढेबरे बोनांवतेहे. दिवालीप नोवों वोरोहों सुरू वेअहे. ओली बिहरे दिही आरापे चालीन मानतें सुटूलो इया लोकाहांम रिवाज हाय. पोयरें-चावरें बिमार पोडेत गोरबा मानतों लेतेहें. नोरतांम नेत दिवाली फाचाडीबी एहेंडों मानतों लेतेहें. टोल, कुंडी, ठाली, सनई, पावी, बांसरी, एहेंडे तियाहां वाजें रेतेहे. नाचूलाल ते चालो आखते हें. एका फाचाडीने एक एहेंकी तियाहां चाला रेताहा. एक चालो बिहरो चालो एहेंकी चाला रेताहा. वोराडापे हानो टोल वाजतेहे. सोनांम मोडो टोल रेहे. इया लोकाहां गणुली, दांडीया, वावळू, घासियु एहेंडा प्रकार रेताहा.

सोणांपे बाजार जातीवेले वोराड्यें जातीवेले आन मानतों सुटां जाति वेले टोलगों सनई, कुंडी आन ठाली चालापे नाचतेहें. थेअया आदमी आन पोयरे बाठे एकठेंज नाचतेहें.

गावां हिवाँपे, डोगी पे, वोल्याल नेत एकदा उतारापे गांवधोणी (गांवदेवा) ठाणोक रेहे. कांही कांही गावदेवीबी (गाँवदेवतीबी) ठाणोक रेहे. कसुमोर इया नावां माहादेवबी रेहे. केडों केडो कबीर, गोविंदगिरी, घाग भगत पंथ, प्रणामी पंथ, भातीजी इयाँपे श्रद्धा थोवतेहे. थे-माहींबी ऐहेंडी श्रद्धा मानतेहे. गावधोणी (गांवदेव) ओ एक देव रेहे. तो गावाँ राखवाल्यो रेहे. एका गावाँलने बिहरा गावाँल जातीवेले जर वाट चुक्या नेत पुलवाय गियात ता गांवदेव वाट देखावेहे. तिया देवलों नेत काय निसाणी नाहां रेती पेन तिया ठिकाण एक जागे नेक्की रेहे. तों ठिकाण एटले एगदों चाड नेत डोगी रेहे. चाडाहाँम नेत डोगाहाँम गावधोणी देव रेहे. डोगीबी देवूज रेहे. सनिवार, सोमवार, आमली एकादसी, ओली इया दिहा दिही लोकाहाँ उपास रेहे. एगदी को देव नेत गोवऱ्यों निंग्योत ता पोंगा

कुडग्याप साँआ निसाणी कीन मानतों लेतेहे. इं काम भोगोत के हे.

इया समाजा काहीं मोडा मेला पोराता नाहां. पेन मानतों सुटती वेले लोक टोवाताहा आन मानतों सुटती वेले लोकाहांन होरो बोकडा माहां देतेहे. बोरो नेत इत्तर बिमाऱ्या काडांखातोर पुंजारो मंत्र आखेहे बिमारींन मोंडोलबी आखतेहे. वाहटा लाकडी बाली ठोकीन गाणे आखतेहे.

हानें पोरे आंबली-पिपली गिली डांडू, गोट्या दोबी रोवनूं, वाग बोकडी तेहेंकीज तोरी रोवूला, डोंगी चोडूलों. बुडीन हां आ कोंडूलों, तिरकामठाकी निसाण तेरूलों, एहेंडा रोवसा रोवतेहें. तीनेक वोराहा पोयराहांन हाने मोडे (हानेहाने) कामे होपतेहे. ते आठनोव वोराहा वेअयें का हाती मोडें मेहेनुती कामें होपतेहे. कुटबा कारभार कोमेऱ्यो डायो सांबालेहे. डाया माआहांनबी काम केरॉं पोडेहे. थे-माही मेहनत मोजरी कामाँम आदम्या हाँसेबी आगाडी रेतेहे.

खेताँम पाकवूलों अनाज भाजीपालो बाजारांम ली जातेहे. दाहोद बुधवारादिही, झालोद सोमवारा दिही, संतरामपूर आन सिमडील मंगलवारादिही लिखेडान दितवारादिही आन सुखकर गुरुवारादिही आट पोराही. संजेली, फतेपुरा आन देवगड बारीयाल शुक्रवारादिही बाजार पोराही. कुकडे, बोकडे, गावडें, मोहडें, बोइल, तीरकामठा, कुवाडे, दाहला, पाल्यें, वेंडले, हिवले फाडके, बाठो होगों बाजारांम वेचाखातोर तियार रेहे. आदमी, रात्या, पिवल्या आन आकासी रोंगा डोगल्या पोवताहा. उजलो पोतडो पिलवीन मुनकाल पागडी पुरमाणें वेटालताहा. लेंगूटी फाल्यो आन चादरों कोंबोर केअताहा. थे-माही तारे रोंगी पोलके, घागरा आन ओढणी नेसत्याहा. हानें पोयरे उगडेंज रेतेहें. थे-माही नाकाम, पागांम, कोगींम आन हिवाटांम चांदी आन खोतराहा दागूने पोवत्याहा.

कामा खातोर बारे जाती बोखोत मुनकापे एक मोडी सिबली तिहिमें कुदाली पावडी एहेंडी बिडारी बायीही मुनकाम रेहे. एहेकी मुनके बिडारी लीन जीही काम मिले तिया गावाँहिवाँपे पोडाव टाकूलो. एहेंकी गावाँहा गावाँहा फिरता रेवूला आन पाय पोड्योका आपो गावाम फिरी आवूलो एहेंकी इया लोकाहां रेहे. जिआहाँ खेतींम कायबी कस नाहा एहेंडा लोकता तोहारातांम बी पंचमहाल आन दाहोद झिलाहांम इत्तर लोकाहां वोहतींम खेती आन इतर कामें बाराबी मोवना केअता रेताहा. झालोद आन तिया आहीपाहीने खाणींम डोगडा काडूला आन वेचूला धोंदाम मोजरी खुब कामे चालतेहे. ए झालोदी डोगडा कोअमे बोहावाँ काम आवताहा. फिका, राता, निलासारका, रेअटी आन कादवासारका कोठीन नेतं मोवा डोगडाहांकी इया बेनी झिलामेरया लोकाहां तोलपोंगे सोबावले रेते हे. पटेल, ब्राह्मण आन क्षत्रियाहाँ वोहतीवाला गावाहां हिवांणांम, गायचोरांम नेत पोड्याठ जागांम ते लोक रेताहा. चार-सोव खांबाहाँपे हाग आन पालाहा पाने सेवीन झोपड्या बोणावीन रेताहा आन गावाँम मोजरी केअताहा. पुरा गुजराताम केह्लाबी हाना-मोडा गावाँम पंचमहाल-दाहोद झिलाहांमेने आदिवासी माअही देखातेहे. ए लोक कोड्याकाम, मोजरी, रोपणी, वाडणी एहेंडे कामें केअताहा. केडाबी मोहड्या पालाँ लीन मोड्या कीन त्या वियाँयांका ते लोक मालखापे आरदों हिचो लेताहा.

ए लोक सोवताहा आपो समाजांम आन बिहरा समाजांमबी चोरी नाहां केअतां, जीवबी नाहाँ देता पेन भानगोड उबी वेअयीता होरो पीन माताताहा आन मारामारी केअताहा.

थोडाक हिकला लोक आमी राजकारणांबी पोड्याहा. बेन / तीन बाया आश्रमशाळा, बोर्डिंगे चालवूत्याहा. ग्रामपंचायत, तालुकापंचायत, जिला पंचायत इहीमें एक बेन बायाबी सभासद हाय. एक बाय झिला शिक्षण समिती मेंबरबी हाय. लोकसभा आन विधानसभांम चार पाच लोक पाचाहा एक वोराहासे हाय. स्नातक, अनुस्नातक डिप्लोमा डाक्टर आन इंजिनिअर तरीके तीन-चार लोक हाय. सरकारी नोकरीम हाजारेक हाय. प्राथमिक शिक्षक, माध्यमिक शिक्षक होवेक हाय. प्राध्यापक पाच-दहा हाय.

इहींने आदिवासी हींन जोनावारे पालूलो, खेती वेपारो नेता बिहरो केह्लोज ओंदो इया लोकाहांन बोण्यों नाहा. एक बेन सेवाभावी ट्रस्ट आजहाली इया समाजा समस्या सोडवा खातोर दहा वीस वोरहासे कोसीस कि रीया. तेबी सरकारी बिनसरकारी मार्गाकी वेअनारा कल्याणकारी कामाँहा संदेश इया लोकाही लुग , आजलूग पोच्यो नाहा.

ओतोहोंज खेरों का इया लोकाहां मेहनोत इज इयाहां पूंजी आन तियाहांन मिलनारो नोफोबी. पेन इया सत्य आर्थो खुप जीवाल लागे एहेंडो हाय.

●

सांस्कृतिक दायित्व आन् ऐतिहासिक भूमिका

बी. डी. शर्मा

विश्वव्यापी आधुनिक व्यवस्थाम् आदिवासीं खातूर काहींज जागो नाहा. कर्जो आन् बाजार इं बेन पाटाँअ् वचमें तियाल दाअ्पीन् मांई टाकाअ्म आवी रीयोह. आमीं वारो हाय भारतीय आदिवासींह आन् खेडूतूँ. ई विश्व आदिवासींअ् खात्मां आरी-आरी गावू अर्थव्यवस्थाज नांई पेन गावू संस्कृति (प्रकृति) टूटी रीयीह. समाजू विघटन, कुटुंब-परिवार आन् वोराड जेंहडी मानवीअ् संस्थाअ् तूटूलों आन् तीयूं हाम्मे (हुंबूर) आदमी आन् थेयुँ बेनींअ बाजारु वस्तू बनी जांवूला, देह वेचूला इं काय समाजू बीना नाँहा. पेन इं हाय आधुनिक विकास विचारू नाँय जेहेंडो परिणाम, जाऊ हूदी ई विकासू विचारूल आगलाँ चालवांय ताऊ हूदी ए खाराब नोबोतुं कीं बोचूला अशक्य गोठ हाय.

एहकीं ता ई बीना की केडोज नाँहा वाचाअनारो, पेन आदिवासी मूंयुं हूंबूर आवीन् उबलों ओ संकट हाय. ए गंदी खोटी वास्तविकता तीयाँहा बाअणें खोखडावी रीयीह. यू बाठ्ठी गोठी फाचलाँ यूं दुनियाँ साम्राज्यवादी पूँजीवादी ताकात एक खतरनाक साजीशूं धक्को मारी रीयीह. खेती परंपरागत वे का नवी आपूह खातूर तो ए खोटू ज सोवदो हाय. तीयालूजता आपू जमीन बी बअ्चाई रेहली हाय, बीहरा माँगी लान उठीयाहा. आन आपु बदनसीब पावुहूँ नसीबूम शहेरांम गंदी गटरु किनारापे डेरा टाकीन आपूअ बोंअयूह आन याहाकीन् पांच सितारा होटलूम देह वेचूला सिवाय बिजो केह्लोज रस्तो नाँहा. अतोंज नाहा पेन तीयाल असानीसे स्विकारताम आवे तीया खातूर पेअलांनेज मनुकीं तियार केअताम आवी रीयोंह. विश्व सुंदरी खिताब आमी आपताम आवी रीयोंह. तीया माटे वायनायडू होच सोजावलों नाय पेन तुटती खेती इलाकाम पर्यटनुं क्षेत्र रुपुम विकसित केताँम आवी रीयोंह. तीयाकी थाईलेन्डू होचूज खेडुतों आन् आदिवासी कुंवारी पोयरींअ् देह वेचीन विदेशी मुडी खेची शेकाय. आदिवासी किसान आन तियाहाँ पोयरीन ए वाटे चालताँ आँच नाँय आवे, काई संकोच नाँय वे तियाखातोर वेपार आन वैश्यावृत्तील यौनकर्म गरीमा कीं नवाजताम आवी रियाँह. पेन स्वाभीमानी आदिवासील् ए नियती (साजिश) मान्यम् नाँह.

आज आपू आदिवासी ए कपरी परिस्थितील वीअ्न या विरुदुम विद्रोह केअया सिवाय बीजो केह्लोज रस्तो नांह. आपू सर्वश्रेष्ठ विश्व उत्तरदायित्वल् आपू राष्ट्रिय जीवनूम फाचे लावीन आपनेह् आखा मानव समाजूल यू भयंकर सांस्कृतिक त्रासदी (त्रासवाद) रस्ताल साफ कीन आपु ऐतिहासिक दायित्व निभावाँ पोडी. आपु गाँव आपु राज, प्रकृति (याहाकी) वेचाय नाय, मानवी संबंधु ललाटरेखा पे बाजार आन् पोयसा प्रवेश नाँय वेराँ देजी ए आन एहेंडाज कायंक मूल मंत्र वेरी आपू अस्मिता आन् संस्कृतिअ् रक्षा खातूर आदिवासी विद्रोह.

अनुवादक : कांतीलाल वसावा

हारो. तेहेंकीज मोयाताबारांम जो वेहवार रेहे - किन्या वेहवार इया बारांम माहती लिखजा. इया अंकाम थोडीक माहती आलीही पेन पुरी लिखी काडजा.

२- ढोल माराठी आवृत्ती गरज नाहां कारण आदिवासी बोली टिकान जोजवे ओ जो विचार हाय तियाल धोको लागेहे तियाल माराठी ढोल काडूलो विचार सोडी देजा. पेन एगाहा माहांल आदिवासी बोली नाँय आवडूती वेरीं पेन माराठीम आदिवासी बारांम लेखूलो वेरीता तियाँम माराठीम लेखूला लेख माराठी हिन्दीम सापूला होरकोत नाहां.

३- तिसरो मुद्दो एहेंकी हाय - ढोल पाच का आठ आदिवासी बोलीहींमसापतेहें. पेन तेहेंकी नाँय केअतां एकाज बुकांम बाठी आदिवासी बोलीही बेन बेन लेख साप्यात. आदिवासीहींन जियातिया बोली एकमेकाल ओरोस पोरोस होमजानाऱ्या.

भगतसिंग पाडवी

आदिवासी बोलीमध्ये ढोल हे नियतकालिक भाषा केंद्राद्वारे प्रकाशित केले जाते. देहवाली, पावरी भिली, अहिराणी, राठवी भिली, कुंकणा डांगी, डुंगरी भिली, पंचमहाली भिली, भांतु, चौधरी आणि गोर बंजारा अशा एकूण दहा बोलींमध्ये ढोल प्रसिद्ध करण्यात येते, तसेच मराठीत आणि गुजरातीतही संकलित स्वरूपात ढोल प्रसिद्ध करण्यात येते; आणि त्याचा व्याप अजून वाढविण्याचा आमचा प्रयत्न राहील. ढोलच्या देहवाली आवृत्तीचे संपादक श्री. चामुलाल सी. राठवा हे देहवाली संस्कृती व भाषेचे जाणकार अभ्यासक असून खांडबारा येथील ॲग्रिकल्चरल हायस्कूल व ज्युनियर कॉलेजचे निवृत्त अध्यापक आहेत.

for social transformation

मुद्रक

आकार ऑफसेट, दांडिया बाजार, वडोदरा

ISSN : 0971 9156... 97

आदिवासी चेतनेचे सामायिक

भाषा : देहवाली

भाषा संशोधन-प्रकाशन केन्द्र

ढोल : आदिवासी चेतनेचे सामायिक
देहवाली : अंक १ : सप्टेम्बर २००५

प्रकाशक
भाषा संशोधन-प्रकाशन केन्द्र
६२, श्रीनाथधाम डुप्लेक्स
दिनेश मिलच्या मागे
श्रीनगर सोसायटी समोर
वडोदरा-३९०००७

किंमत
व्यक्तिगत : रु.१०/-
संस्थाकीय : रु.२०/-

मुद्रक
विराट प्रेस
सिद्धनाथ रोड, वडोदरा

भाषा भारती
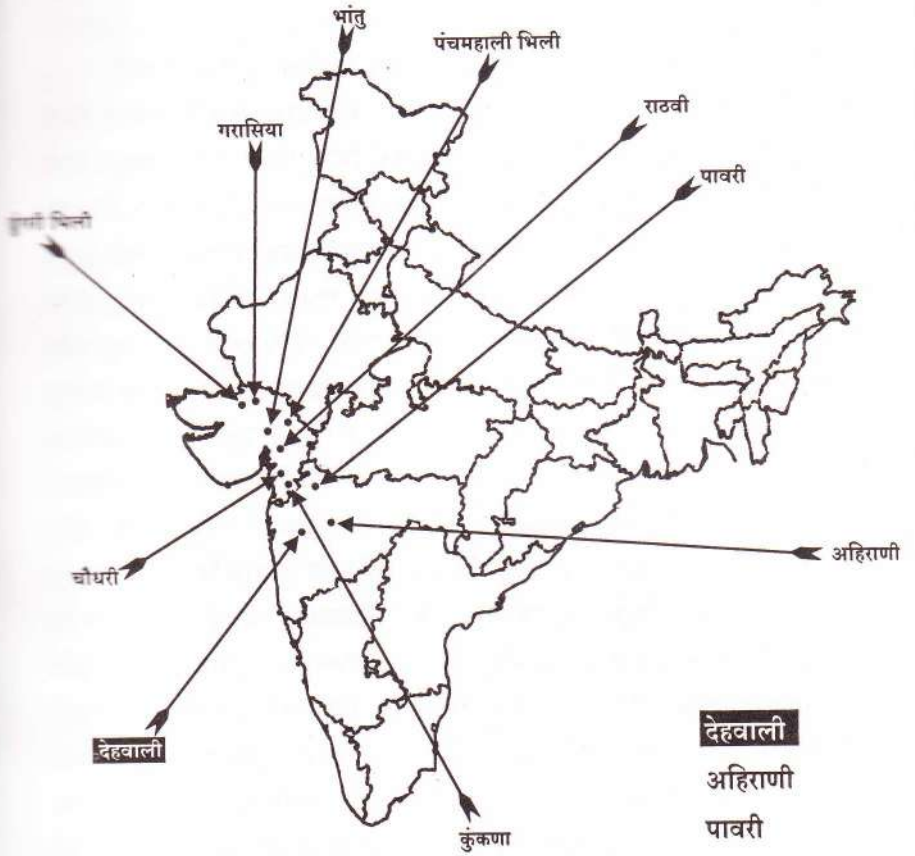
भांतु
पंचमहाली भिली
राठवी
गरासिया
पावरी
चौधरी
अहिराणी
देहवाली
कुंकणा
देहवाली
अहिराणी
पावरी
राठवी
चौधरी
कुंकणा
पंचमहाली भिली
गरासिया
डुंगरी भिली
भांतु

राणी इम्ब्रावती

एक आथो राजा, तियां एक पोयरो आन् रानी. तियां राज्यम् तें खूब सुखी जिवतेला फेली रानी आख्बे का. आरेक राजा! आपू खूब मिल्कत हा. [illegible] आही, बांस गाडे अनाज हाय. एका एक तियां राज्यम् दूकाळ पोज्यों. [illegible] राजाल बारा गाडें अनाज १२ गांवुम, चार माहांन आदालो, बेन मांहान [illegible] आल्यों. हातीं तों अनाज आज काई, हाकाल काई गाडें चालान लाम्यें. आख्खों अनाज राजाही लोकुहून वाटी देदों. राजाल एकहीं का लोक खूब खूशीम् जीवि तेयाह.

तियाबाद तियां राज्यम् दूकाळ पोज्यों. फेली राणी आख्बे का जात धर्म के अयों तामिभ्यों दुःख बोदलांम. एककांई बीजा दिह दुःख वादयों. ताहाँ गाँवूमने केडां फूच्यों नाँय. फेली राणी आख्बे का राजा दुःख पज्यो ता केडो हेरा नाह आवतो. राजाँह आख्यो का आरेक रानी एक दूःखील बीजो दूःखी केहकीं हेरां आवे. केतां-केतां राजाल खुबूज हारों नाँय लागां लाम्यो. तिया तबियत बिगडी, आन हांती राजा मोई गियो. राजा पोयरो आन राणी खूब रोडां लाग्यें. राजा मोयातून गाँवू लोक केडा आला नाँय. राणी फोकदीन रोडां लागी, पोयरो बी मूल्कों ठोकीन रोडां लोग्यो. ताँव लूग केडां नाय फूच्यों. फेली राणी आख्बे का! आरेक बेटा! आवुह ऐहकीं कोतेंक रोडतें रीहु चाल काइ तेबी इलाज केअजी. याहकी आन् पोंयरांई बेनीह राजाअ् मूर्दलि वोगे केरुला कोशिश केअयी. मोंहाल्या खाटलावे तियाल थोव्यो आन णतीं याहकीन पोयरो उख्खलूतेहें. पोयरो मूनका वेले ताहाँ याहकी पागु वेले याहकी मूनको वेले ताहाँ पोयरो पागु वेले, पेन तो राजा मूदाँ काय उख्खलातों नांहाँ. बेनी बादुल सादुल केअतेंह पेन तियां. कोशिश ऐडे जाहे. तो उख्खलातो नाहाँ. आख्बरी पे मांहुज मोडों ता उख्खलाय केहकी. राणील विचार आलो का आमी उख्खलातों नाहाँ ता काई केअजी. फेली राणीह पोयराल आख्यों का आरेक बेटा तूमां आमां जिन्दी उरु रूम जहकी आलो वेरी तेहकीज जाजे..... मोर्योमांहाव्यापे साटाकारीन दूलूल आग लागवी देदी. तिहींज ते बारा काहुअ टपूप जाईनबोही गीये तिहीनेज तीन रातीयान तीन दिह लूग मिलका! बोली ते हेअते रीये आन रोडते पेन गाँवु मेने डांह फूच्यों नांयं. बारापाडे आथे तिहमने केडांह काय नाँय देदों. फेली राणी आख्बे का! माँ पोयरा आपनेह ईहीं काई आसरो मिले एकही होम जातों नाहाँ, आमी काई के अजी. फेलो पोयरो आख्बेका आरेक चाहकी! तोअ् काय होगवाडीये हाप का नाहां. याहकी आख्बे का आरेक! पोयरा तोअ दूर नाटक्यो मांमोह हाय पेन तो ईया वडवायू तियु वेले रेहें. आपुहं तिही जाजी. बासताहाँ बेनी याहडिकेंह चालतेंह-

चालतेंह वोहती टाकतेहं, उजाडी लतेहं फाचे टाकतेहं आन उजाउतेंह. आखो जंगलू जी हाउ नाँह केअतो, वोल्या पांय बी तियांहान(बेनी याहडीकांन) हेरां ओटकी जाहे.

बासताहां फेलो पोयरो आखका! ओरक याहकी केतेक सेटे हाय तिया मामां पागों बी मान ता खूब ओत्र लागीह. फेली याहकी आखे का आरेक पोयरा! इया डोगूम तू काहीं जाहो ओते सेटे सापाटीमने आले ताहाँ नाँय आन् इहीं आवीन लागीह का. फेलें वाघ कहे गाँगेह ताँहा, आछाली कहें बेबाह ताहाँ वांदरे ऐहे-तेहे गुअखूते फिरतेंह. फेलो हाय ता नाँयज मान्यो, आखरीय गिया ता गियोज.

बासताहाँ हांती फेलो पोयरो गियो तोज गियो ता वनूम जादन लील मांखी(मद माखी) वेह लीअन ऐका चाडवा ढीबरांम बोही गीयो. फाचे फिरी आलोच नाँय. फेली याहकी हायता तियाल वाट हेरां टेकी. आमी आवे ताहां आवे वाट जोवी जोवी न थाकी गियी. ऐहें-तेहें बोंबलूती फिरे पेन काय केडा वारो नाँय ना गुसे नाँय. ते ऐहलीं विचारीन राडां लागी का मा नव नवस्यो ऐकूज पोयरो हाय आन् कादास तियाल ऐगाह जानावरूह तीखू लदो का कायका हाती ऐगाह आछालांह ओरपी लेदो क काय वियों. ओती मोडी वनवायूम तो मान कांही मिली या विचारूम खूब रोडां लागी. ऐकही हातकेअती, होदती-होदती आख्खा रानूम फीरी वोलेह आन सेवटीपे एक चाडवा तोले उबी रीअन तीहींज रोडती जाहे, हातकूअती जाहे. हातकेअतां, रोडतां फेली जिहीं उबी रेहे तिहींज तियुल काइक वोरेहवी जातेंह. तिहींज तियुं चुटलीहीं लूग ओघह लागी जाहे पेन फेलो उकारो(आवाज) निंगेह, तो आवाज मां ढाहकी रोडेह तिज हाय.

बासताहाँ फेलो पोयरो जुगू टोपुवने धरतीपे माहाँ(मोनवी) वेह लीन आवेह ताँउ हायता फेली चाहकी वाय-वाय बोंबला आवाज उनाँय देहे. पोयरो ढोवळी जाईन हातीं फेला राफुल हायता नातू कीं ठोकी देहे आन याहकी चूटली तिअन उबी की लेहे. फेलो आखेह का आरेक याहकी! तुं ओडी काहा रोडतली? फेली आखेका मा चिळा तु मां ऐकुज नव नस्यो पोयरो हाय काहीं जातो रेहलो, मान तुं खूब इत आवतलो तियाल आंय कांटी जनाँय जाउ. पेन तो पावूहू गाँव आखी इहींने कोतेक छोटे हाय. फेली याहकी आखेका! आमी ऐं काली वनवाह टाकीन आगला निंगी जातेह फेलो पायरो आखेह कोतेक सेटे हाय, ताउज फेली याहकी आखेह आहेक बेटा! फेलो डोगीवे गांव देखाही तोंज तो मामां कोअ हाय आन इहूबर्याज मेहेल तो मामां हाय.

वासताहाँ फेलो पोयरो आखेका का आरेक याहकी! तूं आमीं तो पावू कोअ् जो आन आंय फेली गाँवू बारे होनांअ वे हाय तिही पाँय पिअन् आवूंह. फेली याहकी आखे का ऐवलों चूटला वालों पोंगो हाय ऐपुंज आपुंज. वासताहाँ फेलो पोयरो हानांअ वेअयु गोटुपे जाईन बोठो ''अखोत वोले बोखतवोले डोहला पूतु जोहवाले पोरो आसडो आन् डेगकों लीअन् वाहवा मामां पोयरी आवां

जोजवे'' बास हाँती फेली पोयरी पोरो, आसडोन डेंगळो लीअन पांच लानूआली. आवतांज वेयूम पोशे यक्यो. तीयाल काय हेअयों नाँया, डेंगकों पोईन फेली हातीं मूतकापे थोवीन जा टेकी तोता मूंर्ज पोयरो आख्खाँ टेकयो का मान पाँय पाजती ता काय वेअतों. फेली आख्खे का का आय मा बाहकाल कोल्योहे पांय नाँहा देती ता तूलकाहींनो दूयु. तूल वाग खाय जाय मोरख्खी लागे तूल दूशमनूल काहींने आलोह सीसकालोह निडांम निंबवा ओडा गूंबा लीन बोही रेयोहना मोवे पांय मांगोह का? फेलो पोयरो आख्खां टेकयो का मान पांय पाजती जो नेता वेअथूम कूडी पोडीन पी लेहें. फेलीहं विचार केयों का वेयूम कूदी पोडी ता आख्ख्खों पांच बिनाडी दिंअू. हांतीतिया विचारूम तियूर पांय पाजी देदों. फेली पांय काडीन जां टेकी ताउज फेलो पोयरो आख्खेह का मान उगावी बी दे. फेली आख्खे का तूल मोरख्खी लागे तो आथुम बी चांदे हाय, पागुम बी चांदे डिलूमने पू निगीह आन् बिणी–बिणीमांख्खे लीन बोडोह आन उगावी मांगोह का. फेलो आख्खेका उंगावी दे नेता वेयूम कूदी पोडेंह आन उंगीन निगेंह. फेली णाती गाय देती जाहे आन उंगावती जाहे, फाचे पोतेडें बी तोवी मांगेह. बासताहाँ फेली हांती डेंगळो मूतकापे थोवीन कोअ चालु पोडी. फेलो आख्खेह का आमीं मान कोडीपे बोहावी ले.

तियाल आख्खेह का माकूलजे कांहीने आलोहो आन् फाचो कोळीये(केड) पे बोंहा होघेपोयरी आख्खेका बोहावी ले नेता वेअथूम कूदी पोडेंह. बासताँहां फेली मूतकापे डेंगको थोवीन आथूम पोरो लीन पोयराल कोळीपे बोहावी लेहे. फेलो आख्खेका ''ओख्खतवोले बोख्खतवोले पोहला पोयरा जोणवोले डोहलापुतु जोह बोले आगाली डोंगे टाकेता फासाली वोली आवां जोजवे.'' आन हातीं फेली आगलां डोगें टाके ता फासाली आवां टेकी. फेली आख्खे का मोरख्खी लागे याल आगलां जाहुं ताहाँ फासला बोली आवा हे, आंय होकी होकी जाहू तेबी आगलां जावातांह नांह. फेलू रोग आवी गियी. ता तियाल(पोयराल) ऐकूज फेकाय्यो ता ख्खूब सेटे चाणा ख्खेतूम टेख्खांह पे पोड्यो.

तिहींज बोहीन रोळां लाग्यो. बासताहाँ पोयराल रोग चोळी ता तियां रोगीम उलटी भंग चीरी टांकी आन् बागल्यो वेहरो कालो कोडो तियार केअयो. जांबो डोग लो पोवी लेहो, जेहर्रफेटो बादयो आन् पागूम मोज्यें पोवीन गूगरीया बाद्या. वासताहाँ हांती कोडापे कूदी बोठो आन् काला पूतूज रोवो देतो नींगी गीयो. ता उदलो ओतोज देख्खायां लाग्यो, पान बी नांय पोड्यों तांउ पोयरी आगालां कोडो ओळी गियो. फेली आख्खे का तूल मोरख्खी लागे, ओ काहींने आतो हारो बीलांजे गूअबो लीन आवी गीयो, तूल मोरख्खी लागे तूल दूशमतूल का तो अहडो माँहू वे ता जीवतों–जागतों राज बी सोबे आन् गांव बी सोबे आन् नाडीबी सोबे. फेली पोयरील विचार आलो का आरेक दादा तू आमां कोअ केहकीबी राहदारीयो मूसाफिर जा हे तो आमां को पांई पिया वगुर जातो नहिं. तूं ऐक घेडी तेबी टोलतो ता हारो. फेलो पोयरो आख्खेका मांय कैडा को जातो नांहाँ आन केटांणी पांई पितो नाहां. केडा को बोहतो नाहाँ आन् जातो नाहाँ. फेली

आखे ऐक घेडी टोलतो का काय वेखतो दुश्मन.

बासताहाँ फेलो हांती होना वेयूप पादरो निगीं गीयो आन् बोगल्यो वेहर्योकोडो बी ढोबावी देंढो, डोगलो, गूगरीया फेटोबी ढोबावी देतो, आन आखेका ''अखतवोले बखतवोले पोहला पोयरा जोह वोले आजीबी वाहवा मांमां पोयरी आसळोपोरो लीअन् आजी वेयु आवां जोजवे.'' हाक टाकी देताजे फेली हातीं देगणोन पोरो–आसळो लीन आली आन वेयू गोटूपे पोरो आसळो थोवीन आखेका चाल मद होदी खां दे. फेली ऐहे तेहे मद होदेह पेन काय मिलतो नाहाँ. फासे वोली आवा टेकी ताँउज होंबूर फेला चाडवांपे हुण आज्यो मद पिपलया केहे तिहपे तियू नोजूर पोडी. चाडवों उचों आथो हांती ऐक लांबो वांहटो होदीन ऐठाने टूअची देहे. देतांज फेलों पोयरो मदु माखी वेहे लीन बोहेणे हातीं, टूचूतांज मूती रहे. एक हूकाला पाना पे तो मूत पोडेह हाती ते पोयरी मद जांईन चाटी खाहे. फाचे ते टुचेह ता फाचेबी तेहकींज मूतरालो लागेह. फेली बासताहाँ फेली हातीं डेगळाम् पांई लीन चालती पोळी. आन हाती तो पोयरो बी तियू फाचालाँ चालतो टेकीयो (मामोह आपेको आव पाणीजे जवाई.... आपकी जय) फेली आखेका तूल मोरखी लागे बाहकाल बी देखलो नाँय न दावलों आन तियाल बाहकोबी जोवांई आखेह. पोयराल कोअ् हादीन बोहाव्यो. फेलो पोयरो आखे का आरेक मामां काम–काज कांय वे ता मां डेडीअ वरतायु केअतां काय बी काम मान आपा. मामांह आख्यो का आरेक जवांई काजे–कामे ता बाठेज होपाले हाय पेंन इकूकडें–बोकडे तेबी चारजे. पेन इयानबी कांही जाईन चारोह, गाँवु हिवुम ली जाईन तेबी चारजे. आन वांअती वेले ऐपला ओखडांम कूकडें उंबकी दीन तिया गालाम हूवि रेजे. फेलो हांती वेगर्योकूक्के चारी लालो आन वेली पे मांडा वाट हेअतो बोही रीयो. आखदीह हुदी रखडीन शेवडी खूब पुरावो वेहे हाती केड तीअन इतवूतो जोती रेहे. तोतामुंज फेली पोयरी मांडो लीन आवेहे. तो ऐहकी विचारे, कागोवारी चाकरीम कांवी हारोंज रादयो वेरीअ ऐक्का हेहे ताउं ता फोली मांडो यान कूकडां खेचकां भाजी, तिया तो, मोत्येंज मोय पाडतेंह, आग्ली रात–फासलां–चालां टेकी आन फासली रात आगलाँ चालांन टेकी. तिया ऐठाने जमीन बी होरकां लागी रातीअ बी दीह देखायां टेक्यो आन दिहु बी चाँद, आज काय काल काय ऐहकीं दिह काडां टेक्यो, फेलो आगली रात आगलीं चाले न फाचली रात फांसलां मध्यम रातीअ उनो उनो बाफ ठोकती होना ढालीम मांडो आवेह जुगुपने आने हांती तो खायनेहूवी जाहे. फेलो फोली मांडा आन कूकडां खेचकां भाजील आकाश मार्गुम उडावी देहे. रोददीण कूकडों खयकां लाजी आन फोळीमांडो हीअन तियाल रोग चोळी जाहे. बासताहां हांती तो साती मोल काडीन बीलाक्यो वाघ बनावेहे, वासताहाँ बीलाड्यो वांग बोनाव्यो णाती फेलो कूंणबी आखेहे का मान काहा गुंथी टाक्यो(मान काहा बनाव्यां) पोयरो आखे का तो सारका गरज काम हाय, आंय आखु तेहडीतो केकला. बासताहाँ हाती फेलो पोयरो हीवाराम् गीयो वाग खेतो. तियाल उडलावीउडलावीन मारो चालू

कीअ देदो मामो कुचे का कोहे रा जवाँहे करे ली गीयोह. फले आख्बे का ऐहेज बीलकाम ली विठोह. आन कुकुडो होदी काज्यो. तियाल टांगी केरावे आन मामो आख्बेकातूमूह आय बेनी पोयरांह मिलीन उख्बली लेदो. वासताहां बेन ख्बेतू पूरावापे जाईन पोयरीहं टाकी देदो न जाती टीयी. फेलो पोयराल हाय ता रोग चोळी तियांह बेनी टेंगळा तीअन कौअ थोवी आलो. वोलीये तो इतवुतो ब्राहे का कुयुह कूक्का लाजी केयअी वेटी आख्बीन सोबक्या चाटतो बोही रेहे ताउंज फेली पोयरी आवेह फोली मांडो हादावे जुगुप ते. आन हांती तो मामाहल ऐहकी आख्बेहे का जवांई तेहरा तुमुह बोकडे चारजा. पेन काहीं चाराहा इयाहान हिवारा मिवाराम चारी लावजा.

बांसताहां हांती तो साती मोल काज्यो आन् बिलाड्यो वाघ बनावी देदो. बिलाज्यो वाग काला कूणबी फूया लाग्यो का मान काहाझूथी टाक्यो. फेलो पोयरो आख्बे का तो सारख्बा गोरज काम हाय. माँय आख्बु तेहकी कळला. आह न हाती तिया बिलाज्या वागुल बिळकांम दोबावी आलो. आन हांती वेगरीओ उठीन बोबडे चारा जंगलम ली गियो बिलकाम ली न गीयो जिही वाग बोहावी थोवलो. बाकूड बी हूकरायु चोरा नांय दे बोकळीहीन आने फासलां-फासलां बेबाता ज फिरे. बोकली फासलां बोबूक दोवळा टेक्यो, ब्रोक्ली निगीगीयी पेत बोकूड ति पाज्यो वागूह. फेलो पोयरो बोंबलान टेक्यो का बायु बिचारा बोकुल वागुह तेअयो आवजाहे. फूयू डेंगारो लीन दोवली तियू फासलां मामो आन मामां फायली तिया पोयरी डेंगारो लीन दोवळी. जाय जायन तियूह पोयराल डेंगारा मारो दा चालू की देदो. तियाल उंडलावी-उंडलावीन मारो दां चालु कअयो. माँमो आंख्बे के केहेरा कहेरा ली गियोह. ऐहेरा ऐहे ली बिठो आख्बरी पे बाकूळ होदी काज्यो बिळकामने. आय हांती मांमोह तियाल टांगी केराव्यो आन बेनी पोयरांन उख्बलाव्यो. चालते-चालते बेन ख्बेतू पूरावापे जाइन पोयरींह. तियील(टांगी) टाकी देदी न कोंअ जाती टीयी. फेला पोयरांह तियाल बेनी चारी पागुम बांदीन गाती बांदीन कौअ थोवी आलो.

बासताहाँ फेलो इतवुतो बोठो का कूककां भाजी ता नाँहा ख्बावायी पेन आजता बोकडां भाजी ख्बा मिलीज. सोबळ्या चाटतो तो बोही रीयो. ओतामूंजति पोयरी मांडो लीन आवेहे. एकुज तो हेए ताउता फोली मांडोन ख्बेचकां भाजी. फोली मांडोन ख्बचके आकाश मार्गूम उडावी देहे आन हांती जुगुपने मध्यम रात्रील होनाअू थालीम बाफ ठोकतो मांडो आवेह. फेली पोयरी ख्बुब दीहने विचारे का ओ फोली मांडो न ख्बेचकां ख्बावातें ह तेबी ओडो काहा पोहाहे. ओ काय ख्बाहे. ते ढाकीज दोबीन हें हे. ताउता होना थालीम बाक ठोकतो मांडो आवेह. ते तिहरीज ऐहकी नक्की केहे का आजने जों चुलीम चुके, जो आमुह ख्बातेह वेरी तोंज आमुह याल बी ख्बावावुह.

बासताहाँ फेलो हांती इम्ब्रावती(पोयरी) आने तिया पोहल्या पोयरा

सबंध मामांह बी तियांहान हांती राजी खुशीकी वोराळ की देदों, एकदीह पोयरो आखां टेक्यो का आरीक रानी माँ बी ओतो मोडों राज पाठ आथो मिलकत आथी आँय मां तुनूम जा हाँय आन हांती वतुनूम जा राजी विया.

बासताहं फेलो हांती कोडा वाळगांम गियो आन हारो हीन कोडो होदयो आन कोळापे बोहीन तियां वतुनूम निगीं पोज्यो. चालतां-चालतां बासताहाँ विजळी बंध तोळते नीगीं जातेहं. बासताहाँ तिया दिढु मदया रातील तिया वतुनूम पोचतेर.

बासताहाँ बार पक डेंगारो तोरतीय ठोकी देदो ता बार मोजला मेहल(ओवाली) बोनी गीयी. बासताहाँ आख्याय गीयो का तियां ढोर-वासली - बाठी मिलकत जेहकीं आथी तेहकींज आवी गीयी. आन हातीं कूकअ आरी बाठे माहे झाळेबोहां जागो होदते फिरां लाग्ये. पेन तियांहांन ता ते ओवालीज नजुर पोडे. बाठे विचार कअतें वी गिये. आन हांती ते वेगरीपे. बारापाडा गावु लोक हेरां वोल्या बाठा आमीं राजाल मानां लाग्यात गावु वाला आपे आन राजा तियाहांत आपे. केतां केतां राजपाठ हारकीं चालांन लाग्यों आन पोयरो आखे का आरेक रानी मां बी याहकी हाय तियुल बी इहींज हादी लेजी. आन हातीं याहकील हादावां कागलो टाक्यो. काकलो मिलतांज याहकी खोकलो वोलती आवी गीयी. आनू हांती बादे ऐकातर वीअन खाहल पिहले न मोज्या केअतले.

●

भाषा : पावरी
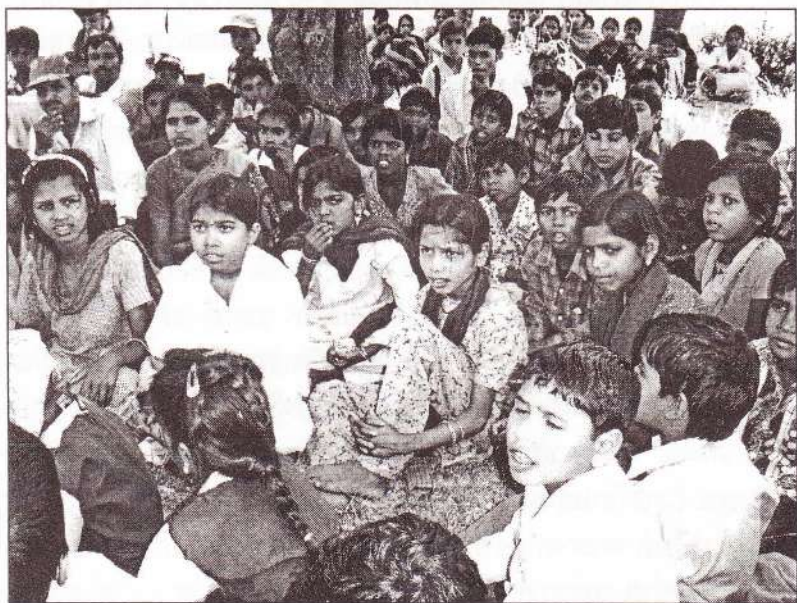
आदिवासी माणहन जीवन

भारतो माय ओलग ओलग जाति–जमातीन माणहे सेताहा. भारतोमाय खूब ओहला पसरी रोइला आदिवासीन माणहन बाती बातीन रोयेणेन स्थानक सेहे. तिंदरी आख्खा आदिवासी समाजन स्वतंत्र समाजन रचना देखायतलो. भारतो मायला आदिवासीन विचार कोरता तिंदरो ओलग ओलग समुह गट देखायतला, आख्खा आदिवासीन समुह गटोन सामाजिक अेने रुढी परंपरा रीति रिवाज पोयहा कमावणेन पद्धति इनाम ओलग देखायतलो. भागो भागोमाय तिंदरो जातेन समुह ओलग नावन उलख्तला.

आदिवासीन जीवन यं जास्तीकरीन जंगल पर्यावरणहाते खुप आहनो जातो रोयतलो. जमीन,जंगल पाणी या आदिवासीन जीवणेन गरजा सेहे. च्यारेन डुंगर, जंगल पर्यावरणमायले भांगाडला. तिंदरो पेलीज रुढीहाते च्या रोयतला. तेनी रुढी हातेज तिंदरू ठसु उंमटलु देखायतलु ओतरोज नी के डुंगर डोंगरोमाय पर्यावरण हाते तिंदरो स्वतंत्र आदिवासी संस्कृती जपीन मेलो से डुंगर बारीमाय रोयतला तोह तिंदरो दुहरा सपाटी भागोमायलाहाते कमी संबंध आवतलो. तोहं तिंदरो जीवन ओलगुज देखायतलो.

आदिवासीन संस्कृतिन ढेव आजबी होजकरीन से पुण एक विसाव्या ओरहोन्खेर वाटचाल कंनख्खेर ची काणी हारकी लागहे. थुडाक वोरहोन भी आवतायहे. यो कोयता नी आवतलो.

भाषा

कांझाबी समाजम जी बोलीभाषा, आपणा दाडीन जीवनम भाषा हातेज आपणा हकमेकान हाते बुलतला. आपू जणायताज ऐकेक माणुह अलग भाषेम बुलता आवला. आपना आई बाबानजे जी भाषा जणायताज आवली. पुया जेहें मोटा ओयता जातला. तेहे अनुकरण करीन बुलता आवतला. भाषा हातेज ऐकमेकान संबंध कोरतला. अेने ओलग ओलग विचार कोरतला. जी भाषा आपु बुलतला चीज भाषाहाज आपणी मातृभाषा सेहे. जी दुहरान भाषा हिकतला, चीज व्यवहारोन भाषा रोयतली, भाषा यी दर दहा मैलपर भाषा बदलती रोयतली. तोहलीज यी आदिवासीभाषा माय दोह पंधरा मैलपर भिल्लओने पावरा समाजन भाषान शब्दनी बदलता च्यज शब्द ऐने च्यज वाक्य ऐक अलगुज ताल अेने तालमाय कोइतला अेने बुलतला. पावरा जातीन पावरी भाषा तेहें देखणेहें हारकीज रोयतली. पुण जेहे जेहे हातपुडामाय जातला तेहें तेहें इनीभाषान लय बदलतलु देख्खयतलु. अेने बुनेवेले मुख्खोपर हावभावोमाय फरेक देखायतलु. ची

ढोह ते पंधरा मैल अंतरोपर थुडाक शब्दोन फरक देखायतलु. अेने ओलग तो तराज अंतरोपर वाक्यन उच्चारन फरक देखायतलु. अेने ओलग जाताज नवीनच भिलोरी भाषाण उगम आयतलुं देखायतलु. तिना भागोमायली भाषाहान ओलग नावन उलखतला.

आर्थिक जीवन

माणहन पोयहान ढुंधु च्या रोयतला तिना भागोमाय पर्यावरणन अनुसरून ओहलो देखायतलो के ओन, लुगडा अेने रोयणेन या जीवणेन गरजा तिंदरा पर्यावरणोमाय च्य जुडतलो तिनी संपतीमाय च्या भागतला तिंदरो परिस्थिति पर च्या वोयहान कामच्या कोरतला. जंगलोमायला झाडे, फोले, फोलवो हुदोणु अेने वेचणु जनवेर पांलनु, खेतेकंनु, कांलीबी मजुरी कंनु ओहलो देखायतलों. तिनामायजे आजेन तिंदरो पोयहान कामन विकास ओयलु से.

खेडायह्ला माणहेन आप आपणा गरजा ऐकमेकान मदतोम भागाडता रोयतला. तिनाम शेतकरी यु पोयहामाय मुखी से. खेते अेने खेतन संबधाम शेतकयान गरजा होवकार भागाडतलु अेने होवकारन गरजा शेतकरी पुरो कोरतलू. यं पेलदे खोज रूढीनुसार खेडापह्ला पोयहान व्यवहार ओयतो आवलो. तोहं एवी खेडापह्लु बदल बांजारोम लेणदेणन ओयतलों. यं आदिवासीमाय पोयहान व्यवहारोम स्वरूप ओलग ओलग ओतु अेने सेहें.

आदिवासी जीवन डुंगर जंगलोन संपत्ति पर माधारोम रोयतला. तिंदरी पोयहान कामोमाय पर्यावरण ठसू देखायतलु. जीवन गरजा भागावणेन करो तिनाह खुब महेनत कंनू ओयतलो, आपणा मुडका तुडका गरजा भागावणेन करी तिंदरो आयुष खर्च ओयतलो. तेवी तिंदरो जीवन भागतलो, आजबी आदिवासी पोयहान व्यवहारोम आदिम रूपमाय देखायतलो.

आदिवासी अर्थव्यवस्थान खाच अलग बातीन सेहेके तिंदरा संसारोम लागाकारो दिहादेहन समान च्या स्वोताहा कोरतला. खेतन कामह लागणारो

समान तियार कंनु, हुपडी, घरन करी नवल्या तियार कनुं घरह लागणारा लाकडा तासणू, वाहव्यान ओलग ओलग समान तियार कनुं. कादवन भासने तियार कनुं ओहला ओलग ओलग काममाय च्या तरबेज रोयतला. तोहलाज तेल गरज भागावणेन करी च्या डुल्यान तेल पावणु, धरोह लागीन मुकली जागे सिंगणा, वाल, लोहण, डुगंल्या, मिरचा लागावणु. ओहला दाडीने खणोमाय लागणारो फलबाजी खोताहा कोरतला स्वोताहा मुंडीपल्ला जुटा कांतुनू, हुतार, कुंभारण, मिस्तरीण, तेली नावयन ओहला कामोमाय च्या तरबेज रोयतला. तोहलाज सालदारन कामेजी च्या कोरतला. दुर्गम डुंगरोम बारी दरीम अहो चेटा अंतरोपर तिंदरा खुपड्या रोमतला. लुडान आथ्यारे लुगडा लता ओला समानकरी तिनुहु बारथे बाजरोमां जाणु ओयतलो. ओहला समान बीच्या वरहन फुकवारी लावतला स्वोताहा पूरा कोरतला. दुर्गम डुंगर पट्टीम च्या अंजुबी टिकीन सेहे.

आदिवासी माणहन आर्थिक कामन आढावुं लेदले तिंदरू स्वोतान मालमतु अेने जंगलोन मालमतु अेहे दुय बतीन पोडतला. स्वोतान मालमत्तामाय जमीन इ महत्वान से. जंगलन मालमत्तु इनाम गावन बारथ पडीत जमीनीपर फोलवो झाड रोयतलो. या गावन गोवांदी माना रोयतलु. ओहली जमानीपर बाचडा चानुं, कादमुले, फोल, हुदणु ओहलो आर्थिक पोयहान काम चालतलो पुण ऐवी डुंगर पट्टीमाय जमीन वनखाते ताबामाय लेदलो. तिनापर गोवाधी मालकी कमी ओयतो जातलो. तोह स्वोतान मालमचापर इना भागोमाय थुडीज जाना देखायतली. स्वोतान मालमतापर घर, खेत, जमीन, पाल्ला जनावरे, दागडागीनो ओहलो मुडायतलो, आहली मालमत्ता कुंटुंबान महेनतन मिलवतला तिंदरो जीवन खुब कष्टान रोयतलो.

आदिवासीन जात पंचायत

भारतोमाय ओलग ओलग जाति जमातीन समाजन ठेव अवलोकन कोरतला ओहलो देखायतलो के ओलग ओलग जाति जमातीन समाज पंचायत जातपंचायत रोयतली ओहली समाज पंचायत माय तिना तिना जमातीमाय खुब महत्वान स्थान रोयतलो. ओतरो निमदे के या पंचायत तिना समाजन बांधनी अेने रखवान मुख्यकण समजायतलो. इनी पंचायती पर ओलग ओलग जाति जमातीन अस्तीत्व तोहलोज ओलगुजपणामय तिंदरू बरोसुं रोयतलुं. ओहला पंचायतीन आर्थिक तोहलाज सांस्कृतिक कामण विभागणी कल्ली देखायतली. तिनाम आखा समाजन सामजिक किंमत खुब महत्वान रोयतली. तोहं समाजन एक जुटन भावना देखायतली.

आदिवासी समाजन रचना अेने समाज पद्धतिमाय ओहलो देखायतलो के या आदिवासी जातीन खुप ओलग ओलग गटन विभागला सेहे. तिना तिना गटन डिहडिहन समाजन व्यवहार तोहलाज समाजन प्रथा होजकुरीन पार पाडतला आवहे इनांकरी तिंदरो थुडक समाजन नीती नियमन होजकरीन

अमलबजावणी तिना तिना समाज गटन रोयतला. तिनांकरी समाजन माणहद वागता नी आवतलो. आख्खा आदिवासी समुदमाय ध्येय धोरणे नीती नियम धार्मिक तोहलाज रुढीन कामोमाय फरक देख्खायतलो. इनाज कारणोमाय आख्खा आदिवासीन गटन स्वतंत्र ओहलो ख्खास मुख्ख देख्खायतलो. दुहरा गटोदेख्खा स्वोतान ओहलो तिंदरी सामाजिक गुण रोयतलो. तिनाकरी आख्खा आदिवासी गटन ऐक ओलगज स्वतंत्र ओहलो समाजन रचना देख्खणेम आवतलो. आदिवासी पाडामाय स्वोतांन शासन पद्धतिमांय आख्खां गटन समाजन काम अेने रीति रिवाजन स्वरूपमाय प्रतिबिंबीत ओयतू रोयतलू. ओहला पाडाम, गावोमाय स्वोतान शासन थूडूक फरक गावगावोमाय देख्खायतलू. तोहलोज पावरा माणहन समाजन संघटनबी उपह्री बातीन गावगावोम देख्खायतलो. तिंदरो समाजन संघटन ऐक संघ अेने मंजबुत ओहलो देख्खायतलो.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

आदिवासी लोकजीवन

भारतात विविध जाती-जमातींची विपुलता आढळते. भारत अनेकविध आदिवासी जनजातींचे निवासस्थान आहे. त्या प्रत्येक समाज घटकांची स्वतंत्र समाज रचना आढळते. प्रत्येक आदिवासी समुहाची सामाजिक व सांस्कृतिक ठेवण, धार्मिक विधी, रुढी, परंपरा रीतिरिवाज, अर्थोत्पादक पद्धती यांत विविधता आढळते. प्रदेशानुसार त्यांचा जातीसमुह त्या प्रदेशाच्या नावाने ओळखला जातो.

आदिवासीचे जंगल पर्यावरणाशी अतूट असे नाते असते. जमीन, जंगल, पाणी या आदिवासींच्या मुळभूत गरजा आहे. त्या तेथील पहाडी जंगल पर्यावरणातून भागवल्या जातात. त्याच्या आदिम संस्कृतीवर ते रहात असलेल्या पर्यावरणाचा खोल ठसा उमटलेला दिसतो. इतकेच नव्हे तर पहाडी जंगलमय पर्यावरणामुळे त्याच्या स्वतंत्र आदिवासी संस्कृतीच्या ठेव्याची जपवणूक झालेली आहे. पर्वतीय पर्यावरणामुळे बाह्य मैदानी भागाशी त्यांचा कमी संपर्क येत असल्यामुळे त्यांची जीवन प्रणाली आगळी वेगळी अशी आढळते.

आदिवासी संस्कतीचा ठेवा आजही सुरक्षित आहे. परंतु एकविसाव्या शतकाकडे वाटचाल करतांना तो दंतकथे सारखा भासतो. कालांतराने लोपही पावेल.

भाषा

कोणत्याही समाजात आपल्या दैनंदिन जीवनात भाषेद्वारा आपण एकमेकांशी सुसंवाद साधत असतो. जन्मतः प्रत्येक व्यक्ति विशिष्ट भाषेच्या संकुलातील असते. आपल्या आई वडिलांची भाषा जन्माला आलेली मुल वाढत्या वयाबरोबर अनुकरण करुन आत्मसात करतात. भाषेद्वारे आपण एकमेकांशी संपर्क साधतो. विचारांचे आदान

प्रदान करतो. जी भाषा आपण बोलतो त्या भाषेलाच मातृभाषा असे म्हणतात. जी दुसरी भाषा शिकतो ती व्यवहारीक भाषा असते. भाषा ही दर दहा मैलावर बदलत असते. तसे या आदिवासीमध्ये दहा ते पंधरा मैलावर भिल्ल व पावरा जमातीतील भाषेचा शब्द न बदलता तोच शब्द किंवा तेच वाक्य एका विशिष्ट तालाने किंवा लयबद्ध रीतिने बोलले जाते. पावरा जमातीची पावरी भाषा शक्य तो सगळीकडे सारखीच आहे. पण जसजसे सातपुडाकडे जावे, तसतसे ह्या भाषेचा लय बदलताना आढळतो व बोलतांना चेहऱ्यावरील हावभावतही फरक आढळतो. भिल्ल जमातीतील भिलोरी भाषेत मात्र अंतरा अंतरावर बदल होतांना आढळतो. शक्य तो १० ते १५ मैलांच्या अंतरावर काही शब्दात फरक आढळतो. तर पुढील तेवढ्याच अंतरावर वाक्य उच्चारण्यात फरक आढळतो. तर पुढे मात्र नवीनच भिलोरी भाषेचा उगम होताना आढळतो. त्या प्रांतानुसार भाषांनाही विविध नावाने ओळखले जाते.

आर्थिक जीवन

व्यक्तींचे आर्थिक व्यवसाय ते राहत असलेल्या पर्यावरणास अनुसरुन असे आढळते. अन्न, वस्त्र व निवारा या मुलभूत गरजा त्याच्या पर्यावरणातील उपलब्ध साधन संपदेमधून तो भागवीत असतो. त्यांच्या प्राथमिक स्तरावरील आर्थिक कार्याचा स्वरुप पहाता त्यात जंगलातील कंदमुळे, फळे, गोळा करणे, पशुपालन करणे, शेती करणे, मजूरी करणे इ. मोडतात. त्यातूनच आजच्या त्याच्या आर्थिक कार्याचा विकास झालेला आहे.

खेड्यातील लोक आपआपल्या गरजा एकमेकांच्या सहकार्याने भागवीत असतात. त्यात शेतकरी खेड्यातील अर्थव्यवस्थेचा मुख्य कणा असतो. शेती व शेतीशी संबंधित शेतकऱ्यांच्या गरजा बलुतेदार भागवीत असतात. तर बलुतेदारच्या निर्वाहाचा गरजा शेतकरी पूर्ण करतो. परंपरागत रुढीनुसार खेड्यातील आर्थिक व्यवहार होत असतात. अलीकडे मात्र वरील ग्रामीण अर्थव्यवस्थेत आमूलाग्र बदल होत आहेत. त्यामुळे अलिकडच्या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचे स्वरुप नागरी बाजाराभिमुख होत आहे. या ग्रामीण अर्थव्यवस्थेचा तुलनेत आदिवासी अर्थव्यवस्था सर्वस्वी वेगळ्या स्वरुपाची होती व आहे.

भारतातील आदिम जनजातीचे जीवन पूर्णतः पर्वतीय जंगलमय संपदेवर अवलंबून असते. त्याच्या आर्थिक कार्यावर तेथील पर्यावरणाचा खोल ठसा उमटलेला आढळतो. चरितार्थाच्या गरजा भागविण्यासाठी त्यांना खुप काबाडकष्ट करावे लागतात. प्रसंगी संघर्षही करावा लागतो. आपल्या तुटपुंज गरजा भागविण्यासाठी त्यांच्या आयुष्याचा अधिकांश भाग खर्च होतो. तेव्हा कुठे त्यांच्या प्राथमिक गरजा जेमतेम भागतात. आजही आदिवासी अर्थव्यवस्था आदिम स्वरुपाची आढळते.

आदिवासी अर्थव्यवस्थेचे खास वैशिष्ट असे आहे की आदिवासी त्यांच्या संसारात लागणाऱ्या दैनंदिन वस्तूंची पूर्तताः स्वतः करीत असतो. शेतीची अवजारे तयार करणे, झोपडी-घरासाठी कौले तयार करणे, झोपडीसाठी लागणारे लाकुड तासणे, बांबू

पासून विविध वस्तु तयार करणे, मातीपासून भांडे तयार करणे, आदि विविध कामांत तो पारंगत असतो. तसेच तेलाची गरज भागविण्यासाठी तो टोळंबी महू फळाचे तेल पिळतो. घरा लगतच्या मोकळ्या जागेत कांदे, लसून, मिरच्या लावून रोजच्या आहारातील गरजांची पूर्तता स्वतःच करतो. सुतार काम, कुंभार काम, गवंडी, तेली, न्हावी आदिच्या कामात तो तरबेज असतो. तसेच बलुतेदारची कामे पण त्यास करावी लागतात. दुर्गम पर्वतीय दऱ्याखोऱ्यात पुष्कळ अंतरावर त्यांच्या झोपड्या असतात. लोखंडी अवजारे, कपडेलत्ते आदि वस्तूंसाठी फक्त त्यास बाहेर पडावे लागते. अशा वस्तूपण वर्षाकाठी एकदा आणतो. साहजिकच आदिवासींची अर्थव्यवस्था जवळ जवळ स्वयंपूर्ण अशी असते. दुर्गम विस्तारात ती अद्यापही टिकून आहे.

आदिवासी लोकांच्या आर्थिक कार्यांचा आढावा घेता त्यांची मालमत्ता स्थावर मालमत्ता व जंगल मालमत्ता अशा दोन विभागात मोडू शकते. जंगल मालमत्तेत जमीन महत्वाची आहे. यात पाड्या बाहेरील सामुहिक जमिनीवर असलेल्या फळ झाडावर पाड्यातील लोकांची सामुदायिक मालकी असते. अशा जमिनीवर गुरे चारणे, कंदमुळे फळे गोळा करणे आदि आर्थिक कार्य चालते. परंतु अलिकडे पर्वतीय पट्टीतील जमीन वनखात्याने ताब्यात घेतल्याने त्यावरील सामूहिक मालकी कमी होत आहे. म्हणून अशी जंगल मालमत्ता या परीसरात क्वचितच आढळते. स्थावर मालमत्तेत घर, शेतजमीन, पाळीव पशुपक्षी, दागदागिने इ. मोडतात. अशी मालमत्ता कुटुंबाच्या परिश्रमातून मिळवली जाते.

आदिवासी जात पंचायती

भारतातील निरनिराळ्या जाती जमातीच्या सामाजिक ठेवणीचे अवलोकन करताना असे आढळते की निरनिराळ्या जाती जमातीत समाज पंचायती, जातपंचायती असतात. अशा पंचायतींना त्या त्या जमातीत महत्वपूर्ण स्थान असते. इतकेच नव्हे तर या पंचायती त्या समाज बांधणीचा किंवा रचनेचा मुख्य कणा समजला जातो. या पंचायतीवरच निरनिराळ्या जाती जमातींचे अस्तित्व तसेच वेगळपणा अवलंबून असतो. अशा पंचायतीत आर्थिक आणि सांस्कृतिक कामाची विभागणी केलेली आढळते. त्यात सार्वजनिक सामाजिक मुल्यांना अधिक महत्व असते. म्हणूनच समाजात ऐक्याची भावना आढळते.

आदिवासींच्या सामाजिक रचनेचे किंवा समाज पद्धतीचे अवलोकन करता असे आढळते कि आदिवासी जमाती अनेक वेगवेगळ्या समुहात विभागल्या आहेत. विविध समुहातील दैनंदिन सामाजिक व्यवहार तसेच सामाजिक प्रथा सुरळीतपणे पार पाडण्यासाठी त्यांचे काही सामाजिक नीती नियम ठरलेले असतात. साधारणतः या नीतीनियमांची काटेकोरपणे अंमलबजावणी प्रत्येक समुहात असते. त्यामुळे समाज बांधवावर पर्यायाने समुहावर नियंत्रण ठेवता येते. या नियंत्रणाद्वारे ते आदिवासी समुह एक संघ बनतात. त्यातूनच समुहात एक्य प्रस्थापित झालेले असते. या ऐक्यावर समुहाचे अस्तित्व अवलंबून असते. याची जाणीव सर्वसामान्य सदस्यांनाही असते. त्याच

कल्पनाने निर्धारित केलेल्या सामाजिक बंधनाच्या पलिकडे समुहातील सदस्य वागत नाहीत. प्रत्येक आदिवासी समुहातील ध्येय धोरणे, नीतिनियम त्यांच्या धार्मिक तसेच सांस्कृतिक कार्यक्रमात आढळून येतात. याच कारणाने प्रत्येक आदिवासी समुहाचा स्वतंत्र चेहरा असतो. दुसऱ्या समुहापेक्षा स्वतंत्र अशी त्याची सामाजिक गुणवैशिष्टे आणि समाजशैली प्रत्ययास येते. प्रत्येक समुहातील प्रशासन थोड्याफार फरकाने [illegible]ड्याच्या स्वरुपात आढळते. त्यामुळे त्यांचे सामाजिक संघटन एक संघ व मजबुत असे आढळते.

•

भाषा : अहिराणी

ऊसतोडया

तेरा मार्चनी संपादक मंडळनी बेठक करीसन चौदा मार्चले मी बडोदाथीन सटनाले परत यी ऱ्हायन व्हतु. नवापुरथीन सटना गाडीना तपास करत इकडे तिकडे भवडी ऱ्हायनु व्हतु. पिंपळनेरपावत येक गाडी व्हती, पन ती ऊसतोडयास्नी नांदगावकरता राखी धरेल व्हती. कंडाक्टरले इचारं, त्ये तो पिंपळनेर पावत येवाले 'हा' म्हनना.

गाडीमा चढनू त्ये ऊस तोडनारा मजूर मानसं-बाया सगळा शिटस्वर मोकळा चोकळा बशेल व्हतात. यष्टीमा बसनारा लोकंस्नी संख्या कमी (पंचावनतीन) व्हती म्हनीसन त्यास्नी समदा शिटं आडायी धरेल व्हतात. मन्हासारखा चार पाच उपरा लोकं त्यास्नी गाडीमा चढनात. पन त्या लोकं कायी कोनले बसाले जागा दिये न्हात. सगळीकडथायीन त्यास्ले हिट-फिट व्हई ऱ्हास. पन आता हायी गाडी त्यास्नाकरता ऊसबागाईतदारनी बुक करेल व्हती. म्हनीसन त्या आता आपला शीटवर कोनले जागा करी देवाले तयार नव्हतात. दर येळे कोनतीबी गाडीमा त्यास्ले हिटफीट आयकी घेवानी सवय व्हती. पन आता थोडा येळ करता का व्हयेना, गाडीनी सत्ता त्यास्ना हातमा व्हती. ऊसतोडाना कामस्मुळे त्यास्ना आंगं काळामटक पडेल व्हतात. आंगवरला आथातथा मळेल कपडा, डोका कैन्हना धुयेल व्हतीन आणि कहीनना कोंबडा, कुत्रा अशा जित्राबस्नी बी यष्टीना ना शिटस्वर बैठक मारेल व्हती.

कशी तरी मी मांगला शिटवर येक जागा करी घिदी. मंग बाग्लेचकशी शेजार बशेल मानोसले बोलतं कयं:

कुठे जायी - हायनात?

तो : नांदगावले.

मी : कसाकरता?

तो : ऊसतोडाकरता.

मी : तुम्ही ऱ्हानारा कुठला?

तो : जळगाव जिल्हामा उल्हंसं जळगाव म्हनतंस तठला.

मी : आठये कैन्हपशी वंथात?

तो : जया व्हतीन तीन-चार हप्ता.

मी : त्याना अगोदार कुठे व्हतात?

तो : नंदुरबार कडे.

मी : आता नांदगावले किती दिवस?

तो : शेनेक हप्ता.

मी : मंग घर जाशात का?

तो : नही वो, आम्ही फकस्त पावसाळामाच घर जातंस. तैन्हपावत आदून तठे नि तठून आठे. सारखं ऊसतोड करत फिरवा.

मी : हायी यष्टी तुम्ही कयी का ऊस बागाईतदारनी?

तो : कारखाना नही त्ये शेतकरीच आम्हले मालट्रकमा भरी तोडवर घी जातंस. पन आते इतला ऊनना मालट्रकवर नांदगावपावत जावानं म्हंजे कहर झाई बागाईतदारले. आम्ही सांग, आम्हले यष्टीमा घी चाल. त्याले ऊसतोड्याच मिळेलना म्हनीसन त्यान्हं आयकं आनि पेशल गाडी कयी.

मी : तुम्ही इतला दिवस बाहेर ऱ्हातंस, मंग तुम्हना हया उलसा उलसा पो-या शाळात कश्याकाय जातंस?

तो : कसानी साळा वो, आम्ही फकस्त पावसाळामा घर ऱ्हातंस, त्ये पो-या साळा कश्याकाय शिकतीन?

मी : गावकडे शेतीवाडी व्हयी ना?

तो : नही नही! फकस्त मजुरी. वावर शिवर नही.

मी : घरदार?

तो : झोपड्या ना? त्यास्ले कोन खास?

मी : तुम्ही कोन?

तो : म्हंजे जात का?

मी : हं.

पन तो गप्प ऱ्हायना. मी बी मंग आखो इचारं नही. आदिवासीस्मझारला बोलती जमातना हया ऊसतोडया शेतंस आवढंच माले इचारनं व्हतं. जात इचारनारा बाकीना मानसंस्नागत मी बी त्याले वाटनू व्हतू. पिंपळनेर वनं आनि मी यष्टीमाथीन उतरनू. शेवटला प्रश्न इचारतू ना त्ये बरं व्हतं आशे माले ऱ्हायी कालीसन वाटी ऱ्हायनं.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

ऊसतोडे मजूर

तेरा मार्चची 'ढोल' संपादक मंडळाची बैठक संपवून चौदा मार्चला मी बडोद्याहून सटाण्याकडे परत येत होतो. थेट बस न मिळाल्याने आधी सुरत आणि नंतर नवापुरहून सटाण्याकडे येण्यासाठी बसची चौकशी करत होतो. पिंपळनेर पर्यंत एक बस होती, पण ती नांदगावसाठी ऊसतोड्यांनी राखून ठेवलेली होती. कंडक्टरला विचारले तर ते पिंपळनेर पर्यंत येण्यासाठी हो म्हणाले. आत गाडीत शिरलो तर सर्व ऊसतोडे मजूर स्त्रिया-पुरुष सर्व शिटांवर मोकळे ढाकळे बसलेले होते. एस.टी.च्या क्षमतेपेक्षा त्यांची संख्या कमी असल्यामुळे त्यांनी सर्व शिटे ऐसपैस अडवून ठेवण्याचा प्रयत्न केला होता. माझ्यासारखे चार-पाच लोक या गाडीत चढले होते, परंतु ते काही कोणाला बसायला जागा देत नव्हते. सगळीकडे ते नेहमी हुसकवले जातात. परंतु ही गाडी त्यांच्यासाठी ऊसबागायतदाराने राखून ठेवल्यामुळे ते आता आपल्या शिटावर कोणालाही जागा करुन द्यायला तयार नव्हते. प्रत्येक वेळेस कोणत्याही गाडीत त्यांना हिटफिट ऐकून घेण्याची सवय होती, पण आज थोडा वेळ का होईना, पूर्ण गाडीची सत्ता त्यांच्या हातात होती.

ऊसतोडीच्या कामामुळे त्यांचे शरीर काळेकुट्ट पडलेले होते. अंगावर अर्धेमुर्धेआणि मळलेले कपडे. डोक्याचे केस केव्हा धुतले असतील ठाऊक नाही. त्यांच्या सोबतच त्यांनी पाळलेल्या कोंबड्या, कुत्रे असे प्राणीही एस.टी.च्या शिटांवर बसलेले होते.

कशीतरी मागच्या शिटावर मी एक जागा करुन घेतली. मग हळूच शेजारी बसलेल्या माणसाला बोलता करण्याचा प्रयत्न केला :

"कुठं चालले आहात?"

तो : नांदगावला.

मी : कशासाठी ?

तो : ऊस तोडीसाठी.

मी : तुम्ही मूळचे राहणारे कुठले ?

तो : जळगाव जिल्ह्यात जळगाव खुर्द म्हणतात तिथला.

मी : इथे कधीपासून आला होतात ?

तो : झाले असतील तीन चार हप्ते.

मी : त्याच्या आधी कुठे होतात ?

तो : नंदुरबारकडे.

मी : आता नांदगावला किती दिवस ?

तो : दोनेक हप्ते.

मी : त्यानंतर मग घरी का ?

तो : नाही हो. आम्ही फक्त पावसाळ्यात गावी जातो. तोपर्यंत इथून तिथे

आणि तिथून इथे सारखे ऊसतोड करत फिरायचे.

मी : ही एस.टी. तुम्ही बुक केली का ऊसबागायतदाराने ?

तो : कारखाना नसेल तर बागायतदारच आम्हाला ट्रकने ऊस तोडवर घेऊन जातात, पण एवढ्या ऊन्हाळ्यात ट्रकवर नांदगावपर्यंत जाणे म्हणजे कहर होतं. बागायतदाराला आम्ही सांगितल, आम्हाला एस.टी.तून घेऊन चला. त्याला ऊसतोडे मिळत नव्हती म्हणून त्यानेही ऐकलं आणि पेशल गाडी केली.

मी : तुम्ही इतके दिवस बाहेर असता मग तुमच्या लहान मुलांच्या शाळेचे काय ?

तो : कसली शाळा हो ? फक्त पावसाळ्यात आम्ही घरी जातो, तर पोरं कसे काय शाळा शिकतील ?

मी : गावाकडे शेतीबाडी असेल ना ?

तो : नाही नाही. फक्त मजुरी. बाकी काही नाही.

मी : घरदार ?

तो : आमच्या झोपड्या आहेत ना ? त्यांना कोण खातो ?

मी : तुम्ही कोण ?

तो : म्हणजे जात का ?

मी : हं.

तो गप्प बसला. बोलला नाही. मी ही मग पुन्हा विचारलं नाही. आदिवासींमधील कोणत्या जमातीचे हे आदिवासी बांधव असावेत, एवढेच मला जाणून घ्यायचे होते. पण जात विचारणाऱ्या बाकीच्या लोकांसारखाच मीही त्याला वाटत होतो. पिंपळनेर स्थानक आले आणि मी एस.टी. तून खाली उतरलो. शेवटचा प्रश्न मी त्याला विचारला नसता तर काय झालं असतं, असं मला राहून राहून वाटतंय.

●

भाषा : राठवी

दादाहनी जगे बोनेह पेणवा जाय

गुजरातना उगमना विहतारना वडोदरा जील्लाना छोटाउदापोर तालुकामां राठवा आदिवासीओनी वहती से. राठवा जातमे चार विहुन तीन जेत्री गोत्रो से. गोतर गोतर मे रीत अलेग अलेग होय से. राठवा जातनी भाभरीया गोतरनी जोन खुब द नवल्ली से. मोटल्ला भागनी जोनमे लाडो पेणवा जाय से. छोटाउदेपोर तालुकाना सुरखेडा, अंबाला, देवहांट, बोपा हरवांट गोमोमे भाभरीया गोतरना लोकु रेय से. जातनी गोत्र गोत्रमे वेवा नी थता पुण बीजी गोत्रमे वेवा थाय से. एतरें बीजा गोत्रनी जोन आवे ते पुण भाभरीयानी रीतनी जेम तीमने पुण बोनेह पोटी लीकने पेणवा आवे से. भाभरीया गोत्रमे बीजी गोत्रनी जेम द वेवानी रीत से. पुण जोन मे लाडानी जगाए बोनेह रीत पोटी लीकने करे एतरु अलग से. पुण ते होभरवाने वोचवा जेवु से. राठवा सुरतनभाई झुपडाभाई रे. बोपाना वेवा केवीक रीते थाया हुता ते कही लखाव्यु. तेयो पुण पेणवा नी ज्यो ईनी बोनेह पोटी लीकने पेणवा जेली.

भाभरीया गोत्र मे तीन, पांस नीते सात दाडा हुव्दी वेवा साले से. पेह्ले दाडे नौतरा करवा नीते तेल चडाववानो दाहडो के से. ते दाडे हवारमे गोमनो डायो अन मोटला मानह हवारमे शकन जोवा जाय से. पीसोटी लीला झाड पेर देखाय एत्रे वारु शुकनथी वेवाना नौतरा करे से. सोखामे हळदेर अन तेलथी मोवीकने जहां जहां देवनुं थानक होय साहा–साहा नौतराना सपटी–सपटी मेकीकने नौतरे से. हिनाथी हगा–होदरामे नौतरा मोकले से. तीलीनुं तेल हीहीमे भरीकने नाळु बांधी लाडीने घोर बे जणा तेल आलवा जाय से. तेव्या पासा आवे एत्रे लाडो बजारमे ओरवा ईना जोडीदार हगाथ जाय से. होजे तेल सडाववाने लीधे गोमना पूजारो आवे से. कादाना हाडलामे तपावेला पोणीथी भाभी लाडाने फोफवेल सोखानी सोळीसोळीने उघरावे, गामना बधा लोकु भेगा होय सेने. बैयरोने पोरायो गीतु गावे से. ढोलीया ढोल वगाळे से. लाडाने पांस दाडा आसल वीसल करवावाळा बे लुडा ने बे लुडीयो राखे लाडोने लुडा–लुडीओ धरती माताने तेल सडावे से. पासेय मानह जमणा हाथनी बे–बे आगळी बीलखीने नीसे, राखे से. पूजारो तेलनी धार पाडे एतरें हेटेथी उपर आगळीओ चडावे से. पास वखत हेहली रीत करे से. पसेन लाडाने बेहाडीने तीना मुडामां तेल नाखीने सडावे से.

लाडाने पाटला पेर बेहाडी एक पीसोटीमे पांस पाली डोंगर नाखीकने लुडा–लुडीओ सोखा काढे से. ईने धोण भरवी कहे से. जुवारना लोटमे गोळनु पोणी नाखीकने रोटा बनावीने सोळी लाडवा करे से. पसेन बधा मानहोने नेवोज आले लुंडीओ आखी हळदेरने सपोळा पेर घहीकने लाडाना डील पर पीडी चोळे

से. मोडी रात हुदी टीमली कुदे से.

वेवानो बीजो दाहडो एतरे बाजळानो दाहडो कहे से. हवारमे लाडाने आवानुं दातुण करावे से. पसेन उघरावी तेल सडावी पीठी चोळी लाडाने तीयार करे से. हाथुमां तलवार अन नारियेळ धलावे से. एक गाडामे बेहाडी उगमणी पाह जहा गोमनी हद होय साहा लाडाने लेकने जांय से. बैयरो लाडा हगाथ गाडामे गीतु गावे से. साहा जईकने लुडा लाडाने खभे बेहाडीने हेटा उतारे लुडीओ लाडाना हाथमे डांगर अन पोणी आले से. तीन दाहडा घमी धरीने लाडो दाडाने ओढे से. ईन ओणा काढवा अही कहे से. हेहली रीतमे हाजे बुडमणी पाह जईकने बुडवा दाडाने वोघे से. बपोरे बैयरो न पोयरो गीतो गावे से. आदमी मानह दारुडा सीवे से. हाजे रात्रे टीमली कुदे से.

हिब्रोळीना दाडे दाळीनी जेम ज उघरावे, तेल नाखे,पीठी चोळे, ओणा काडे से. हाजे आणा काढीने वळती वखते हिब्रोळी पूजवा जाय से. गामनी हद पर एक झाड हेटु घोडाने ढाबु मुकीकने हिबोळी मातानुं थानक होय से. जे पोरायो कुडीओ होय तेव्येणो मकाईना लोटना हळदेर नाखीकने रोटा बनावीने लावे से. हिबाळ रोटा हिबोळी माताने पूजे से. ने रोटोनो नेवोज बधा मोनहून आले से. ढोलीया डोल वगाळे से अन लाडाने एक लोक खभा पेर बहाडीकने गोळ गोळ फेरवीकने कुदाळे से. आम सात लोक बदलायकने लाडाने उसके अन कुदाळे आहे-पाहे बैयरी गीतो गावे से. लुडीओ हाथमे डॉगर आपे से. तीन लईकने लाडो झाड उपर नाखीकने हाथ जोडे से. भाभरीया गोत्रमे पोरायने पेणववानी होय तेर हिब्रोळी पूजे से. लाडानी हिबोळी जान जाती वखते वाटमे पूजे से. राते टीमली कुदे से.

ब्रेठकना दाहडे रोज करे ते द रीते करे से. मोटला मानह रोधवानु करे से. हमना दाडे जहा धरतीमाताने तेल चडाव्युं होय ते द जगा पोर लाडोने लुडा-लुडीओ तेल उतारवा धुमचो वरे से. बीलखानी टीगली पोर बधा बे-बे ओगरी मुके एतरे पुजारो बोल बोलीकने तेल रेडे से. एतरे बधा उपोरथी हेटी उतारे से. गोतरेळो भरवावाळो ते द गोत्रनो होय से. ते पेणेलो होय से. तेनी बयर घोन भरेली डोगरना चोखा काळे से. अने रोधो से. गोतरेळो भरवावाळो कोरी गागेर ने नारियेळ अन धोळु चाखलु लईकने कुवे जाय से. पांस ओटा वधामणुं वधावीने गागेरने पोणी भरीकने पुजे से. गागेर पर नारियेळने चाखलु मेलीनन गोतरेळीयो मुडा पोर मेलीने टोळे आवे से. टोळे लाड़ो गागरने अन गोतरेळीयाने वधावे से. ढोलीया ढोली रमे से. गोतरेळीयो पैहा ढोलीयाने आले से. गोतरेळानी गागरने डोगेरनी उपर धलीए मेलवामे आवे से. घोरना लोकु अन भाभरीया गोत्रना बधा लोकु घोरमां घली आगळ बेहे से. गोतरेळीयो, पूजारो, डाहा आदमी गोत्रीजने पूजे से. गोत्रीज एतरे ते द गोत्रनो कुळदेव. खावा राधेलु अन धोण भरेला चोखानी कोदरी पूजे से. पछेन नात खाय से. नातना खाधा पछेन गामना लोकु अने हगाओ सागना के खाखेरना पोयडामे खावा आलवामे आवे से, अन

खाय से. लाडाने तीयार करीकने बेकडा उपोर बेहाडीने लाडाना हगा मामोह, फुवोह, मासीह, जीजीह ढोलीया ने मोदोर वगाडीने कुदता कुदता पोताना घेरथी आवे से. तीने मोहाळु लावे ऐवु के से. मोहाळाने लोको टोळे वधावीने माडवे बेहाडे लाडानो बाह वधावीने बे वीहन अगियार रुपियानो पोह आले से. अन पछेन बधा मानह पोह आले से. लाडाना हगा मामोह, फुवोह, मासीह, जीजीह ढोलीया ने मोदोर वगाडीने कुदता कुदता पोताने घेरथी आवे से. तीने मोहाळु लावे एवु के से. मोहाळाने लोको टोळे वधावीने माडवे बेहाडे से.

रात बार वागे गोमनो डायो के मोटलो मानह लाडाने चाखला पेरावीने पाघडीमे सवा रुपिया मेलीने फेटो बाधा से. पेटीमे पल्ला मुके से. पोटी एतरे वाहळानी बनावेली एक जातनी मोटी टोपली से. ईनी मई रोटा घालवा वणवामे आवे से. ढोकणुं हो होय से. जोन तीयार थईकने रातना एक वागे जाय से. पोटीमां मकाईना रोटला, चोखा, बंधु मुकीने लाडानी बोनेह शणगारीने माथे मुके से. बहार आगणामे लाडाने खबा पोर बेसाडीने कुदाडे से. ते पछी सुपडामे डागरमे पैहो अने खुटो मुके से. अने घोरना नळीया उपर मुके से. ते पछेन टोळे जईने लाडो पोटी लीधेल बोनेहने तलवार, शेरो, हार, नारियेळ आलीने पेणवा मोकले से. ते पछेन लाडो घोर रेय से. जोन जता रस्तामे शिबोळे जईने शिबोळी पूजे से. जोनमे एक गाडु होय से. तीमे बैयरो अन नाह्ला पोर्या बेहे से. अगोळ पोटी मेलीने लाडानी बोनेह बेहे से. तीन लुडीओ पंखो नाखे से. लाडीनुं घोर ढुकळु आवे एतरे कुदवानुं बंध करीकने चालु ढोल वगाळे से.

लाडी पाहना मानहु एक टाटी लईकने कुदता कुदता जोनने उतारो आलवा लीधे आवे से. जहा जोन पाडवानी होय तो टीमली रमे से. पछेन टाटी हटी मेले से. तेनी उपोर लाडावाळा लाडानी बोनेहने पोटी लईकने बेहाडे से. कलवो, अने पोणी पाव्या पछेन पल्ला सुपडामे मेलीने गोमना पुजारो, डायो, पटेल, सरपंच बंने पाहथी सरखा वखाणे से. बे-बे बयरो लाडीने तीयार करवा जाय बीजी बे बैयरो चोरी पाडे से. बीजी पाह टोळे लेय से. चोरी बनाव्या पछेन त्या जान्याने चोरी रुधवा डोग लीने बोलावे से. टोळेथी कोळीयु भागीने चोरी पर लाडानी बोनेहने बेहाडे से. तेनी होबे लाडीने बेहाडी से पुजारो पेणावीने चोरी फेरा फेरवे अन कन्यादोन करावे से. घोरमे जइकने बाजो बदले से. जोनने वरावती वखेत लाडावाळा बधा मानहु लाडीने गाडामां बेहाडवा आवे से ऐम पेणावीने हवारे सात-आठ वागे जोनने वरावे से पछेन जोन्या कुदता कुदता घोर आवे से.

लाडाने ओगणे जोन आवे एतरे लाडो घरमेथी बारो आवीने टोळेथी लाडी हगाथ राखे से. टोळेथी लाडी-लाडाना छेडा गोठीने घरमां बेसाडे से. अने एक बीजाने हाथेथी सोपारी छोडावे से. छेडा पण सात वखत छोडी अन गोठो वरावे से. घोरनी घलीए बेहीकने बाजो बदलावे से. घली अगोळ बेहाडीने पथ्थरना नीहातरानु पोर्यु बनावीने लाडा-लाडी रमाडवा आले से. तेव्यानुं नोम पण पाडे से.

वळी तेनी उपर पाणी रेडीकने मुतरी भर्यु करीकने लाडीने कपडा बदलावे से. तेर पछेन लोटोमे पोणी लईने घोर चोफेर सात वखत फेरवे सातमे फेरे एक बीजाने लोटो मारीने झगडो करे से . सुपडामे मुकेला सकन जोवे से. लाडाने नवी लाडी उघरावे से. चाखला धुवे से. छाण उकळे नाखे से. नव्ली लाड़ी गोतरेळानी गागर लईने कुवे जाय से. सहा जाईकने डागर वावीने पोणी पावे से. नारियेळ फोडी खोपरूं आले से. कुवेथी गागर पाणी लावे तेने लाडो उतारीने घरमे मुके से. एम वेवा पुरा हो जाय से. थोडा दाहडामे आणा वारे से. एतरे के टोपली वारवी एम के से.

हालना समयमे बोपा गोममे भाभोरीया गोत्रना एकविह घोर से. जीमे आठ घोरना लोकुमे पोटी लईकने पेणवा जवानो रीत-रीवाज से. बार घोरमे अलग थया होवाना लीधे लाडो पोते पेणवा जाय से. पोटीए पेणवानुं कारण भाभोरीया गोत्रनो देव कुवारो होवाना लीधे पोटीए पेणे से. आथी वरहोथी चाली आवती रीत हाय लुप्त होती जाय से.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

भावाच्या लग्नात बहिणीची वरात

गुजरात राज्याच्या पुर्व दिशेला बडोदा जिल्ह्याच्या छोटा-उदेपुर तालुक्यात 'राठवा' आदिवासी जमातीची वस्ती आहे. राठवा आदिवासींमध्ये ४३ पेक्षा अधिक गोत्र आहेत. त्यात प्रत्येकाचे रीतिरिवाज निरनिराळे आहेत. त्यातही 'भाभरीया' गोत्राच्या समाजातील लग्नाची वरात पाहून अधिकच आश्चर्य वाटते. या गोत्रात भावाच्या लग्नात धाकटी बहिण डोक्यावर भाजी-भाकरीची टोपली घेऊन (ज्याला त्यांच्या भाषेट 'पोटी' म्हणतात) वधूला घ्यायला जाते. हा समाज सुरखेडा, अंबाला, देवघाट, बोया, हरवांट या गावात राहतो. आपापल्या एकाच गोत्रात सोयरीक संबंध होत नाहीत. वर-वधूंचं गोत्र निरनिराळं असतं. निराळ्या गोत्रातील लोकांनाही भाभरीया गोत्रातील वधूस घेण्यासाठी याच प्रथेप्रमाणे वरात घेऊन जावी लागते. 'बोया' गावाच्या सुरतनभाईच्या लग्नातही त्यांची लहान बहिण वरात घेऊन त्यांच्या वधूला ध्यायला गेली होती. या प्रथेविषयी माहिती देतांना सुरतनभाई यांनी सांगितले की, 'आमच्या देवाचं लग्न झालेलं नव्हतं, म्हणून आम्ही स्वतः वरात घेऊन जात नाहीत !'

राठवा समाजातील सर्व गोत्रांमध्ये सात दिवस लग्वविधी चालतो. पहिला दिवस आमंत्रण देणे व नवरदेवाला तेल चढवायचा असतो. संध्याकाळी धरणीमातेची पुजा केली जाते. तेल चढविण्यावेळी नवरदेवाचे सेवक म्हणून दोन मुले व दोन मुली उभ्या राहतात. त्यांना 'लुडा-लुडी' म्हणतात. पहाट असताना वाजत गाजत बैलगाडीतून पुर्व दिशेला नवरदेवाची मिरवणूक जाते. तेथे जाऊन सुर्याला वंदन करून त्याचा आशिर्वाद मागतात. त्याचप्रमाणे सायंकाळी सुद्धा पश्चिमेला जाऊन मावळत्या सुर्याची पुजा-अर्चा करून आशिर्वाद मागतात. लग्नविधीच्या सात दिवसात रोज हा दिनक्रम असतो. वरास रोज

हळद-तेल लावून न्हाऊ घातले जाते. नवरदेवाच्या हातात तलवार व नारळ देतात, तसेच नवरीच्या हातातही कट्यार व नारळ देतात.

लग्नाच्या आदल्या दिवशी सर्व नातेवाईक गोळा होतात. रात्री सागाच्या पानांच्या पत्रावळीवर सगळ्यांना जेवण दिले जाते. पंगत आटोपल्यावर नवरदेवाच्या डोक्यावर 'पगडी' बांधतात. अंगावर नवे कपडे व फुलांचे हार घालतात. घरासमोर ढोल नगारे वाजवित नवरदेवास खांद्यावर घेऊन नाचतात. मग रात्री बारा वाजता नवरदेवाच्या लहान बहिणीच्या डोक्यावर टोपली (पोटी) ठेवतात. हातात तलवार व नारळ देतात. मग तिला बैलगाडीत बसवून वाजत-गाजत वरात नवरीच्या गावाला जाते. नवरदेव मात्र घरीच थांबतो.

नवरीच्या गावाला गेल्यावर सर्व वऱ्हाडास झाडाखाली बसवले जाते. वऱ्हाडातील प्रमुख लोक नवरीचे कपडे व दागदागिने देतात. ते घेऊन नवरेदवाकडील दोन स्त्रिया नवरीला बघायला व सजवायला जातात. नवरीची आई नवरदेवाच्या बहिणीची आरती ओवाळून स्वागत करते. लग्नस्थळी ३-४ लोक संरक्षणासाठी हातात काठ्या घेऊन उभे रहातात. पुजारी लग्नविधि पार पाडतो. लग्नविधीनंतर नवऱ्या मुलीला बैलगाडीत बवसून घरी आणले जाते. वरात नवरदेवाच्या घरी परत आल्यावर 'वरमाय' नवरीचं आणि नवरदेवाची बहिण म्हणजे तिच्या मुलीची आरती ओवाळून स्वागत करते. मग नवरदेवाची बहिण नवरदेवाला तलवार आणि नारळ परत करते. मग नवरदेव नवरी घरात येतात. घरात आल्यावर एकमेकांच्या हातातून सुपारी सोडवतात. एकमेकांना घास भरवतात. एखादी बाहुली आणुन त्यांच्या कडेवर बसवतात. तिला त्यांच मुल समजून तिच नाव ठेवतात. त्याच्यावर पाणीटाकून बाळाने शू केली असं म्हणतात. अशाप्रकारे नवरदेव नवरीची चेष्टामश्करी करतो. सर्वजण या आनंदात सहभागी होतात, मजा लुटतात. नवीन नवरी पाण्याची घागर घेऊन भरून आणते, मग नवरदेव तिच्या डोक्यावरची पाण्याची घागर उतरवून घरात घेऊन जातो. मग थोडे दिवस नवरदेव नवरीच्या घरी जातो. दोन-तीन दिवस तेथे थांबून पत्नीला घेऊन घरी येतो. असे दोन-चार वेळा झाल्यानंतर त्यांच्या संसाराला प्रारंभ होतो.

बदलत्या काळाप्रमाणे या रितींमध्येही बदल होत आहे. आता फक्त ५०% लोकच अशाप्रकारे लग्न लावतात. इतरांनी दुसरा मार्ग अवलंबिला आहे. यामुळे सदर प्रथा नामशेष होण्याच्या मार्गावर आहे.

भाषा : चौधरी

आपळे के'वात

फारतणी संस्कृतिने चानी आवती परंपराणे मूले ते आगालथी ज चानी आवीया. आपळाहाय जीं नख्खाणमां आजे मीलतह तीं ते आगाल मूंअे उनायने चानी आवहं. फारतणी फाषा ने संस्कृतिमां बहुं जातणूअ् हेरवाणूअ् मीलतहं. [illegible] नवअ् जीं कांय नख्खातहं ने तेवअ् जी नख्खातहं तीयामां ज हासे अेवअ् [illegible]मां आवतहं. पण जी नवअ् बने ती नख्खाणमां हो होय ने ने मूंअे मूंअे [illegible] तीयामां हो होय. चानी आवती परंपरामां तीं संस्कृति देख्खाय. ने ती बदअ् जे ते बोनी बोनात तीयामां हेरवाणअ् मीले. आपळाहाय पेलो सवाल ओ होय का संस्कृति अेटले काजा? हेरामां रयात ती ने गामळामां रयात तीणे संस्कृति जुदी जुदी होय का? अेवअ् बदअ् जायणा वगार तीया विशे ख्यियाल करवाणअ् बहुं [illegible]पाण कवाय.

कुदरतणा ख्वोलामां जीं आदिवासी रतेहे तीणे ऐक बहुं हारी चानी आवती परंपरा हासे. ती बदअ् मूंअे मूंअे नोके कयात तीयामां ज टकीनअ् हासे. आदिवासी नोकाहे पेहे नख्खीनअ् कायनी फण तीणे चानी आवती बदी वातमां बहुं बदअ् हासे. फणीनी कायनी तेहुं तीणे पाहे मोटे मोटे चपळाहामां होय ततरअ् हासे. तीणेमांहा कोय जुदी जातणी शक्ति हासे. आपळे बदाहे पाहे राजा पांठाणी [illegible], हरख्खी वख्खातणे पेयळे, गीते, वारता, जीं जुदे जुदे वख्खात गावायात तेवी [illegible]. बदअ् बहुं हासे. तीं बदअ् जुदा जुदा वाजिंत्रो हारी कवाय, तीयामां [illegible]अ्, टारपअ्, तुर, वाहली, धांधली, टींगरी अेवा बदामां हहवाणअ् हो [illegible].

आदिवासी नोकाहे पेहें गीते, जीख्खणे, के'वात वारता ई बदाहमां संस्कृतिने जीवनणो आनंद हेरवाणो मीले. ती बदअ् जुदे जुदे समये आपळाहाय [illegible]अ् मीले. आपळे केवात ने जीख्खणहामां जे कल्पनाने बुद्धि देख्खातीया [illegible] विशे आपळे विचार जे ते जीणहाय बुद्धि वगारने नोको मानात तीणे पेहे [illegible]अ् बदअ् जाणवाणअ् हासे. आजे आदिवासी नोकाहेणे आझाद फारतणा [illegible] हारी मीली जावाणअ् कवामां आवे. पण मुख्ख्य प्रवाह अेटले काजा? [illegible] रांडायनी डोहनीणअ् जारा मान नी मीले. डोहन्नीणे हरख्खो भाग [illegible]मां नी आवे. डोहनी हाहरे जाय ते कोईणे वांढो होय. अेवा नियमो करता [illegible] हमाज तीणेमां हा. आपळे पेहे जीं हासे ती दुनिया हेरती हा ते विचार [illegible] का ईणे पेहे ते बदी जाणकारीने हमाज हा ततरी आपळे पेहे हो कायनी हा. आदिवासी नोकाहें पेहे जीं हमाज ने जाणकारी हा तीं आपळे जाणने काजा [illegible] तेवअ् आपळे आपळे केवातमां काणी वात हासे ती जाणजे ते केवअ्!

दक्षिण गुवरातमां आदिवासी नोके वहते हे तीयामां चौधरी, धोडिया, गामीत, कुंकणा, वसावा, कोटवाले, दुबले अेवी नहदी जातणे नोकेरअूते हां. तीयामामणे ऐक चौधरी हा. चौधरीणे जे के'वात हा तीणेमां नोकाहे जीवनणी वात तीयामां आवतीया. तीणे केवातमां हाची वात ने जीवनमां बनीना परसंग ने अनुफवमांथी ऐ बदी के'वात आवनी हा. ऐ बदी केवात मूअे मूअे ज कवातीया. ने हाचवयनी हा.

गडाहा वगार गाह्लअू नी वले. आपळे जाणताम का कोय बी काम होय वडील माणहा वगार काममां अबदा पळे. फण तेहुं अमे आपळे जुवान्नां तीणे आवळत परमाणे जाते ज करने तीयार होय जायात ने गडाहाय नी नेजायात.

आपळे जाणजे का चौधरामां वेवा अेटले आनंदणो उत्सव कवाय. तीयामां आख्खी रात डोवळा हारी नाचीन पूठी बीजे दिही नाडाणे माफामां बेहाळीन् गाडलाहामां जान काळवाणी. जानीमां जावाणअू अेटले जुवान्नाहाय ते वातज नी पूछवाणी. बदा जुवान जुवान तीयार होय गयाने गडाहाय कोईणे कायनी नेदा. तेहु ऐक डोहो जानमां आवणे तीयार होय गो. फण जुवान्ने डोहाय जानमां आववाणी ना पाळी देदी. केहे का जानीमां डोहाणे कांय होय ते हाचुववा पळे. अेटले मजानी आवे. तेहु डोहो ते दपीन् पांजरामां बेही गो. ने जान नाडेंणे गामां पअूची ते जानणे अटकावी. ने कअूय का आमारे सवालणे जवाब आपता तेज जान जावा देजे. तुमारे पन्नावाणअू होय ते गामणे पादरे कूवो हा तो कूवो धीहा कअूते फरवा पळी. बदा जुवान्नाते विचारमां पळी गया. कूवाने केहे केहे फरवाणो. ने गडाहाय याद करने मन्नडा. तीयार पांजरामां बेठनो डोहो कअूतोवा पोहाहा चिंता नख्खे करता. गाम वाला कअूला आसवाथी ते कूवो गालाय का जो. ते धीहाथी हो कूवो थोळो फराय. तीयार जुवान्ना बोनी पयळा का गडाहा वगार गाह्लाअू नी चाने.

ईये क'वात जेवी ज ऐक बीजी के'वात हासे. धीहा करीन कूवो फरायनी ने आसवा करीन कूवो गालाय नी. ऐवी थोडळक के'वात आपळे जाणता.

(१)आडलां बेरअू कूटायां, (२)आवी पावणी ने बेहाडी दह्ले, (३)कांबलो फीगी तीयार खराब पळी, (४)बगनो फगात हअू वख्खात घूणे, (५)धयरअू हाथे ने पयळअू माथे, (६)आजूतो हेदनारो, (७)आसवामां पाणी पूगे ता हुदी जीवजे, (८)आदो खायने लाग्जो, (९)अकानणो बोकाळे, (१०)अेहनारी आवी गोइ, (११)ओकणो बे नी होय, (१२)आग नागे तीयार कूवो खोदे, (१३)आख्खी रात दह्लअू ने कोयळामां आहारअू, (१४)आतळे नीफलाय गये, (१५)अख्खात्रीणे पूंज मुकी, (१६)अवतार बह्लो, (१७)आख्खलो उख्ख्खारोवा, (१८)आया मीली ते बदे मील्ले, (१९)आसी राबडी पासी नावी, (२०)अेख्खना माणहाथी वेर नी वले, (२१)कय काजा ने नावो काजा, (२२)कहार करे तो बीजो, (२३)काह्ला मेगाणे पूंज मूकी, (२४)कान फूकी फूकीने हारो कअूदो, (२५)काग टचे ने बग टचे, (२६)कूकडो वाह्यो ने जगलो नाठो, (२७)खावाणे रोटनो ने बेहवाणो आटनो,

(२८)खांडी कोदरी धोणे गई, (२९)खोखरे उंबरे बगनो भूत, (३०)घरमां उंदरे भूखे मरे ने वट ते जबरो, (३१)खेडे तीयाय खेती ने रय तीयाणे खहर, (३२)गजवामां होय तीयार खावाय, (३३)गरीबणे फोजहाय ने तवंगरणे वहु, (३४)गमदा आंबणे पोहो.

अेवी बहुं के'वात आपळे नोकाहा पेहे हासात तीयामां आपळे नोकाहे बंदी ज वात आवे. फण अमे जीं गअूडे माणहे हासात तीणे पेहे ज अेवी वात रअूयगनी हा. तीहो थोळाक वरहामां आपळे विहराय जाहुं ते ती टकी रय अेवअ् आपळे बडाहे करवा जो जे.

वरील लेखाचा मराठी अनुवाद

परंपरा

भारतीय संस्कृती आणि परंपरा मुळात परंपरागततेमुळे आगतागायत भक्कमपणे टिकून आहे. लिखित साहित्याची देखील परंपराच होती. भारतीय भाषा आणि संस्कृतीत विविधता आढळून येते. ही विविधता केवळ सृजनात्मक लिखित साहित्यातच आढळते, असा एक समज दिसून येतो. सृजनात्मक कार्य मौखिक आणि मौलिकही असते. जे परंपरेमुळे सुरक्षित राहिलेलं आहे. परंपरेने चालत आलेल्या त्या मौखिक साहित्यातच संस्कृतीचे अस्सल प्रतिबिंब दिसून येते. जीवन जगण्याची नैसर्गिक उर्मी या साहित्यातच दिसून येते. संस्कृती काय असते ? संस्कृती म्हणजे काय ? हे प्रश्न मला नेहमी सतावत असतात. याच्या उत्तराच्या संदर्भात ही अनेक मत-मतांतरे दिसून येतात. शहरात राहणाऱ्या आणि खेड्यात राहणाऱ्या लोकांची संस्कृती वेगवेगळी असते का ? कोणत्याही संस्कृतीच्या अभ्यासाशिवाय आपण त्याविषयी ठामपणे बोलणे म्हणजे त्या संस्कृतीवर अत्याचार करण्यासारखेच आहे. दबावाने संस्कृतीत बदल घडवून आणता येत नाही की तिचा नाशही करता येत नाही. संस्कृतीची मुळं फार खोलवर रूजलेली असतात. आदिवासी संस्कृती आणि परंपरांच्या संदर्भात अनभिज्ञ असणं मानवी रूपासाठी अडथळा ठरू शकतं.

निसर्गाच्या सानिध्यात वसलेल्या आदिवासींच्या स्वतःच्या परंपरा आहेत. या सर्व परंपरा मौखिक पद्धतीने टिकून आहेत. लिखित स्वरूपात काहीही नाही. परंतु पूर्वापार चालत आलेल्या परंपरामध्ये सर्व काही आहे. हे आदिवासी निरक्षर असूनही मोठ-मोठ्या ग्रंथामध्ये नसेल, ते यांच्या जवळ आहे. या लोकांजवळ एक अद्‌भूत शक्ती आहे. या लोकांजवळ राजा पांठाची कथा, हरखी या लोकोत्सवच्या प्रसंगी केले जाणारे नाटक, गीत, कथा, वेगवेगळ्या ठिकाणच्या दंतकथा इ. प्रकारचे मौखिक साहित्य उपलब्ध आहे. या सर्व कथा वेगवेगळ्या प्रकारच्या संगीत वाद्यांनी लयबद्ध केल्या जातात. त्यात प्रामुख्याने डमरु, टारपू, तूर, बासरी, धांधल या प्रकारचे वाद्य येतात. हसणे ही यांतच मोडते.

आदिवासी लोकांजवळील गीतं, आन्हे, म्हणी, कथा या सर्वांमध्ये संस्कृती आणि जीवन जगण्याचा आनंद दिसून येतो. हे सर्व वेळोवेळी प्रसंगानुसार आपल्याला ऐकावयास मिळते. ज्यांच्या म्हणी आणि आन्ह्यांमध्ये प्रचंड कल्पकता आणि बुद्धीचातुर्य दिसून येते, त्यांनाच आपण निबुर्द्ध मानतो. या लोकांजवळ प्रचंड माहिती आहे. त्यांना स्वतंत्र भारताच्या नागरिकांबरोबर मुख्य प्रवाहाबरोबर पावलं टाकण्याचे आवाहन केले जाते. परंतु मुख्य प्रवाह म्हणजे काय ? जेथे विधवांचा सन्मान केला जात नाही, जेथे स्त्रियांना समान हक्क दिले जात नाहीत, जेथे विधवा पुनर्विवाह करु शकत नाही. या सर्व अनिष्ट रुढी आदिवासींमध्ये नाहीत. आदिवासींजवळ असलेल्या ज्ञानाने जगातील विद्वान स्तंभित झालेले आहेत. जगातील विद्वान सांगतात, 'आदिवासींजवळ जे ज्ञान आहे, ते आपल्या जवळील ज्ञानापेक्षा कितीतरी पट अधिक आहे.' हे सर्व जाणण्यासाठी आपल्याला काय केलं पाहिजे हा विचार सर्वसामान्य माणसाने करायला हवा.

आदिवासींच्या म्हणींमध्ये असलेला अर्थ जाणण्याचा प्रयत्न करु या. दक्षिण गुजरात मध्ये ज्या आदिवासी जाती आहेत त्यांत प्रामुख्याने चौधरी, ढोडिया, गामीत, कुंकना, वसावा कोरपालिया या जातींचा समावेश होतो. यात चौधरी ही एक प्रमुख जात आहे. चौधरी जातीतल्या लोकांच्या ज्या म्हणी आहेत, त्यात प्रामुख्याने त्या लोकांच्या अनुभवांचा सामावलेला सारांश प्रत्ययास येतो. त्यांच्या म्हणीचे स्वरुप सत्य घटना, प्रसंग आणि त्यांच्या अनुभवांनी घडत जाते. त्यांच्या मौखिक परंपरेने सुरक्षित ठेवलेल्या म्हणी आपण वाचायला हव्यात. उदा. बिना बुढे गाड़ी न चले। (वडीलधाऱ्यांच्या सल्लेशिवाय चालत नाही)

चौधरी या जातीत लग्नाचा प्रसंग एका उत्सवाचे स्वरुप धारण करतो. डमरुच्या तालावर धुंदीत नाचणे आणि गीतांच्या लयीत आपल्या इच्छा व्यक्त करण्यात कमालीची नैसर्गिकता दिसून येते. मांडवाच्या दुसऱ्या दिवशी वऱ्हाडी वधूच्या गावी जातात. जातांना वर विशिष्ट डोलीत बसतो व वऱ्हाडी बैलगाडीत बसून वधूच्या गावी जातात. त्यात एक वयस्क म्हातारा वऱ्हाडात येणार असतो. परंतू त्या वृद्धाला घेण्यास सर्व युवा वर्गाचा नकारच असतो. कारण मध्येच त्या म्हाताऱ्याला कमी जास्त झाले तर युवावर्गाच्या आनंदावर विरजण पडते. तरीसुद्धा म्हातारा बैलगाडीच्या मागील भागावर बसूनच जातो. वऱ्हाडी वधूच्या गावात पोहचताच त्यांना अडवलं जातं आणि त्यांना सांगितलं जातं की आमच्या प्रश्नाचे योग्य उत्तर दिले तरच वऱ्हाडाला पुढे जाऊन देऊ. तुम्हाला वधू घेन जायची असेल तर गावाजवळील विहिरीला तूपाने भरावे लागेल. ही गोष्ट ऐकून तर युवावर्ग गोंधळून जातो. ते विचार करू लागतात की विहीरीला तुपाने कस भरावे ? अनुभवी लोकांना विचारू लागतात. तेव्हा बैलगाडीच्या मागील भागावर बसलेल्या त्या म्हातारा मुलांना सांगतो की मुलांनो, काळजी करू नका. गावकऱ्यांना सांगा की मासे पकडण्याच्या जाळीतून अगोदर विहीरीला गाळून दाखवा, तरच आम्ही विहीर तुपाने भरू. एकदाका वधूपक्षाकडील लोकांकडून कळले की हे काही शक्य नाही. विहीरीला मासे पकडण्याच्या जाळीतून कसं काय गाळणार ? तेव्हा तुम्ही सांगा की तसं

सल्ल्याशिवाय आम्ही ती विहीर तुपाने कशी काय भरणार ? तेव्हा तरुण वर्ग म्हणतो, 'बिना बुढे गाडी न चले' अर्थात अनुभवी व्यक्तिच्यां सल्ल्याशिवाय आपण पुढे जाऊ शकत नाहीत. यावरुन च दुसरी म्हण तयार झाली आहे की 'घी से कुआँ नही भर सकते, जाली से कुआँ नही गाल सकते.

काही म्हणी :

१) पगडी मे दवा थी, पिताजी मर गया
२) कंबल भागेगा तब पता चलेगा
३) बग भगत सौ बार घुमता है
४) दिपावली पर नाचा वह होली पर नाचेगा
५) खाने को रोटी बेठने को ओटा
६) खेते उसका खेत रहे उसका घर
७) गोफन के पत्थर से निशाण मारा
८) जेब मे हो तो खाया जाय
९) अफिन में सो गयां

भाषा : कुंकणा

माना दिल्हीना अनुभव
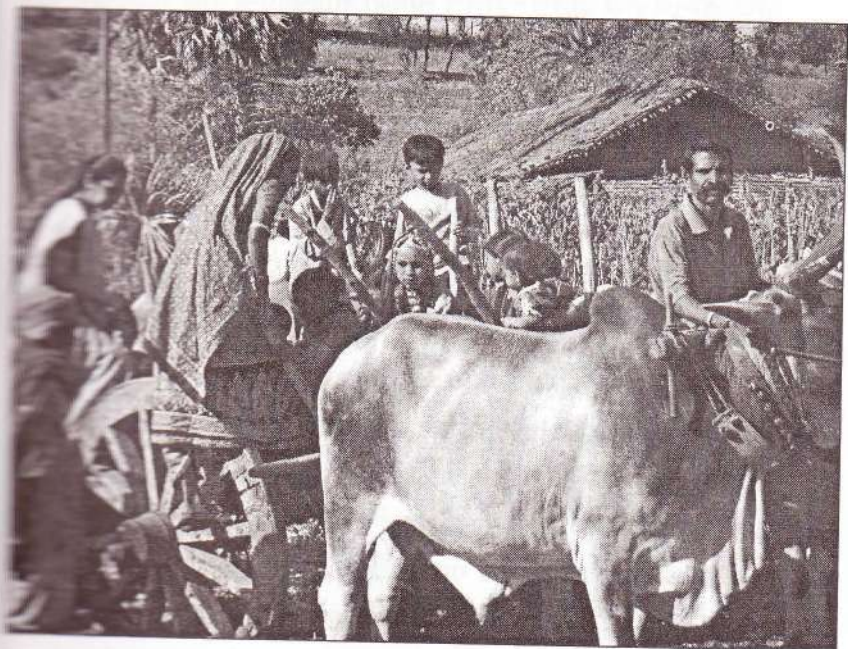
दिल्ही कीसीक आहा, काय आहा ती खबर नी हती. आमला सांगां का "दिल्हीला जावला." आमी घरहून कलाकार भाई-बहेन साहला ली हन आनांव. दिल्हीला आनांव त आपले जे ईन्दिरागांधी कलाकेन्द्र वर उतरनाव त आखे भारतदेशने आदिवासी साहला मीळनांव. नवी नवी भाषा, वायला-वायला पहेरवेश हेरी आयकीहन आनंदित हुयनांव.

दुसरा का तेने पूड मिटींग आयकी त जमीन जंगल विशे जानुला मीळनां. ते कना अधिकारी हतात अन कोन हतात ती आपले नीं वळखजन पन आपले आदिवासी भाई साहला चांगले रीते तेंही गोठ दाखवी. यी जागा अन झाड आपलां आहात, तेवर कोनाना अधिकार नी आहा. यी गोठ आयकी त माला होडा आनंद हुयना का खरेखर ईसां आपले दरेक गांवमां ऐकता करी ने संप राखीहन आपले जागा जमीन साटीं काहीं तरी करूं ईसां माने दिलमां हुई गेहें.

अन मागुन मग अलग-अलग गावना सांस्कृतिक पोग्राम हेरीहन खूब खुश हुयनांय. आपले आदिवासी भाईसाहमां सांस्कृतिक कला आहा ती आजुनही जीवीत आहा ती आपले जाळवी राखुला अन चालु राखुला आहा.

अन दिल्ही त माला होडीक गमनी का, खोब चांगली गमनी. दिल्ही सरकारनी नीहीं पन आपले आदिवासीसीं आहा ईसां माला लागना. दिल्ही किसीक आहा, कठ आहा ती आमी कोनी देखल नीहीं, अन कोनी दाखवेल नीही का ई सरकार आहा. ईसा खरेखर त बाहेरने लोकसीं यीं करेल का आपले लोकसीं करी थवेल, यीं काहा करताहां? ईसां नी हुयुला पड. जीसां का ये पृथ्वीवर आज आपले ऊभा आहाव ती आपली पदरनी आईस आहा तीनी चाकरी करुला आपला हक्क अन अधिकार आहा तीं साठी जानपन देवला आमी तयेर आहांव. काहा का आज आपले जान देंव त आपठलां पोसां मोहर महेनत मजुरी करी जगतील, जगत रहतील. मानां ज नीहिं, तूमनी ज नीहिं पन अखे आदिवासीसीं येनी जतन करुला पाहाय ज. अन करतील ईसी माला आशा आहा. आज आपले जागावर मोठ-मोठला देव-देवी आहात, जंगल आहा, दगड आहा, तेने हारी पशु-पक्षी, जीत-जनावर आहात तेना आपले ऐक सेवक आहाव अन सेवा करता रहुं. ईसां करी पूडलीपीडी पन करील ईसी माला आशा आहा अन करतील ज.

आमची दिल्लीवारी

दिल्ली काय आहे ? याविषयी आम्ही पूर्णपणे अनभिज्ञ होतो. आपल्याला दिल्लीला जायचे आहे असे आम्हाला सांगण्यात आले होते. म्हणून आम्ही सर्व बांधव दिल्लीला पोहचलो. आम्ही जेव्हा प्रथम इंदिरा गांधी राष्ट्रीय कला केन्द्रावर पोहचलो तेव्हा तेथील दृश्य बघून तर आम्ही आश्चर्यचकितच झालोत. तेथे संबंध भारतातील विविध जमातीच्या आदिवासींना जवळून पाहण्याची, त्यांची भाषा ऐकण्याची, त्यांची परंपरागत वेशभूषा-केशभूषा बघण्याची जी दुर्मिळ संधी आम्हाला मिळाली, त्यामुळे आमच्या ज्ञानात अधिकच वृद्धी झाली.

तत्पश्चात झालेल्या सभेत एका अधिकाऱ्याने जंगलाच्या जमीनीसंदर्भात चांगले मार्गदर्शन केले. या जमीनी, जंगल आमच्या मालकीचे आहेत, त्यावर कुणीही अधिकार करू शकत नाही. त्यांच्या या गोष्टीमुळे मी निश्चय केला की आपण गावागावांत जाऊन आदिवासींना त्यांच्या हक्कासंदर्भात जागृत करायचं.

त्यानंतर संपन्न झालेल्या सांस्कृतिक कार्यक्रम खरोखर अद्‌भूतच होता. हा ठेवा आम्हाला जोपसायला हवा, त्याचे संवर्धन करायला हवे. हा संदेशच जणू त्या कार्यक्रमातून मिळाला.

तसेच दिल्ली केवळ नागरी लोकांचीच नाही तर आदिवासी लोकांची सुद्धा आहे, हे प्रत्यक्ष दिल्ली बघितली तेव्हा लक्षात आलं.

आपली जी आज दुर्दशा झालेली आहे, त्याला जबाबदार कोण ? आपण ज्या भूमिवर उभे आहोत, त्या धरतीमातेचे जतन-संवर्धन-रक्षण हे आपले कर्तव्य आहे. त्यात प्राणही गमवावे लागला तरी हरकत नाही. सर्व आदिवासींनीच हे कर्तव्य लक्षात घ्यायला हवे त्यांच्यासाठी, त्यांच्या चिमुरड्यांच्या अस्तित्वासाठी. आज आपण हा लढा दिला, धरतीमातेची सेवा केली तर पुढची पिढी आपलं नाव स्मरणात ठेवेल.
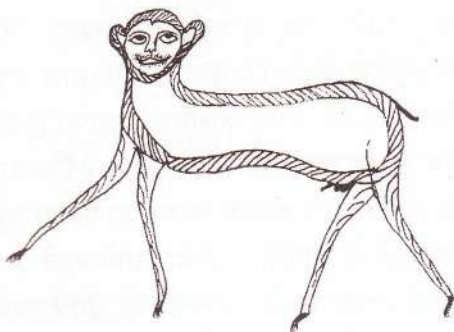
भाषा : पंचमहाली भिली

गोमडुं अंधसरधा अन देजपरथा वारू नी जोये

पंसमाल जिल्लामां ता. ८-०४-०५ ना दने तांण ग्राम विकास केन्द्रनुं उदघाटन डॉ. गणेशदेवी साहेबना हाथे करवामां आयुं ई परसंगे कानजीभाई पटेल, एकता परीषदना कार्यकर्ता श्री मनोजभाई, तालुका परमुख अने आहे पाहेनी गाम पंचायतुंना सरपंस, ग्राम विकास केन्द्रना कार्यकर भाई बेनु, आहे पाहेनां वीह गाममांथी आवीला आदिवासी-विचरती-विमुक्ति जनजाती तीमज अन्य भाई बहेनुए हाती मळीने आ कार्यने सफळता पुरवक पार पाड्युं.

आ आख्खा कार्यक्रममां वास्तुवमां गाम केवुं होवुं जुग्ये, गांमनो विकास कीवी रीते करीए तो आपडा गामना भाई बेनो एकवीसमी हदीमां कीवा आयुजनोथी टकी रीहे ईना ईपेर जुर दिवामां आयुं.

आख्खा कार्यक्रममां पेलां ग्राम-विकास केन्द्रनो अरथ हमजाव्यो, जीमां गामडांना आपडाज माणसो पुत पुतेनो विकास कई रीते करवो? आ परसन आपणने घणो भार लागे से. पुण उडाणथी जुवा जग्ये तो आपणा ज गामना परसनने जाते हमजी अगेड आववेनो प्रयत्न करहु तो विकास करी शकासे. आज हुदी घणोवदो आदार बीजा ईपेर राख्खवाथी ते सेख्ख चह्लीना(मशकरी जेवा) जेवा बण्या तेमां आपडो वख्खत आन नाणां वेडफायां से. ईतेर विकासनुं माध्योम पुतेना गामथई करीये तो आवनारी पेडीने प्रोत्साहन मळहे. आपु जाणये से के आजादीना पसाह वरह जातां रह्यां से, सरकार परजा हारू घणीयु युजना बणावे से, सतां हमाज अगेड आवतो नथी पुण पसाडी रीतो जाय से. जी मळेसे ईते समाजना अगेळ पडता माणहुज ईनो लाब ले से. ने आपडा माणहु ईनी पसेड आंदळी दोट मीले से. येकते अभण, गरीब सतां सारी वहाली वस्तु मीली आ युजना पसेड आंदळी दोट मीले से. सरकार घणुं ताजु काम करे से पुण ई अडदे रस्तेथुं वळांक लीले से.

गामडांनो विकास करवो वे तो आपडे हाते मळीन काम करहुं तो घणुं बदु थाहे. सरकारने राहत थाहे, काम ना करीए तो आपडी जमीन दनी दनी टूकी थाती जाय से. पसी ईवुं बणे के आपडी पासली पीडी हारू मकान बांदवा जमींन हशे. एक बाजु ख्खरसा वदे, बीजी पाहे मोगवारी, आपडे हुं करी हकवानां? पुण गाम विकास केन्द्र द्वारा एक नवो वस्यार आपडी हामे मिलवामां आयो से. ती ई के आपणो विकास आपडा हाथे करवो. गामडांमां एकता ख्खुटारिवाजो, वहेम, वगेरेने सुडवा पडहे. नही ते आपडा भाई भाई नही रहेने आपडा बाप दादानी महामूडीने वारसो से ते पळमां वेर विख्खेर थाई जाहे. ईतरे आपडे बदा एक रीहु ने काम करहु तो दनियानी कुई ताकुत आपुणने नमावी ना सके.

होतांना दिसत आहे. कारण गावात ज्या वस्तु, साधनांची गरज आहे त्यांचा पूर्णतः अभाव जाणवतो. सावकाराच्या कर्जातून या वस्तू मिळवणे कठीण झाले आहे. यातून मुक्ती मिळण्यासाठी आपल्याला शासनाच्या मदतीची गरज नाही. फक्त आपल्या समाजात, छोटे बचत गट बनवून रोजचा फक्त एक रुपया जरी वाचवला तरी महिन्याचे तीस रुपये होतील. दहा व्यक्तींचा एक बचत गट बनवून आपली बचत बेंकेत आपल्या बचत गटाच्या नावावर जमा करावी. यामुळे सर्व स्त्री पुरषांना बचतीची सवय लागेल. संघटीत राहण्याचे महत्व कळेल. आपल्याला जे व्यर्थ खर्च करण्याची सवय आहे. ती मोडेल. अशा प्रकारची बचत जर केली तर त्याचा लाभ आपल्या मुलांच्या शिक्षण व भविष्यासाठी करता येऊ शकतो. यासाठी शेत जमीन किंवा दागिने सावकाराकडे गहाण ठेवून व्याजाने कर्ज घेण्याची गरज पडणार नाही. आपल्या समाजाच्या वाईट प्रथा-रुढींवर सुद्धा आपल्याला बंधन आणावे लागतील. तेव्हाच आपण पूर्णतः कर्जमुक्त होऊ शकतो.

रोगमुक्ती

गावात सार्वजनिक स्वच्छतेचा अवलंब करून आपण गाव रोगमुक्त करु शकतो. सरकारी दवाखान्यांकडेही लक्ष द्यावे लागेल. गावामध्ये डॉक्टर, नर्स येतात की नाही हे पाहिले पाहिजे. सरकारी दवाखाना जर दुर असेल तर सगळ्यांनी मिळून शासनाकडे मागणी करुन गावात छोटे रुग्णालय सुरु करावे. म्हणजेच प्रत्येकाला गावातच प्राथमिक उपचार मिळू शकेल.

उपासमारी पासून मुक्ती

आपण सगळे मिळून उपासमारी पासून मुक्ती मिळवू शकतो. ह्या करीता आपले सर्व बंधू भगिनींनी एकत्र येऊन मंडळ बनवावे. या मंडळाद्वारे सगळ्यांनी थोडे थोडे धान्य एकत्र करुन 'धान्य कोष' (Grain Bank) तयार करावा लागेल.

ज्या वेळेला एखाद्याला गरज पडेल त्या वेळेला त्या कुटुंबाला त्यातून धान्य देता येईल. जेव्हा पीकांची कापणी होईल तेव्हा तेवढेच धान्य पुन्हा त्या व्यक्तीकडून परत घेऊन धान्य कोषात जमा करता येईल. त्यामुळे वेळेप्रसंगी लागणारे धान्य विकत घ्यावे लागणार नाही. वाचलेला पैसा शेतीवाडीवर खर्च करता येईल. व त्यांतून अधिक उत्पन्न मिळवून धान्य कोषातून उसने घेतलेले धान्य पुन्हा परत करता येईल.

अज्ञानापासून मुक्ती

गावातील कोणताही व्यक्ती शिक्षणापासून वंचित नसावा. त्यांना लिहीण्या वाचण्याचे ज्ञान असावे. त्यामुळे त्यांची व्यवहारात फसवणूक होणार नाही. या करीता *गावातील सुशिक्षित व्यक्तींनी साक्षरता वर्ग* चालवायला पुढाकार घ्यावा.

शोषण मुक्ती

गावात सर्व सामान्य गरीब आदिवासी, दलीत वर्गाचे कायम शोषण होत असते. अशा वर्गाला आपल्या अधिकारांची जाणीव करुन देऊन, शोषण मुक्त समाज निर्मितीचे काम आपल्याला करावे लागेल.

बीजु के गामडांना आपडा भाईबंदुनी आर्थिक परिस्थिति ताजी नथी, ई प्रकार पडता दीवामां बुडीला होयतो आपडोज भाई व्यसनमां जातो रे से. ईन बीजो कुई मारग हुजतो नथी. आपडा केन्द्र द्वारा आनो उपाय से. आपडी पाहे से. आवोकमांथी थुडोक भाग व्यसन करी ई बचत आवनारां वरहुमां मुडुं रूप थाये से. ई बसत आपडा बाळकुना भणवामां खीतीना काम हारू, कुई उद्योग धंधो करवा काम लागहे. बसत नी टेव नथी तो हवे आपडे बसत करवी पडहे. कर्या प्रकार छुटको नथी अने ना करीए तो आपणुं से ई पुण खुई नाखवेना ईतरे उठो जागो अने ध्येय प्राप्त ना थाय तां हुदी एकता नामना रामबाणने पकडी अगेड वालीए.

ग्राम विकास केन्द्रोमां नीसे परमांणेनी युजनाउ से.

(१)भंडोळ फळिया(२)अनाज बेंक(३)अनौपचारिक स्कुल(४)पाणीनी मंडळी(५)मधमाख्खी उछेर(६)ओर्गेनिक खेती(७)निवेड.

आ बदी युजनाउ ग्राम-विकास केन्द्रमां आवे से. ईमां एकता, वहेम अंधश्रद्धा, खुटारिवाज, जुनी नीया पदती वगेरेनुं काम साले से ईनुं खरूं मार्गदर्शन आ ग्राम विकास केन्द्रपाहेथी मळे से.

मूळ लेखाचा मराठी अनुवाद

अंधश्रद्धा व हूंडाप्रथा

पंचमहाल जिल्ह्यात दिनांक ८-४-०५ रोजी तीन ग्राम विकास केन्द्राचे उद्घाटन डॉ. गणेशदेवी यांच्या हजेरीत झाले. या प्रसंगी कानजी पटेल, एकता परिषदे कार्यकर्तेमनोजभाई, तालुक्याचे सदस्य, सरपंच, ग्राम विकास केन्द्राचे कार्यकर्तेआणि आजुबाजुंच्या २० गावाचे गरीब बंधू भगिनी एकत्र आले होते. आदिवासी व विमुक्त जातींच्या लोकांनी मिळून हा कार्यक्रम उत्कृष्ट रीतीने पार पाडला.

या कार्यक्रमात गावाचे स्वरुप कसे असावे, एकवीसाव्या शतकात गावाचा विकास कसा करता येईल या विषयांवर सविस्तर चर्चा करण्यात आली. शासनाकडून वेगवेगळ्या प्रकारच्या योजना चालत असतात. परंतु त्या गावापर्यत पुर्णतः पोहचत नाही. गावापर्यंत फक्त योजनेचे नाव येते आणि थोडीफार शासकीय अनुदान. व तेही योजना कागदावर. या प्रक्रियेतच गावाचा अधिककाधिक वेळ व पैसा अनाठायी खर्च होतो. त्यापेक्षा आपला विकास जर आपणच केला, तर शासनावरही जास्त ओझे होणार नाही. आणि लोक पैशांच्या दुर्व्यवहार करतात तेही बंद होईल. या करीता प्रत्येक समाजाला संघटीत होऊन काम करावे लागेल. गावाचा विकास करायचा असेल तर आपल्या सर्वांना सर्व मुद्यांचा प्रामुख्याने विचार करावा लागेल.

कर्जमुक्त गाव

गाव कायमी कर्जमुक्त झाले पाहिचे. आज गाव जास्तीत जास्त कर्जबाजारी

यातील मुद्दे लक्षात घेऊन आपण गावाचा विकास करु शकतो. पंचमहाल, दाहोद जिल्ह्यात समाजात हुंड्याची जी प्रथा आहे ती अतिशय वाईट आहे. अशा प्रथा व अंधश्रद्धा तोडाव्या लागतील. त्यांचा आपल्या समाजावर फारच वाईट परिणाम होत आहे. ह्या प्रथा बंद करण्यासाठी आपल्या सर्व बंधू भगिनींना संघटीत व्हावे लागेल.

कार्यक्रमाच्या समारोपात डॉ. गणेश देवी यांनी समाजात एकात्मतेची गरज असल्याचे सांगितले. ज्या समाजात एकात्मता नाही तेथे शांती नसते. त्याकरीता आपल्याला संगठीत होऊन समाजातील लोकांना एकाच मंचावर एकत्र आणायचे आहे, हाच ग्राम विकास केन्द्राचा प्रमुख हेतु आहे.

भाषा : गरासिया

रामपुरा वडला साथे वार्तालाप

प्रश्न : आवोरा रॉम रॉम! केठा हा आवो हो? थेमरे नॉम हुं हीं?

उत्तर : आजजा रॉम रॉम सायेब. मु तं रांमपुरा हॉ आवा हां. मार नॉम तं धनाभाई भवनाभाई गमार. मार आई कं नॉम थावरी बेन.

प्रश्न : धनाभाई, थँमरे केतरा भाई नं केतरी बेन हीं? भँणीयारां केतरां हीं?

उत्तर : मार पांस भाई नं पांस बेंने हीं. तीन भाई भँणीयारा हें. बेंनो भणीयारी नँ हीं.

प्रश्न : ओ..ओ.. वाहरूं कटुम हीं. थामां केतरे हुदी भँणीयारा हॉ?

उत्तर : में कॉलेझ हुदी भणीयारो हुं. मार काकाअे हुजायुं भँणवारूं. वो आगेळ भणीयारो हो तो अे तो मोईन आगेळ भणवारी हीखामेण आह्ले. मार वात मार बेंने ने माँनी, भणीयारी नँ हीं.

प्रश्न : थेमां आगेळ हीअ न भँणीया?

उत्तर : मार घर पैंह्ये नँबळुं होतुं. उह भणीया पैंह्या घँणा हॉवे. उह मुं न भणीयो पँहण हावां मु पासुं विसारूं हं.

प्रश्न : थेमां आह्ल हु काँम कँरो हो.

उत्तर : हामां आह्ल सोहरीयांर आसरणमांय सेवारू काँम कँरां हां.

प्रश्न : थँमरे भाई नं बेंनो हु काँम कँरां ही? केतरी झमीं हं?

उत्तर : मार बे भाई भणी हीं, बे भाई खेतीम मँदद कँरावी हीं. पनर वीघा झमीं हं. पाँणी नें हें.

प्रश्न : थेमांई खेते केरता आवरे हं?

उत्तर : हं मांई खेते कँरता आवरे हं नं मांई हारूं काँमे आवरे हं. काँममां शँरम नँहीं.

प्रश्न : थेमां पणीझारो हो? थेमां भणीयारी बायरे हीय न मळझी?

उत्तर : हं मुं पणीझार हं मांई भणीयारी बायरे मँळती हाँती, पँण मांही नोकरी नँ मेळी. मार घरे खेती काँम करवारू होवे. अँभण बायरे काँम कँरे नं भँणेली खेती काँम नँ कँरे. अेथे मां भणीयारी बायरे नँ कँरी हमरे भँणेली सोरीओ ओसी हं.

प्रश्न : तें सोरी भणवारी थँमरे हु मतलोक हं?

उत्तर : सोरी भँणे, मोटी थाहे अेतरे पेस पण्यावो ईणांरे सोरां सुदारे. बदा सोरां न भँणावे, आगँळ आवे. मुं मांनुं हीं के सोरा न ठेठ लगण

भँजावो, पेस पण्यावो. सोरींआं ने भँणे तेण लगण गराहीया नँ सुदरे.

[illegible] : थेमरे केतरी गाय, डोबे, बाखरां हीं? उणाळं दूधकं हुं कँरो?

[illegible] : हमरे सार गाय, बे डोबे, पनरे बाखरो हीं बादाक पांस लोटी दूध होवे. खाता वेदे उणारी हामां साह कँरा डोला नँ हाँवे उणारे घेर लोटी लोटी साह आलां.

[illegible] : थेमरे गांमे डेरी हं? डेरी हु थेमरे गांमरां न मांणहोने केया केया फायदा होड्या?

[illegible] : हमरे गांमोमांय डेरी हं नँ डेरी हु हमरे गांमेवाळांई खूब लाभ होड्यो. खांणे मेळे, ठावो, भाव मेळे, पनरा दँ ने पैंहयां मेळे, गाय, डोबे, काटी, बाखरां हार दवा मेळे उणहो घेणो फायदो हाँड्यो हं.

[illegible] : खेते करेहं उणांर लोठां होवा झोईझे. थामरे हु मतलोक हं?

[illegible] : खेते करे हं उणांर लोठां होवणां झोईझे लोठां हु खातेर मेळे अे खातर खेतरे म खातरे खेती हारी हॉवे. ओतरे खर पँण मेळे गाय, डोबानं मोटो हॉवे केल्यांपाडां वेसे, पैंहया मेळे.

[illegible] : आज हँमरी सरकार हं. थमरे गांमेमाय सरकारी काँम हीडी ही नँ लाभ होड्यो हे?

[illegible] : हमरे गांममांय सरकारी काँम होड्यां हं सरकारी काँमे ही झेणार घरे न होतां उणार घरे कीदां, पाका रोर कीदा, तँळाव, सेकडेम कीदा, उहो घणो फायदो होड्यो हं.

[illegible] : थेमरें गांमेमांय केई केई रोग वदारे थाय हीं? थामां ऊणा रोगोंई मटावा हु हु केरो हो?

[illegible] : हमरे गांमेमाय ताव, पेट हुईआ, हुलकवा, मोतीसरो, टीबी, घांह, कँजवा हरखा रोग वदारे थाय हं. देसी दवा कँरवा म आवी हीं, पेहला ऊ मेटे तें मोटे दँवाखाणे झाय. पैंहया न होते, घँणा मांणहो अेरांन थाय. गांममाय दँवाखाणु नँ ही.

प्रश्न : थेमरे गांमेमांय केई केई खँराबी हं? तँ उणाई दूरे कँरवा थामां हु कहाँ हाँ?

उत्तर : हमरें गांमेमाय दारू परेहे, मांणहो पीअे हे, मांहमांह कूटाय हं, वेरे वदे हं, मांदे परे हे, गुटका तँमाखु वदारे खाय, सोरीओ नं बैइरि खाय, दारू, गुटका–भांग वपराझी हं मार ते ईह केहेवु हें के अँभण–अगनांन मांणह ई वायरे ईणारा नुकसान झाणतो नँ हीं, अेणांन हमझणरी झँरूर हं, झे झे गांमेमाय वसणवाळे वसतु वपराझी ही. उणारे गांमेमाय हमझण आले. मार घरे नुकसान कँरवावाळी वसतु वपराझी नँ ही.

प्रश्न : थेमरे समाझमां बे–सार बैराओ राखनार हं? ऊणामाय थांमां हुं मांनो हो?

उत्तर : आगली बैरीन सोरा न होवे, सोरूं अेकस हॉवे, झेणार झमीं नं माल वदारे होवें नं घरकांम करवा वाळां ओसां होवे, ऊणारा बीझी बैरें आंणे वो ने बे–तेण बैरे हाँवे ऊणारे दसे–बारे सैया हॉवें. ई भेगा मेळे न घरे काँम केरे झगरा वेळे घरना सैया काँमे लागे आगँळ वाहरू हाँतु, अेवे ओसु हं मुं ई हुं मांनुं हु के घरे वेवसथा होवे, सैयो–सोरी नँ हाँवे, नं झरूर हाँवे, तो बीझी बैरे लावणाम वांदो नेंई.

प्रश्न : थेमरे गांमेमाय भँणवा ओसा के हं?

उत्तर : आगँळ गांमेमाय के आझुबाझु नेहाळ नँ होती लोख बीता के भणवारे नाँमे लडवा मेले. झगळमां हताता रेंता, कोईन नँ मेळता भँणवारा फायदा नँ झांणता झगळमां खावा–पीवान मँळतु, शिकार, रूखना, फळां खूब होते गांधीराझ होवे हमरे मांणहो नं लाभ नँ लीतो. गमीतो भँणवा लागा, आगँळ वदा न पैहयावाळा होवे आझ मोटा सायेब हं, हमरे लोख हमझीन भँणवा मोकले एवी हमझीण आले होईए.

प्रश्न : थेमरे लोख संसकरती कं के झांणो हो?

उत्तर : हमरे लोख संसकरती भीलोरा झेवी हं. हँमान हँमरी वातेरू घँणुं मांन हं. हँमरी पांहे पाँण मुटेक वरहांरू धँन हं. हँमरे साधन भोयाओनं पांहे घँणी घँणी केमती वाते हं. पाँण घँणी दखेरी वाते ए हे के हँमारी ऐ वातु नं भेळी कँरीनं ऊणा झगने वेताळवावाळो कोई केसली ओणी तेरती पेर नं आवो हेमां घँणा घोखेरावाळा गांमोमांय रहो हां. झगळला हेझार मँझो आवे हं. ऐवो तो झग बदलो हे. कोई सेतारवारू नें मेळु, ऐथे गराहिया भणियारा नेही. बारा नें पेरा. हँमां हमझण के आवे, थेमा झांणो हो के हेमरी वेसती ओसी हं, भीलोरी वॅसती घॅणी हं. हमरे–गराहिया अबाझी–आबुरोर वीरळपर मँझीकरां गांमेमां रॅहां हां. हॅमो ऐंसल राझभूत गराहिया हां. ऐहां बारा नेही झाता. ऍवे हमरी हमझण

आवे हं. हॅमारे ओठे टीबी नेही, पॉण रेरिया हं. रेरियाम वाते हांमळां हां. भीलोरी वातु आवे हे, पॉण हॅमरे गराहियारी वाते रेरियाम आवते नेही. हॅवा हॅमो गीतो गाईतो, वाते-कोणीओ केहां, भझन गाईतो. हॅमां हु हु केरा, उणेरी वाते के हां. हॅमारू नासवारू भीलोही फेर पॅरिहे, हॅमो वासां, वॅनारसां, लाख्खरा न भारारी मुरते बणावे, सितरां सितरे, हारू आवरे हे. थेमां हेदा हेदा आवो, हॅमा घॅणी हारी केळा करहां.

[illegible] मराठी अनुवाद

संवाद

(धनाभाई भवनाभाई गमार (सोखला गरासिया) यांच्याशी झालेली चर्चा)

[illegible] – राम राम. कुठून आलात ? आपले नाव काय ?

[illegible] – राम राम, मी रामपुरहून आलो आहे. माझे नाव धनाभाई भवनाभाई गमार आहे. माझ्या आईचे नाव आहे थावरीबेन.

[illegible] – धनाभाई आपल्याला किती भाऊ-बहिणी आहेत ? त्याच्यातले किती शिकलेले आहेत ?

[illegible] – आम्ही पाच भाऊ व पाच बहिणी आहोत. तीन भाऊ शिकलेले आहेत पण बहिणी अशिक्षित आहेत.

[illegible] – वाह, आपला परिवार मोठा आहे ! आपले शिक्षण किती ?

[illegible] – मी कॉलेज पर्यंतचे शिक्षण प्राप्त केले आहे. माझे काका शिकलेले होते, त्यांनी मला पुढच्या शिक्षणाची प्रेरणा दिली. मी शिकलो परंतु माझ्या सारखे शिक्षण बहिणींनी घेतले नाही म्हणून त्या सर्व अशिक्षित राहिल्या.

[illegible] – आपण पुढचे शिक्षण का नाही घेतले ?

[illegible] – आमची आर्थिक स्थिती खराब आहे. पुढच्या शिक्षणासाठी खूप पैसा लागतो म्हणून शिक्षण घेऊ शकलो नाही. आता पुढच्या शिक्षणासाठी विचार करत आहे.

[illegible] – आपण आता काय काम करता ?

[illegible] – मी मुलींच्या आश्रमशाळेत सेवा देतो आहे.

[illegible] – आपले भाऊ-बहिण काय काम करतात ? शेत जमीन किती आहे ?

[illegible] – माझे दोन भाऊ शिक्षण घेत आहेत. दोन भाऊ शेती करतात. तीन बहिणी आपल्या सासरी आहेत व दोन बहिणी शेतीकामाला मदत करतात. आमची [illegible] एकर जमीन आहे, पण पाणी नाही.

[illegible] – आपल्याला शेती काम येते का ?

[illegible] – हो, मी शेतीकाम समजतो. मी शेतीसंबंधीची सगळीच कामे करु शकतो.

कोणतेही प्रकारचे काम करण्यास मला लाज वाटत नाही.

प्रश्न : आपण विवाहीत आहात ? आपल्याला शिक्षित पत्नी शिक्षित का नाही मिळाली?

उत्तर : होय, मी विवाहीत आहे. मला शिक्षित पत्नी मिळाली असती पण मला नोकरी नाहीये. माझ्या घरी शेती आणि पशुपालन करण्याचे काम होते व अशिक्षित स्त्रीच ही कामे चांगली करु शकते. शिक्षित बाई शेतीकाम करणार नाही. या कारणास्तव मी शिकलेली बाई पसंत केली नाही. आमच्याकडे तसेही मुलींमध्ये शिक्षणाचे प्रमाण कमी आहे.

प्रश्न : मुलींच्या शिक्षणाबद्दल आपले काय मत आहे ?

उत्तर : मुली शिक्षण प्राप्त करून, वयात आल्यानंतरच त्यांचे लग्न करायला पाहिजे. तरच ती आपल्या मुलांना चांगल्या प्रकारे शिक्षण देऊ शकते. मला वाटते की, मुलींना खुप शिकवावे, शिक्षण पुर्ण झाल्यानंतरच लग्न करावे. जोपर्यंत स्त्री शिक्षित होत नाही तोपर्यंत 'गरासिया' समाज कधीच पुढे येणार नाही.

प्रश्न : आपल्याजवळ गायी, म्हशी, बकऱ्या किती आहेत ? त्यांच्या दुधाचे काय करतात ?

उत्तर : माझ्याजवळ चार गायी, दोन म्हशी आणि पंधरा बकऱ्या आहेत. सगळ्यांचे मिळून रोजचे पाच लिटर दुध मिळते. जास्तीच्या उरलेल्या दुधाचे दही, ताक बनवितात आणि आसपास ज्याच्याकडे दुभती गाय, म्हैस नाहीये त्यांना लिटर दोन लिटर ताक देतो.

प्रश्न : आपल्या गावात डेरी आहे ? डेरीपासून आपल्या गावातील लोकांना किती लाभ होतो ?

उत्तर : आमच्या गावात डेरी आहे. डेरी पासून गावकऱ्यांना खुप लाभ होतो. डेरीमुळे कामधंदा मिळतो, दुधाची चांगली किमत मिळते, पंधरा दिवसाआड दुधाची रकम मिळते. गाय, म्हैशी, बैल, बकऱ्या आजारी पडल्या तर कमी किंमतीत औषधे मिळतात. असे बरेच फायदे होतात.

प्रश्न : शेती करणाऱ्यांकडे गुरे असला पाहिजे, आपला विचार काय आहे ?

उत्तर : शेती करणाऱ्यांकडे गुरे असली पाहिजे. गुरांपासून शेण मिळते. शेणा मुळे शेती चांगली होती. चांगले उत्पन्न मिळते आणि चांगला चारा मिळतो. ज्यामुळे वासरे मोठी होतात व त्यांना विकून चांगली किंमत मिळते.

प्रश्न : लोकशाहीमध्ये आपल्या गावात सरकारी कामा मुळे किती लाभ झाला आहे ?

उत्तर : आमच्या गावात बरीच सरकारी कामे चालतात. ज्यांना घर नव्हते, त्यांची घरे बनविली, गावात पक्के रस्ते झाले, विहीर, गाव तलाव पाझर तलावही झालेले आहेत. अशा विविध कार्यामुळे बराच लाभ झालेला आहे.

प्रश्न : आपल्या गावात कोणत्या रोगाचे प्रमाण जास्त आहे ? या रोग निवारणासाठी

काय करतात ?

उत्तर : आमच्या गावात ताप, वांत्या, पोटदुखी, टायफोईड, क्षयरोग, खोकला, त्वचारोग इत्यादींचे प्रमाण जास्त आढळते. प्रथम घरघुती औषधांचा वापर होतो. जर बरे वाटले नाही, तर शहरात मोठ्या दवाखान्यात औषध घ्यायला जातो. पैशांची व्यवस्था नसल्यामुळे खूप लोकांना त्रास होतो. औषध घेण्यासाठी पैशाची सुविधा झाल्यानंतर औषध आणतात. गावात दवाखाना नाही.

प्रश्न : आपल्या गावात कुठले व्यसन आहेत? त्यांना दुर करण्यासाठी काय करतात ?

उत्तर : आमच्या गावात दारुबंदी आहे. तरी लोक दारु पितात त्यामुळे भांडणे होतात, आपसात वैर निर्माण होते, गुटखा, तंबाखू पण खातात. आता हे व्यसन मुलीं, महिलांपर्यंत पसरलेले आहे. ही माणसे दारु, तंबाखू पासून होणाऱ्या नुकसानापासून अजाण आहे. त्यांना समजवण्याची आवश्यकता आहे. ज्या गावात व्यसन करणारी माणसे आहेत त्यांना या नुकसाना बद्दल समजाविले पाहिजे. माझ्या घरात कोणत्याही प्रकारचे व्यसन नाही.

प्रश्न : आपल्या गावात भांडणे होतात ?

उत्तर : होय, आमच्या गावात भांडणे होतात. आम्ही समजावतो. पण समजायला तयार नाही. भांडणामुळे खुप नुकसान होते, व्यक्ती मरतात. वैरीचे वैरी वाढत जातात. हे बंध व्हायला पाहिजे. जर हे बंद झाले नाहीतर समाजाचे खूप नुकसान होणार आहे.

प्रश्न : आपल्या समाजात बहुपत्नी वाले आहेत. त्याबद्दल आपले मत काय ?

उत्तर : जर पहिल्या पत्नीला मुल झाले नाही, एकच मुलगा वा मुलगी असेल, ज्यांची शेत जमीन जास्त आहे आणि काम करणारे कमी असतील. तेव्हा दुसरी पत्नी आणली जाते. दोन-तीन पत्नीचे दहा बारा मुलेमुली होतात. हे सर्व मिळून घरात काम करतात. एखाद्या बरोबर जर भांडण झाले तर त्या वेळी सर्व परिवार त्यावेळी कामी येतो. पूर्वी असे खूप होत होते. पण आता पुष्कळ कमी प्रमाण झाले आहे. मी असे मानतो की घरात साधन संपत्ती असेल, एकही अपत्य नसेल आणि अत्यंत आवश्यकता असेल तरच दुसरे लग्न करायला पाहिजे.

प्रश्न : आपल्या गावात शिक्षणाचे प्रमाण कमी का आहे ?

उत्तर : पूर्वी आमच्या किंवा जवळच्या गावात शाळा नव्हती. आमच्या पुर्वजांना भिती वाटायची की जर मुलांना शिक्षणासाठी पाठविले तर सरकार त्यांना लढाईला पाठवतील. माणसे जंगलात राहत होती, शिक्षित व्यक्तींशी त्यांचा संपर्क नव्हता. शिक्षणामुळे होणारे लाभाविषयी त्यांना माहिती नव्हते. जंगलात खाण्यासाठी पुरेसे प्रमाणात अन्न मिळत होते, शिकार, फळ, फुल इत्यादी भरपूर प्रमाणात मिळत होते. स्वातंत्र्याचा लाभ आम्ही घेऊ शकलो नाही. डूंगरीभील

शिकल्यामुळे त्यांचा खूप विकास झाला व ते आपल्या मुलांना शिक्षणासाठी पाठवू लागले आहेत. आता मुले शिकू लागली आहेत.

प्रश्न : आपण आपल्या संस्कृतीबद्दल काही सांगाल का ?

उत्तर : मला आमच्या संस्कृतिबद्दल काहीच माहिती नाही. आमची माणसे नाचण्यात, गाण्यात आणि वाजविण्यात खूपच प्रवीण आहेत. गाणी गातात, नाचतात, साधु माणसे चांगली भजने म्हणतात. आम्ही कोटेश्वर, अम्बाजी, सीयावा या ठिकाणी यात्रेला जातो. तिथे जाऊन आम्ही नाचतो, गातो आणि खूप मजा करतो.

भाषा : डुंगरी भिली

सापेली सोपरी

आवा काठा मारगे झाईन भीलांना गीतां–वारता होधवा अनं मेळववाही कई हुं मळु? आवो सवाल हेंलमा थाय. ऍणी वेळाअे ऐक मोटा मननागानारानी ध्यानमा सेत आवे हें. १९८७ ना टाढ(जान्युआरी)ना मईनाना आणंद आलता भर थारोरे 'डुंगरी भीलोना देवियावाळाना अरेलाः नवलाख देवीओ अने करमीरो' सॉपरी ब्रारी पर्या पेस मार अरेलानो दांनी काका राझा न ओणी सोंपरी आलवा अनं माथाही) देवानो भार उतारवा पॉस मउरा गॉम झई रो अतो. हरदो सोवनी मिलाना सालवाही खुस्सी हो खल्लाटा मारतो अतो. मगरावाळी वाटे 'बिल्यावाळु बेळु' अडोली अगळ ऍंडो त्यॆंर ऐक पाँगे लगरातो काळा खोरियानो भोटो भील मंनो मळो. मार अरेलानो गानारो कॆंर हें के नहीं, ऍंण झॉणवा सवाल करो, काको राझे कॆंर हें? पेस ऍंणानी हाँमु झोवु. अमां अेक बीझाही सेतराया अें, उन ऐक बीझान झोता ठग मग ऊपा रई गा! थोरी वारतो हुं बोलावुं ऍंणी पाँण हुझ नीं सकी. पेस काको राझो बोलो, ''पाई पगा थुं?'' पेस वाट वीसमास बेही गा. बे अरह पेस आझ खेर(खेड ब्रह्मा) ही पनर गाउ दूरा बिल्यावाळा वेळाना ढोके अम्मार वणझॉणो भेटो थई गो'तो. कोंणा आणंद ही बेयांनी आँखो वेंहरी. कॆंणा अरही मारा खपे आथ पपाळीन पूसु, ''कें झातो?'' ''तनं मिळवा!'' में कउ. ''अजप उं तो अरेला नहीं गाई हकतो!'' ऍंणा पेस सियार मईना मटोडा गाँमना ढाक्तरवी हपाळही अेझा हाझा था'ता. पाँण अेक पाँगे खोर रेई गेई'ती. में अेनाज गाधेला अरेला नी सापेली सॉपरी थेलामाही काटीन आथमा आली. अेनाज मखमाही सबदा नेंकळी परा, ''आई! हा! हा! साँपरी पर तो नख्या उंस हुं के?'' काका राझा साँपरी उपेंरनुं मखपाँनु नवलाई अनं आणंदही फेरवी फेरवीन झोवा लागा अनं केंवा लागा, ''माररा खोलकं हें ने! उंस हुं ने! पेलो बेठो हें मोनो लखो हें ने!'' ऍंणी साँपरी उपेंरनां सितरांनां नाँम पारवा लागा अनं मार अणिको ऍयाना मख पर फेलायेला सोवना आणंदन पीवा लागी. काका राझा साँपरी खोलीन अक्षरो झोवा लागा पाँण अणभणता नरी. थेलामाही बीझी साँपरी बारी काटीन ऍंणाऐ गाधेली लीटीओ वाँसी हपळावीः

हवी नवरातनो दन आवो...

बाईओ...

हवी नवरातनो दन ऐ...न आयो हें...

ऍयानी गाधेली स लीटीओ साँपरीमाही हॉपळीन, गद्दा मख उपर सेतन आवी काकाराझा खुस्सीहा खल्लाटा मारता अगळनी लीटीओ गावा लागाः

सुंदर सरावटी वात सोळ हें...बाईओ...

होनाना पारणे रमणा ऐ...न लागी हें...
होनाना...कांबीऐ रमत मॉडे हें...बाईओ...
होनाना पारणे रमणा ऐ... न लागी हें...
झुग तो झाहें न नेंसोणी...बोले हें...बाईओ...
झुग झाहें...नेंसोणीओ...रे बोल हें...

उं ऐंणान मख्ख उपेंर आवेली खुस्सीन पॉमतो अतो नं मारो हरदो संतोकही किलोल करतो'तो. मनं लागु के अवण मार किया सॉदरनी झरूर अती! केंणी पीढीओनी हगरी राख्खेली मांघी मूरी, ऐंणान स वियाझ हाथे पासी मिळी अती, अनं मार मेंमत फळी अती.

थोरी वेळना विसरॉमा पेस अमां बेय धेंमें धेंमें ऐंडता, वातो करता मटोडा गॉम आवा. डागतर कनही ऐंणा वास्ते दवा लीती. झावानी वेळाऐं बीझा अरेलामा राग पुरावावाळा वास्ते हात सॉपरीऐं आली.

थोरा दन पेसे ऐणान फरी वार लख्खवानी(लकवानी)वेळ उपरी अनं ऐणा वेंकुटपरीना वासी था. लोकाई वेळाऐं उं पॉस महुडा गॉम गो. कळहा कुटुंमे ऐंणानी झंगीनी मेंठी वातो करी, अनं अमां दःख्खी थां. सेले काका राझाना एक दीकरे मनं कउं, ''पाई पगा, थारी सॉपरी तो बा होरीऐं राख्खी हहा हूतो. मार सैयो ऑणी सॉपरी वॉसतो त्येंर तो बा, मॉंदमाही पॉण ऊपो थातो नं केंतो, सॉंपरी हॉपळीन आहुय आवें नं नासुय आवें! ऐंणी वेळा मनं लागु के वननां ऑंणा गीतां-वारता भेळी करवामां गमावेलां झंगीना थोरां वरहां कोममा आवां हें.

<u>वरील लेखाचा मराठी अनुवाद</u>

'मुद्रित पुस्तक'

आदिवासी लोकसाहित्याच्या अशा दुर्मिळ आणि अतिशय खडतर संशोधन व संपादन कार्यातून मला काय विशेष लाभ झाला असा प्रश्न मला सहजच विचारला जातो. अशावेळी माझ्या माहितीतील एका उदार गायकाची मला आवर्जून आठवण येते. -

१९८७ च्या जानेवारी महिन्याच्या एका आल्हाददायक दुपारी 'डुंगरी भिलोना देवियाबालाना अरेला, नवलाख देविओ अने करमीरो' या पुस्तक प्रकाशनानंतर माझ्या परिचित राजाकाकांना ते पुस्तक देण्यासाठी व त्यांचे आभार मानन्यासाठी 'पाँच महुडा' गावी जात होतो. शिशिर ऋतुतील रम्य वातावरणात पदयात्रेच्या आनंदात चित्तवृत्ती उल्हासित होत होत्या. डोंगरी पायवाटेवर 'बिल्या' चा नाला ओलांडून पुढे येताच माझ्या समोरून एका पायाने लंगडत असलेला सावळ्या रंगाचा एक वृद्ध आदिवासी येतांना दिसला. माझे ओळखीचे राजाकाका घरी आहेत की नाही ? हे जाणून घेण्यासाठी मी प्रश्न केला.

'राजाकाका घरी आहेत का ?' असे विचारीत मी त्यांच्याकडे पाहिलं आणि आम्ही एकमेकांकडे आश्चर्याने पाहतच राहिलो. काही क्षणापर्यंत तर काय बोलावे हेच

पिढ्यापासूनची त्यांची संचित मौखिक संपदा आज त्यांना व्याजासकट परत मिळत होती. आणि माझी मेहनत फळाला आली होती.

थोड्या वेळाने आम्ही दोघे हळू हळू चालत-चालत मटोडा गावी गेलो. डोक्टरांकडून औषधे घेतली आणि निरोप घेते वेळी त्यांच्या सात सहकलाकारांना देण्यासाठी पुस्तकांच्या सात प्रती त्यांच्या सुपूर्त केल्या.

काही दिवसानंतर त्यांना पुन्हा पक्षाघाताचा झटका आला आणि त्यातच ते स्वर्गवासी झाले. त्यांच्या दशक्रिया विधीसाठी मी त्यांच्या गावी गेलो. तेव्हा त्यांच्या कुटुंबातील सदस्यांनी त्यांच्याकाही संस्मरणीय आठवणी कथन केल्या, त्या एकतांना आम्हा सर्वानाच शोक अनावर झाला. शेवटी निघतांना राजाकाकांच्या एका मुलाने मला सांगितले,

'भगाभाई, तुमच्या पुस्तकाला वडील नेहमी उशीखाली ठेवून झोपायचे. माझा मुलगा जेव्हा तुमचं पुस्तक वाचायचा, तेव्हा वडील आजारपणातून उठून उभे राहत, आणि म्हणतं... 'पुस्तकात लिहलेलं ऐकून हसूही येतं आणि नाचावसही वाटतं!'

.... या प्रसंगामुळे मला जाणवलं की या आदिवासी प्रांतातील समृद्ध मौखिक साहित्याचे संकलन करण्यात आयुष्यातील जी महत्वाची वर्षे व्यतीत झाली होती, त्यांचे आज सार्थक झाले होते.

•

दबाण खसेडो झूंबेशा कोर्पोरेशनान म्हारकु भीख मांगते कही दीए

२००४ म कोंग्रस सरकार का पहेला बजेट पड्या. उस–म गुजरात्ता खातर [illegible] कांई खास कड थीया अमदावादा कु ईस बजेटाम मेगासीटी जाहेर करी. ईस [illegible]ता के कारण अमदावादा कीया झूपडीयाँ हटाईकर रस्ते बड्डे कर–ण अन [illegible]याँ बील्डींगा बनाव–ण का काम युध्धा के धोरणगा व शरू होइ गया. ईस [illegible] के शरूआत्ताम ज गुजरात्ता के मुख्यमंत्रीआ के मतविस्तार यानी क [illegible]राम छेल्ले ४० बरस स न्हानीया झूपडीयम रहणेवाले साँसी लोग्ग कु [illegible]–स–वधा–र तकलीफ पडी.

[illegible] तो सन १९९८ स ईनकीया झूपडपट्टीयाँ ६ फेर–र टूट्टी गया. पण [illegible] –ता के बाद ईनकीया झूपडीयाँ जरा वधा–र फेरर टूट–ण लाग्या. [illegible] कू लेई कर में ईस बस्तीयान रहते अेक आशावादी जवान मुकेश [illegible] बात करी. मुकेशान अपणे टूट्टोडीयाँ झूपडीयाँ साम्म बेसी कर बात [illegible].

[illegible] कुल सात भाई ह म्हारे सात भाई–अ के पिरवार कुल ४२ माणस ह. [illegible] के अलग–अलग भग्गम रहते ह.

[illegible]हारे बाप–दादढे ऐक जग्या स दूसरे जग्या फीरूरी कर धंधा करते [illegible] उसी धंधेम लाग्गी गये. आजकाल हम नकशे बेस्सी कर म्हारा [illegible]वते ह. म्हारे टाबर नीशाळी म कड जात्ते ह, पण हम दुनिया के टाब– [illegible] सी–कक्के–जानवरे् के नाम वगेरे जैसे चार्ट बेची कर उनका ज्ञान [illegible] ह. हू ईस काम्मामा छेल्ले १४ बरसस ह. हू सवा–र १० बज–स लेईकर [illegible] सात बज–ज सुधी अमदावाद शहेराम फीरी कर रोजा के ५० स १०० [illegible] की कमाणी करी लेता थीआ. हम जड रहते ह उस जग्या कु पेंडा कहते [illegible] जन्मास–ज रहेता ह. म्हारे हुझुर्ग जब अैठ्ठ आईकर बस्से तब–स [illegible] १९९८ के बारमे महिने की २३ तारीफया सुधी हम धणे–ज शांतीयास [illegible] बीताई रहे थीअे. ईस दिन पहेली बार कोर्पोरेशनान म्हारीया [illegible] तोडी दीया अन म्हारन कू शहेर छोड्डी द–ण की धमकी दी. तबस–स [illegible] आज सुधी लगभग १५ स २० फेरर म्हारीया झूपडीयाँ तोडी दणम आया. [illegible] झूपडीयाँ तूटी जाण्ण के बाद लगभग हजार रपीअेम नवी झूपडी उभी [illegible] थी. क्योकी थोडा घणा टूट्टोडा सामान भी हम उपयोग्गाम लेई लेत्ते [illegible] २००४ के बाद तो झूपडी फेरसुन बनाव–ण लगभग असंभव होई [illegible] ह. २००४ स लेईकर आज सुधी म्हारीया झूपडीयाँ लगभग पांच फे–र [illegible]. अेक पे–र नवी झूपडी बनाव–णम अंदाजीत खर्चा १००० स १५००

आमचे वाडवडील भटके जीवन जगण्यासाठी मजबुर होते, ते काही एका जागेवर स्वताचे घर बांधुन राहत नव्हते. भटकत भटकत ते जेव्हा गुजरातचे मोठे शहर असे अमदावाद मध्ये आले तेव्हा त्यांना असे कळले की इथे तरी आपल्याला रोजी रोटी सरळपणेने मिळेल या हेतूने ते अमदावादच्या मणीनगर विस्तारात आलेल्या झगडीयापुला खाली राहु लागले. जवळच रेल्वे स्टेशन असल्यामुळे त्यांना कुठेही जाण्यास सरळ पडत होते.

आम्ही मुळ राजस्थानचे राहणारे आहोत. राजस्थानच्या 'चाडावाडी' जिल्ह्यातील झुझणु गाव आमचे मुळ. आमचे वाडवडील राजस्थानातून केव्हा बाहेर पडले ते मला माहित नाही. पण आजही माझ्या गावात माझे नातलग राहत आहेत.

परंतु आम्हास स्वताःचे जीवन तर इथेच याच शहरामध्ये जगावयाचे आहे. आजकाल माझा जास्तीत जास्त वेळ कोर्पोरेशनचे धक्का खाण्यात आणि तेथील साहेबांना समजवण्यातच जातो. माझ्या जवळ काही काम धंदा सुद्धा नाही. काम शोधण्यासाठी अनेक वेळा १०-१५ दिवस बाहेर जावे लागते पण आता जेव्हापासून झोपड्या तोडण्याची सुरुवात झाली आहे तेव्हापासून बाहेर जाण्याचे बिलकुल बंद केले आहे. कारण की झोपड्या तोडत्याच्या वेळी कोर्पोरेशनवाल्यां बरोबरच पोलीस पण जवळच असतात. ते मुलबाळ आणि बायकांशी खुपच वाईट वागतात. अशा वेळी मी जर कामासाठी बाहेर गावी गेलो तर माझ्या मुलांबाळाची कोण काळजी घेईल.

ह्या दाब हटाव झुंबेशाने तर आम्हास भिख मागते केले आहे.

आजकाल माझी बायको जवळपासच्या विस्तारात भीख मागुन २०-३० रुपये घेऊन येते ज्यामुळे एकेवेळी जेमतेम जेवण मिळते. मी माझ्या ६ मुलांना घेऊन, माझ्या तुटक्या झोपडीसमोर बसुन त्यांचावर लक्ष ठेवतो. कुठूनही पोलिसची गाडी तर येत नाही ना ?
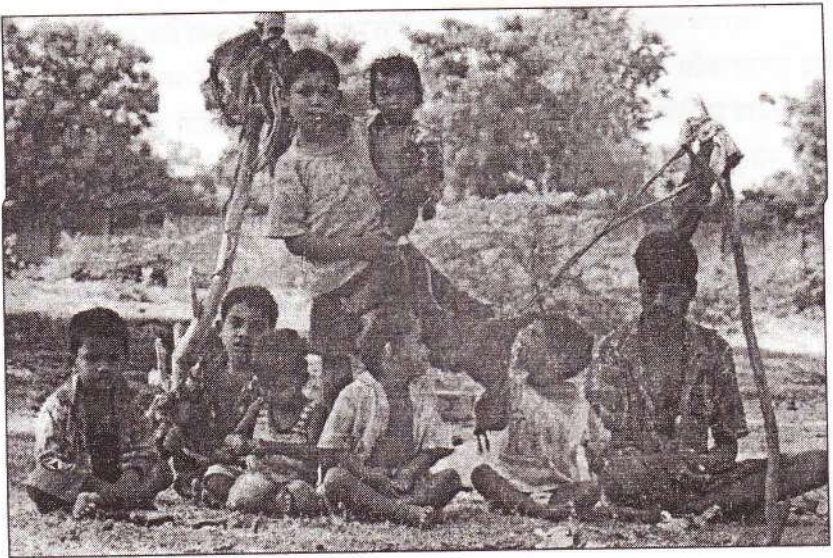
आदिवासीस्नं अक्षर 'आंदोलन'

फासला बेन–तीन दायकाम जिंहीं–जिंहीं आदिवासींअ् वोहती हाय तिया राज्यांम् एक नेवों आंदोलन, जियाल 'अक्षर आंदोलन एहकी आख्री शेकाय, ऐहडों निर्माण वेअतो ऐरां मिलेह. आपूहीं दिह बूड़ली वेल्या राज्यांम् खास कीअन् राजस्थानुम् उदेपुर आन मदयप्रदेशूम् भोपालूम आदिवासी संस्कृति संदर्भनि जों साहित्य भेगों केअयों, प्रकाशित केअ्ताम् आलों, तिया प्रयोगा माहिती आपनेंह हाय. आना दिल्लीम् आल्ला रमणीय फाउन्डेशन जो झारखंडुअ आदिवासी संस्कृति बाराम् काम केअहे किंवा छतीसगढुम् कार्यरत 'छत्तीसगढी लोकाक्षर' विगेरे बाराम आपनेह तियाहाँकी वेअ्ली ओअरवातूंकी माहिती हाय. मदयप्रदेशूमने आवतो चोमासा, राजस्थानुमने आवतो 'अरवल्ली उद्घोष', झारखंडु 'आम आदमी' छत्तीसगढूम् 'छत्तीसगढी लोकाक्षर' जेंहडा मुख्य सामयिक(चोपडी) बिजा सामयिकु सरखामणीम् वादारू प्रभाववालों किंवा वादारे प्रसार धारावताहा. पेन तियां होच्या कांईक बीजा चोपड्याबी भारतुअ् आदिवासी विस्तारूम गिया बेन–तीन दायकाम प्रकट वेअता आल्ला हाया, आमीज आँय झारखंड गियो ताहाँ तिहीं आदिवासी भाषा आरी घनिष्ट रीते जोडाला खुब लोका हाँन का जे वादारू अक्षर–कर्मी हाय तियाहाँन् मिलुला तक मिली. फोक्त झाडी झाडी बोलीम् प्रकट वेअता पांच थी छ नोंवा सामायिक माहिती(बातनी) आँय तिहीं मिलवी शेक्यों.

ओरिस्सा, बिहार, छत्तिसगढ, आंध्र, आन महाराष्ट्र राज्यांम बाद्वाज प्रकारू सामयिकुअ् जोगी गणत्री केरा जाजी ता आदिवासीअ् सोवताह प्रकट वेअता खुब सामायिक हाय. आन् आदिवासी भाषमुज छापाता हानां–मोडा समाचार बी हाय. उत्तर पुर्वेअ राज्ये अरूणाचल, नागालेन्ड जिहीं कुर्कबारी, अंगामी आओ नागा जेंहडी मुख्य भाषाम् साहित्य सर्जन ता वेहेज. पेन आरी–आरी तिया राज्याम् सर्जीत साहित्या शासकीय आन् आर्थिक आदार ता पूरो वेहज. आन् तों साहित्य कोलेजाम् हिकुला माटे स्वीकार्य हाय. आपूंए जाअताहा का (जियु रीतिं की) जेंहकी अरूणाचलुम तिहीने भाषआअ् लिपील संदर्भमि राखीन् लोक आंदोलने वेलें तेहकी बाद्वा संथाल विस्तारूम् या वर्षोल जियांहांन् संथाल भाषाम् लिपी–बोनांवुला यश आपताम आलांहे.

एहडा पंडीत मूर्मुअ चादु(स्मूतिम) तिया जन्म शताब्दी उजवुतांम् आवी रीयीह. मायु १९९६म् केन्द्रिय साहित्य अकादमी खातुर भारतीय आदिवासींअ् भाषा साहित्य अ् ग्रंथो एक श्रेणी संपादित केरूला काम आथुम लेदों ताहाँ मान एक नोंवो अनुभव वेअयो, तिया पेअलां मान कायज् खबुर नाँय आथी ओती

संख्याम् ओता प्रमाणुम् आदिवासी साहित्यम् रस धारावनारांअ् संख्या आपुअ देशुम् हाय. जिहकीं जेहकीं माअ तियां आरी पत्र(कागला) वेहवार वादतो गियो, तेहकीं-तेहकीं आदिवासी साहित्य जे खास आन उंडे हुंदी सामाजिक व्याप्ति हाय ते आँय पाहीने ही(वी)शेक्यो, होमजी शेक्यो.

आदिवासी आक्षरू कीं जे बी काय जोडाय रेहला हाय, ति बाड़ाज अक्षर-कर्मीहम मान एक विशेष नोंधपात्र(हरूला सारका) गूण हेरांअ् मिल्योह. आन् तों हाय. इया अक्षरकर्मीहमी माज रेहली राजकीय समजदारी आन् सांस्कृतिक आत्मविश्वासु खुब मोहक भेटो(संगम्). इया अक्षरकर्मीहयने मांयु नाह किदीह उनाँया, केल्लबी बादारे पडतो(आत्यंतिक) आक्रोश का ''आदिवासीम् संस्कृति आमी जाती रेनारी हाय, आमी तियुं नाँव ठिकाणों बी नाँह रेनारो, ए बाड़ीज नुंसाय जानारी हाय, विगेरे.'' अशास्वतु बीक, किवा अशास्वती ए बिख, खाली विगुर आदिवासीअ मनुमुज हाय. आदिवासी ऐहड़ी बिकुकीं ग्रस्थ हाय एहकीं मान किदीहज नाँह लाग्यो. वगुर कामु आक्रोश, वगुर कारणुंअ् रोळुला आन विवेक वगूर दोषारोप आदिवासी किदीज नाँह केअतो. तियालूज आदिवासी साहित्याम् राजकीय सभानता आही छतां बी तिहीं आदिवासींह सोवतापने संयम आन् लागणींअ संतुलन कीदीह खोयों वेरी एहकी हेरां नाँह मिलतों. आपू आखूल एहकी हाय का आज दीह हुदी प्रस्थापित वेअली दलीत साहित्य केअतां ए नवा अक्षर आंदोलन चहरो तादांनुज अलग रीअ्.

थोळाक टेमु पेअलां केराला राज्याम् वायनायड जिल्लामुने डॉ. बेब्री नाँवु जाणीतो आदिवासी कार्यकर्ता तियां विद्यार्थी कलाकारून लीअन् तेजगढ आह्ला. पोयरांहां डॉ. बेबीं ह बनांवलें गीथें आख्यें. खूब हारों मनोरंजन वअयों पेन आरी-आरी आदिवासी अस्मिताअ तीव्र अनुभव बी मिलयो. 'आदिवासी एकता परिषद' वार्षिक संमेलनाम् बी नृत्यें वअतेंह, तिहीं बी आदिवासी 'अस्मिता' ओज मुख्य अनुभव हाय. आरी-आरी परिपक्वताअ् एक संघ-अभगम् जिहमें जिहमें उतवाल, वगुर कामुं आक्रोश(क्रोध), आलाह, जाराक बी नाँह रेती. फाचे गिया ऐप्रिल मोयनाम् दिल्लीम् भाषा केन्द्र आन् ईन्दिरा गांधी राष्ट्रिय कला केन्द्रा मारफते विचरती जनजाति आन् आदिवासीअ राष्ट्रिय परिषद राखाली, तिहीं बी(ओज) ऐंहडोज अनुभव वियो. भले सालायु-ईन्स्पेक्टरा हिसाबुं कीं मोटाभागु आदिवासी वगुर हिकला(निरक्षर) वेरी पेन आदिवासीअ् दिलुम एक खुबुज चतुर राजकीय होंश्यारी आन् सांस्कृतिक साक्षरता रेहली हाय.

'ढोल' सामायिकुल बाहार पाडुला फाचलां जो हेतु तिया टेमुल आथो, तिहमें आदिवासी, उपरोक्त साक्षरताम् नवों आंदोलन निर्माण(उबों) केरूलो मुख्य हेतु आथो. 'ढोल' स्थापनुअ् पेअलो निर्णय १९९७ म् केअलो. १९९९ हुदी 'ढोल आँठ भाषाहीं हुदी पोची गेहलो. तिहीने थोळाक टेमु फाचे, माराठी आन् गुजरातीम् बी 'ढोल' बाहार पाडातो आलो. ईया शुरूवातीअ् वर्षोम् 'ढोलू'

प्रयत्न एहकी आथों का गुजरात आन् उत्तर-पश्चिम माहाराष्ट्राअ् आदिवासी बोली भाषाल् आक्षरू रुपुम रजु केरुला, तियु भाषाम प्रयत्नशील रेहला अक्षर कर्मीअ् एक सांस्कृतिक-साहित्यक मंच निर्माण केरुलों, आन् हरेक आदिवासी संस्कृतिमुए भाषा-साहित्य बारांम् माहिती आन जोगरुकता बिहरा समाजूही लूग पोयवुला, विया रिती-रिवाजू माहिती इतर आदिवासीहीन पोचवुली, इया बाह्राज प्रयत्नकी समाजाये, संस्कृतिपे, काय काय असर वेअयी, कोतक प्रमाणुम वेअयी विगेरे बारांम चर्चा(गोठ्या)करुलों काम इतिहासकारु माटे खुब हानों हाय.

आमीं फाचे एकवारीं खुबुज झडपी बदलाता राष्ट्रिय परिपेक्षुल(चेहराल) आरी लीन 'ढोल' प्रस्थापित केरुला नक्की करुतांम आलोंह. आज आदिवासींअ् माटे तो १९९७णुं देश आन् समाज नाँहां रीयो. यु नवी परिस्थितिम् अलग-अलग आदिवासी विस्तारुम आदिवासी समाज एकबीजाआरी ज आदिवासी आन् गेर-आदिवासी समाजु वचमे कुदरती संसाधने(प्रकुतिल) लीअन् पेदा वेअनारा झगडा(संघर्ष)बी बादनारा-हाय, भयंकर तीव्र वेनांरा हाय. तियालुज ता नवा 'ढोलु' ल आदिवासी समाजु खातुर एक नवी वैचारीकता अ् ओअखात् केता रेवुली जवाबदारी ल्यान् पोडीअ्. आज हुदीं 'ढोल' बाह्रीज रीते मुँयतोंडी आदिवासीअ् पत्र आथों, आमी फाचे सोवताह ऐतिहासिक जबाबदारी हारकीं ओअखीन 'ढोल' मौखिक किंवा लिखीत भाषाधाराअ् सामायिक(चोपडी)वे इं(जरुरी) जुरुल्यों बोनी गियोंह. एटले का 'ढोल' तंत्री मंडळु एक वादाराने संयुक्त जबाबदारी बोनेहे का जिया-तिया विस्तारुम वाचनांरा खाली तिज विस्तारुम वापराती भाषा, फोक्त तिंहीनेज लोकल स्थानिक संस्कृतिक इतिहासू बारांम जाणांवुली फोक्त 'ढोलु' मुख्य हेतु रेतो नाँहा, पेन इतर प्रदेशांम् रेहनारा आदिवासीअ् संस्कृति, तियां ओअ्खात सांस्कृतिक संभानता, आपुअ् सोवताह विस्तारुम् वादावता रेवूली ए खास नोंवी जबाबदारी तंत्री मंडळुह आपु आवनारा नवा टेमू चेहरो होंबुर राखीन स्वीकारां जाजवे.

आवनारा (आवता) बेन–तीन वरसाम् 'ढोल' ओ आपू देशु मोटाभागु आदिवासी भाषाहांन समावेश कीअन् आवनारो एँहडी आशा हाय. फोक्त दिहबुठली वेलेने (पश्चिम) राज्यें गुजरात, राजस्थान, मदय–प्रदेश आन् महाराष्ट्रा सर सोगट मुख्य आदिवासीअ् भाषाअ् नमुना 'ढोलु' म् आवतांरां मांज्या तेबी ए चालीस भाष्या वेअत्याहा। 'ढोल' यु चालीस भाषाम् जन्म ले तेबी खुबुज हारी गोठ आखाये। आन छत्तीसगढ, झारखंड, आंध्र आरी–आरी उत्तर–पूर्व दिह–उकतुली वेलयां राज्यांअ् आदिवासी भाषाअ् नमुना बी आपुं चोपडीम् (सामयिकुम) नाँय आवां जोजवे का? भोले बेन–चार पानां पुरो लेख नांय वे पेन एँहडी भाषामने ४–६ लीटीम मुद्दो बी मिलवुला आपु (खातुर) अशक्य हाय का? 'ढोलु'म् भले ४–६ लीटीज् खेरी पेन हरेक–हरेक आदिवासी भाषाम् ने आवती वे आन हाती 'ढोल' बादी आदिवासींअ् भाषाम् ४–६ लीटी १–२ पाना मुद्दो एखटो कअतो वे ता बादाज भाषासमुदायुही लुग पोचतो री ता आपु देशु सर्जन वरीअ्। ए संयुक्त सांस्कृतिक विखलं आपुंह आदिवासी अक्षर आंदोलन नाँवुकी ओअखुंह। नवो चेहरो लीन आवतारो 'ढोल' सामायिक इया नवा अक्षर आंदोलनां वाट तियार आन् चालती केरां खातुर तत्पर आन मोजबुत रां जोजवे। ए जबाबदारी खुबुज गंभीर हाय। ढोल संपादक मंडकुअ् सर्व अक्षर कर्मीहल् तियां धारला कामुम सुयश मिले एहडी आँय आशा राखुंह चिंतुह।

●
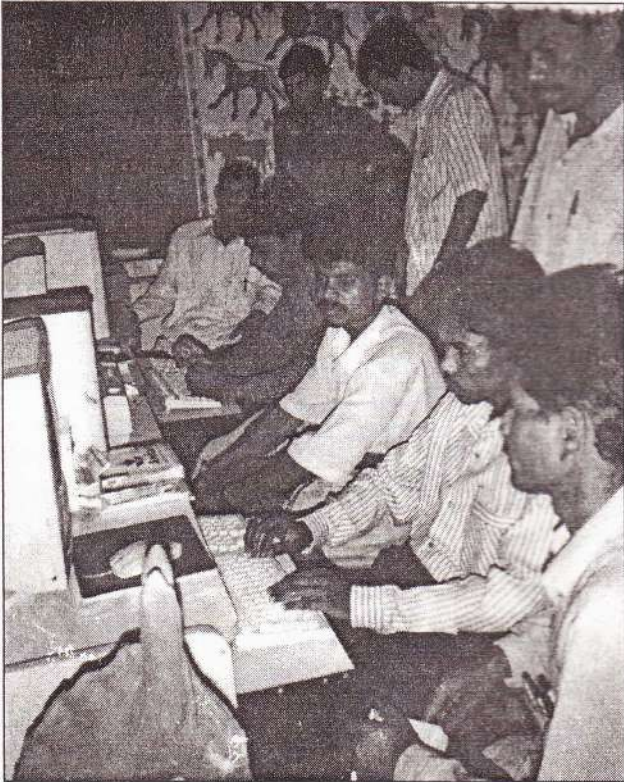
आत्माराम राठोड

रुढिगत अर्थूम माँ काई जन्म नाहाँ. जिही मां जन्म वेअलों तिया जागाल 'टांडा' नावुँ की ओअखूतेंह. 'टांडा' कामे काजे नायक कूअ् नावूँकी ओअखाता मूखी ऐठा चालतेंह आन् तिया शब्दो 'टांडा' बोठाहाँपे वर्चस्व रेहतलो. खेरो वे का खटों पेन नायक शब्दो एकदम सत्य गणातलो. तिया निर्णय माँहाँन् नूक्शान केअतो वेअ् तेबी तिया हूंबुर अरजी कींअ् नाँय शेकाय.

परंपराकीं बांदाला टांडा जनजाति आदिवासी धर्मा विशे पूज्या केरुला रीत-विधिअ् बाबतूम तथ्य वगूरु हूकूम ले मानतला आन् जिहमे कायज नाँय पाके ऐंहडी जमीनूम् खेती कीअ्न लोभ्या शाहुकारुपने पैसा व्याजे लीअ्न जिवतला.

माँ याहकी केअतां माँ बाहका विशेअ् हानाँपने संस्मरणे मां पे हाया आमूंह तियूल 'बा' आखतला. बा नायकूअ् विश्वासू लोकूम आगला पडती हस्ती आथी. बिक के तारीफ विगूर दाबाया विगूर ते सत्य रस्तो अनुसरतला. जो के 'बा' अ् शाहुकारुपे गजबू पे रेहतली.

आमां वोहती आंठिक झूपडां आथी. थोळाकूंहने बाद केअतां लोगभग थोळा अंतरुपे तांदूअ होरो गालातलो. आखु दिही महेनत मजुरी मजुरी कीन थाकलाबाठा लोक होरो पीयां टेवाला आथा आन हरोपीन साकली हालतुम ते लोक जागेने पोगां वालान आरी केहंडा कारण वगर गायदीन चुलातला तियाल या लोकु जे टोल. आथा बेन टोला वश्चे बराबर भांडगड वेतली खुब मोडी भाठगड डोगळा कीं, डेगारा कीं, जो आथुम आलो तीयाकीं बीजान् ठोकतलें, आमुहु ब्राठें पोयरे याहकील ठोगीन जी आगला आवे खुला आथु मारा मारी वेहेती समकी उबारीन हेरां बारे निगी जातला पेन याहकी आमनेहन तुरत को हादी लेहतली.

बीजा दिही वंरजारा बोलीम नसाब आकतें तेहडों एक पंच केडोने केडो बनावी देहलो एहडा नसाब मे याहकील(बा) खास हादतले आन तीहीं मान खुब मान पानदिन आरी ली जाहतली पंचुं मिटींग दस का अगियार वाजे चालुवेहे आन पारगा पासे ३-०० थी ४-०० हुदी चालतेली पंचु गोठिया पुर्या वे तांव तींहीं तो तांदु होरो नवो गालीन तीयार विजातलो आगली रातील हरो पीन वेली भानगूडीम टोलवाले जेन जुथुन एक जुथुल दंठ ठपकारते आन तीयां पईसाम ने बाठा वाये नवो हरो मागवुतलें ते लोक पीता पेहला याहकील(बा)पेहली छाक आन, मान अेक छाक देहतलें मा बाहकाल मान पान देनारा बाठालोक तिया नाव लीन तेलोकु छाकीमने हरो मानबी देहतला ते बाठा थोडीक वायुम बाठे उलटा वाणतला आन तीया दोडीयाम मे भाग पाडावतला नेई आखई नेई नाहा आखनु हिमंत नेय वेतली ना केहकी आखाय चाबी मान खबुर नांहा आथी मान दुद पिया खातुर मा याहकी खुब मथतली तियी उमर म मान हरो पिया मिल्यो शालायुम गीया ताहा शाकीन लवनु बंदकेंयो आन पीयाबी बंध केयो पेन माडो खाती वेले एकाद छाक लेवनु याहकी आस आग्र राखतली.

पंचु सभ्यों बेठकुम बहतो ताहा गुसता ग्रंथि मा मगजू म पोराय गेहली कारण का माथी मोढा पोयराहान आरी रवनु खास टालतलो जाहांबी तीया आरी रवतलो ताहां आन हारखां पडतेली ताहां अेठा हेरां पडतलों खास कीन अेहडी प्रवृतिलं आंय रांदेहतलो पेन टांडां मेने खाराब(तोफान) पोयरें मान खास मेर दया केनु देखाव केतलें आन तीया बारेने गुल चपडुली वाचा(वाळी) गोगी मान लालचावतलें आन् तियां आरी हादतलें आन तीया रोवसाम आंय भाग लेहतलो तांहां आंय अचानका हाराई जाहतलो तिया हिन मान हिमंत बी नेई आवे अेहकी आय रोडतलो आन रठवा आवतेलां.